

Серія
«ПОЛІТИЧНІ ПОРТРЕТИ»

Парламентське видавництво

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ СЕРІЇ ВИДАНЬ
«ПОЛІТИЧНІ ПОРТРЕТИ»

Олег РАФАЛЬСЬКИЙ

(голова)

Юрій ШАПОВАЛ

(заступник голови)

Ярослав ГРИЦАК

Леонід ГУБЕРСЬКИЙ

Володимир КИСЛЯК

Олександр МАЙБОРОДА

Микола РЯБЧУК

Валерій СМОЛІЙ

Ігор ЩУПАК

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ

І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ІМ. І. Ф. КУРАСА

ЦЕНТР ІСТОРИЧНОЇ ПОЛІТОЛОГІЇ

Олег БАЖАН

ПЕТРО

ШЕЛЕСТ

*«Вірю в розквіт
моєї рідної
України...»*

Київ
Парламентське видавництво
2021

УДК 32-051(477)(092)Шелест
Б16

Серія
«Політичні портрети»

Заснована в 2018 році

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України
(протокол № 4 від 19 червня 2018 року)*

Бажан О. Г.

Б16 Петро Шелест: «Вірю в розквіт моєї рідної України...». — Київ : Парлам. вид-во, 2021. — 352 с. — Іл., ім. пок. — (Серія «Політичні портрети»).

ISBN 978-966-922-193-3

У книзі висвітлюється процес формування, становлення та кар'єрного зростання представника вищої партійно-державної номенклатури СРСР та УРСР Петра Юхимовича Шелеста (1908–1996).

Розрахована на широке коло читачів, усіх, хто цікавиться історією України й долею її славетних постатей.

32-051(477)(092)Шелест

ISBN 978-966-922-193-3

© Бажан О. Г., 2021

© Парламентське видавництво, 2021

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АН	— Ак демія н ук
ВАСГНІЛ	— Всесоюзн к демія сільськогоспод рських н ук імені Ленін
ВКП(б)	— Всесоюзн комуністичн п ртія (більшовиків)
ГДА	— г лузевий держ вний рхів
ДАХО	— Держ вний рхів Херсонської обл сті
Держбуд	— Держ вний комітет будівництв
Держпл н	— Держ вний пл новий комітет
Держпост ч	— Держ вний комітет пост ч ння
ЗМІ	— з соби м сової інформ ції
ІТП	— інженерно-технічний персон л
КДБ	— Комітет держ вної безпеки
КП(б)У	— Комуністичн п ртія (більшовиків) Укр їни
КПК	— Комуністичн п ртія К н ди
КПРС	— Комуністичн п ртія Р дянського Союзу
КПУ	— Комуністичн п ртія Укр їни
КПЧ	— Комуністичн п ртія Чехослов ччини
КУК	— Комітет укр їнців К н ди
ЛКСМ	— Ленінськ комуністичн спілк молоді
МАП	— Міністерство ві ційної промисловості
МВС	— Міністерство внутрішніх спр в
МЗС	— Міністерство з кордонних спр в
НАН	— Н ціон льн к демія н ук
НДР	— Німецьк Демокр тичн Республік
НКАП	— Н родний коміс рі т ві ційної промисловості
НКВС	— Н родний коміс рі т внутрішніх спр в
ООН	— Орг ніз ція Об'єдн них Н цій
ОУН	— Орг ніз ція укр їнських н ціон лістів
ППШ	— «пистолет-пулемет Шп гин » (рос.)

Політвид в	— вид вництво політичної літер тури
Постпредство	— постійне предст вництво
ПТУ	— професійно-технічне училище
РМ	— Р д міністрів
РРФСР	— Російськ Р дянськ Федер тивн Соці лістичн Республік
РСЧА	— Робітничо-селянськ червон рмія
СБУ	— Служб безпеки Укр їни
СКВУ	— Світовий конгрес вільних укр їнців
СПУ	— Спілк письменників Укр їни
СРСР	— Союз Р дянських Соці лістичних Республік
США	— Сполучені Шт ти Америки
ТОУК	— Тов риство об'єдн них укр їнців К н ди
УГКЦ	— Укр їнськ греко-к толицьк церкв
УНР	— Укр їнськ Н родн Республік
УПА	— Укр їнськ повст нськ рмія
УРСР	— Укр їнськ Р дянськ Соці лістичн Республік
УСРП	— Угорськ соці лістичн робітнич п ртія
ФРН	— Федер тивн Республік Німеччин
ХТЗ	— Х рківський тр кторний з вод
ЦДАГО	— Центр льний держ вний рхів гром дських орг ніз цій
ЦДАМЛМ	— Центр льний держ вний рхів-музей літер тури і мистецтв
ЦДКФФА	— Центр льний держ вний кінофотофоно рхів
ЦК	— Центр льний комітет
ЦРУ	— Центр льне розвідув льне упр вління
ЧОП	— ч стини особливого призн чення
ЧССР	— Чехослов цьк Соці лістичн Республік

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Петро Шелест — знков фігур в політичній історії України другої половини ХХ століття. У більшості нуквих прццт публіцистиці діпзон суджень про першого секретря ЦК Компартії України Петр Шелест, який пробув у влдног керм Укрїнської РСР мйже 10 років, є вельми широким. У вітчизняній тз рубіжній історіогрфії знходимо висловлювння про П. Шелест як про «п ртійного нціонліст», «прихильник контрольного укрїнського втономізму», «нціонл-комуніст», «продуктор комуністичної системи». Петро Андрусечко хрктеризує П. Шелест, з одного боку, як з взятого будівник комунізму, з іншого — з хисник незлежності Рдянської України, укрїнської мови ткультури¹. У розумінні історик Пвл Роберт Мгочія: «Несприйняття Шелестом повернення до Москви до економічної центрлізції, підтримк укрїнських культурних інтересів і нчебто толернтне стновище до укрїнських дисидентів привели його до зростючого конфлікту з Брежнєвим т його прибічникми»². З слугоує нувгу трктувння постті П. Шелест укрїнським літератором, дисидентом Івном Дзюбою: «...Стновище Шелест було склдне, йому доводилося лвірувати і, нмгючись хоч трохи розширити економічні бо, може, й культурні првУкраїни, він нтомість мусив з двною укрїнською

¹ Андрусечко П. Петро Шелест — комуніст, який любив Україну // Український журн л. 2008. № 5. С. 26. Режим доступу: <http://ukrzurnal.eu/ukr.archive.html/205/>

² Magocsi Paul Robert. A History of Ukraine. Seattle, 1996. P. 662.

тр дицією компенсувати це м'яке українське політич-
ною з поглядів. Це виявилось, зокрема, в його позиції під час
чехословацької кризи 1968 року, коли Шелест був одним з най-
агресивніших опонентів керівництва КПЧ, що спричинило велике
розчарування в ньому серед тих в Україні, хто з ним дією дивився на
процес реформи... Минув час, і з його відстані бачимо, що Петро
Юхимович був неординарною людиною і, певно, хотів залишити
добрий слід на українській землі. Але не все від нього залежало»³.

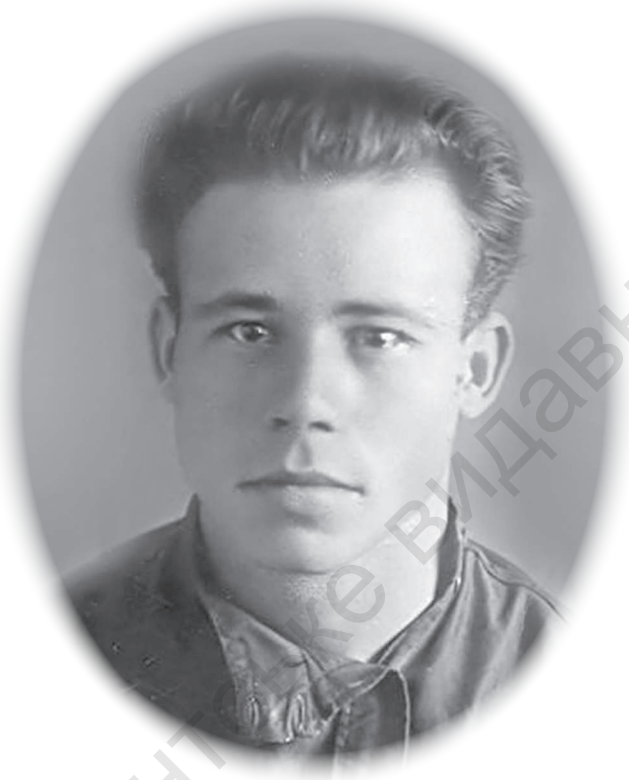
Більш категоричними є судження письменника Василя Скур-
тівського, який за 30-річчя усунення Петра Шелеста з по-
сиди керівника республіканської протидійної організації, наприкінці
травня 2002 року в інтерв'ю радіо «Свобода» зазначив: «...Особ
Шелест подвоєно. З одного боку, він нібито був небайдужим
до української справи, з іншого — цілковито підтримував в кремлівських
посіпках»⁴.

Прикметно, що й організатори XVII Всеукраїнського турніру
юних істориків під егідою Міністерства освіти та науки у квітні
2015 року нафінансовані з боку уряду в руслі сучасної україно-
вої полеміки запропонували учасникам обговорити тему:
«Петро Шелест: між комунізмом та сепаратизмом».

Отже, пост є потрібним в сутнісній характеристиці політичної
та життєвої біографії Петра Шелеста. Вимовляючи деталі історичного
портрету такої неоднозначної, контрверсійної постіти як Петро Шелест,
вторгався в сторінку цієї книги відобрані типові риси тієї епохи, в яку він жив, через оптику
архівних документів, власних щоденникових записів достовірно
виписати індивідуальність державного діяча, мотиви вчинків,
достоїнства та хиби потужної фігури на політичному небосхилі
України.

³ Петро Шелест. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали / упоряд. В. Братин; з ред. Ю. Шпигула. Київ: Генеза, 2003. С. 765, 767.

⁴ 30 років тому Петра Шелеста усунули від влади. Інтерв'ю з письменником, на роздільному виступі в Скуртівському режимі доступу: <http://www.radiosvobod.org/content/article/890228.html>

Розділ I
НА ЖИТТЄВИХ
ПЕРЕХРЕСТЯХ

*«У кожної людини життя по-своєму складне,
часом дуже складне, а іноді й трагічне.
І про кожне життя можна написати цілі томи.
Чим більше людина прожила, пізнала
і побачила, тим частіше вона згадує своє
дитинство, юність, молодість.
Напевно, такий закон самого життя».*

Петро Шелест

Мйбутній політичний та державний діяч України Петро Шелест народився 1 (з новим стилем 14) лютого 1908 року в селі Андріївці Зміївського повіту Харківської губернії (нині — с-т Андріївк Б л клівського р йону Харківської обл сті) в селянській родині. Пр пр дідом Петр Юхимович , з родинною легендою, був Йосип Шелест¹ — з порозький коз к, ініці тор повст ння Коліївщин , в т жок г йд м цького з гону, похов ний з почестями і військовими відзн к ми в Холодному Яру². Дідусь — Дмитро Шелест відд в 20 років військовій службі в російській рмії, після відст вки обр в професію перевізник т н жив шістьох дітей. Одного р зу під ч с перевезення тов ру дід Дмитро підірв в здоров'я і невдовзі помер. Б тько Петр досить р но з лишився сиротою і в м лолітньому віці був змушений под тися в б тр ки. Ходив по н йм х Юхим ж до призову в рмію. З спог д ми Петр Шелест , б тько в сімн дцятирічному віці відпр вляється служити в к в лерію. З поч тком російсько-турецької війни 1877–1878 років Юхим Шелест опиняється н Б лк н х. З проявлену особисту хоробрість у боях проти турецької рмії його було н городжено Георгіївськими хрест ми чотирьох ступенів. З 20 років служби в ц рській рмії, повний Георгіївський к в лер Юхим Шелест дослужився до військового зв ння унтерофіцер. Б тько після смерті першої дружини, від якої з лишилося двоє дітей — Яків

¹ У мему р х Петро Шелест зг дує про свого пр пр дід н ім'я Степ н Шелест (див.: Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 29).

² Центр льний держ вний рхів гром дських орг піз цій України (д лі — ЦДАГО України), ф. 330, оп. 1, спр. 7, рк. 11.

т Агфія, одружився вдруге — н вдові М рії Демидівні П влюк, як м л син Семен . У подружжя з'явилося ще четверо спільних дітей — М рія, Петро, Дмитро, Юлія.

«М ти н ш М рія бул дуже вродливою жінкою і молодшою з б тьк н 35 років, — зг дув в Петро Шелест. — Коли я н родився, б тькові моєму було вже 60 років. Усе життя я його п м'ят ю лише ст рим, ле ст рим кр сивим, струнким, підтягнутим, міцним. У б тьк бул сив пишн бород , вус і велик шевелюр волосся, з чес ного н потилицю. Скільки п м'ят ю, він з вжди і незмінно кури в люльку й ніколи з нею не розлуч вся. Б тько був суворий, з вжди відлюдний, зосереджений, неб л кучий, не любив ж ртув ти. Якщо у нього й були друзі, то лише д вні, перевірені тов риші по спільній довголітній службі в рмії»³.

Певний ч с Юхим Шелест пр цюв в мідником н цукрово-му з воді поміщик Лісовицького, що зн ходився непод лік сел Андріївки. Після уч сті в робітничих протест х у ч си революції 1905 року він був звільнений з роботи і ст в з їм тися сільським господ рством. З спомин ми Петр Шелест , «з н йменших років б тько привчив н с до пр ці, і ми в оселі й н господ рстві виконув ли всіляку роботу, що бул н м під силу. Б тько як н той ч с був гр мотною людиною, чит в б г то, звідкись діст в в книжки. Пис в добре, міг н віть н пис ти “прошеніє”. До нього зверт лися, коли потрібно було зробити якісь підр хунки, — він чудово зн в рифметику». Потяг до зн нь і н вч ння виховув лися родиною Шелестів у дітях зм лечку, тож Петро і його бр т Дмитро у тричотири роки, з вдяки б тькові, вивчили букви і цифри т швидко н вчилися чит ти, пис ти т р хув ти. У 1913 році в шестирічному віці Петр Шелест було з р хов но учнем церковно-приходської школи. Прихильником р ннього н вч ння Петр бул м тір. Будучи неписьменною, М рія Д нилівн воліл якн йшвидше н вчити гр моті своїх дітей. З вершився чотирьохрічний курс н вч ння в розп л Першої світової війни. Глоб льний світовий збройний конфлікт у дитячій уяві Петр відкл вся в обр зі ск ліченого військовою рідного дядьк Улян .

³ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 27.

Уперше про більшовицьку партію та її керівник Володимир Ленін дев'ятирічний хлопець почув з трибуни, спорудженої у рідному селі відразу після Жовтневого перевороту в Петрограді 1917 року. Утвердження про дянської влади в Андріївці з кривавим погромом поміщицького маєтку, гомонною конвоюванням з лізничної станції, ночівлею в хаті почергово білих і червоних вояків та відчуттям голоду. Щоб родина не померла від голоду, Юхим Дмитрович обміняв добротний будинок на стару халупу та ще взяв на доданку 12 пудів зерно-сурогату. Взимку 1919 року в пошуках їжі Петрові з матір'ю доводилося долати відстань в 30–40 верст для того, щоб роздобути бодай трішки борошна в млину. Рятуючись від голодної смерті, на весні 1919 року Петро разом із старшою сестрою Марією відправився на роботу з 95 верст від рідного села. Влаштувався на роботу в одному з перших радгоспів, організованому на території Полтавщини. Петрові випало пости свиней і корів, влітку довелося працювати водовозом. Додому зі старшою сестрою Марією повернулися на свято Покрови. З роблених коштів вистачило до кінця лютого 1920 року.

Скрутившись в сім'ї спонуканий Петром у дванадцятирічному віці подорожувати в найближче до нього селянське село Землянське, який мешкав на хуторі Пришибі за 20 верст від села Андріївки. У наймитом Петро пробував два роки. Згодом влаштувався на пошту листоношею. Довжина території в межах Андріївської волості Зміївського повіту Херсонської губернії, яку мав обслуговувати юний поштар, становила 45 верст. В умовах бездоріжжя та будь-якої погоди хлопчин достеменно врятував десь раз на періоду, листи та грошові перекази. За весь період служби листоношею, за свідченням самого Петра Шелеста, він пройшов 12 тисяч верст.

Про свої пригоди в 1921–1922 роках як листоноші Петро Шелест згадує в нещодавньому щоденнику, однак не згадує про цей епізод в офіційній біографії. Врештештати згадує, що в листку про трудову діяльність, датованому серединою листопада 1949 року, Петро Шелест вказує, що протягом 1920–1922 років він працював у куркульському господарстві в селі Петрівському Бєлгородської області, в період з 1922 по 1923 рік — сільгоспробітником радгоспу «Улянівка» Кіровоградської області, що на Полтавщині. Порізному вказує Петро Шелест рік прийому на роботу на залізницю.

«Отож, дод вши собі м йже дв роки, я, т ким чином, був прийнятий н з лізницю. Йшов 1922 рік», — н пише у щоденнику Петро Шелест. «Пр цю в, н в нт жуючи і розв нт жуючи з лізничні в гони». Н відміну від щоденник, в «Автобіогр фії», скл деній 15 листоп д 1949 року, Петро Юхимович відзн чив: «В 1920 році був відд ний в н ймити т к як б тько не міг прогодув ти сім'ю у зв'язку з голодом н Укр іні. У н ймит х був дв роки... Потім вл штув вся с/г робітником у р дгосп “Улянівк”, де пропр цю в один рік і перейшов пр цю в ти н з лізницю спершу ремонтним робітником ст нція Основ».

Ймовірно, що в офіційних документ х П. Шелест н м г вся досить стисло под ти свою робітничу біогр фію н відміну від мему рів, тому в с можиттеписі тр пляються дрібні різночит ння. Як би т м не було, с ме підлітком, омин ючи з конод вство про пр цю неповнолітніх, Петро Шелест потр пляє до ртілі дорослих робітників, які з йм лися ремонтом з лізничних шляхів. Досить швидко юн к н вчився з мінюв ти шп ли, «з пр вляти брівку шляху і розрівнюв ти щєбінь між шп л ми, змінюв ти н кл дки і підкл дки н рейк х і шп л х», м йстерно «з бив ти костилі з три-чотири уд ри, провіряти ш блонем розшивку рейок, робити рихтув ння шляху і розгін рейок, з лишивши потрібний отвір н їхніх стик х».

У щоденнику Петро Юхимович з фіксує в, що н весні 1923 року «колійну ртіль» перевели н ст нцію Жихор (12 кілометрів від Х рков), трішки згодом н великий з лізничний вузол Х рків — Основ Юзівської з лізничі для проведення ремонтних робіт. У скл дних умов х доводилося здійснюв ти з міню шп л, рейок, стрілочних переводів т н л годжує ти побут. Артіль розмістили в к з рмі, де були відсутні вод, світло, ту лет. Готув ти собі їжу робітники змушені були н вогнищі в к з н х. У той ч с Петро з хворів н м лярію. Здол вши недугу, Шелест приїздить у відпустку в рідне село Андріївку. Зн йомиться з директором семирічної школи Перцевим, який вів розмови з Шелестом про вступ до комсомолу т здобуття неповної з г льної середньої освіти. З кінчити семирічку — освоїти зн ння другого концентру (5–7-й кл си) — юн к не погодився, оскільки був у сім'ї основним годув льником, вступом до комсомольської орг ніз ції вельми з цік вився.

Невдовзі Петро Шелест перейшов працювати в паровозне депо на станції Основне. Спочатку був підручним слюсаря, потім слюсарем, помічником кочегара, згодом кочегаром паровоза, станжував всім помічником машиніста паровоза. Мріяв стати кочовим з лізничником.

У жовтні 1923 року Петро Шелест вступив до лав комсомолу. Ставши відвідувачем зняття політгромади, влаштувався різного роду диспути, випустив стінгазету, брав участь в антирелігійній пропаганді. Коли бачилися пропалі сини до комсомолу, вибухнув скандал. Гостру суперечку Петро Шелест згодом описав у спогадах:

«Мати сварила мене, погрожував, не водив до приклад деяких “порядних” синів і дочок». Уміння гармонійно вийти з конфліктної ситуації продемонстрував в батько — Юхим Дмитрович, який сказав дружині Марії Демидівні: «Перестань сваритись і голосити, треба розібратись. Ти ж нічого у цих справах не розумієш». У розповіді син про діяльність комсомольського осередку найбільше цікавили б такі форми просвітницької роботи серед молоді. «Це добре, що ви читаете книги. Читання книг — це освіта» — такими словами Юхим Дмитрович знав на пругу в сім’ї навколо такого вчинку син ставити комсомольцем. Участь у комуністичному молодіжному русі звал на нього стосунки Петра Шелеста з односельчанкою Пшою Шморгуною, в яку закохався першою юнацькою любов’ю. Дівчина була церковною хористкою, Петро став умовляти її полишити хорт і вступити разом до комсомолу. Небажання позбутися статусу «служительниці релігійного культу» зруйнувало дружбу Пшою з комсомольцем Петром. Новоспеченого члена Всесоюзної ленінської комуністичної спілки молоді стали більше цікавити «дружба братів терство всіх народів СРСР», питання згуртованості членів комсомольської групи, розмови про світову революцію, боротьбу з релігійними пережитками і міщанством, участь у «військово-політичному згоні» (члени особливого призначення — ЧОП).

Петро Шелест.

1920-ті роки

*Фото: istpravda.com.ua
(official website)*

*Петро Шелест (п'є воруч у верхньому ряду)
з тов риш ми підч сн вч ння
в Ізюмській р дянсько-п ртійній школі.
1932 рік.
Фомо: istpravda.com.ua (official webcaite)*

У 1925 році комсомольцю-ктивісту було запропоновано очолити молодіжний осередок у селі Петровському Андріївського району Ізюмської округи й одночасно виконувати функції з відучення хліборобів. З переходом на комсомольську роботу Петро Шелест був змушений полишити працю на Хорківському паровозоремонтному заводі. Власними зусиллями та з допомогою місцевих комуністів секретар першого осередку комуністичної спілки робітничої молоді перетворив хліборобський центр партійно-комсомольської організації селі. Пропрацював у сільській культурно-освітній установі Петро Шелест понад рік. Здібного організатором комсомолу в 1926 році рекомендував його в Ізюмську окружну однорічну районську школу. Взяв участь, який готував пропозиції, організації торгівельно-кооперативного будівництва, з відучення хліборобів Петро Шелест у 1927 році став членом у членів ВКП(б), а в квітні 1928 року поповнив ряди більшовицької партії.

Після завершення навчання в Ізюмській районській школі в 1927 році був призначений секретарем району комсомолу в селище Борове, що знаходилося за 36 кілометрів від окружного міста Ізюм. Ночільник територіальної структури ЛКСМ України покладався на нього проводити масову агітаційну роботу серед молоді з метою збільшення чисельності комсомольських рядів, а також сприяти партійно-державним організаціям у проведенні хліборобських кампаній і створенні колгоспних господарств у регіоні. У розпал боротьби із «буржуазними хліборобами» і «мисливцями» «куркульські господарства» секретарю Борівського району ЛКСМУ в порядку комсомольської мобілізації було запропоновано в 1928 році здати справи і відбутися на навчання до Власівської гірсько-кулеметної школи⁴.

Курсантом школи молодших командирів Петро Шелест пробував невдовго. Інспекційна комісія, з пропозицією начальника школи, провів співбесіду з Петром Шелестом і дійшов висновку, що перебування в навчальному закладі, зважаючи на його вік, партійний стаж, загальну політичну, фізичну підготовку, знаменує вів

⁴ У спогадах Петро Шелест вказує, що прибув до Власівської школи в 1929 році (див.: Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 55).

і зброї не є доцільним. Недовго думючи, керівництво ВЛДІК вказкою гірсько-кулеметної школи не призначило колишнього курсанта в розпорядження Ізюмського окружного військомату. Після прибуття до Ізюма в місцевому органі військового управління влітня Шелесту підтвердили, що його призов до військової служби — це прикраса непорозуміння, і він має право повернутися до колишнього місця роботи. Оскільки посада секретаря Борівського райкому ЛКСМУ, на той час була вже зайнята, то секретар Ізюмського окружного комітету КП(б)У Рудковський порекомендував Шелесту поїти вчитися до трирічної партійної школи імені Артема в Харкові. На підставі вступних іспитів приймальною комісією партшколи прийняв рішення про зарахування Петра Юхимовича курсантом-студентом. Студіюючи при цьому К. Маркса і В. Леніна та вивчаючи політекономію, історію, філософію, хімію, математику, географію, німецьку мову в партшколі впродовж 1928–1929 років, Шелест внаслідок полегливо готувався до вступних екзаменів у Харківський інститут народного господарства (з 1930 року — Харківський інженерно-економічний інститут, нині — Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця). У добу індустрії літній цей навчальний заклад був популярним серед молоді, оскільки, з огляду на це, інститут готував майбутніх «червоних директорів» підприємств. Спроба вступити до найвищого економічного вищого навчального закладу Сходу України виявилася невдалою. На письмовому іспиті з математики він дістав двійку. Тимчасово, як Шелест, набралося 30 осіб (переважно більшість членів ВКП(б), які мали досвід партійної, комсомольської роботи). Згуртувавшись, «відсіяні» бітурієнти вирушили до керівників навчального закладу, щоб висловити своє обурення щодо наявних у ньому перепон для навчання передствником робітничого класу. Під час зустрічі ректор запропонував організувати спеціальну пришвидшену групу робітників, щоб через півроку посиленої підготовки зарахувати всіх до інституту. Через шість місяців навчання на підготовчих курсах, складання іспитів та проходження співбесіди Петро став студентом Харківського інституту народного господарства, обраним для навчання факультету металургійного профілю.

Здобуття освіти та фаху поєднув в один громідською роботою. Спочатку його обрали членом бюро комітету комсомолу інституту, невдовзі секретарем комітету комсомолу і членом парткому.

Без відриву від навчання виконував в обов'язки редактор діючої зетти «Комсомолец України». З дорученням ЦК ЛКСМУ, йому і ще одному студенту старшого курсу інституту була надана можливість написати брошуру про досвід роботи комсомольсько-виробничої комуністичної Херківському моторобудівному заводі «Серп і Молот». У 1931 році навчання в інституті було зупинено смертю 92-річного батька — Юхим Дмитрович. Через помилку в телеграмі Петрові не вдалося провести батька в останню путь. Смуток не міг встигнути написати, читання спеціальної літератури з металургії. Після виробничої практики в Дніпропетровському металургійному заводі імені Петровського у Шелест виникла ідея написати коротеньку технічну брошуру популярного характеру з доменного виробництва. З підтримки професора Штерна, книжечка побачила світ і принесла популярність заводу в стінах інституту. Саме тоді Петро Шелест вирішив пов'язати своє майбутнє з металургійною промисловістю.

У 1932 році вийшла постановка ЦК КП(б)У про направлення в Донбас групи комуністів для надання допомоги в роботі металургійної і гірничорудної промисловості. До складу цієї групи потрапив і Шелест. З рекомендацією керівника тресту «Південсталь» Селіванов, студент 3-го курсу потрапив в Мріупольський металургійний завод імені Ілліча. Спочатку його призначили змінним інженером сортопротяжного цеху, трохи згодом — зступником начальника цеху. З переїздом в Донбас восени 1932 року перевівся в вечірнє відділення Мріупольського металургійного інституту в спеціальну групу обробки металів. Того ж року Петро Шелест одружився з Любов'ю Бонною, з якою навчався в Херківському

Любов Бонна, перша дружина Шелеста, із сином Борисом.

1934 рік.

Фото: istpravda.com.ua (official website)

Головний вхід до сортопрокатного цеху металургійного заводу імені Ілліч (м. Мріуполь), в якому працював у П. Шелест.

Травень 1966 року.

Фото: ЦДАГО України, ф. 330, оп. 1, спр. 16, рк. 2

інженерно-економічному інституті. Дружині також перевелся до Мріупольського металургійного інституту та влаштувався на роботу в термічному цеху заводу імені Ілліч. У середині серпня 1933 року в 24-річного Петра та 22-річної Люби народився син Борис. У липні 1935 року, виконуючи обов'язки начальника цеху одного з найбільших металургійних підприємств Призов'я, Петро Шелест захистив дипломну роботу на тему: «Проектування в комплексі трубопрокатного стану для проектування тонкостінних труб малого діаметру спеціального призначення» та отримав документ про вищу освіту з спеціальністю інженер-металург з трубопрокатного виробництва. Одночасно з чоловіком Мріупольський металургійний інститут закінчили Любов Павлівна Боніна.

Про зміну місця роботи Петро Шелест всерйоз задумався після того, коли у відраядження на завод прибув управитель харківської контори «Судморпостач» Станіслав Сурель, з яким знався

*Робоче місце начальника льняного сортопробного цеху металургійного заводу
ім. Ілліч (м. М. Ріуполь).*

Травень 1966 року.

Фото: ЦДАГО України, ф. 330, оп. 1, спр. 16, рк. 2

ще з часів вчорашнього робітничого факкультету. Під час зустрічі він запропонував Шелестові посаду начальника льняного відділу чорних і кольорових металів в очолюваній ним установах, пообіцявши швидке переведення до Харкова з допомогою вищих інстанцій. Петро Юхимович, не вагаючись, погодився, оскільки прагнув повернутися в місто юності. Через три місяці дипломованого інженера відправляють до Харкова в розпорядження керівництва суднобудівної промисловості. Ночолюваний Петром Шелестом відділ у Головному суднобудівному підприємстві припинив до 70–75 % усього обсягу виробництва суднобудівної промисловості необхідними для її виробничої діяльності матеріальними ресурсами. У процесі освоєння нових професійних пошуку притулку для родини влітку 1936 року доля підкинула Шелестові нові випробування. Ночою спливав термін військової броні Петра Юхимовича і його мобілізували. Водночас стало відомо про решту з політичними мотивами брат

дружини — викл д ч Х рківського інженерно-економічного інституту Миколи Б нного. «Н роботу, — приг дув в Петро Шелест, — Любу ніде не беруть, бо вон сестр репресов ного з “політичними” мотив ми бр т , м ло не “ворог н роду”. З великими зусиллями, і лише тому, що я, годівник, іду в рмію, вл штув в Любу н роботу термістом н п телефонний з вод».

Н віть під ч с служби в 30-му окремому н вч льному т нковому б т льйоні, дислоков ному в м. Дніпропетровську (тепер м. Дніпро), в 1937 році предст вник особливого відділу дивізії розпитув в курс нт -однорічник про бр т дружини і цік вився н -пис ною в 1932 році брошурою, в якій висвітлюв л ся діяльність молодіжної робітничої комуни н прикл ді х рківського з воду «Серп і Молот». Як з'ясув лось, у с мий розп л м сових політичних репресій орг н м держбезпеки н дійшов сигн л, що книжечк Шелест просякнут «лів цькими погляд ми». Петро Юхимович під ч с розмови зі співробітником підрозділу військової контррозвідки НКВС відкинув усі звинув чення в причетності до «ідеологічної диверсії» н сторінк х брошури т спростув в нібито «злочинний зв'язок» з бр том дружини, який перебув в під слідством. Н диво, молох репресій не з чепив рядового курс нт і з сумісництвом політрук т нкової роти Шелест , одн к у добу Великого терору постр жд ли його близькі тов риші по робітф ку т Х рківському інженерно-економічному інституту Петро М рченко і П вло Х рченко, небіж Володимир Коробко, який пр цюв в керуючим спр в ми Дніпродзержинського мет лургійного з воду.

У спог д х Петро Шелест докл дно описує своє перебув ння в л в х Червоної рмії: «Військов служб примушув л робити все: стояти в к р улі, чергув ти н кухні, прибир ти к з рму, мити підлогу і чистити місця спільного користув ння. Водноч с н м треб було з один рік пройти весь курс норм льної трирічної військової школи, зн ти ст туті, розбир тися в т ктиці, с мостійно вирішув ти т ктичні з вд ння, доскон ло вивчити м тері льну ч стину т нк Т-26, н вчитися керув ти втомобілем, тр ктором, згодом і т нком, відмінно володіти стрілецькою зброєю, г рно стріляти із ст нкового кулемет і г рм ти, вивчити і зн ти п ркову службу».

Після річної рмійської виучки Шелест було тестов но ко м ндиrom-т нкістом т присвоєно зв ння ст ршого лейтен нт .

*Легкий танк «Т-26»,
прийнятий на озброєння
в СРСР у 1931 році*

Демобілізував ввійшов у жовтні 1937 року з армії, Петро Шелест повернувся до Харківської області. У середині грудня 1937 року його призначено начальником цеху харківського моторобудівного заводу «Серп і Молот». Одне з потужних підприємств міст Харків, в якому працювало близько 10 тисяч робітників, одночасно з виробництвом різноманітної сільськогосподарської техніки (молотарки, культиватори, борони, трієри, віялки) випускало велику номенклатуру спеціальної продукції (артилерійські снаряди, спеціальні міни, носії для транспортів пороху, корпуси фюзеляжів для літаків конструктора П.В. Сухого).

Значний асортимент виробів сільськогосподарського оборонного призначення виготовлялося в цеху, яким керував Шелест. Завдяки управлінському хисту Петра Юхимовича, менше ніж за півроку цех, в якому працювало близько 800 робітників, став передовим заводом. У жовтні 1938 року дирекція підприємства висунула вмілого директора цеху на посаду начальника виробництва. Під орудою Шелеста опинилося 22 виробничих цехи, технічний і технологічний відділи, серійно-конструкторське бюро, служби головного механіка і головного енергетика. Здійснивши керівництво виробничо-господарською діяльністю основних та допоміжних цехів і служб заводу в суспільно-політичній обстановці в країні наприкінці 1930-х років, зв'язаними зізнаваннями Шелеста, було вкрито вироком: «Чоловік був тривожний і неспокійний з усіх точок зору. Майже кожного дня, працюючи вночі, кожної ночі

відбув лися решти робітників з воду. Було рештов но б г то к дрових кв ліфіков них робітників, не к жучи вже про решти серед ІТП, р зом із н ч льником пожежної охорони з воду. У цілому було з рештов но близько 80 чоловік. Деякі з них повернулися н з вод, ле вони зберіг ли “гробове мовч ння” про те, що з ними відбулося і з що їх рештув ли. Про долю б г тьох н ших з водч н т к ми нічого і не дізн лися, і вони безслідно зникли. Клеймо “ворог н роду”, “опортуніст” не сходило зі шп лят г зет, р діорепорт жив, виступів п ртійних діячів. Н род і в цілому п ртія були політично з тероризов ні. Всі один одного боялися, не довіряли: б тько-синові, син — б тькові. Доноси всевл дно увійшли в життя кожного. Дуже був тяжкий ч с, і б г то хто з н с вижив вип дково. З виробництвом спецтехніки, мобіліз ційними з ход ми відчув лося, що йде посилен підготовк до можливих воєнних зіткнень. Усе це дуже хвилюв ло і непокоїло людей. Усі чек ли чогось особливого і неприємного»⁵.

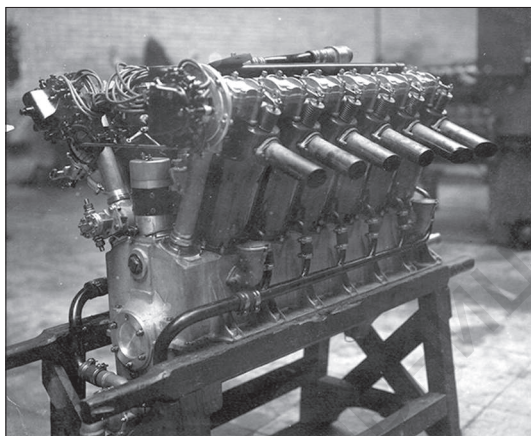
Н поч тку квітня 1939 року н к зом н родного коміс р середнього м шинобудув ння СРСР Ів н Ліх чов 31-річного Петр Шелест було призн чено головним інженером з воду «Серп і Молот». Н новій пос ді йому довелося посилено з йм тися пит ннями реконструкції т диверсифік цією виробництв , будівництвом нових цехів для випуску спецпродукції. У розп л р дянсько-фінської війни з вод зн чно скоротив випуск сільськогоспод рської продукції, н томість освоїв виробництво мінометів.

З новопризн ченим у 1940 році директором з воду Полевським виробничі відносини у Шелест не скл лися. Керівник підприємств під всілякими привод ми пр гнув позбутися принципового головного інженер . Під тиском обст вин Петро Юхимович полишив керівну пос ду н з воді «Серп і Молот» т посів крісло головного технолог Х рківського моторобудівного з воду № 75 (спеці лізув вся н випуску ві ційних двигунів М-5 т М-17).

У серпні 1940 року в родині Шелестів н родився другий син. Н зв ли його Віт лієм. «Усе нібито йшло добре, — з гіркотою т смутком приг дув в Петро Юхимович, — ле ось після пологів Люб тяжко з хворіл : не могл годув ти дитину, і м леньку крихітку

⁵ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 71.

*Рдянський V-об'ємний
ві двигун рідинного
охолодження,
який випуск вся
н X рківському
моторобудівному
з воді № 75*

довелось відпр вйти в Дніпродзержинськ до рідних Люби. Молод жінк , м ти двох м лолітніх дітей, періодично лежить в лік рні. Їй ст є все гірше і гірше. Вон втр ч л сили з кожним днем, схудл , осл бл . Все це мене з смучув ло. Було обр зливо до сліз, що Люб , колись т к життер дісн , енергійн , з р з по суті, ст л безпор дною, не може з йм тися своїми м ленькими дітк ми. Але ми обоє були оптиміст ми, не втр ч ли віри і н дії, що все мине, ст не н свої місця, все буде добре. Адже і родин в н с кл д л ся добр »⁶.

Ст н здоров'я Любові П влівни поступово погіршув вся. З'явилися озн ки п р лічу нижніх кінцівок. Н основі комплексної ді гностики спеці лісти дійшли висновку, що хвороб прогресує вн слідок перенесеної в минулому тр вми хребт (в 1939 році Любов Шелест потр пил в втомобільну в рію). Н прох ння обл сно го лікув льного упр вління н поч тку тр вня 1941 року до X рко в прибув зн ний нейрохірург Микол Нілович Бурденко. Після трьохгодинної опер ції професор повідомив Петр Шелест , що в дружини виявлен с рком хребт , і з допомогою хірургічного втруч ння вд лося дещо полегшити її стр жд ння. Під кінець зустрічі Бурденко н голосив: «Прошу в с, не зробіть помилку, не под в йте н віть вигляду, що з в шою дружиною т к пог но. Якщо вон це відчує, то це може її ост точно вбити».

⁶ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 72.

Душевні страждіння, породжені безнадійним станом дружини, Петро Юхимович намагався вгамувати роботою. У серпні 1940 року Шелест став працювати секретарем Харківського міського комітету КП(б)У з оборонної промисловості. Обсяг праць роботи був великий. Доводилось опікуватися всім військово-промисловим комплексом обласного центру УРСР, курували спеціальні конструкторські бюро, проєктні організації, науково-дослідні інститути, лабораторії, які виконували оборонні замовлення, контролювали терміни виконання і якість продукції з заводів: № 176 (виробництво танків, сходи для танків, тягачів), № 75 (виробництво дизельних моторів для танків і літаків), № 121 (виробництво літаків), № 308 (випуск боєприпасів), № 7 (ремонт бронетехніки); «Серп і Молот» (виробництво мінометів, снарядів, приладів для літаків, шин); «Поршень» (застосування до військової техніки).

З початком радянсько-німецької війни Шелест став з його товаришами перебудувати виробничі потужності Харківщини в регіони Радянського Союзу, розгорнули госпіталь для поранених бійців Червоної армії, хворіли, організували евакуацію, медичною допомогою, відправленнями евакуйованих і біженців. З наближенням до Харківщини Вермахту постало питання про евакуацію родин працьовитих і радянського кінвентару. Петро Шелест розпорядився щоб з військовим госпіталем у Челябінську було відправлено його працьовиту дружину. Трішки згодом на Південний Урал поїхали з жорстким потягом рушили мати і сестра дружини, і батько Борис і Вікторія. На Схід країни поїхали й інші родичі, лікар Ірід Північ Мозгов. Петро Юхимович попросив її взяти на себе турботу супроводжувати його дітей до Челябінська ⁷.

Поряд з вирішенням питання, пов'язаного з евакуацією ліфтових робітників та інженерно-технічного персоналу вглиб країни, демонтажем і передислокацією промислового об'єкта

⁷ Петр Шелест-младший: «Организаторами своей отставки дед считал Брежнев и Сулов. Пообещали их пережить — и сдержали слово» // Факты. 2013. 15 февр. Режим доступа: <https://fakty.ua/158452-petr-shelest-mladshij-organizatorami-svoej-otstavki-ded-schital-brezhneva-i-suslova-poobecshal-ih-perezhit-i-sderzhali-slovo>

до З хідного Сибіру, Поволжя, Ур лу, Петро Шелест був долучений до орг ніз цієї н х рківських підприємств х випуску вкр й необхідної в умов х р дянсько-німецької війни воєнної продукції.

У жовтні 1941 року під ч с жорстоких боїв н підступ х до Х рков Петрові Шелесту перший секрет р ЦК КП(б)У Микит Хрущов особисто н к з в діст тися літ ком до Тули, де він м в озн йомитися з технологією т орг ніз цією виробництв пістолет -кулемет системи Шп гін (ППШ), отрим ти креслення н військовому з воді і н л годити випуск втом тичної ручної вогнеп льної зброї н х рківських підприємств х. Обґрунтовуючи Шелестові в жливість особливого з вд ння, Хрущов у к бінеті першого секрет ря Х рківського обкому КП(б)У Олексія Єпішев довірливо ск з в: «Пит нням цік виться тов рищ Ст лін. Німці ч сто своєю тріскотною з втом тів н водять п ніку, н м треб м ти свої втом ти».

Шелест впор вся з покл деною н нього місією. У місті зброяр із уч стю технологів т конструкторів озн йомився з процесом виготовлення піхотної зброї т без пригод прибув до Х рков . Через те, що основні оборонні підприємств були ев куйов ні, виробництво ППШ довелося н л годжув ти в мех нічних м йстернях тр мв йного депо, диски ім г зини — н п тefonному з воді. З - г лом вд лося виготовити т випробув ти лише експеримент льну серію втом тів, тому що виробничі приміщення невдовзі були знищені німецькою ві цією. З н ближенням гітлерівських військ до околиць Х рков Шелест відбув до Куп'янськ , потім до Челябінськ , де перебув л його родин . У середині грудня 1941 року Петр Юхимович було з тверджено з відув чем відділу оборонної промисловості Челябінського обкому ВКП(б). У меж х своїх повнов жень Шелестові доводилося ч сто відвідув ти Челябінський т нковий з вод, подовгу був ти у відрядженнях н оборонних підприємств х у Зл тоусті, К слі, Кург ні, М гнітогорську з метою здійснення п ртійного н гляду з дотрим нням гр фік виготовлення броньов ної ст лі, випуску бронетехніки, мінометів, боєприп сів, вогнеп льної т холодної зброї.

У січні 1942 року вн слідок трив лої хвороби померл дружин Любов П влівн Б нн . У квітні 1942 року в Р дянському р йонно му з гсі міст Челябінськ Петро Шелест з реструв в шлюб з Ір - їдою Мозговою, як ст л виховув ти його синів — восьмирічного

Склад льний цех Челябінського танкового заводу.

Фото: t-magazine.ru (official website)

Борис Петрович Шелест згадує про це в одному з інтерв'ю в 2015 році: «Я дізнався про те, що моя рідна мати — Любов Павлівна, коли мені виповнилося 21 рік! До цього рідні приховували від мене, ким насправді доводиться їй бути. Не хотіли з'ясувати її справу. В моєму житті вона зіграла неоціненну роль у вихованні й освіті. У пам'яті про неї лишилися лише теплі спогади»⁸.

Весною 1942 року Петру Юхимовичу було викликано до Москви і після тривалої бюрократичної тяганини призначено інструктором сектору із забезпечення розробки, виробництва та спорядження резервних сил рядів оборонного відділу ЦК ВКП(б). Виробництво машин резервної артилерії БМ-13 («Катюш») та боєкомплекту до них було підконтролі Стівки Верховного Головнокомандувача, тому Петрові Шелесту неодноразово випадало

⁸ Головка Т. Між червоним та жовто-блакитним. Про мого відомого відтінки у політичній кар'єрі Петра Шелеста // День. 2015. 22 верес. Режим доступу: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/mizh-chervonym-i-zhovto-blakytynym>

Рдянськ зенітн уст новк н нинішній площі Свободи в Х ркові.

Лютий 1943 року.

Фото: istpravda.com.ua (official website)

можливість зустріч тися н н р д х з Йосипом Ст ліним, Георгієм М ленковим т іншими член ми політбюро ЦК ВКП(б).

Під ч с з г льного зимового н ступу Червоної рмії н південно-з хідному н прямку німецько-р дянського фронту в лютому-березні 1943 року (опер ція «Зірк ») було визволено Х рків т інші н селені пункти Сходу Укр їни. Н тлі успішних н ступ льних опер цій р дянських військ було прийняте рішення про те, щоб до визволення Києв столичні уст нови Укр їнської РСР розмістити в Х ркові. В ешелоні п ртійних, р дянських дміністр тивних пр цівників, які рушили в другій половині лютого 1943 року до Х рков , перебув в і Петро Шелест, який отрим в посвідчення ЦК КП(б)У для роботи у визволених р йон х Укр їни. В обл сному центрі йому було доручено з їм тися пит ннями орг ніз ції роботи промислових підприємств, відновленням електрост нцій, водопроводу, к н ліз ції т міського тр нспорту.

Невд чі н фронті н поч тку березня 1943 року змусили р дянський упр влінський п р т полишити Х рків. Петро Шелест

знову опинився в Москві, звідти його в серпні 1943 року відкомандировували до Спиртового підприємства ЦК ВКП(б) № 306. На цьому підприємстві цінної промисловості — єдине на той час підприємство в Радянському Союзі, яке здійснювало випуск моторних грегів — насосів, мотопомп і свічок. У травні 1945 року він став зступником секретаря Спиртовського обкому партії з цінної промисловості. Як стверджує в інтерв'ю Петро Юхимович, на новій посаді «займався всією оборонною промисловістю області». В зоні особистої відповідальності підприємного функціонера, окрім заводу № 306, опинились: оборонне підприємство № 292, на якому працювало 25 тисяч робітників, середньодобовий випуск винищувачів конструкції О. Яковлев становив 11–12 літаків; завод № 213 Національного підприємства цінної промисловості (завод ім. С. Орджонікідзе) в м. Енгельсі, який виробляв гіроскопи, вимірювальні прилади, термометри, манометри, інші високоточні прилади для винищувальної, бомбардувальної, штурмової, транспортної, санітарної авіації, літаків: Т-34, Т-44, «Йосип Сталін», «Клим Ворошилов». У вересні 1945 року Указом Президії Верховної Ради СРСР «за зразкове виконання завдань уряду по випуску бойових літаків, моторів, вимірювальних приладів у період Вітчизняної війни» Петро Шелест було нагороджено Орденом Червоної Зірки.

Розділ 2
НА ЧОЛІ КИЇВСЬКОГО
АВІАЦІЙНОГО ЗАВОДУ

«Будучи призначеним Міністерством авіаційної промисловості директором заводу № 473, з повною енергією та наполегливістю взявся за доручену справу та вивів завод з прориву в число передових підприємств міста».

З виробничої характеристики П. Шелеста

Після завершення Другої світової війни перед нами вставала важлива проблема — створення першої вітчизняної реактивної авіації. З вересня 1946 року проблемою освоєння реактивної техніки безпосередньо став займався Петро Шелест, посівши крісло першого заступника начальника ЦК ВКП(б) по авіаційній промисловості. Основні сили і ресурси авіаційного підприємства в післявоєнний період були зосереджені на випробуванні та випуску авіаційно-тренувального винищувача Як-11. Цей літак з цілісно металічним крилом у 1946 році став живою сходинкою для переходу в авіаційному до виробництва винищувачів з турбореактивними двигунами. Уже в листопаді 1947 року на авіаційному заводі розпочалася підготовка до виробництва реактивного винищувача Як-15. Проте випробування першого реактивного військового літака конструкції Семена Лавочкіна 30 квітня 1949 року на оборонному підприємстві відбулося вже безучасті Петра Шелеста. У вересні 1948 року його призначено директором Ленінградського заводу № 272 Міністерства авіаційної промисловості СРСР (нині — АО «Ленінградський Северний завод»).

Крім поступового вивільнення авіаційних людських ресурсів і економічних збитків, завдані авіаційними силами війною території Радянського Союзу зруйновані/демонтовані авіаційні заводи. У місті Новгороді на території авіаційного заводу (№ 23 НКАП) відповідно до наказу по народному комісариату авіаційної промисловості № 575 восени 1944 року був організований новий завод № 272. Авіаційне підприємство протягом тривалого періоду свого існування, відомого з 1878 року, мало декілька назв — «Авіаційно-Білий»,

Склад льний цех С р товського ві ційного з воду в роки Другої світової війни

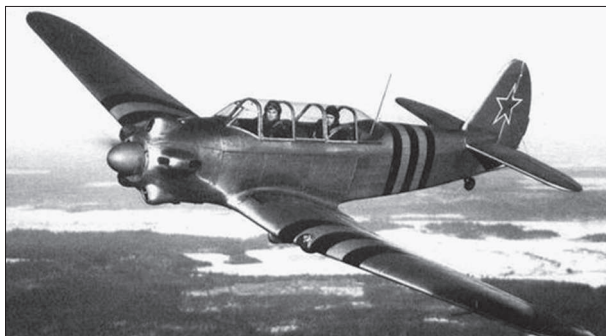
«Червоний льотчик» та ін. У радянську добу в підприємстві були в основному «номерні» назви: Державний авіаційний завод (ДАЗ) № 3, завод № 23 Наркомату авіаційної промисловості (НКАП), завод № 272 Міністерства авіаційної промисловості (МАП). Іншими в різні часи працювали в світі авіаційні конструктори — Ігор Сікорський, Дмитро Григорович, Микола Полікарпов, Григорій Бєлкін, Олег Антонов, Олександр Яковлев. У цеху, розташованому біля Чорної річки і Комендантського аеродрому, в 1920–1930-х роках проектувалися та випускалися морські літаки (М-9, М-23, М-24, МР-2, МРЛ-1) і багатоцільовий біплан У-2.

Створений у вересні 1944 року виробничий цех № 272 МАП наспереди був призначений для виробництва авіаційних підсилювачів з подальшим переходом на випуск літаків. У другій половині 1940-х років на заводі було налагоджено процес ремонту тролейбусів. З приходом Петра Шелеста в підприємстві здійснювався серійний виробництво двомісного авіаційно-тренувального літака Як-18.

Протягом чотирьох місяців роботи новому директорів вдалося поліпшити фінансовий стан підприємств, домогтися виконання точно з графіком випуску літаків — 18–20 крил тих машин за місяць. Невдовзі зводили вперше перші місця серед підприємств міністерства в ційній промисловості СРСР і міста Ленінград з опрацювання норм виробітку та підвищення продуктивності праці. У 1949 році зводили № 272 МАП під керівництвом Петра Шелеста в освоєнні складання навчово-тренувального літака Як-11 та літака-винищувача Як-9. Коли справи в заводі пішли вгору, Шелест вирішив заохотити дисертантів до здобуття наукового ступеня кандидатів технічних наук профілем «Ремонт літаків у системі Військово-Повітряних Сил». Почав складати екзамени, добирати матеріал для наукового дослідження.

Одне життя внесло несподівані корективи. Вологий клімат міста на Неві виявився непридатним для дружини Ірени і молодшого сина Віталія. З спогадів дружини Ірени Півлівни Шелеста: «Віталій страшно хворів, вісім років він провів у ліжку. Він переніс чотири складні операції, у нього був діагноз — хронічний сепсис невідомого походження. У нього був постійний температур. Влітку поменше, восени та зимою — ступінь погіршення, періодична температура піднімалась до 40 градусів... Він учився вдома, я ходила в школу та брала уроки. Кожну весну приходив комісія з міськвідділу освіти, Віталій здавав усі іспити»¹. З тих обставин голова родини став клопотати про переведення його на роботу в іншу місцевість. Восени 1949 року Головне управління влітання Міністерства в ційній промисловості СРСР запропонував Петрові Шелесту ознайомитися з роботою Київського в ційній зводу та повідомити своє рішення щодо переведення до столиці України на посаду директора підприємств. Скориставшись відпусткою, в листопаді 1949 року Петро Шелест прибув до Києва. Столиця України вразила його кривиною військових руйнувань, особливо зкривався у пам'яті вигляд знищеного в центрі Хрещатик. Звітав Шелест і до історичної місцевості Києва — Святошин, де розміщував завод, очолюваний на той час М. Г. Мироновим.

¹ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 732.

*Двомісний
н вч льно-
тренув льний літ к
Як-18 вироблявся
у СРСР з 1946 року*

*Н вч льно-
тренув льний
випищує ч Як-11*

У ч си н цистської окуп ції з водськї приміщення з зн ли зн -
чних ушкоджень. Інженерно-технічний персон л поступово від-
новлює в зруйнов не підприємство. Після з вершення Другої
світової війни виробничій уст нові № 473 МАП доручили збир -
ти вертольоти І. Бр тухін , згодом переорієнтує ли н серійний
випуск гвинтокрил М-1 конструктор М. Міля. Врешті-решт усі
зусилля дирекції з для впров дження виробництв нової ві тех-
ніки виявилися м рними. Підприємство продовжує ло з йм тися
ремонт літ ків, випуск ти з п сні ч стини для тр кторів і тр м-
в їв, виробляти люмінієвий посуд. Н прикінці серпня 1948 року
н з мовлення Міністерств ві ційної промисловості СРСР з вод
приступив до освоєння серійного виробництв літ к Ан-2. Одн к
з пл новими пок зник ми з випуску ві ційного тр нспортного
з собу колектив підприємств не спр влявся. У листі міністро-
ві ві ційної промисловості СРСР Мих йлу Хрунічеву ві кон-
структор Олег Антонов т к описує в сити цію н ві підприєм-
стві: «Основною причиною невикон ння пл ну з водом є вкр й
низький рівень орг ніз ції виробництв . Беручи уч сть в роботі

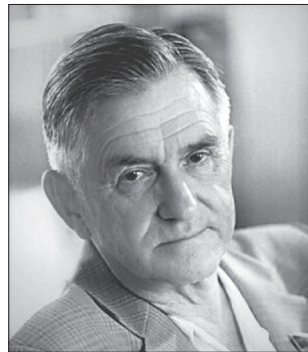
*Легкий
транспортний
літак Ан-2*

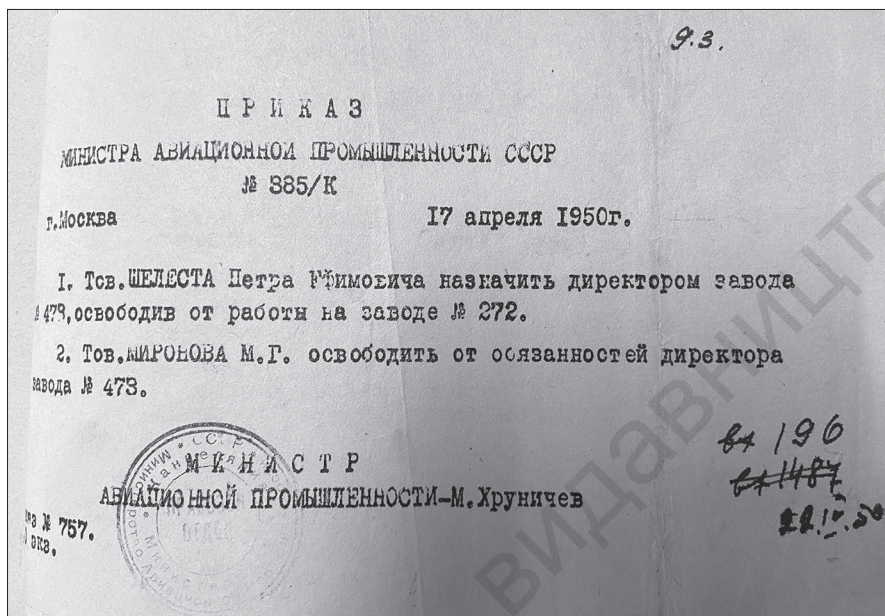
з воду, я тривав лише час спостерігати в діяльність директора зводу М. Г. Миронова і як і рідше не полягати його з міні».

Певне сум'яття після відвідин величезних підприємств виникло і в Петра Шелеста, яке він відобразив в сторінках особистого щоденника: «Зводу спроби мене вживати. Територія не огорожена, прохідні — просто халупи, в'їзні ворота дерев'яні і перекосячені, на території зводу проживають сторонні особи, псується кози, корови і бики. Виробничі корпуси низькі і малопристосовані для літакобудування. Зводу при цьому випуском літака Ан-2 конструкції О. Антонова, і хоча пройшло більше двох років, як зводу при цьому і цим літаком, але не випущено ще жодної машини. Фінансовий стан зводу дуже тяжкий, у колективі якось групівщина».

З сумченим побаченням, Петро Шелест звався у прийнятті рішення очолити дирекцію підприємства зводу в Києві. Неспокій та тривогу довелося швидко приборкувати після того, як стало відомо, що великий конструктор Олег Антонов своєю телеграмою на адресу ЦК КП(б)У особисто підтримав його кандидатуру на посаду директора зводу. Міністерство величезної промисловості СРСР, без попередніх консультацій з Ленінградським обкомом ВКП(б), підготувало відповідні документи на переведення до Києва.

*Головний
конструктор
Дослідно-
конструкторського бюро
ім. О. С. Яковлева
Олег Антонов*

Н к з міністр ві ційної промисловості СРСР М. Хрунічев про призи чення П. Шелест директором Київського ві ційного з воду. Фото: Держ вний рхів м. Києв , ф. 1160, лп. 1 спр. 16, рк. 1

Бюрократичні процедури та всілякі погодження по інстанціях тривали до весни 1950 року. Лише 17 квітня 1950 року міністр ві ційної промисловості СРСР Михайло Хрунічев підписав наказ про призначення Петра Шелест директором київського заводу № 473².

Наприкінці квітня 1950 року, після дев'ятирічної перерви, Петро Шелест повернувся до України в Дружининівку. Дружининівські відчуженці в Києві себе краще. Старший син Борис висловив бажання перевестися з Ленінграда в Одеське мореплавне училище. Петро Юхимович з інтересом занурився в роботу підприємств. Першочерговою справою для нього було призначення директором заводу було не годити крупносерійне виробництво легкого транспортного літака Ан-2. Він позайомився і не годив ділові відносини з вихідником Олегом Антоновим та дослідницько-конструкторським

² Держ вний рхів м. Києв , ф. 1160, оп. 1, спр. 16, рк. 1.

бюро № 153 у Новосибірську, яке він очолював. З «батьком транспортної вітчизни» Петро Шелест узгодив суміщений графік виготовлення деталей, вузлів, агрегатів та складання літаків Ан-2. Виконання державного замовлення прямує від матеріально-технічної бази підприємств. Нотично зводилося дві великі корпуси: № 1 — механікозбирний і № 2 — агрегатозбирний і декілька невеличких майстерень.

Розпочалася реконструкція та модернізація виробничих потужностей заводу. Навесні 1950 року було введено в експлуатацію фрикційний прес вагою 180 тонн, плавильну піч цеху № 33, удосконалено опалювальну систему в приміщеннях будівель і споруд різного призначення, спроектовано і введено у виробництво велику кількість оснащення та інструмент, клепальні преси³. Спільними зусиллями заводу і конструкторського бюро О. Антонова вже в жовтні 1950 року було випущено першу серію з п'яти літаків, які пройшли успішні випробування.

Значну увагу Петро Шелест приділяв зміцненню виробничої та технологічної дисципліни, та кожній технічній безпеці заводу. Упродовж літа — осені 1950 року випадки травматизму на підприємстві були зменшені на 53 %. З підсумками огляду охорони праці та техніки безпеки і промислової санітарії, проведеному наприкінці 1950 року на підприємствах авіаційної промисловості СРСР, наказом міністра авіаційної промисловості СРСР Михайла Хрунічева колектив заводу № 473 очолюваний директором Петром Шелестом був нагороджений відомчою грамотою⁴.

Петро Юхимович опікувався благоустроєм і озелененням території підприємства, та кожним будівництвом житла для робітників, які проживали на території заводу в дерев'яних бараках⁵. З відсутності впливових зв'язків у столиці України Шелесту було досить складно керувати роботами зі зведення нових виробничих і побутових корпусів заводу. «Виникли навіть деякі конфлікти з місцевою районною і міською владою: то відключать воду, електроенергію, газ, і кожного разу доводилося вступати в конфлікти, то відмовлять у фондах на будівельні матеріали — шпалери, цегла».

³ Державний архів м. Києва, ф. 1160, оп. 1, спр. 17, рк. 22,26; спр. 18, рк. 49.

⁴ Тмс мо, ф. 1160, оп. 1, спр. 16, рк. 3–4.

⁵ Тмс мо, спр. 18, рк. 98; спр. 32, рк. 28.

і цеглу. Коли зрозуміли мій неполегливий характер і критичні виступи, почалося трохи менше утисків» — журився Петро Шелест⁶.

На початку 1951 року режимне підприємство під секретною назвою «поштові скриньки № 11» не ростило потужності, що давало можливість щомісяця випускати по 25–30 літків. Високу оцінку фізців здобули розробки з водупідною Ан-2СХ — сільськогосподарський літак із спеціальним спорядженням для хімічних робіт. За конструкцію і серійний випуск літаків Ан-2 групи винищидників і директорів ційного з водуподу було висунуто і здобуто Сталінської премії. Незважаючи на підтримку Центрального комітету КП(б)У та Міністерства ційної промисловості СРСР, прізвище Петра Шелеста, з невідомих причин, не потрапило до списку лауреатів, оприлюднених у постанові Раді міністрів СРСР з березень 1952 року «Про присудження Сталінських премій за видатні винаходи та корінні удосконалення методів виробничої діяльності з 1951 рік»⁷. За розроблення Ан-2 Сталінською премією другого ступеня в галузі «Транспорт та зв'язок» були нагороджені лише розробники літака: керівник робіт — Олег Антонов; інженери — Олексій Білолипецький, Володимир Доменіковський, Євген Сенчук; конструктори — Анатолій Батумов, Онуфрій Болбот, Микола Трученков. Петро Шелест не став змучуватися, ще більше поринув у роботу.

У 1952 році ційний завод під орудою Петра Шелеста став передовим підприємством Міністерства ційної промисловості СРСР та м. Київ. Одночасно із серійним виробництвом одномоторного біплана, завод розпочав виготовляти у великих обсягах товари широкого вжитку: ліжко-розкладки, збільшувачі ліній для телевізорів, люмінієвий посуд, деталі до першого радянського автомобільного трактора ХТЗ-7, зпідстави до сільськогосподарських машин⁸. Упродовж року директором Київського ційного з водуподу № 473, підготовлений і прикінці осені 1952 року, звинувачений:

⁶ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, мемуари. С. 101.

⁷ Провід. 1952. 14 март.

⁸ Державний архів м. Київ, ф. 1160, оп. 1, спр. 17, арк. 51.

«Тов. Шелест Петро Юхимович, 1908 року н родження, член КПРС з 1928 року, з спеці льністю інженер-мех нік. З 1935 року, після з кінчення інституту, тов. Шелест, пр цюючи н керівній господ рській і п ртійній роботі, с мовідд но виконує в покл де-ні н нього з вд ння. До переведення його в м. Київ т. Шелест пр-цтов в у м. Ленінгр ді директором з воду МАП. Будучи призн ченим Міністерством Аві ційної Промисловості Директором з воду № 473, з повною енергією т н полегливістю взявся з доручену спр ву т вивів з вод з прориву в число передових підприємств міст т . З воду не однор зово присуджує ли перехідні Червоні Пр пори Міськкому КПУ т Міськвиконкому, т кож Р йкому т Р йви-конкому.

Відд ючи всі сили т досвід, тов. Шелест з декільк місяців зу-мів н л годити роботу н з воді, т , почин ючи з серпня 1950 року, з вод щомісячно виконує т перевиконує держ вне з вд ння. Тов. Шелест свій б г тий досвід керівної роботи поєднує в із вирі-шенням ряду скл дних технічних пит нь. З період перебув ння н з воді ним проведено велик робот з орг ніз ції серійного вироб-ництва виробу АН-2 т модифік ції цього виробу. Його вмів ви-можливість до себе т своїх підлеглих згуртує л міцний колектив н з воді, який бореться з викон ння виробничої прогр ми. Серед колективу з воду користується з служенням вторитетом.

Тов. Шелест є депут том Міської Р ди трудящих, членом Бюро Міськком т членом Пленуму Р йкому КПУ, членом бюро п ртій-ної орг ніз ції з воду. Бере ктивну уч сть у політичному житті з воду, р йону т міст . Керує семін ром економіки промисловості СРСР.

Політично гр мотний, ідеологічно витрим ний, відд ний великій спр ві п ртій Ленін — Ст лін .

Секрет р п ртбюро з воду № 473 К шин

18 листоп д 1952 р.»⁹

Позитивні відгуки про роботу упр вління-господ рник Пет-р Шелест докотилися до першого секрет ря ЦК КП(б)У Лео-нід Мельников . Під ч с зустрічі, як відбул ся в другій дек ді

⁹ ЦДАГО Укр їни, ф. 1, оп. 62, спр. 2033, рк. 125.

*Перший секретар
ЦК КПУ
Леонід Мельников*

листопад 1952 року в будівлі ЦК КП(б)У, керівник республіканської партійної організації з пропонував в Шелесту крісло голови Державної планової комісії Рад міністрів УРСР, яке звільнилося після того, як очільник республіканського організації планувannya розвитком народного господарства Василя Грбузово було призначено зступником міністра фінансів СРСР. Ймовірно кандидатом на туру Шелест любив зступником голови Держплану УРСР Крупко, який знав в директор киявського водоканалу по спільній роботі в Харківському міськкомі КП(б)У. Анітрохи не зв'язаний відмову Петра Шелеста посісти нову посаду, 14 листопада 1952 року ЦК КП(б)У ухвалив постанову про звільнення його з посади директора водоканалу № 473 Міністерства важкої промисловості СРСР та призначення головою Держплану УРСР. Відразу до Москви був направлений «Висновок тов. Шелест П. Ю.», в якому висвітлювалася вся велика досвід керівної партійної та господарської роботи нового очільника Держплану УРСР та водилися уривки відгуків посадових осіб про трудову діяльність Петра Юхимовича: «Вісім років т. Шелест працював в партійних органах: секретарем Харківського міськкому партії, інструктором ЦК КПРС, потім в одному з найбільш великих оборонних підприємств. Більше десяти років т. Шелест з його керівництвом посади на машинобудівних підприємствах. Останні два роки т. Шелест працював директором Київського водоканалу № 473 Міністерства важкої промисловості СРСР. До призначення т. Шелест на посаду директора цей водоканал тривалий час знаходився в проривному стані. Тов. Шелесту вдалося з коротким часом навести порядок на водоканалі і вивести його з проривного стану, в результаті зводств систематично перевиконував план. Другий секретар Київського обкому партії т. Івченко¹⁰ вважає т. Шелест достойним

¹⁰ Йдеться про Ольгу Іллівну Івченко, як упродовж 1950–1954 рр. перебувала на посаді другого секретаря Київського обкому КПУ.

для висув ння н більш крупну господ рську бо п ртійну робо-ту. Тов. Ів щенко високо оцінює ділові т політичні якості т. Шелест . З ступник з відуч ч відділом м шинобудув ння ЦК КП Укр їни т. П влов г рно зн є т. Шелест і вв ж є, що він дост тньо підготовлений для керівництв республік нським міністерством, відомством»¹¹. Н співбесіди у Москві Петро Шелест перекон в від-повід льних пр цівників ЦК КПРС не з тверджує ти к дрове рі-шення н йвищого керівного орг ну Комуністичної п ртії Укр їни.

Через деякий ч с Шелест знову з просили в ЦК КПУ щоб з -пропонує ти йому пос ду першого з ступник міністр меблевої промисловості Укр їни. Петро Юхимович н відріз відмовився полиш ти роботу н київському ві з воді, мотивуючи своє рі-шення н жливістю викон ння держ вної прогр ми випуску літ -ків Ан-2.

В ост нні дні грудня 1952 року Петро Шелест ледь не опинив-ся в кріслі голови виконкому Київської міської р ди. 29 грудня 1952 року н з сід нні бюро Київського обкому КПУ розгляд л ся персон льн спр в очільник київського міського с моврядув ння Олексія Д видов , якого було звинув чено в «непр вильному доборі к дрів, форм льно-бюрокр тичному ст вленні до ск рг трудящих, невжитті з ходів з н ведення л ду в розподілі кв ртир у місті». Перший секрет р Київського обкому КПУ Григорій Гриш-ко н поляг в усунути Олексія Д видов з пос ди голови міськви-конкому т підготув в 30 грудня 1952 року под ння про призн -чення з мість нього Петр Шелест . Пл н м п ртійного керівник столичної обл сті щодо к дрових переміщень не судилося збути-ся, тому що з покровительств член президії ЦК КПРС Микити Хрущов Олексій Д видов з лишився н з йм ній пос ді¹².

Влітку 1952 року з Новосибірськ до Києв переїздить Олег Костянтинівч Антонов р зом зі співробітників ми дослідницько-конструкторського бюро. З спог д ми сор тників О. Антонов , вз ємини між головним конструктором т директором ві з во-ду П. Шелестом певний ч с були досить н пружені. Ускл днення трудових відносин було спричинене як прояв ми вторит рного

¹¹ ЦДАГО Укр їни, ф. 1, оп. 6, спр. 1773, рк.7-8.

¹² С лій І. Обличчя столиці в долях її керівників. Київ : Довір , 2008. С. 108–109.

*Голов викон вчого комітету
Київської міської р ди
Олексій Д видов*

стилю директор з воду, т к і несподів ним згорт нням серійного виробництв Ан-2.

У липні 1952 року під ч с переходу скл д льних цехів з воду н уст новку нового двигун АШ-62 IP 12 серії н біпл н¹³ з Москви н дійшло розпорядження зупинити серійне виробництво б г - тощільового тр нспортного літ к і розпоч ти випуск фюзеляжу т інших грег тів фронтового бомб рдув льник Іл-28. Невдовзі н з вод прибул груп конструкторів т технологів від генер льного конструктор Сергія Іллюшин .

Нове держ вне з мовлення директор з воду розцінив як перспективу под льшого технічного зрост ння підприємств , н томість конструктор Олег Антонов, з спостереженнями Петр Шелест , «зовсім розгубився, з не п в духом»¹⁴. Після смерті Йосип Ст лін . з вк зівкою союзного уряду, з вод припинив виробництво грег тів Іл-28, з червня 1953 року поновив скл д ння одномоторного біпл ну¹⁵.

Про перипетії н вколо переїзду новосибірського дослідницько-конструкторського бюро до столиці Київ , певного роду «тертя» між Олегом Костянтиновичем т Петром Юхимовичем розповід є у своїх спог д х ві конструктор, доктор технічних н ук, дружин Антонов – Єлиз вет Ш х туні: «Петро Шелест, тодішній директор Київського ві з воду,... сприйняв н шу появу нег тивно. Він хотів пр цюв ти з Туполевим, з Іллюшиним, робити великі літ ки. А тут – якийсь біпл н. Ми довго не могли отрим ти більш-менш пристойне приміщення для КБ. Антонову доводилося зверт тися в Москву в міністерство і просити вплинути н Шелест . Спр в

¹³ Держ вний рхів м. Київ , ф. 1160, спр. 33, рк. 32.

¹⁴ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 103.

¹⁵ Держ вний рхів м. Київ , ф. 1160, спр. 44, рк. 22.

доходив до того, що у нього провідного інженера по впровадженню Ан-2 в серію неодноразово відбір ли пропуск не звод. Але не йтяжчим виявився для нього 1952 рік, коли побачив світ постанов уряду про зупинення будівництва Ан-2. Все основи було викинуто на вулицю, цехи очищені: постанов був підписаний самим Сталіном. Олег Костянтинович стрісно пережив в. Близько півроку жили як голкі. А потім Сталін помер, і в міністерстві розпочалися зміни. Незабаром Ан-2 повернули у виробництво. Тим не менше Шелест продовжував не долюблювати. Коли поставили питання про створення військово-транспортного Ан-8, то директор знову не зміг утриматися, щоб не протийня зборів, при всій чесній гомді, зув жити: “Ви думете, що після “кукурузник” в мвд сться створити ткий серйозний літк?” – Він не вірив в не»¹⁶.

Оповідь Єлизвети Шхтуні про обставини призупинення серійного випуску Ан-2 дещо дисонує зі щоденниковими записами Петра Шелеста з 1952–1953 роки: «Я суворо не кз в береті все основи і з діли щодо Ан-2... З великим бжння ми повернулися до відновлення виробництва Ан-2, швидко увійшли

*Олег Антонов з дружиною
Єлизаветою Шахматуні*

¹⁶ Виль М. Директор Киевского завода Петр Шелест, недолубливший Антонів, к-то зметил не прсобрнии: «Думете, после “кукурузник” в мвд сться делть серьезный самолет?» // Фкты. 2001. 22 дек. Режим доступу: <https://fakty.ua/97658-direktor-kievskogo-aviazavoda-petr-shelest-nedolyubliva-shij-antonova-kak-to-zametil-na-partsobranii-quot-dumaete-posle-quot-kukuruznika-quot-vam-udastsya-sdelat-sereznyj-samolet-quot>.

в ритмічну роботу. Антонов ожив, воскрес. Н віть ст в більш податливим. Його бюро про цею конструкцією двомоторної машини Ан-24, Ан-10, Ан-12, вимірюється ідея про “Антея” Модернізуємо Ан-2 у різних варіантах: практичному, десантному, сільськогосподарському, психічному, тропічному. Машини вийшли міжнародну рену, про неї чудові відгуки»¹⁷.

Можливо припустити, що між двома різними особистостями Петром Шелестом та Олегом Антоновим могли виникти певні розбіжності в організації виробничого процесу, однак невідомо про жодну публічну конфліктну ситуацію між директором і конструктором, що негатиивно позначилося на спільній справі. Після відновлення серійного виробництва легкого транспортно-літального колективу зводу та дослідницько-конструкторського бюро спільними силами проведено оптимізацію витрат і зниження трудомісткості у виготовленні Ан-2¹⁸.

22 лютого 1953 року відбулися вибори до Київської міської ради. Серед 902 депутатів, обраних до місцевого органу самоврядування, був і Петро Шелест, який балотувався від 511 виборчого округу столиці¹⁹. 10 березня 1953 року на сесії Київміськради Петро Шелест обраний першим заступником голови міської ради. У телефонній розмові з високопосадовцем з Міністерства важкої промисловості СРСР Шелест зійшовся, що його нове призначення стало несподіванкою для нього самого і він не бажав залишати завод та змінювати роботу. За умов, що склалися, Шелест намагався одностайно проголосувати за двох відповідальних посадах: «Вради, на яку їду з заводом, обходжу цехи, проводжу оперативні і технічні ради. На 12-ту годину — в міськраду, до 3–4 години про цею темою. Доповіді референтів, підписування перерив, прийняття відвідувань. Увечері знову з заводом — так продовжував більше двох місяців. У міськраді опікую всю промисловість, будівництво, транспорт і адміністративні органи міста. Обсяг роботи величезний, але він мені не до душі»²⁰.

¹⁷ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду : спогади, щоденники, документи, мемуари. С. 104.

¹⁸ Державний архів м. Києва, ф. 1160, спр. 44, арк. 22.

¹⁹ Там же, ф. 1, оп. 5, спр. 399, арк. 9.

²⁰ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду : спогади, щоденники, документи, мемуари. С. 106.

*Зруйнов ні під ч с
Другої світової війни
будинки н перехресті
вулиць Хрещ тик
і Ленін (тепер — вулиця
Б. Хмельницького).
Н з дньому пл ні —
будівля Центр льного
універм гу.*

*Київ, 1950–1956 роки.
Автор зйомки В. Юдін.
Фото: ЦДКФФА Укр їни
ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-182312*

Пр цюв ти в міськвиконкомі Шелестові довелос я в ті ч си, коли столиц я Укр їни пережив л спр вжній будівельний бум. Н весні 1953 року виконком Київр ди виконув в з вд ння щодо з безпечення гр фік будівництв споруд н Хрещ тик у і прилеглих до нього вулицях: житлового будинку Метробуду т Укрпромзв'язку, дмінбудівель міськр ди, Міністерств лісової промисловості УРСР, Міністерств промислового будівництва УРСР, телевізійного центру, Будинку зв'язку, приміщення для держ вної консерв торії, бібліотеки по вулиці Кіров (нині вулиця Мих йл Грушевського), готелю по бульвару Т р с Шевченк т ін.

Болючою для міст з лиш л ся житлов проблем . Під ч с окуп ції Київ було зруйнов но 33,5 % житлового фонду²¹. Середня з безпеченість житлом у столиці УРСР н поч ток 1950-х років ст новил лише 5,2 кв др тного метр н мешк нця²². Технічний знос житлового фонду в Києві н березень 1953 року сяг в 650 млн к рбов нців. Близько 4,5 тисяч будинків потребув ли к - піт льного ремонту²³. «Кв ртирне пит ння» було кту льним і для с мого Петр Шелест , про що свідч ть рядки особистого щоденник : «А труднощів дуже б г то, дже пройшло лише 5 років після війни, всього не вист ч ло. Головн вулиц я Київ Хрещ тик

²¹ Держ вний рхів м. Київ , ф. р. 1, оп. 5, спр. 403, рк. 4.

²² С лій І. Обличчя столиці в долях її керівників. С. 103.

²³ Держ вний рхів м. Київ , ф. р. 1, оп. 5, спр. 401, рк. 11.

*Телевізійний центр
н Хрещатику, 26.*

*Початок 1950-х років.
Фото опубліковане на
С. Ціликом
н офіційному сайті
BBC.NEWS/Україна*

*Півліт
Виставки передових
досягнень н родного
господарства УРСР.*

Кінець 1950-х років

ще лежить в руїнах. По суті, тільки починалася відбудова зруйнованих міст. Великі труднощі з будівельним матеріалом, водою, електроенергією, паливом, житлом, продуктами харчування і товарами широкого вжитку. Через деякий час із Ленінграда в Київ приїхали Ірина з Вітасом, мізерні гроші пожитки в гонимі відправили прямо на завод. Квартири в Києві немає і швидко її отримання не передбачється...²⁴ Ми розмістилися в готелі по вулиці Леніна, з їм ємо “люкс” — дві кімнати, балкон, ніби все добре, але готель є готель, звідси всі незручності проживання з родиною»²⁵. Одним з уданих напрямів роботи київської міської влади в цей період стало розроблення програми н долууживання відставання

²⁴ Квартиру П. Шелест отримав через два роки після переїзду до Києва.

²⁵ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 100.

житлового будівництва і з будови Хрещатик, як передбачало оргніз цієї роботи і будівельних майстерничих удвітри зміни²⁶.

У звідомості не перебували комуністичні і соціально-культурні сфери міст. Недостатнім був рівень побутового забезпечення водою киян, бракувало шкіл і лікарень у місті. Після переїзду до Києва Петро Шелест на власному досвіді відчув в нестачу в столиці УРСР продовольчих товарів: «З продуктів ми харчувалися скляною, умовно всіма речами, не безцінною, ось і їздимо не без ризиків і ризиковані центри Київської області: Тростки, Богуслав, Брусилів, Козелець, Жидівську Греблю, їздили і в інші села Житомирської та Чернігівської областей. Автомобілі були власні, так що в будь-який час можна було поїхати і з купити продукти значно дешевше, ніж у Києві»²⁷.

Знаючи бачили потреби міст, Петро Шелест тримав у полі зору питання водопостачання Києва якісною питною водою, з забезпечення городян овочами і фруктами. На зібраних виконкомом Київської міської ради під головуванням П. Шелеста розглядалися різноманітні питання, пов'язані з діяльністю Київплодоощторгу, будівництвом Дніпровського водогону, регулюванням цін на товари широкого вжитку для киян, капітальним ремонтом житла, доріг, тротуарів у столиці, з будовою Брест-Литовського шосе, історичної місцевості Дарниця, урочища «Теличка», спорудженням республіканської сільськогосподарської виставки, газифікацією приміщень Володимирського ринку. У статті першого з ступеня голови виконвчого комітету Київської міської ради П. Шелеста вживався щодо поліпшення роботи Подільської наосної станції, благоустрою хуторів Позняки, Осокорки, Нивки, Кухмістерської слобідки, висловлювалися про непокоєння переведенням деяких з класів освіти з української на російську мову навчання²⁸. Врешті-решт у середині червня 1953 року Шелестові таки вдалося домогтися ухвалення Київської міської ради про звільнення його від обов'язків першого з ступеня голови виконкомом

²⁶ Державний архів м. Києва, ф. р. 1, оп. 4, спр. 630, рк. 131.

²⁷ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 100.

²⁸ Державний архів м. Києва, ф. 1, оп. 4, спр. 633, рк. 4; спр. 638, рк. 149; спр. 641, рк. 4–5.

*Укрїнський ві будівник
В сіль Степнченко*

*Військово-транспортний
літак Ан-8*

Київміськпродди²⁹ т сконцентрував тисячі лише в сфері управління підприємством.

Упродовж 1953 року з заводом було випущено 350 літаків Ан-2 різних модифікацій і призначень, створено службу експлуатації та ремонту, завершено спорудження інженерного і виробничого корпусів для дослідницько-конструкторського бюро Олега Антонова, прокладено дорогу в межах літально-випробувальної служби зводу³⁰. Наприкінці 1953 року підприємство отримало завдання виготовити дослідний зразок нового потужного військово-транспортного літаків з двома турбогвинтовими двигунами. Опікуватися розробленням сучасного для того часу літаків (в майбутньому мав назву Ан-8) Петру Юхимовичу не довелося. Вмілого організатора виробництва П. Шелест ЦК КПУ, згоди Міністерства важкої промисловості СРСР, вирішив залучити до прагматичної роботи. Його наступником посади директора зводу став Вільям Степанченко, який до призначення працював головним інженером Омського важкого заводу.

²⁹ Державний архів м. Києва, ф. 1, оп. 5, спр. 405, рк. 23.

³⁰ Тимчасово, ф. 1160, спр. 45, рк. 26.

Розділ 3
ПОЧАТОК
ПОЛІТИЧНОЇ КАР'ЄРИ

«Історія є історією, її грубо звинувачувати нікому не дано права, інакше це розчарує людей, злидно відображається на вихованні молоді».

Зі щоденникових записів П. Шелеста

Парламентське ВИСВІЩЕННЯ

Н початку лютого 1954 року Петро Шелест було запрошено для розмови в ЦК КПУ і з пропоновано перейти на постійну роботу. Попри небажання злишити цінний звод, Шелест змушений був підкоритися «з кону постійної дисципліни», дже перехід на постійну роботу другим секретарем Київського міськкому КПУ, як з'ясувалося під час бесіди, з легідь погоджено із ЦК КПРС і профільним міністерством. На міській постійній конференції 10 лютого 1954 року Петро Шелест обрано другим секретарем Київського міськкому КПУ, з десяти днів у пресі з'явився наказ про звільнення його від обов'язків директор зводу. Врховуючи багаторічний господарський досвід і посади директор зводу, Київський міськком КПУ доручив Шелестові опікуватися промисловістю, будівництвом, транспортом столиці України. З характером функціональних обов'язків новому секретареві міськкому постійі доводилося часто бути в заводських цехах, на будівельних майданчиках, здійснювати перевірку залізничного транспортного Києва, брати участь у засіданнях партії, на яких вирішувалися питання, пов'язані з благоустроєм міст, ремонтом житлового фонду, електрифікацією околиць столиці, добором кваліфікованих робітників і спеціалістів з числа молоді, як виявилось жінки поїхати на роботу в райони освоєння цілих земель.

Восени 1954 року, з вказівкою ЦК КПУ, Петро Шелест обирають другим секретарем Київського обкому КПУ. Як у міськкомі, так і в обкомі КПУ, Шелест мав зв'язки з промисловістю, будівництвом, транспортом, організації цінною і кваліфікованою роботою, левже у мистецтві міст і області. Як другий секретар Київського

Дніницьк
ТЕЦ

обкому КПУ Петро Шелест проводив значну організаційно-політичну роботу з мобілізації трудових ресурсів для спорудження нових промислових об'єктів, будівництва потужної Дніницької ТЕЦ, введення в дію сільських електростанцій, газифікації міст Білої Церкви і Фастова, розгортання робіт з будівництва автомобільного шляху Білої Церква — Одеса в межах Київської області, збудову і благоустрою м. Переяслав-Хмельницького, зкладення нового водогону із заборою води з Десни, зведення нових житлових масивів столиці, удосконалення транспортної мережі Києва. У 1954–1955 роках завершилися реконструкція заводів «Імені 1 Травня» (м. Білої Церква), «Червоний Жовтень» (м. Фастів), станції доладу заводів «Синтетвироби» та плодокомбінату в Сквирі, світлотехнічний завод у Броварах, завод холодильників у Василькові, деревообробний комбінат в Івківці¹. Крім того, у 1954 році було відкрито транспортну лінію новозбудованим мостом імені Платона до Дніпця. У середині 1950-х років підприємства Київщини освоїли багато видів нової продукції. Так, у 1954–1956 роках Київський завод підірвав початок випуску перших радянських телевізорів КВН і «Рекорд», радіоприймачів елементного живлення.

Не тільки вся осторонь Петро Шелест суспільно-політичного життя країни. Вживим кроком у процесі десталінізації

¹ Очерки истории Киевских городской и областной партийных организаций. Київ, 1981. С. 467.

суспільств, утвердження демократичних засад в ХХ з'їзд КПРС (лютий 1956 року), не з критою згідністю якого Микита Хрущов виголосив тезисну доповідь, присвячену розвінчанням «культу особи Сталіна», викриття і згідності з судженням совєтських репресій. Позитивним зміном у суспільно-політичному житті країни сприяв комплекс заходів, здійснюваних державою з метою поновлення репутації, доброго імені громадян, незаконно притягнутих до кримінальної відповідальності в 1930-х — на початку 1950-х років. Після ХХ з'їзду процес реабілітації, розпочатий після смерті Й. Сталіна, набув нових форм і масштабів. Згідно з Указом Верховної ради СРСР «Про перегляд справ осіб, що відбувають покарання за політичні, посадові, господарські злочини» від 24 березня 1956 року в Українській РСР було створено 13 комісій президії Верховної ради СРСР, на які було покладено завдання з розгляду справ з суджених за відповідні злочини та визначення доцільності утримання їх під вартою з огляду на громадську безпеку з подіяного ними злочину. Комісіям надано повноваження ухвалювати остаточно рішення щодо звільнення цих категорій з суджених. Спеціально створені тимчасові органи отримали право скорочувати терміни позбавлення волі для з суджених до непомірно великих покарань і звільнення певних категорій ув'язнених під поруку рідних і громадських організацій. До компетенції комісій належить кожний розгляд справ неповнолітніх, які утримувалися в трудових колоніях. З осіб, які підлягали звільненню згідно з рішеннями комісій, знімалися судимість і спричинені нею правові обмеження.

В Україні свою роботу комісії президії Верховної ради СРСР розпочали у квітні 1956 року і мали завершити до 1 жовтня 1956 року. Їхній склад було попередньо узгоджено в центральних і державних органах. Головою комісії президії Верховної ради СРСР у Київській, Вінницькій та Черкаській областях було призначено Петра Шелеста. 10 квітня 1956 року він провів

Рдянський телевізор КВН

перше орг ніз ційне з сід ння Комісії, н якому було з'ясов но кількість людей, які перебув ють у в'язницях і т бор х, число ув'язнених з к тегоріями: політичними, релігійними перекон нями, службовими і господ рськими злочин ми (близько 200 тисяч гром дян). З приблизними підр хунк ми Комісії з ре біліт - ції, для з вершення перегляду спр в репресов них у вст новлені терміни необхідно було розгляд ти щодня 35–40 кримін льних спр в. Т к специфічн пр ця вим г л від членів Комісії тит - нічних зусиль, дже доводилося без відриву від основної роботи інколи пр цюв ти по 15–16 годин н добу. Петрові Шелесту як голові Комісії довелося побув ти у всіх місцях ув'язнення, т бор х особливого режиму і дитячих колоніях, розт шов них н те- риторії Київської т сусідніх обл стей. У розмов х з ув'язненими під ч с озн йомлення зі спр в ми з суджених з політичні зло- чини Петро Шелест зіткнувся з численними порушеннями пр в гром дян, доволі жорстокою пр ктикою р дянського пр восуддя. З 8 місяців роботи Комісія розглянул 150 350 спр в, вн слідок чого 8 500 осіб було нег йно звільнено, іншим — скорочений тер- мін ув'язнення². Робот в Комісії, н думку с мого Петр Шелес- т , виявил ся для нього «великою школою життя, мор льного з г ртув ння т н лізу того, що відбув еться в людському сус- пільстві».

Уч сть у процесі проведення ре біліт ційних з ходів дещо по- хитнул ст влення Шелест до генсек Йосип Ст лін . З слов - ми молодшого син Віт лія, «Петро Шелест не міг простити Ст лі- ну репресії проти вл сного н роду, коли безпосередньо бр в уч сть у роботі т к зв них ре біліт ційних комісій у повоєнний період, зо- крем , н Вінниччині, що м ло н меті звільнити з суджених через судову упередженість і недб лість», одн к відзн ч в персон льний внесок генер лісимус у перемогу в Другій світовій війні т прове- дену ним «культурну революцію», як передб ч л соці льні ліф- ти для гром дян із н йбідніших суспільних прош рків³.

² Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, до- кументи, м тері ли. С. 112.

³ Головка Т. Між червоним т жовто-бл китним. Про м ловідомі відтін- ки у політичній к р'єрі Петр Шелест // День. 2015. 22 верес. Режим доступу: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/mizh-chervonim-i-zhovto-blakytynm>

**КАНДИДАТ У ДЕПУТАТИ
РАДИ СОЮЗУ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР
по Білоцерківському виборчому округу № 498**

**ШЕЛЕСТ
Петро Юхимович**

Петро Юхимович Шелест — перший секретар Київського обкому КП України — народився в 1908 році в с. Андриївці, Балаклійського району, Харківської області, в сім'ї селянина-бідняка.

Тринадцятирічним хлопцем він пішов у найми до куркулів, а з 1922 року виконував різні роботи в радгоспі «Улянівка», Податківської області.

У 1923 році тов. Шелест вступив в ряди комсомолу, працює слюсарю ремонтно-механічним на залізничній станції Основа, потім — слюсарем Харківського паровозоремонтного заводу.

З 1927 року Петро Юхимович вчиться в радпартшколі у місті Ізюм. Пізніше він працює секретарем Борівського району комсомолу, Харківської області.

В 1928 році тов. Шелест вступив в ряди Комуністичної партії Радянського Союзу. Його посилають вчитися у Харківський Комуністичний інститут імені Артема. Потім він вступав до Харківського інженерно-економічного інституту.

З 1932 по 1936 рік тов. Шелест працює на Маріупольському заводі імені Ілліча змінним інженером, заступником начальника і начальником цеху, одночасно продовжуючи навчання у Маріупольському металургійному інституті, який він закінчив у 1935 році.

В 1936—1937 роках тов. Шелест — в рядах Радянської Армії.

В 1937 році Петро Юхимович поступає на харківський завод «Серп і Молот», де працює начальником цеху, начальником виробництва і головним інженером підприємства. Тут його обирають членом партійного комітету, депутатом Харківської міської Ради депутатів трудящих.

З 1940 року тов. Шелест — секретар Харківського міського партії.

В період Великої Вітчизняної війни він працює завідуючим промисловим відділом Челябінського обласного комітету партії, інструктором ЦК КПРС, потім партгорм ЦК КПРС на заводі і м. Саратові, заступником секретаря Саратовського обкому партії по промисловості.

З 1946 по 1954 рік тов. Шелест працює директором ряду промислових підприємств в Ленінграді і Києві.

В січні 1954 року тов. Шелест обраний другим секретарем Київського міського, а у вересні цього ж року — другим секретарем Київського обкому КП України.

В лютому 1957 року тов. Шелест обраний першим секретарем Київського обкому КП України.

За успішне виконання урядових завдань Петро Юхимович нагороджений орденами Леніна, Червоної Зірки, медаллями «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.», «За трудову доблесть».

Петро Юхимович — депутат Верховної Ради СРСР, Верховної Ради УРСР, член Президії Верховної Ради Української Рад депутатів трудящих.

На XVIII з'їзді КП України його обрано кандидатом в члени ЦК КП України, а на XIX, XX і XXII з'їздах КП України — членом ЦК КП України. З лютого 1960 року він — кандидат в члени Президії ЦК КП України, а з 1961 року — член Президії ЦК КП України. На XXII з'їзді КПРС він обраний членом ЦК КПРС.

Виборці Білоцерківського виборчого округу № 498 висунули Петра Юхимовича Шелеста кандидатом у депутати Ради Союзу Верховної Ради СРСР.

Окружна виборча комісія Білоцерківського виборчого округу № 498 зареєструвала тов. Шелеста Петра Юхимовича кандидатом у депутати Ради Союзу Верховної Ради СРСР.

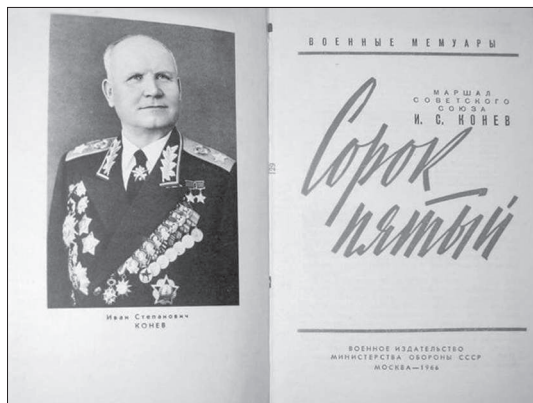
ВСІ НА ВИБОРИ!
**Відамо свої голоси за кандидатів блоку
комуністів і безпартійних!**

ДФ 14418.

Київська обласна друкарня, вул. Леніна, 19.

Зам. 1026—5.000. 14.11.1962.

Виборчі листівки к ндид т в депут ти Р ди Союзу
Верховної р ди СРСР по Білоцерківському
виборчому округу № 498 П. Шелест .
Березень 1962 року. Фото: ЦДАГО Укр їни, ф. 330, оп. 1, стр. 8, рк. 3

*Книг спог дів
Ів н Конев
«Сорок п'ятий»,
н друков н в 1966 році*

У ч си «хрущовської відлиги» Петро Шелест не сприйм в од-
нозн чно нег тивні коннот ції обр зу Йосип Ст лін в уявленні
суч сників. «У б г тьох книг х, у низці ст тей, фільмів з ост нній
ч с роль Ст лін висвітлюється одностороннє, тільки з нег тивної
сторони, – пис в перший секрет р ЦК КПУ 14 квітня 1965 року,
рецензуючи рукопис військових спог дів м рш л Р дянського
Союзу Ів н Степ нович Конев . – І. Конев робить спробу усуну-
нути т ку односторонність і пок з ти діяльність Й. В. Ст лін
в період Вітчизняної війни об'єктивно – не приховуючи ні пози-
тивних, ні нег тивних сторін... Н ш рмія вийшл переможницею
з цієї рхів жкої війни і гл вкомом цієї рмії був Ст лін – цього
з був ти не можн , ін кше буде н несено велику шкоду історичній
пр вді». Відзн чючи в р дянському суспільстві нтист лінські
н строї, Шелест вв ж в з доцільне підкоригув ти «з яви» т «не-
домовки» втор спог дів про те що, «Ст лін не розумівся в орг -
ніз ції упр вління військ ми», бо т кі судження «можуть виклик -
ти у чит чів усіякі пересуди». У листі до ЦК КПРС, викл д ючи
вр ження від прочит ного, Петро Юхимович з зн ч в, що мему -
ри полководця⁴ з слугуюють опублікув ння після доопр цюв н-
ня уривку, в якому йдеться про роль генер лісимус Й. Ст лін
«у вихов нні у вищого генер літет Р дянської рмії ленінського
розуміння і ст влення до війни»⁵.

⁴ Книг спог дів Ів н Конев під н звою «Сорок п'ятий» бул опубліков н
в московському вид вництві «Военизд т» у 1966 році.

⁵ ЦДАГО Укр іни, ф. 1, оп. 24, спр. 5990, рк. 176–178.

Сентимент льне ст влення до пост ті «вождя н родів» у Шелест простежується і в період, коли серед вищого п ртійного керівництв кр їни точилися дискусії щодо форми відзн чення 90-річчя Йосип Ст лін . У листоп ді 1969 року під ч с бесіди з Леонідом Брежневим Петро Шелест висловив думку, що н могилі Ст лін слід вст новити п м'ятник-бюст т зг д ти про ювілей «вождя н родів» у пресі⁶. Н з сід нні політбюро ЦК КПРС 17 грудня 1969 року, коли виникл розмов про прийдешній ст лінський ювілей, Петро Шелест виступив проти з мовчув ння імені т ролі Ст лін . Після трив лих деб тів політбюро ЦК КПРС н чолі з Леонідом Брежневим прийняло рішення опублікув ти в г зеті «Пр вд » ст ттю з н годи ювілею, в якій Ст лін зобр жув в ся б як людин зі своїми достоїнств ми т недолік ми.

Н сторінк х щоденник з 7–8 січня 1969 року Петро Шелест вд вся до вл сних досить позитивних оцінюв льних суджень діяльності зн ного р дянського держ вного, військового і п ртійного діяч : «Буржу зн проп г нд т ідеологія б г то пишуть і д ють свої тр ктув ння про Й. В. Ст лін , і, потрібно ск з ти в цілому об'єктивно, н б г то об'єктивніше, ніж ми с мі, особливо н ші сьогоднішні “вожді”, вони просто бояться зг д ти ім'я Ст лін . А потрібно було б н вчитись декотрим н шим “керівник м” т ктовної критики, об'єктивного висвітлення його політичної т орг ніз торської діяльності. Й. В. Ст лін був 30 років н чолі п ртії і держ ви, н йв жчі роки після гром дянської війни, економічної розрухи, голоду і холоду, повного оточення к піт лістичними кр їни ми. Перші п'ятирічки, ст х новські брига ди у всіх г лузях н родного господ рств . Підкорення Північного полюс і Арктики, переліт через Північний полюс в Америку. Індустрі ліз ція і колективіз ція кр їни. Укріплення оборонозд тності н шої держ ви. Перемог п ртії, н роду н чолі з Ст ліним у Великій Вітчизняній війні. Адже у бій ішли з вигук ми: “З Б тьківщину! З Ст лін !”. Це ж був лозунг п ртії і н роду, не с м же Ст лін виг д в його. Відбудов кр їни, її економіки, н родного господ рств після війни. Успіхи у зміцненні оборони кр їни і технічного прогресу. Все це успіхи кр їни, н роду, п ртії, ле т кож і Ст лін , і про

⁶ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 316–317.

Григорій Гришко

нього говорили, бо з ним виховув лось ціле покоління. То чому ж про це мовчати? Це ж історія не тільки п ртії Ст лі н , історія н роду. Були прор хунки т помилки, про них теж потрібно говорити. Історія є історією, її грубо звинувачув ти нікому не д но пр в , ін кше це розч рує людей, згубно відобр ж ється н вихов нні молоді»⁷.

Посвідчення голови комісії президії Верховної р ди СРСР з пит нь ре біліт ції Петро Шелест зберіг в усе своє життя як підтвердження особистої причетності до процесу поновлення пр в жертв політичних репресій, удосконлення р дянського з конод вств , звільнення тисяч невинних гром дян з місць ув'язнення.

Після чотирирічної роботи н пос ді другого секрет ря обкому КПУ, 49-річного Петр Юхимович 1 лютого 1957 року н пленумі Київського обкому КПУ обр но першим секрет рем (попередник Шелест — Григорій Гришко н передодні пленуму н пис в з яву про звільнення у зв'язку з трив лою хворобою), н прикінці тр вня 1957 року пост новою ЦК КПУ рекомендов но з ступником голови Верховної р ди Укр їнської РСР⁸.

У кріслі керівник обл сті, з спостереженнями с мого Шелест , 75–80 % робочого ч су витр ч лося н пит ння сільського господ рств , пошук форм і методів підвищення трудової, виробничої дисципліни серед пр цівників р дгоспів т колгоспів, оскільки ЦК КПУ пост вив перед п рт ктивом обл сті з вд ння вивести Київщину в число передових регіонів Укр їни щодо виробництв сільськогоспод рської продукції. Викон ння пост влених з вд нь вищим п ртійним керівництвом республіки Петро Шелест т його оточення сподів лися досягти шляхом підвищення врож йності зернових, кормових т інших культур у поліських

⁷ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 299–300.

⁸ ЦДАГО Укр їни, ф. 1, оп. 6, спр. 1773, рк. 8.

р йон х обл сті, стимулюв ння пр ці колгоспників, з кріплення професійних к дрів н селі.

Чим ло особистих зусиль докл в Петро Шелест для подол ння бюрокр тичних перешкод стосовно випробування у виробничих умов х високовро ж йного сорту пшениці-808, виведеної невідомим н той ч с селекціонером, з ступником директор Миронівської селекційно-дослідної ст нції В силем Ремеслом. Домігшись дозволу у М. Хрущов н експеримент, восени 1958 року н 250 гект р х колгоспники Київщини з сіяли новий сорт озимої пшениці, як упродовж шести років не змігл пройти процедуру «сортовипробування». Отрим ний врож й виявився вище пробов ного р ніше н сінневим н глядом сорту пшениці н 5–6 центнерів із гект р . Згодом ім'я В. Ремесл ст ло відоме з кордоном, сорт пшениці Миронівськ -808 н зив тимуть шедевром світової селекції⁹.

Велике зн чення в поліпшенні спр в у сільському господ рстві перший секрет р обкому вб ч в в орг ніз ції пр ктичного шефств промисловими підприємств ми н д колгосп ми і р дгосп ми, яке вир ж лося у ремонті тр кторів, сільгосп шин, будівництві т мех ніз ції тв ринницьких ферм, перекид нні мех ніз торів і техніки з міст в село н безопл тній основі.

Щоб продемонструв ти серйозне ст влення керівництв обл сті до економічних, побутових проблем сільських жителів у 1957 році із злученням провідних спеці лістів у Київському обкомі КПУ був розроблений перспективний пл н перебудови сіл, будівництв культурно-побутових, соці льних об'єктів, невеликих підприємств для переробки сільськогоспод рської продукції. З р ди експерименту було вирішено побудув ти нове село із суч сними міськими

В сіль Ремесло.

*Фото: ЦДКФФА Укр їни
ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-118787*

⁹ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 125.

зручностями, яке м ло ст ти прообр зом проєктув ння і з будови м леньких н селених пунктів обл сті. Для ре ліз цієї цієї мети Київський обком КПУ обр в село Кс верівку В сильківського р йону, розт шов не вздовж тр си Київ — Одес . Проєкт з будови сел двоповерховими індивіду льними котедж ми з необхідними господ рськими будівлями колгоспники зустріли з величезним з хопленням. Уже н весні 1958 року було з кл дено 100 фонд ментів під котеджі різної рхітектури і розмірів, розпоч то будівництво комбікормового з воду, тв ринницьких ферм, школи, П л цу культури, Будинку побуту, медпункту, м г зину. Особливу ув гу комплексній з будові сел приділяв Петро Шелест. Він ч сто відвідув в село, подовгу вів розмови з робітник ми т колгоспник ми. Перший секрет р обкому постійно зверт вся н дресу ЦК КПУ і Р ди міністрів УРСР про виділення з держ вних фондів мет лу, труб, цегли, з лізобетону, сф льгу, лісу, к белю, з що отрим в чим лу порцію критики від секрет ря ЦК КПУ Володимир Шербицького з н дмірні витр ти дефіцитних будівельних м тері лів н коопер тивне будівництво¹⁰.

Через деякий ч с про нове село Кс верівку поч ли пис ти в союзних т республік нських г зет х і журн л х, пок зув ти в телерепорт ж х, знім ти кіно. Зр зково-пок зове громісто поч ли відвідув ти численні делег цієї, зокрем з-з кордону. В один із приїздів до Києв Кс верівку відвід в Микит Хрущов, після чого перший секрет р ЦК КПРС, виступ ючи н н р д х п рт ктиву, з клик в відповід льних пр цівників з йм тися перебудовою сіл н кшт лт Кс верівки. Схв льний відгук керівник р дянської держ ви про коопер тивне будівництво н селі спонук в Петр Шелест продовжув ти діяти в цьому н прямі. Досвід з будови Кс верівки було використ но для з кл дення нового сел Код ки В сильківського р йону, яке з короткий ч с ст ло модерновим селищем міського типу.

Поч ток роботи Петр Шелест н пос ді першого секрет ря Київського обкому КПУ співп в з ре ліз цієїю ініці тиви М. Хрущов ліквідув ти більшість орг нів г лузєвого упр вління промисловістю (міністерств) і перепідпорядкув ти виробництво

¹⁰ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С.123.

територіальним органом управління. У лютому 1957 року пленум ЦК КПРС прийняв ухвалу про створення в основних адміністративно-економічних районах країни районних господарств. Наприкінці травня 1957 року Верховний рад УРСР прийняв Закон «Про подальше вдосконалення організації управління промисловістю і будівництвом в Українській РСР». На території України було створено 11 економічних адміністративних районів і одночасно ліквідовано 11 промислових і будівельних міністерств, два міністерства перетворені із союзно-республіканських на республіканські. Найбільшим в Україні став Київський район господарств, який об'єднав промисловість і будівництво п'яти областей — Київської, Черкаської, Кіровоградської, Чернігівської і Житомирської. За цих умов на Київський обком КПУ лягла відповідальність у розміщенні служб, плануванні районного, з безпеченні транспортом, житлом і побутовими умовами працівників нової управлінської структури, усуненні перешкод у справі поліпшення управління промисловістю. Значно пізніше Петро Шелест визнав, що реформа управління не принесла бажаного ефекту, призвела до збоїв у виконанні шостого п'ятирічного плану. Успіхи, досягнуті Київською областю у промисловому та аграрному секторі в 1958 році, були відзначені вищим політичним керівництвом країни орденом Леніна. Під час 1958 рік виявився і в біографії Петра Шелеста. У зв'язку з 50-річчям 14 лютого 1958 року в центральній пресі був опублікований Указ президента Верховної ради СРСР про народження його найвищим орденом рдянської держави, а в березні 1958 року першого секретаря Київського обкому партії від Богуславського виборчого округу обирають депутатом Верховної ради СРСР.

Стан піднесення та бадьорості, викликаний успіхами на професійній ниві, невдовзі змінився невимовним смутком по втраті матері, яку не зміг провести в останню путь у зв'язку із важкою хворобою. Вже жодних стрий, тугу з найближчою і рідною людиною Петро Шелест переборював роботою. Уже в середині 1958 року Шелест переймає всю підготовку до XXI з'їзду КПРС, приймає участь у доповідях і зустрічних пленумах області на честь партійного форуму, висуненням делегатів до Москви, підготовкою першої промови у стінах Палати з'їздів перед вищим політичним керівництвом країни та численними делегаціями комуністичних і робітничих партій світу.

XXI з'їзд КПРС, який відбувся наприкінці січня 1959 року, став черговою сходинкою у політичній кар'єрі П. Шелест. Його обирають членом ЦК КПРС. У новій якості Петро Шелест мав вплив на життя семирічний план розвитку народного господарства в СРСР, ухваленій на XXI з'їзді партії. Семирічний план передбачав рішучий ривок у забезпеченні населення житлом, товарними споживчими, посиленні економічного потенціалу країни з метою прискорення побудови «матеріально-технічної бази комунізму» в СРСР. Упродовж 1959–1965 років, з задумом М. Хрущова, країна Рад мала «наздогнати і перегнати найбільш розвинуті капіталістичні країни з виробництвом продукції на душу населення». Передбачалося, що промислове виробництво УРСР майже зростатиме приблизно удвічі швидше, ніж воно зростає у США за останні 40 років, і майже у п'ять разів швидше, ніж в Англії.

Безпосередньо перед керівництвом політичної організації Київщини було накреслено завдання на кінець семирічки збільшити обсяг промислового виробництва збільшити, порівняно з 1958 роком, майже на 70 %, зокрема в машинобудуванні, приладобудуванні, промисловості будматеріалів — удвічі, в легкій і харчовій промисловості — у 1,5 рази; підвищити врожайність зернових культур на 25–30 %, виробництво цукрових буряків — у 1,3 рази, картоплі — удвічі. Крім того, трудівники області зобов'язувалися семирічку із виробництва м'яса і молока виконати не за сім, а за п'ять років¹¹.

Реалізуючи на практиці ейфорійну ідею Микити Хрущова, Петрові Шелесту неодноразово доводилося стикатися з численними фактами обману, оманливих з боку керівників окремих підприємств, прогнаними працівниками домогтися значних покращень будь-яким шляхом. Завдяки публікації в газеті «Известия» в грудні 1959 року всієї країні стало відомо про факти приписування виробництвом продукції, рільництвом і тваринництвом в Березинському районі Київської області. Описуючи події кінця 1950-х — початку 1960-х років на сторінках щоденника, Петро Шелест піддав критиці особистий стиль роботи, просякнутий стереотипами портрету нещирості у спілкуванні з підлеглими: «2 січня 1960 року. Біла Церква. XX район

¹¹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 53, спр. 1399, арк. 122.

п ртійн конференція. Я присутній і виступ ю н ній. М будь увесь т кий стиль н шої робо-ти, що потрібно прикр сити, пок з ти “ріст”. А як цей ріст з довольняє кр їну, н род — це вже інш спр в , інше пит ння. Ось і мої тези виступу не відрізняються від з г льного тону, хоч у душі інше: “1959 рік був г рним роком, промисловість пр цюв л добре” (хоч це д -леко не т к — тр кторів, втом шин, гуми, з п сних ч стин, комб йнів, інших сільсько-господ рських м шин, мінер льних добрив і будівельних м тері лів явно не вист ч є)... Зн чно просунул сь вперед н ук і технік . Н воджу н підтвердження цього з пуск штучних супутників. (Але кого ці “супутники” цік влять, коли в колгосп х нем є з ліз для ремонту н йпростішого сільгоспінвент рю; з п сними ч стин ми тр ктори, комб йни т інші сільськогоспо-д рські м шини з безпечуються н 40–50 %). Директиви т кі, щоб семирічку викон ти з 6 років. Спершу п'ятирічку зробили семи-річкою, тепер ст вили з вд ння — семирічку з 6 літ. Нікому ця неймовірн плут нин не потрібн . Н род до цього у більшості ст витьс скептично»¹².

Пот йки підд в в себе критиці Петро Шелест і з уч сть у «господ рсько-політичному жіот жі» н вколо успіхів Ряз н-ської обл сті щодо виробництв м'яс (впродовж 1959 року в обл сті збільшено виробництво м'яс в 3,8 р з , з готівлі в 3 р зи, з що Шелест 25 грудня 1959 року Ук зом Верховної р ди СРСР отрим в мед ль «З трудову доблесть»). Відд ючи собі звіт, що «ряз нський досвід» — це чистої води окол милюв ння т в н-тюр , П. Шелест змушений вд тися до подібних методів у Київ-ській обл сті. У лютому 1960 року, з згодою першого секрет ря ЦК КПУ М. Підгорного, м йд нчиком для експерименту П. Шелест обр в колгосп «Червоний хлібороб» (с. Червоне Обухівсько-го р йону), який з короткий термін ч су м в з безпечити 300

Мед ль
«З трудову
доблесть»

¹² Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, доку-менти, м тері ли. С. 131.

центнерів м'яса на 100 гект. З рідко досягнення небачених покриттів у м'ясозготівлі під керівництвом облстатдогоду на виділення колгоспу 300 тисяч крбовнів кредиту на закупівлю 1 200 голів великої рогатої худоби, 500 свиней та зобов'язування довести «послідовник м'яса» 100 тонн концентрованих кормів та 50 тонн сухого жому. Попри швидке висичення на весні 1960 року між ринків міст облстатсвининою та яловичиною (шляхом інтенсивного вирізання поголів'я великої рогатої худоби та свиней), продовольче постачання жителів Київщини залишилося на низькому рівні. Поліпшити ситуацію в сільському господарстві П. Шелест прагнув шляхом посилення дисципліни, поліпшення загальної культури землеробства та впровадження виробничих потужностей підприємств з перероблення сільгосппродукції. На особистому контролі П. Шелеста перебували питання добудови Київського м'ясокомбінату та спорудження в 1961 році з ініціативою М. Хрущова Яготинської птахофабрики¹³.

Віддаючи левову частку свого часу проблем сільського господарства, Петро Шелест не полишав цікавитися станом справ у столиці України. Наприкінці 1950-х — початку 1960-х років перший секретар обкому опікувався питаннями будівництва Київської ГЕС. Неодноразово брав участь у засіданнях архітектурного управління Києва, на яких розглядалися питання реконструкції центральної вулиці столиці, спорудження кіноконцертного залу на 4 тисячі місць (згодом набув назви Палац «Україна»). Учасником перебування П. Шелеста на чолі Київської облстатв січні 1958 року в столиці було відкрито перший у СРСР палаторний кінотеатр «Дніпро» з глядацькою залом на 540 місць. На початку листопада 1960 року в столиці України введено в дію метрополітен завдовжки 5,2 кілометр (попри великий спротив, Шелест підтримав пропозицію будівельників перетворити міст через Дніпро для метрополітену в об'єднану містину — для метро та автомобільного транспорту), а в грудні того ж року відкрито найбільший в республіці Палац спорту.

У загальному обсязі роботи на посту першого секретаря Київського обкому КПУ П. Шелестові, крім вирішення господарчих

¹³ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 135.

Будівництво Київської ГЕС.

1950-ті роки.

Фото: VYSHHOROD_UA

проблем, ст вилося в обов'язок з їм тися впрод жженням у жит-
тя ідеологічних постул тів КПРС. Т к, н прикінці 1950-х років
Шелест як керівник обл сної п ртійної орг ніз ції долучився до
нтирелігійної к мп нії, що н бир л обертів у кр їні. Новий н -
ступ н церкву передб ч в з ходи, спрямов ні н ліквід цію мо-
н стирів, які розгляд лися вищим політичним керівництвом
СРСР як «розплідники мр кобіся», зд тні підживлюв ти релігій-
ні пережитки. З тверджений Р дою міністрів СРСР пл н поет п-
ного з криття мон стирів передб ч в з дв -три роки скоротити їх
до мінім льної кількості. Як пряме керівництво до дій сприйнял
рішення союзного уряду Р д міністрів УРСР, ухв ливши 17 лип-
ня 1958 року пост нову про ліквід цію в 1959 році восьми мон с-
тирів із сорок н явних у республіці.

Виконуючи пост нови ЦК КПРС і ЦК КПУ з пит нь н уково-
теїстичної проп г нди, 1 грудня 1960 року П. Шелест звернувся
з листом н дресу першого секрет ря ЦК КПУ М. Підгорного
з прох нням с нкціонув ти проведення відповідних з ходів щодо
д льшого обмеження сфери діяльності мон стирів, розт шов них

Петро Шелест з родиною

у м. Києві: «1. Врховуючи пропозиції громадськості про охорону історичних пам'яток Лаври від руйнування є можливість з критично-ближні печери, які є складовою частиною чоловічого монастиря Києво-Печерської Лаври. Після закриття цих печер монастир втрачає своє значення і перетвориться в невелику приходську церкву. 2. Доцільно також здійснити обмеження діяльності Флоровського жіночого монастиря, де проживає 295 монахинь. З цією метою потрібно певну кількість монахинь

пересилити на вільні місця в жіночих монастирях, розташованих в інших областях, решту — віком до 35 років — залучити до суспільно-корисної праці. Проведення цих заходів, поряд з повсякденною теїстично-виховною роботою серед населення, дозволить найбільш повністю ліквідувати загрози монастирям, які являються вогнищем релігійного марксистського і розкладникового буржуазної ідеології».

У процесі боротьби з релігійними пережитками впродовж 1959–1960 років на території Київщини розпочалися і припинили своє існування 70 релігійних громад, ліквідовано Введенський жіночий монастир¹⁴, обмежено доступ до Києво-Печерської лаври. Закриття культових споруд, також їх наступне переобладнання під складові нової соціально-культурного призначення частіше спричиняло невдоволення та зворушення місцевого населення¹⁵. У квітні 1961 року П. Шелестові довелося втрутитись у конфлікт між Уповноваженим Радянським у справах православної церкви при Раді міністрів СРСР по Київській області і м. Києву

¹⁴ Державний архів Київської області, ф. 4828, оп. 4, спр. 129, рк. 1.

¹⁵ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 31, спр. 1470, рк. 122–123.

М. Бібіком та служителями культури щодо закриття Андріївської церкви, який загрожував вилитись у вуличну демонстрацію вірян у центрі столиці.

Чітко дотримувалась лінії КПРС Петро Шелест і в оцінці Угорської революції 1956 року. Наприкінці 1956 – початку 1957 років серйозні заворушення відбулися в колах київського студентства, яке вбачало в угорських подіях початок згортання процесу десталінізації в СРСР. Щоб якось розрядити обстановку, Київський обком партії рекомендував ЦК КПУ вислати з Києва ряд угорських студентів, які, на думку Шелеста, «висловлюють своє незадоволення соціалістичним ладом в Угорщині, допускають ворожі виступи проти сьогоднішнього Угорського уряду, та керівників Радянського уряду і ЦК КПРС. До того ж вони схвально діють контрреволюційних елементів в Угорщині і з'являють, що угорський народ не простить Радянському Союзу з його, нібито, втручання у внутрішні справи Угорщини»¹⁶.

Не викликає сумніву перелік дій його підлеглих з відділу гітлерівської пропаганди обкому КПУ, націлені на подолання проявів буржуазної ідеології в доробках творчої інтелігенції та журналістів. Активісти не уклали УРСР, виправлення не тільки критики культури особи Сталіна, а й недоліків, пов'язаних з безстеречною релігією – цією письменниками та істориками історичного минулого України¹⁷. Не тільки вся перша секретарка обкому осторонь боротьби силових структур з виявленнями відкритого невдоволення населення Київщини рішеннями ЦК КПРС (травень 1962) про підвищення роздрібних цін на м'ясо, молоко, масло. Навесні 1962 року на підставі списку, підготовленого Комітетом держбезпеки, Петро Шелест і керівники партійних осередків на місцях розгорнули «профільктичну роботу» з комуністами, які не приховували свого обурення щодо зменшення та погіршення продовольчого постачання, дефіциту споживчих товарів, зростання цін.

Безстеречно виконання всіх директив вищого партійного керівництва, вмільнонагожен Петро Шелестом партійно-організаційних робіт в Київській області був належним чином оцінений ЦК Компартії України. В характеристичній доповіді Петро Шелест від

¹⁶ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 4537, рк. 26–27.

¹⁷ Там само, оп. 53, спр. 1399, рк. 122.

17 липня 1961 року перший секретар ЦК КПУ М. Підгорний зазначив: «Наш керівник у роботі проявив себе вмілим організатором, ініціативним і дисциплінованим працівником, добре знаючим промислове виробництво. Постійно працює над підвищенням своїх знань, приділяє значну увагу вивченню і впровадженню передового досвіду в промислове та сільськогосподарське виробництво». Репутация міцного господарника, доброзичливі відносини з першим секретарем ЦК КПУ М. Підгорним сприяли подальшому просуванню П. Шелеста керівними посадами. У серпні 1962 року його обирають секретарем ЦК КПУ, відповідальним за розвиток машинобудування.

Після того як перший секретар ЦК КПРС М. Хрущов у першій декілька днів вересня 1962 року оприлюднив свої міркування стосовно перебудови партійних організацій з виробничим принципом, П. Шелест з іншими відповідальними працівниками ЦК мусив перейти втіленням у життя на території республіки чергової партійної реформи, як передбачало розчленування підприємств промислової та сільськогосподарської¹⁸. Петро Шелест був одним з авторів колективної доповідної з питань секретарів ЦК КПУ та зступників голови Ради міністрів УРСР на адресу президії ЦК КПУ від 15 вересня 1962 року, в якій висловлювалися низка зауважень, зокрема про недоцільність розподілу радянських організацій на території республіки. Однак пропозиції відповідальних працівників ЦК КПУ щодо організації цій форм побудови партійних та радянських організацій в Україні були відхилені першим секретарем ЦК КПРС М. Хрущовим¹⁹.

Внаслідок реорганізації керівних партійно-державних та господарських організацій УРСР у грудні 1962 року було створено Бюро ЦК КПУ з керівництвом промисловим виробництвом, якому підпорядковувалися відділи в кожній промисловості, машинобудування, оборонної промисловості, легкої, харчової промисловості, торгівлі, транспорту та зв'язку, будівництва і міського господарства²⁰.

¹⁸ Региональные политики Н. С. Хрущев. ЦК КПСС и местные партийные комитеты. 1953–1964 гг. / сост. О. В. Хлевнюк и др. Москв.: Рос. полит. энциклопедия, 2009. С. 457–467.

¹⁹ Там же. С. 540.

²⁰ Там же. С. 458.

*П л ц піонерів і школярів
(1962–1965 роки).*

*Архітектори: А. Мілецький,
Е. Більський.*

*Інженери: А. Печенов,
Л. Лінович*

*Турбогвинтовий, широкофюзеляжний,
транспортний літак Ан 22 «Антей»*

Очолов ти новостворену структуру президія ЦК КПУ доручил Петрові Шелесту. З перших днів н - пос ді голови Бюро з керівництв промисловим виробництвом йому довелося зіткнутися з не- долік ми перебудови комп ртійних орг нів з виробничою озн - кою, приділяти б г то ч су н усунення конфліктів і незгод між секрет рями обкомів промисловості т сільського господ рств . Обійм ючи високу упр влінську пос ду, в листоп ді 1962 року П. Шелест домігся дозволу Москви н спорудження в Києві, н схил х Дніпр , величної трьохповерхової будівлі П л цу піонерів і школярів, розр хов ної н одноч снє перебув ння 26,5 тисяч дітей. Поз тим, н особливому контролі секрет ря ЦК КПУ перебув ли пит ння, пов'яз ні з н роцув нням потужностей втомобільного з воду «Комун р» у м. З поріжжі, випробув нням і виробництвом тр нспортного літ к Ан-22 «Антей», прокл д н ням окружної втомобільної дороги н вколо Києв , будівництвом м гістр лі Москв — Київ²¹, будівництвом приміщень для Київського інституту втом тики.

²¹ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 146, 149–151.

Проводи М. Підгорного (стоять) на роботі до Москви.

*3 липня 1963 року,
Урядов резиденція
у с. В лки
Вишгородського р йону
Київської обл сті.
Фото опубліковані
М. Лисенковим
т А. Сорокіним
у журн лі «Родина»
(2019, № 2)*

Черговий зигзаг у кар'єрі П. Шелест відбувся влітку 1963 року. На червневому пленумі ЦК КПРС 1963 року керівник республіканської партійної організації М. Підгорного обрели секретарем ЦК КПРС, відповідно посада першого секретаря ЦК КПУ стала вакантною. Переїзд в столицю до Москви викликав у П. Шелест тривожний настрій. «Мені ж зовсім погано, — ділився своїми почуттями на сторінках щоденника Шелест, — я тільки що прийшов працювати до ЦК і почав свою діяльність впевнено, маючи підтримку Підгорного... Я трохи знепокоєний з приводу того, з ким доведеться працювати. Це питання дуже вживе...»²². Проте хвилювання та неспокій виявилися марними. Серед трьох кандидатів турнір посади керівника республіки М. Хрущов особисто підтримав П. Шелест. 2 липня 1963 року учасники пленуму ЦК КПУ одностайно підтримали пропозицію прибулого з Москви секретаря ЦК КПРС М. Підгорного про обрання першим секретарем ЦК КПУ П. Шелест.

²² Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 152.

Розділ 4
«ДИРЕКТОР УКРАЇНИ»

*«У Москві він ставав українським дисидентом,
в Києві – авторитарним правителем.
Політичний талант у нього був вродженим,
він дуже добре маневрував, а душею
він відпочивав, коли спілкувався з простими
людьми на життєвому рівні. У ті роки
коли його ще по портретах не знали,
по дорозі на дачу він любив заїхати
в яке-небудь село, посидіти і поговорити
з простим дядьком чи бабцею про життя,
про проблеми. Для нього це було підживленням».*

Віталій Шелест

У розпал літ 1963 року вся повнота політичної влади в Українській РСР зосередилась у руках Петра Шелеста. «Мені трохи страшно було з весь об'єм роботи і відповідальність, що лягли на мене», — написав у щоденнику П. Шелест відразу після обрання його першим секретарем ЦК КПУ. Опинившись біля владного керма, Петро Юхимович наперед мав намір годити громадські відносини з членами президії ЦК КПУ. Вибудувати якнайшвидше регламентовану систему робочих стосунків у межах керівного партійного органу, з спостереженнями з відущої республіканської редакції Радіо-телеграфного агентства України при Раді міністрів УРСР О. В. Сильєв, Петру Юхимовичу не вдалося. Як стверджував найближчий до політичного бомонду середини 1960-х років журналіст: «В перші місяці П. Ю. Шелесту було важко працювати, знаходити необхідні контакти, зв'язки зі своїми колегами. І хоча на тому ж Пленумі обрано нового другого секретаря ЦК — М. О. Соболя, колишнього першого секретаря Харківського обкому партії (І. П. Козинець через дві тижні після Пленуму був затверджений Головою Ради Міністрів УРСР), обстановку в президії ЦК КПУ України було для П. Ю. Шелеста не дуже легкою. Невдарилий факт. Наприкінці вересня 1963 року М. С. Хрущов повинен був прибути на південь України. Я терміново вилетів до Миколаєва ... прибуття Хрущова чекають на військово-морському аеродромі... Поблизу широченної бетонної смуги на зеленому трав'яному килимі встановлено великий брезентовий намет. Біля нього зібрался Голова Президії Верховної Ради УРСР Д. С. Коротченко, Голова Ради Міністрів УРСР І. П. Козинець, секретар ЦК КПУ України В. Г. Комяхов, обласні керівники. А де ж перший секретар ЦК?

Ів н К з нець

В сіль Комахов

Дем'ян Коротченко

І тут я поб чив приземкув ту міцну пост ть П. Ю. Шелест . Він с мотньо крокув в туди-сюди по бетонній смузі. Мені конче потрібно було зн ти ч с прибуття Хрущов і його м ршрут по Микол ївській обл сті, щоб повідомити про це у Київ. Я підійшов до Шелест і з пит в про це. Петро Юхимович відверто зр дів моїй присутності і не відпуск в від себе з півгодини. З р з уже дет льно не приг дую всієї розмови, як в основному точил сь н вколо м йбутнього прибуття Хрущов , ле добре п м'ят ю слов Шелест , ск з ні н прикінці з якоюсь гіркотою: “В жко доводиться, дуже в жко... Це тобі не обком”. Він кинув сумний погляд у бік брезентового н мету»¹.

Серед членів президії ЦК КПУ близьким до Петр Шелест був другий секрет р ЦК КПУ Микол Олекс ндрович Соболю. Петро Юхимович довіряв М. Соболю в жливі доручення. У 1964 році під ч с усунення М. Хрущов н нього покл д лися орг ніз ційні з вд ння щодо збору в Києві всіх членів, к ндид тів і членів ревізійної комісії ЦК КПРС т стеження з членом ЦК КПУ Ольгою Ів щенко, як н м г л ся попередити керівник держ ви про «двірцевий переворот»². З висловом Петр Шелест , в «єдиний

¹ В сільєв О. Святе слово совість // Сільські вісті. 1989. 22 берез.

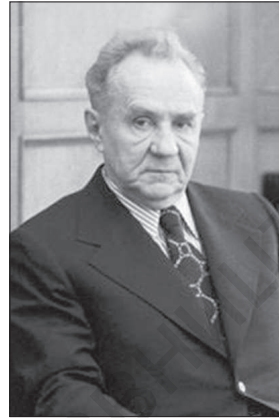
² Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 194, 206; Штейнле О. Ф. Вихідці з Х рков у вищій л нці р дянської номенкл тури (1950–1970-ті роки) // Н уклові пр ці історичного

Олекс ндр Ляшко

Сер фим Крикун

Олексій Косигін

упряжці»³ пр цюв в з Головою Р ди міністрів УРСР Ів ном К - з нцем. Міцні т довірчі відносини існув ли між першим секрет - рем ЦК КПУ т головою президії Верховної р ди УРСР Дем'яном Коротченком. Не існув ло комунік тивних перешкод у спілкув нні Петр Юхимович з секрет рем (з 1966 року другим секрет рем) ЦК КПУ Олекс ндром Ляшком, укр їнським вченим у г лузі колоїдної хімії, секрет рем ЦК КПУ з ідеології (1968–1972 роки) Федором Овч ренком т першим з ступником голови КДБ при РМ УРСР Сер фимом Крикуном.

Тов риськість і дружб збережуться між Петром Шелестом т осілим у Москві секрет рем ЦК КПРС Миколою Підгорним. Н з сід ннях президії/політбюро ЦК КПРС Петро Шелест з в жди виступ в у т ндемі з Миколою Підгорним. «Я в усіх з ход х підтримув в Підгорного, оскільки б чив його розумні пропозиції», — н голосить у своїх мему р х Петро Шелест⁴. Г рні відносини у Петр Юхимович скл лися з Головою Р ди міністрів СРСР Олексієм Косигіним т його першим з ступником Дмитром Полянським. Новоспеченому першому секрет рю ЦК КПУ

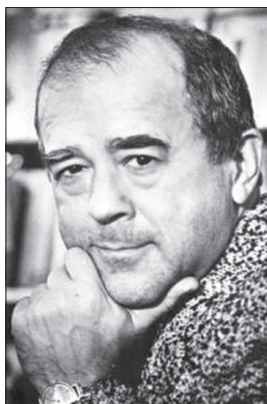
ф культуету З порізького н ціон льного університету. 2014. Вип. XXXVIII. С. 229–230.

³ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 663.

⁴ Т м с мо. С. 215.

Дмитро Полянський

Віт лія Коротич

Ів н Дзюб

бл говолив і керівник кр їни Микит Хрущов. Петро Юхимович т Микит Сергійович були схожі між собою: зовнішністю, імпульсивним х р ктером, м нер ми. Згідно з х р ктеристикою поет -шістдесятник Віт лія Коротич , «Шелест м в мплу милого провінційного Хрущов »⁵. Схожу думку обстоює літер тор Ів н Дзюб : «Скл д лося вр ження, що Хрущов висунув його (П. Ю. Шелест . — *Авт.*) з озн кою подібності до с мого себе: схож опецькув т комплекція, схож кругл фізіономія темпер -ментного с нгвінік ... схож м нер б г тослівно імпровізув ти»⁶. Під ч с неоднор зових відвідин Укр їни в 1963–1964 рок х Микит Сергійович ч сто-густо в прив тній обст новці (під ч с тр пези у резиденції під Києвом, н полюв нні) вів доволі трив лі розмови з Петром Юхимовичем не лише про ст н промисловості т сільського господ рств в республіці, й про діяльність Й. Ст лін , обст вини решту Л. Берії, розгром улітку 1957 року « нтип ртійної групи М ленков , К г нович , Молотов , Булг нін »⁷. Незв -ж ючи н довготрив лі і стійкі, ділові т неформ льні відносини з М. Хрущовим, П. Шелест опиниться серед змовників у Кремлі, які вн слідок з кулісних політичних інтриг у жовтні 1964 року позб влять першого секрет ря ЦК КПРС вл ди.

⁵ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 714.

⁶ Т м с мо. С. 763.

⁷ Т м с мо. С. 167.

*Микит Хрущов
і Петро Шелест
н кукурудзяному
полі.*

*Автор фото:
В. Темін.
1963–1964 роки.*

*Джерело фото:
МАММ/МДФ*

Серед вузького кола осіб, з думкою та порадями яких Петро Шелест працював, були його помічники: Олександр Пихренко⁸,

⁸ Пихренко Олександр Григорович народився 17 квітня 1914 р. у м. Омську у сім'ї залізничника. У 1929–1931 рр. навчався у фабрично-заводському училищі в станції Основ (Південна залізниця). Протягом 1932–1934 рр. — студент Харківського електрокомбінату. Згодом продовжив навчання у Московському електрокомбінаті. У 1936–1937 рр. — технік, інженер відділу головного механіка Дніницького вогоноремонтного заводу. У 1937–1939 рр. — заступник відділу учнівської молоді та піонерів Дніницького райкому ЛКСМ України. Упродовж 1939–1941 рр. — інспектор контролю при навчальному закладі з водного будівництва вогоноремонтного заводу, заступник начальника головного механіка, інженер спецвідділу Дніницького вогоноремонтного заводу в місті Києві. У 1941–1942 рр. — інженер спецвідділу Київського вогоноремонтного заводу Чувської АРСР. У 1943 р. О. Пихренко затверджено інструктором оборонного відділу Чувського обкому партії. В 1944 р. відкликано в ЦК КППС із заступництвом у правління куди введено в розпорядження ЦК КПУ. У 1944–1945 рр. — заступник військового відділу Дніницького райкому КПУ. У 1945–1948 рр. — інструктор оргінструкторського відділу Київського обкому КПУ. Протягом 1948–1962 рр. — помічник першого секретаря Київського обкому КПУ. У 1956–1963 рр. навчався в історичному факультеті Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Із серпня 1962 р. по липень 1963 р. — помічник секретаря ЦК КПУ. Із липня 1963 р. по 1 червня 1972 р. — помічник першого секретаря ЦК КПУ. Із червня по жовтень 1972 р. — інспектор ЦК КПУ. Із жовтня 1972 р. на пенсії. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 25 серпня 1971 р. нагороджений «Орденом Жовтневої революції».

Микол Кучер⁹, Микол Турч нінов¹⁰. Певний вплив н Петр Шелест м в його молодший син Віт лій. В одному з інтерв'ю Віт лій Петрович Шелест ох р ктеризув в відносини з впливовим

⁹ Кучер Микол Тимофійович н родився 28 листоп д 1908 р. у с. Ст рожи-вотові (нині с. Ст рий Животів у скл ді с. Якимівк) Ор тівського р йону Вінницької обл сті в селянській родині. Упродовж 1917–1924 рр. н вч вся у трудовій школі у с. Степ ніці К нівського повіту Київської губернії. В 1927 р. — юнкор г зети «Комсомолец Укр їни» (м. Х рків). У 1928–1930 рр. — пр цівник ред кції комсомольської г зети «Молодий Більшовик» (м. Київ). У 1930-х рр. пр цює журн листом кївських г зет «Молодий Більшовик», «Молодий пролет р», «Комсомолец Укр їни». Член КПРС з 1941 р. У період Другої світової війни: ст рший літер турний співробітник г зети «Ст линское зн мя» (38-м рмія РСЧА, Південно-З хідний фронт), слух ч Військово-політичної к демії РСЧА (1942–1943 рр. м. Москв), інструктор 7-го відділу Політупр вління Четвертого Укр - їнського фронту (1944–1945 рр.) т Центр льної групи військ Р дянської рмії у Чехослов ччині (1945–1946 рр.). У 1946 р. — відповід льний секрет р ред кції г зети «Ленінський пр пор» Київського військового округу. З жовтня 1948 р. — відповід льний секрет р г зети «Колгоспник Укр їни». У 1948–1951 рр. н вч вся у Вищій п ртійній школі при ЦК КП(б)У. З 1951 р. — з ступник відповід льного секрет ря г зети «Колгоспне село» (м. Київ). З жовтня 1953 р. — помічник секре-т ря ЦК КПУ. Н прикінці грудня 1958 р. М. Кучер з тверджено помічником першого секрет ря ЦК КПУ. Н городжений мед ллю «З оборону Києв » (1962 р.), Орденом Трудового Червоного Пр пор (1971 р.). Із червня 1972 р. н пенсії.

¹⁰ Турч нінов Микол Ів нович н родився у березні 1912 р. в Одесі. Вихову-в вся без б тьк . З м тір'ю, як пр цюв л н ймичкою у з можних селянських господ рств х, перебр вся до сел Чуйкове (нині — Олекс ндрівк Ширияївського р йону Одеської обл сті). У 1928 р. вступив до л в ЛКСМУ. У 1932–1936 рр. н - вч вся в Одеському сільськогоспод рському інституті. Протягом 1936–1940 рр. — з відув ч н вч льної ч стини Ново-Бузької зоотехнічної школи Микол ївської обл сті. У липні 1940 р. н к зом Н ркомзему УРСР призи чений з відув чем уч-бової ч стини Бобринецької школи середньої сільськогоспод рської освіти. У роз-п л німецько-р дянської війни у серпні 1941 р. ев куйов ний до Ст лінгр дської обл сті. З 1942 р. у л в х Р дянської рмії. Перебув в н п ртійно-політичний ро-боті н пос д х: з ступник ком ндир б т льйону по політичній ч стині, гіт -тор полку, інструктор політвідділу тилу фронту по к др х. Після демобіліз ції з Р дянської рмії в 1946 р. пр цюв в з ступником керуючого Чернівецької об-л сної контори «Укрторгплодоовчтрест ». Протягом 1948–1951 рр. — директор Укр їнських республік нських курсів Міністерств з готівель СРСР (м. Чернів-ці). У квітні 1951 — січні 1958 р. — з ступник з відув ч сільськогоспод рського відділу ЦК КПУ. Із січня 1958 р. по тр вень 1972 р. — помічник секрет ря ЦК КПУ, з тр вня по грудень — інспектор ЦК КПУ. У 1971 р. н городжено Орденом Трудо-вого Червоного Пр пор . Ук зом президії Верховної Р ди УРСР у березні 1972 р. М. Турч нінову присвоєно почесне зв ння «З служений гроном УРСР». З груд-ня 1972 р. н пенсії.

Олекс ндр II х ренко

Микол Кучер

Микол Турч нінов

б тьком т к: «Це були довірливі стосунки. Як у ст ршого тов риш з молодшим. Він прислух вся до моєї думки, інколи просив мене висловитися по якому-небудь пит нню. Н віть допуск в мене до озн йомлення з т к зв ними шифровк ми, у нього не було ч су, щоб усі їх прочит ти — кожен день він отримув в не менше 300–350 сторінок. Це були шифровки від послів т інші документи, вони не були секретними, ле все ж були дост тньо з критими. Він просив мене приїздити вечором т прогля д ти ці п пери, я відсіюв в нецік ве і готув в йому короткий рефер т, потім ми ще н ці теми бесідув ли. Це стосув лось, в основному, зовнішньої політики, він н віть прислух вся до моєї думки. Я все-т ки був в з кордоном, м в деякий особистий досвід. Що стосується н уки — фізики, м тем тики, філософії, — він до мене прислух вся ув жно. Активне спілкув ння м ли ми і з приводу мистецтв . Н прикл д, я с мим ктивним чинном бр в уч сть в тому, щоб стосовно фільму Ілленк “Білий пт х з чорною озн кою” було прийнято позитивне рішення... Н прикл д я скорист вся, як нині прийнято говорити, дміністр тивним ресурсом, для того щоб створити в Києві к демічний Інститут теоретичної фізики. Цьому бул досить різк протидія з союзної

Віт лій Шелест

*Микита Хрущов та Петро Шелест на відкритті першої черги
Північно-Кримського каналу.
Жовтень 1963 року*

к демії н ук, Держкомітету по н уці т техніці, вв ж л сь, що н Укр їні сидять «гречкосії», їм т кий інститут не потрібний. Для того щоб отрим ти с нкцію і створити т кий інститут, т ще з між- н родним ст тусом, я з діяв б тьк дуже сильно. Інколи він мені н віть говорив: «Т відчепись ти від мене з цим інститутом, інших спр в по горло!»⁴¹.

З йнявши головне номенкл турне крісло, Петро Шелест зіткнувся із б г тьм виклик ми одноч сно. У 1963 році Укр їну спітк в неврож й, тож Петру Юхимовичу довелося терміново з - йм тися проблем ми розвитку гр рного сектор . Н особливому контролі у Шелест перебув л ініційов н Микитою Хрущовим прогр м зрошув ння півдня Укр їни. У жовтні 1963 року з уч с-ті Микити Хрущов т Петр Шелест відбулося відкриття першої черги Північно-Кримського к н лу, призн ченого для зрошен-ня більш ніж 300 тисяч гект рів в Криму т Херсонській обл сті, водопост ч ння Сімферополя, Феодосії, Керчі, Шолкіно, Суд - к , сільських н селених пунктів Сімферопольського, Кіровського т Ленінського р йонів. Одноч сно Шелест з хопився розвитком

⁴¹ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 745, 747.

Фр гмент Північно-Кримського к н лу.

Фото: tsdkffa.archives.gov.ua

дорожньої інфр структури в Укр їні. У липні 1963 року він доручив підготув ти комплексну пропозицію з будівництв з лізобетонної втомобільної тр си Москв — Брянськ — Київ.

Н прикінці весни 1964 року Петро Шелест мусив ре гув ти н подію, як сколихнул укр їнський соціум. 24 тр вня 1964 року в с мому центрі Києв протягом доби п л л Держ вн публічн бібліотек Ак демії н ук Укр їни. Невбл г нне полум'я з лічені хвилини пожерло р ритетні вид ння т рукописи. Н слідки пожежі були к т строфічними. З інформ цією, як н дійшл до ЦК Комп ртії Укр їни, стихією було знищено м йже 500 тисяч одиниць літер тури, що ст новило приблизно 20 відсотків усього книжкового фонду ¹². Пожеж в столиці Укр їни не з лишил ся непоміченою і для світової гром дськості. Вже 25 тр вня 1964 року до Президії Ак демії н ук УРСР звернулися посольств Сполучених Шт тів Америки, Фр нції, які н м г лися з'ясувати м сшт би втр т однієї з н йбільших книгозбірень Європи. А офіційний Київ продовжув в зберіг ти мовч нку, н че пожеж стосув л ся цілком ордин рного об'єкт , який не з слуговав в

¹² ЦДАГО Укр їни, ф. 1, оп. 6, спр. 3749, рк. 28.

*Ні сліди пожежі у Державній публічній бібліотеці АН УРСР.
24 травня 1964 року*

на увагу. Перший секретар ЦК Компартії України мав дотримуватися негласного привітного комуністичного адміністративного принципу — утримувати будь-які екстремістські події в житті суспільства. У ті дні Петро Шелест писав у щоденнику: «Боготоловський вогонь бібліотеки в Академії наук України. З доповідями загинуло багато унікальних книг»¹³. Після консультацій з головою КДБ при Раді міністрів УРСР В. Нікітченком Петро Шелест дав звичку опублікувати коротеньке повідомлення про пожежу на шпальтах київської міської газети «Вечірній Київ» для того, щоб частково з спокоїти громадську думку.

Беззвального розголосу, проте винятково швидко на пожежу в бібліотеці відреагувало вище політичне керівництво республіки. Вже 5 червня 1964 року президія ЦК КПУ прийняла постанову,

¹³ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 174.

в якій визначалася діяльність керівництва бібліотеки та президії Академії наук УРСР вкрай нездовільною. З серйозні недоліки в роботі директора бібліотеки В. С. Дончик було звільнено з роботи, після чого негайно оголошено про звільнення заступника президента АН УРСР академіка І. К. Білодіду. Одночасно урядовою комісією під головуванням зступника голови Ради міністрів УРСР Сергія Андрійовича спільно з президією АН України доручено в п'ятиденний строк розробити заходи по відбудові приміщення бібліотеки, відновленню її книжкового фонду. Відділом адміністративних органів було зобов'язано до липня 1964 року внести на розгляд ЦК КПУ питання про створення заходів щодо посилення протипожежної охорони в республіці¹⁴. Проведено роботи з ліквідації наслідків пожежі вже через кілька місяців після своєї позитивної результати. Як повідомляв 21 листопада 1965 року президію ЦК КПУ академік Іван Білодід, за півтора роки було повністю відбудовано основне приміщення бібліотеки; переобладнено сучасним устаткуванням читальні зали і книгосховища; створено дієву систему протипожежної охорони; підготовлено до видачі читачам наукові фонди бібліотеки; зрештунок дублетного і резервного фондів з числ 500 тисяч втрачених книг поновлено і повернуто на полиці 250 тисяч одиниць літератури; придбано ряд унікальних книжкових колекцій.

Рік непруженої роботи як керівника республіки для всіх важко. У вересні 1964 року лікарі констатували у Шелесті «велике загальне нервове і фізичне перенапруження». Проте чи знав метаморфози публічний імідж політика знебуттям високого статусу? Як свідчив Віталій Шелест його бачення, дієвіші широкі владні повноваження, майже не змінився: «Звичайно звичка до влади, до того, що всі навколо тебе підкоряються змінює людину. Але це нівелювалося тим, що він опинявся в стані новизни підлеглого, коли приїздив

Віталій Нікітченко

¹⁴ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 3749, рк. 24–26.

у Москву. У Москві він став в укрїнським дисидентом, в Києві — вторитрим првителем. Політичний тлнт у нього був вродженим, він дуже добре м неврув в, душею він відпочив в, коли спілкуввся з простими людьми н житейському рівні. У ті роки коли його ще по портрет м не знли, по дорозі н дчу він любив з їх ти в яке-небудь село, посидіти і поговорити з простим дядьком чи ббцею про життя, про проблеми. Для нього це було підживленням»¹⁵.

Петро Шелест н посді керівник республік нської пртійної оргнізції пргнубути доволі відкритим лідером-гіттором у рмкх «рдянської демокртії» середини ХХ століття. Звідси потяг до нписння історико-пртійно-пропгндистських текстів/книжок: «Ось зрзпрцюю (йдеться про роботу в липні 1967 року н дмйбутньою книгою “УкрїноншРдянськ”. — Авт.) н дмтерілом про Укрїну, — ціквий підбір мтерілу — історія укрїнського н роду і сучсне його життя. Я відчув ю, щодехто з московських “діячів” до цієї моєї книги поствється недоброзичливо, то і зовсім вороже. Але я роблю корисну прцю не тільки для себе, й для мйбутніх поколінь, з лишю слід моїх суджень тдумок, і історія буде нмоєму боці. А що з лишеться після людини, якщо вон не виклл своїх думок, переконнь? С мтлінний прх»¹⁶; «23–24 липня 1968 р. Вичитув в ост точний врінт моєї книги “Історичне поклик ння молоді”. Зробив бгто випрвлень, зувжень, уточнень, доповнень. Виходить цікв історично првдив, нфктичному мтерілі, потрібн книг для ншої молоді, підростючого покоління. Отрим номемло попередніх грних рецензій. Видвти книгу взялося видвництво “Молод ягврдія” (Москв)»¹⁷; «30 квітня 1969 р. Продовжую готув тилекцію для слухчів Вищої пртійної школи н тему: “Простиль пртійної роботи”. Вийшло 100 сторінок. Просять мого дозволу видвти мтеріл окремою брошурою, двзгоду»¹⁸.

Перший секрет рЦК КПУ з вжди ретельно готуввся до публічних виступів, обов’язково врховув в особливості цільової

¹⁵ Шелест П. Спрвжній суд історії ще попереду : спогди, щоденники, документи, мтеріли.. С. 749.

¹⁶ Т м с мо. С. 247.

¹⁷ Т м с мо. С. 272.

¹⁸ Т м с мо. С. 306.

удиторії, її потреби, очікувння, мову спілкувння. Цік вився відгук ми н висловлені ним промови. Прцівник п р ту ЦК КПУ Георгій Крючков приг дув в: «Неш блонними, б зов ними н глибокому зн нні предмет , життєвому досвіді були виступи Петр Юхимович перед п ртійним ктивом. Н основі цих виступів бул вид н підготовлен його помічник ми брошур “Комуніст — ктивний боєць п ртії”. У ній містилися т кі, н прикл д, пор ди: “Ніколи не говори пог но про свого попередник . Н м г йся зробити більше і кр ще, і люди це оцінять”. Підл бузники спричинили втору брошури пог ну службу, оголосивши її “н стільною книгою кожного комуніст ”»¹⁹.

Керм нич УРСР н м г вся бути доступним і зрозумілим у спілкувнні з людьми. Ч сто пр ктикув в виїзди втом шиною н периферію для зустрічі й розмови з п ртійними прцівник ми, господ рник ми, колгоспник ми. Епізод, опис ний у щоденнику 2 квітня 1972 року, яскр во доводить, що Петро Шелест був сповнений б ж ння відповід ти критеріям «політик відкритого типу»: «Прийняв Крикун , першого з ступник голови КДБ УРСР. Обговорюв ли пит ння підготовки до першотр вневих свят, з метою з безпечення безпеки КДБ пропонує відсунути трибуну вглиб н 4–5 метрів. Я не погодився, ск з в, що якщо боятися свого н роду, тоді робити нічого — потрібно йти із своїх постів»²⁰.

Петро Шелест приділяв ув гу с морозитку і с мовдоскон ленню. Ст вив з мету з своїти іноземні мови, цік вився те тр льною сферою, кінем тогр фом. З кінця 1950-х років він ст в вести особистий щоденник. Системне фіксув ння подій, з нотовув ння думок, ідей, можливих рішень життєвих проблем сприйм в як роботу н д собою. Необхідність ведення л конічних т стислих з писів Петро Юхимович обґрунтовув в т к: «Кожен гр мотний,

Георгій Крючков

¹⁹ Крючков Г. К. Трудные уроки. Р здумья бывшего п ртийного р ботник . Харьков, 2009. С. 107.

²⁰ Т м же. С. 369.

*Колишня с диб кївського птек ря Окт ві н Бельського.
2000-ні роки*

н віть трохи здібний, зобов'яз ний пис ти щоденники, свої нот тки. Це зміцнює думку, розширює кругозір, д є волю думці. Глибше розумієш м тері л і с му тему, н д якою ти пр цюєш»²¹. Н сторінок щоденник у полі зору держ вного діяч — зн кові віхи вітчизняної т світової історії, гром дські діячі, письменники, режисери, н уковці, з кулісся укр їнської політики, епізоди особистого життя — корисн інформ ція для усвідомлення епохи «відлиги» т «з стою» і врешті-решт «шелестівської доби».

Як предст вник керівної п ртійної номенкл тури Укр їнської РСР Петро Шелест отрим в для прожив ння номенкл турний особняк, який зн ходився н території колишньої с дими кївського птек ря Окт ві н Бельського в меж х Кмитового Яру. Дві ош тні споруди кінця XIX століття посеред п рку в оточенні

²¹ Крючков Г. К. Трудные уроки. Р здумья бывшего п ртійного р ботник . С. 245.

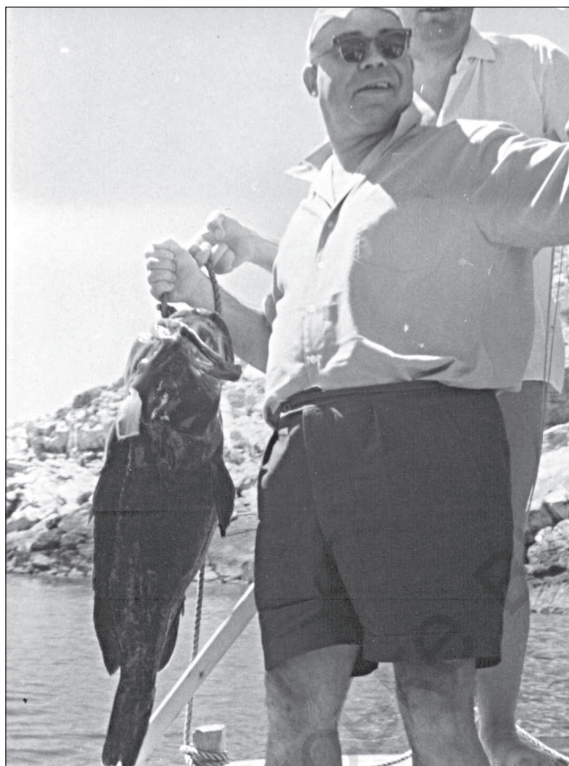
м лих рхітектурних форм уподоб в н прикінці 1943 року Микит Хрущов після переїзду до визволеного від н цистів Київ . Більш з площею споруд в м льовничому куточку н околиці столиці ст не офіційною резиденцією перших секрет рів ЦК КПУ ж до середини 1970-х років. Поряд з п рт мент ми зн ходився будинок для персон лу, охорони т кіноз ли. Поз тим, Петру Шелесту бул відведен держ вн д ч у Межигір'ї н березі Київського водосховищ .

Після обр ння членом політбюро ЦК КПРС Петро Шелест, з спостереженнями другого секрет ря ЦК КПУ Олекс ндр Ляшк , ст в н рочито підкреслюв ти свій «особливий» ст тус. «Поч лось з того, що йому ст ло тісно жити н д чі в Межигір'ї, де в двох великих особняк х з вжди розміщув лись дв керівники: перший секрет р ЦК т голов Р ди міністрів (бо другий секрет р ЦК). Прожив ючому тут з сім'єю у той ч с голові Р дміну І. П. К з нцю було з пропозов но звільнити з їм ний ним особняк. Т ким чином, усією великою територією з двом двоповерховими будинк ми з с д ми т водоймищ ми ст в користув тись тільки Шелест з сім'єю. Тут же розміщув вся відділок охорони. У под льшому розпоч лися будівельно-реконструкційні роботи: с ун з б сейном, ор нжерея для вирощув ння овочів т квітів, пт шник і н з вершення, з вели індивіду льну корову. Н утрим ння всього господ рств вим г лось нем ло обслуговуючого персон лу. Витр ти н утрим ння двох окремих житлових будинків із с дибою (по вул. Осіївській) і д чного комплексу, які використовув лись першим секрет рем ЦК не були обтяжливими для п ртійного бюджету²². Проте, вони відрізнялись серйозними н дмірностями, які не поміч в “господ р”»²³.

Водноч с інші керівники республіки були суворо обмежені в обл штув нні побуту як з держ вний р хунок, т к і з вл сний кошт. Спецпільги і привілеї Петр Шелест породжув ли тихе

²² Утрим ння господ рств «Межигір'я» і будинків по вул. Герцен № 12–14 у 1964 році обійшлися держ вній к зні 68,6 тис. крб. (див.: Стешиц О. С. Пільги т привілеї керівної п ртійної номенкл тури Укр їнської РСР у 1964–1985 рр.: м тері льно-побутовий т лікув льно-оздоровчий спект // Літер тур т культур Полісся. 2012. Вип. 71. С. 224.

²³ Ляшко А. П. Груз п мяти : трилогія. Воспомин ння. Кн. 3. Київ : Делов я Укр ин , 2001. С. 368.

*Петро Шелест
н відпочинку
в Югосл вії.*

*Серпень 1965 року.
Фото опубліковане
М. Лисенковим
т А. Сорокіним
у журні лі «Родин»
(2019. № 2)*

ремствування серед керівної партійної еліти УРСР. Відступи першого секретаря від «ленінських традицій партійної скромності» з свідченням колишнього голови КДБ СРСР Володимир Семичистого «збиралась у копилку». Надумку колишнього силовика, в «досьє компромітів» на Шелест «додался його поїздка на відпочинок в Трускавець: дружина Шелест їрїд Півліва ввезла, що Петру Юхимовичу не можна змінювати молоко, яке він пив щоденно, тому до потягу причепили товарний вагон, туди помістили корову, від якої вони завжди отримували молоко, і з псалом»²⁴.

Перший секретар ЦК КПУ не проминув в можливості скористатися привілеєм для партійної еліти проводити літній відпочинок

²⁴ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 727.

з кордоном, зокрем в Югосл вії у серпні 1965 року²⁵. Вр ження Петр Шелест від перебув ння в кр ін х з хідної демо-кр тії переповід є його син Віт лій: «З хід в пл ні політичному — імпері лізм і т. ін. — він, звісно, не сприйм в. Але з хідн цивіліз ція, рівень її розвитку, з безпеченість людей т ін. були для нього тією метою, до якої н м потрібно пр гнути. Коли він вперше побув в в П рижі н зїзді фр нцузької п ртії, у нього були сильні вр ження. Він з хоплюв вся орг ніз цією життя і тим як люди вміють т м пр цюв ти. Т к що З хід не був для нього предметом бсолютного відторгнення»²⁶.

Андрій Громико

Щоденникові з писи Петр Шелест н «тему з рубіжжя» містять відгуки про відвідини НДР, Румунії, Болг рії, Фр нції, Угорщини, т кож фіксують його з клопот ність орг ніз цією турне для дружини т дітей до США, Великобрит нії, Іт лії: «28 серпня (1970 року. — Авт.). Ірин отрим л виклик, з прошен-ня від н шого предст вник в ООН Полянничк ²⁷ відвід ти США. Із цього пит ння пор дився з А. А. Громико²⁸, він пост вився до цьо-го позитивно, і н віть схв льно: “Нех й поїде подивитись інший світ”. Н віть з пропону в Іринці летіти його літ ком, він летів н чергову сесію ООН»; «Вересень 1971 року. Іринк зібр л сь виїх ти в Англію, ле по лінії КДБ Крикун і Чебриков²⁹ із Москви повідомили, що їх ти не можн , не рекомендують, можливо, як

²⁵ Лысенков Н., Сорокин А. «Фидель К стро убил оленя, двух козлов и кабана...» З р мк ми безмятежных рхивных снимков — остр я борьб в советских верх х // Родин . 2019. № 2. Режим доступу: <https://rg.ru/2019/02/20/godina-kastro-ubil-olenia-dvuh-kozlov-i-kabana.html>

²⁶ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 748.

²⁷ Полянничко Мих йло Денисович у 1968–1973 рр. обійм в пос ду Постійного предст вник УРСР в ООН.

²⁸ Громико Андрій Андрійович у 1957–1985 рр. перебув в н пос ді міністр з кордонних спр в СРСР.

²⁹ Чебриков Віктор Мих йлович (1923–1999) — з ступник голови КДБ при РМ СРСР.

ДОРОГОЙ ПЕТР ЕФИМОВИЧ!

Коллегия и партком Комитета государственной безопасности при Совете Министров Украинской ССР от имени чекистов республики сердечно, от всей души поздравляют Вас, верного сына Коммунистической партии, видного партийного и государственного деятеля с шестидесятилетием со дня рождения и присвоением высокого звания Героя Социалистического Труда.

Искренне желаем Вам, Петр Ефимович, доброго здоровья и дальнейших успехов в Вашей плодотворной партийной и государственной деятельности на благо нашей любимой Родины.

Коллегия и партком Комитета госбезопасности
при Совете Министров Украинской ССР

14 февраля 1968 года
г. Киев

*Віт льний лист Колегії
т н рткому КДБ
при РМ УРСР П. Шелесту
з н годи його 60-річчя.*

*Фото: ЦДАГО Укр їни, ф. 330, оп. 1,
спр. 5, рк. 2*

З своїм функціон лом, Петро Шелест ктивно з їм вся гіт ційно-проп г ндистською роботою, ле не був ідеологом, теоретиком м рксистсько-ленінського вчення. Він позиціонує в себе більше дміністр тором, упр влінцем. Керівникові республіки

вони к жуть, провок ції. Чи не спр вжня причин — невідомо, ле шкод , що Іринк не поїде до Англії. При т кій сити ції д в відбій з поїздкою». «4 квітня (1972 р. — Авт.). Провів Іринку, Борю, Льолю в Іт лію н з прошення. Нех й поїдуть подивляться, поки є можливість. Відчув ю, що це ост ння можливість»³⁰. Як у воду дивився Петро Юхимович. Невдовзі його підд дуть критиці з «неоднор зові т без будь-якої необхідності поїздки з кордон» дружини Ір їди П влівни³¹.

М тері льне з безпечення, пільги, н городи (з н годи 60-річчя удостоєний Зірки Героя Соці лістичної Пр - ці) Петро Шелест, н переко н ння к ндид т у члені ЦК КПУ (1971–1975 роки) Юрія Єльченк , «сприйм в як н - лежне, що відповід ло його пр ці т ст новищу»³².

³⁰ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 347, 370.

³¹ Крючков Г. К. Трудные уроки. Р здумья бывшего п ртийного р ботник . С. 124.

³² Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С.762.

приносило з доволеньня з їм тися роз-
витком економіки, впровадженням ін-
дустріальних розробок у виробництво, поліп-
шенням добробуту громадян.

Вітлий Петрович Шелест згадує в:
«Бачко, інколи жартуючи, жив в себе
“директором України”, “хазяїном”, який
має відповідати перед своїм народом,
перед тими, хто призначив на його місце
посаду у республіці»³³. Перебуваючи на
високому щаблі партійної номенклату-
рної драбини, Петро Шелест своє полі-
тичне кредо зазначив у щоденник
сформулював так: «без відповідальності
не можна бути відповідальною роботою»³⁴. Відповідальності Пет-
ро Шелест вимагав як від себе, так і від підлеглих. Від оточення
потребував високого рівня професіоналізму та серйозного став-
лення до справи.

Комунікативний компонент професійного спілкування посідає
помітне місце у щоденнику партійного діяча. З безпечення кон-
структивного впливу на ктивність підлеглих — тем, як постійно
присутня в діячій лінійці зписки: «23 травня (1964 р. — Авт.) на рід-
ний член Президії ЦК КПУ — дуже тривожний стан у сільському
господарстві республіки. Озимі в дуже поганому стані, але Коль-
ченко³⁵ і Комяхов³⁶ несерйозно підійшли до оцінки положення
справи із озимими. Довелось мені їм прямо про це сказати, як ві-
домо, мало кому подобається прямота і правдивість. До біса набридло
це прикривання та пригладжування недоліків, дуже це шкодить

Юрій Єльченко

³³ Головка Т. Між червоним і жовто-блакитним. Про мову відомі відтінки у політичній кар'єрі Петра Шелеста // День. 2015. 22 верес. Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/mizh-chervonym-i-zhovto-blakytnym>

³⁴ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 228.

³⁵ Йдеться про першого заступника голови Ради міністрів Никифора Тимофійовича Кольченка.

³⁶ Комяхов Василь Григорович у 1962–1966 рр. перебував на посаді секретаря ЦК КПУ і здійснював партійний нагляд за розвитком сільського господарства.

*Микол Підгорний.
1970-ті роки*

н шій з г льній спр ві, розкл д є н род, породжує недовіру. Прийнято рішення провести в ЦК КПУ велику н р ду з перевірки і викон ння тих рішень, які прийм ються. Пит ння дуже в живе, б г то дуже гіт ції, б г тослів'я, про п г нди і дуже не вист ч є діловитості і діючих орг ніз ційних з ходів, головне – відповід льності з доручену спр - ву, дуже б г то пристосув нств : “Чого б ж єте?”³⁷. Петро Шелест визн в в: «Я с м себе неоднор зово к рт в з відвертість і прямоту висловлюв ння. Але кр ще пережити тимч сові неприємності і бути чесним т пр вдивим перед с мим собою і своїм н родом, ніж усе життя підлесником т пл зуном. Жити чесному і спр ведливому з вжди було нелегко, тим більше у н ш ч с»³⁸.

Жорсткий стиль спілкув ння з підлеглими й колег ми П. Шелест ст в н віть предметом для обговорення н президії ЦК КПУ від 28 червня 1963 року. Петро Юхимович приг дув в як н передодні пленуму ЦК КПУ, який м в з твердити його н пос ді керівник республік нської п ртійної орг ніз ції, діст в в н ст нови від колег щодо з стосув ння мех нізмів, способів і методів упр вління підлеглими: «Н мою дресу Підгорним і деякими член ми президії ЦК КПУ було висловлено кільк критичних з ув жень і поб ж нь, зокрем те, що з мною спостеріг ється г рячкув тість, треб м ти більше терпіння, не “з водитись”, т кож, що я не з вжди слідкую з собою у формулюв ннях і судженнях стосовно різних пит нь. Потрібно вибир ти собі друзів обережно, розбірливо. Формулюв ння треб придумув ти глибше, не поспіш ючи, більше вислуховув ти тов рішів. Повинно бути одн кове ст влення до всіх тов рішів по роботі і членів Президії ЦК КПУ. Повинно бути почуття високої внутрішньої с мокритики, потрібно своєч сно

³⁷ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 173.

³⁸ Т м с мо. С. 213.

Петро Шелест перерізє стрічку перед пуском двох нових стіцій «Політехнічний інститут» і «З вод «Більшовик» (нині «Шуляк »).

Листоп д 1963 року

н лізув ти помилки і робити пр вильні висновки. Всі ці висловлюв ння були як поб ж ння і н ст нови. Пр вду к жучи, вислуховув ти це було нелегко, дже б г тьм “в д ми” я не стр жд в і не м в їх, хоч , як і кожн людин , м в свої недоліки»³⁹.

Зовнішність, х р ктер, упр влінський стиль, звички — це ті яскр ві т с мобутні детермін нти керівник , які н с мперед вирізняли у своїх спог д х про Шелест його близьке оточення, сор тники т підлегли. Інструктор відділу проп г нди й гіт ції ЦК КПУ Олег Хоменко відзн ч в: «...у чомусь він т к і лишився з лізничним тяг роношею, і ця його прин лежність до професії н йвищої проби н чоловічу витрив лість, виключну орг нізов ність і безз перечний колективізм визн ч л і його х р ктер, і його єство. Коли ми, ті, що з лишились н роботі після роботи

³⁹ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 154–155.

для роботи безпосередньо з ним, ст в ли н «в хту»... Він бог тирськи з сукув в рук в сорочки і теж ст в в до конвеєр . Не лук - витиму, не вид в в «н -гор » доповіддеву продукцію. До писучого цеху, скільки зн в його у Києві, не прист в. І книжки... — втором яких зн читься, — несолодкий (виявилось — гіркий) плід його вл сного кулькового пер »⁴⁰.

Цік вий спог д з лишив керівник Київського міжобл сного держ вного рбітр жу, в якому йдеться про оригін льні методи боротьби Петр Шелест з «телефонним пр вом» у республіці. В 1960-х рок х в рбітр жі розгляд л ся спр в про м йнову суперечку між двом н уково-дослідними інститут ми, які н леж - ли різним відомств м. Поч лися телефонні дзвінки як з ЦК КПУ т к і Р ди міністрів СРСР. Обидві впливові структури вим г ли від керівник рбітр жу прийняття рішення н користь с ме тієї інституції, яку вони предст вляли. Довелося відповід льному пр цівникові держ рбітр жу просити удієнції у першого секрет ря ЦК КПУ Петр Шелест . Т к зустріч відбул ся. «Зустрів мене Петро Юхимович, — приг дув в юрист, — слов ми: “Що, подзвонив інструктор ЦК, і колін з тремтіли?” Вислух вши ф - булу суперечки, він з пит в: “Яке рішення м є н мір прийняти держ вний рбітр ж?” Поч ток моєї відповіді: “Виселити...” — н - сторожило Шелест ... Одн к продовження фр зи: “...і н д ти від- строчку у викон нні рішення н три місяці” — бул зустрінут доброзичливо... Петро Шелест н зв в т ке рішення не тільки з - конним, ле і держ вним, в кінці розмови ск з в: “Вирішуйте суперечки по з кону. Хочете, я полегшу В шу долю? Якщо В м по будь-якій іншій спр ві будуть д в ти телефонні вк зівки, нез - лежно хто, ск жіть, що з моїм дорученням Ви повинні пост вити мене до відом . Тільки шук ти для мене роботи не потрібно і дзвонити не треб . Ви с мі поб чите ре кцію телефонуючого н іншому кінці дроту”. Нез б ром вип л н год випробув ти н ділі пор ду досвідченого керівник . Для Міністерств сільського господ рств н Хрещ тiku було побудов но нову будівлю, з йм - н ним до цього будівля по бульв ру Шевченк , 14 пост новою уряду перед но н б л нс Київського держ вного університету

⁴⁰ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 710.

ім. Т. Г. Шевченко. У зв'язку з тим, що Міністерство сільського господарств не звільнило підвальне приміщення старої будівлі, в якому функціонував його друкарня, то кож через те, що шум друкарських верстатів унеможливив проведення з'ясування стосунків з студентами в аудиторіях, розглянув їхню подання до друкарнею на першому поверсі, університет звернувся до державного арбітражу з позовом про виселення друкарні Мінсільгоспу з підвального приміщення. Позов був, природно, задоволений. І ось лунає телефонний дзвінок від з'ясування Голови Ради Міністрів України, куратора сільського господарств, який зажадав негайно виконати це рішення. Після моїх з'ясування дійшло з прошення з'явитися зі справою «на килим». При зустрічі з'ясування голови уряду поцікавився, чи знайома йому з'ясування посталою Пленуму ЦК КПРС з питання сільського господарств, і з'ясування моєї думки про те, хто його буде виконувати. Моя відповідь: «Колгоспники, робітники радгоспів, партійні і радянські органи в місцях», — обурило його. Як він з'явив, в посталою Пленуму містяться одні декларації, виконувати його повинні виселити на вулицю друкарня Мінсільгоспу, друкуючи інструкції Міністерства про те, що, як і коли робити. Цілу годину я слухав дилетантську лекцію про роль державного арбітражу, на завершення послідувало з'ясування, чи вистачить мені 30 хвилин для того, щоб виконати рішення. Я відповів, що не вистачить, тому що не знаю, чи зможу я з цієї чотири доповісти Петру Шелесту про те доручення. Коли ж з'ясування голови уряду поцікавився, при чому тут Шелест, я йому роз'яснив. Після цього з'ясування одразу ж подзвонив міністру сільського господарств і зажадав до наступного дня звільнити приміщення. Мене ж він попередив: «Я в мене виклик в і зв'язку ні про що не говорив». Більше, дійсно, мені ніхто не дзвонив, за що я безмежно був вдячний Петру Юхимовичу Шелесту»⁴¹.

Кілька вирішальних штрихів до посталою керівника Української РСР (1963–1972 роки) додає прізвище партизана ЦК КПУ Георгій Крючков: «Особистість П. Ю Шелест суперечливий. Але при всьому тому це був стійкий, відданий партії комуніст, сильний,

⁴¹ Судебное решение «по звонку» // Юридическая практика . 2003. 18 марта . Вып. 11 (273). Режим доступ : <https://pravo.ua/articles/sudebnoe-reshenie-po-zvonku/>

Перший секретар ЦК КПРС Л. Брежнєв, голова президії Верховної ради УРСР Д. Коротченко, голова Ради міністрів В. Щербицький, перший секретар ЦК КПУ П. Шелест, секретар ЦК КПУ В. Комяхов разом з олігархами мисливського господарства «Злісся».

*24 жовтня 1965 року. Фото з особистого архіву Б.П. Шелеста.
Фото опубліковано М. Лисенковим та А. Сорокіним
у журналі «Родина» (2019. № 2)*

вольовий, досвідчений керівник, крупний організатор торгівлі, безкорисний людина ... П. Ю. Шелест щиро гордився тим, що вкладення республіки у зміцнення економічної та оборонної могутності Союзу РСР неухильно примножувалися. Проте, інколи ця гордість не була доволі своєрідним виродком. Коли готувалися Звітні доповіді ЦК ХХІV з'їзду Компартії України, перший секретар ЦК запропонував виступити в ньому, скільки за п'ять років у республіці видобуто вугілля, виплачено вуну, стлі, зібрано зерно, вироблено цукру, м'яса, молока, яєць. Цифри були значними. «Це ж глибина, не таякня, як у казках», — задоволено сказав він. І це не було проявом хвості, місництва, тим більше українського

н ціон лізму... У підході до всіх пит нь П. Ю. Шелест ... вирізняли політичн гострот , підпорядкув ння ухв лених рішень і пр ктичних дій лінії п ртїї, інтерес м Р дянської держ ви. С ме т кий підхід дозволив йому, м будь, більш з гострено і чутливо підходити до дуже непростих, делік тних пит нь мови, культури, роботи з творчою інтелігенцією, хоч і тут не обійшлося без перегинів, що згодом йому було пост влено у провину»⁴².

Як людину з норовливим т з п льним х р ктером под є Петр Шелест в мему р х другий секрет р ЦК КПУ (1966–1969 роки) Олександр Ляшко: «...Чи були у мене конфлікти з Шелестом по тим чи іншим рішенням? Т к, були і н віть гострі. Ч стіше н одинці, коли готув лись пропозиції, особливо по к др м, для розгляду н Політбюро і секрет рі ті. Рідко в процесі с мого з сід ння. З звич й після прийняття рішення до т ких розбіжностей не поверт лися і зл один н одного не т їли. П м'ят ю, лише один р з після різких суперечок н з сід нні Політбюро з в жливого пит ння економіки ми ост точно розійшлись у погляд х н проблему, м йже посв рились. З першим, звісно, з лишилось ост нне слово. Я ж не отрим в підтримки від членів Політбюро, хоч і з лишився перекон ним у своїй пр воті. З кривши з сід ння, з смучений Петро Юхимович, йдучи по коридору до свого к бінету, кинув мені н ходу:

— Ти нез б ром будеш виступ ти проти мене н площі.

Проте потрібно відд ти йому н лежне: н н ступний день робот пішл в норм льному руслі. ...Відверто ск жу: до кінця роботи Петр Юхимович в Києві я ст вився до нього з н лежною пов гою, хоч і не схв люв в його вторит рного стиля, все більш перерост вшого в дмініструв ння»⁴³.

Воднор з нег тивний обр з Петр Шелест пост є у спог д х п ртпр цівник О. В. Сильєв , який одного р зу бсолютно нез служено потр пив під г рячу руку першого секрет ря: «...З 1965 року — я перейшов пр цюв ти в п р т ЦК КП Укр їни. Тож ст в свідком, як м йже з кожним днем поч в змінюв тись П. Ю. Шелест.

⁴² Крючков Г. К. Трудные уроки. Р здумья бывшего п ртийного р ботник . С. 105–107.

⁴³ Ляшко А. П. Груз п мяти : трилогія. Воспомин ния. Кн. 3. С. 123–124; Ч. 2. С. 375.

Він явно не бачив всієї амбіційності, не дивичайної пихатості, його грубу, інколи зовсім нестерпну поведінку з підлеглими відчували багато працівників партії. З усіх років моєї роботи я жодного разу не бачив його ні в коридорах, ні в кабінетах відділів ЦК»⁴⁴.

Більш звужено описав особистісні риси, ментальну поведінку першого секретаря ЦК КПУ Юрій Єльченко, який на початку 1970-х років обійняв посаду міністра культури УРСР: «Був Петро Юхимович принциповим, не полегливим, вимогливим, навіть жорстким, проявляючи ці якості постійно і не вгаючи. Не боявся навіть виступити проти, міг прямо висловлювати і з хитрощами свою точку зору, незважаючи на осіб. Говоритимемо відверто — це не завжди і не всім подобалося. Безумовно, тут позначилися і його природні людські риси. Ми знали його як особу твердого характеру, нехитру людину. Був навіть і грубуватий, деколи не соромився й у вириватися. У побуті (мені доводилося кілька разів бути з ним у такій ситуації) повадився просто, вільно, був відвертий, говорив про сімейні справи. До речі, звертав увагу на необхідність, незважаючи на виняткову злість, знаходити певний виховання дітей. Вважаю, що своїх синів виховав в людські гідності. Знаю, що це так було»⁴⁵.

Перший заступник голови Ради міністрів УРСР в 1967–1971 роках Володимир Семиченко категорично з'ясував використання П. Шелестом авторитарних методів керівництва: «Ні в чому відносини з Петром Юхимовичем склалися добре, по-діловому. Інших з боку він інколи міг не гримати, скільки їм щось різке, у ставленні до мене він нікого не дозволяв, вів себе стримано, тактовно і з повагою... Авторитетним керівником з наочною Політбюро ЦК Компартії України, жорсткого контролю з боку ЦК КПРС бути ніяк неможливо. Шелест іноді дозволяв собі директорські замашки, вже в минулому він був директором вододу. Іноді допустив і різноманітні недипломатичні виступи. Іноді міг виявляти роздратування через незначні події, що здивували його підозрілими...»⁴⁶.

⁴⁴ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 644.

⁴⁵ Там само. С. 755.

⁴⁶ Там само. С. 723, 726.

Ан лізуючи професійні якості, специфіку діяльності Петр Шелест як першого секретря ЦК КПУ сучасники та дослідники політичної історії України другої половини ХХ століття часто порівнюють до порівняння з його наступником — Володимиром Щербицьким. Зіставляючи дві історичні постаті, поет і публіцист Віталій Коротич зауважив: «Шелест в принципі не був шкідливим, це був прекрасний чоловік. У нього не було тієї якості, яку повною мірою проявив Щербицький, який прийшов йому на зміну: Щербицький був геніальний в умінні працювати не з людиною, а з владою. Шелест був дуже людиною, він знав, що не користуватися владою, він умів любити та купувати людину, як Пруднов; Щербицький влаштував в будь-яке керівництво, він міг прилаштувати до кого завгодно. Шелест цього не умів, він був не турботою, що відходить... З моїх уявлень, у країні відбувся величезний чиновницький революція. Шелест був чиновником з владою, але не був ним з духом своїм»⁴⁷.

До порівняння між собою керівників Української РСР відносять політичний та державний діяч СРСР Володимир Семичастний: «Якщо співставити Шелест та Щербицького з точки зору політичних якостей та мистецтва керівника то Шелест, безумовно вище. Щербицький — служак, він був відданим брежневським холоумом, він ніколи не заперечував ні одній з його ідейніших пропозицій Брежнев»⁴⁸. Прогнійний функціонер та дипломат Олександр Копто в книзі спогадів та кожне проминуло згадує та порівнює двох знайомих фігур на політичному небосхилі: «...Зовні жорсткий, але всередині більш податливий Шелест і зовні еластичний Щербицький, але який завжди “зап’ятовував” проколи своїх опонентів»⁴⁹.

Олександр Копто.
1970-ті роки

⁴⁷ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 720.

⁴⁸ Там само. С. 729.

⁴⁹ Копто А. С. На перехресті життя: політичні мемуари. Москва: Соц.-гум. нит. знання, 2003. С. 83.

*З відува ч відділу гіт ції
і проп г нди ЦК КПУ
Леонід Кр вчук.*

Січень 1983 року.

Фото: ЦДКФФА Укр їни

ім. Г. С. Пшеничного,

од. обл. 0-20901817

Щедру емоційну похвалу на адресу двох високопосдовців рдянської України висловив секретар ЦК КПУ (1971–1987 роки) Яків Погребняк: «Я досить багато спілкувався з двома з них, мимоволі порівнюючи обох. Петро Юхимович Шелест, який висунув мене в ЦК, був ближче до землі, чістіше їздив по областях, жив інтересом людей. Він вболівав за Україну, хотів домогтися для неї більшої своєрідності в політичному, але при цьому все-таки жалив себе: і на службу приходив пізніше, і вихідні собі влаштував, і полюванням з захопленням займався... А ось Щербицький був людиною глибоко співпереживуючою, совісною. Володимир Васильович настільки близько все до серця прийняв! І в присутності йому рівних не було: кожен день, включивши суботи, засиджував всякий бізнес до 10 вечора ... Йому не лежало півтора місяці відпочинку, він проводив у відпустці днів 25, тільки то обклашався документом, до Києва дзвонив кожен день...»⁵⁰.

Про сукупність схожих та відмінних рис між Петром Шелестом та Володимиром Щербицьким вказує з відува ч сектора перепідготовки кадрів відділу організації цінно-партійної роботи ЦК КПУ, згодом з відува ч відділу гіт ції та проп г нди ЦК КПУ у 1970–1980 роках Леонід Кравчук: «І той, і той були з хисниками існуючого ладу, виступали за зміцнення Радянського Союзу, за перехід до комунізму. Що вони говорили “за чим” я не знаю. Я можу говорити лише про їх офіційні з’явлення. Це були люди одного ґатунку, тільки Щербицький був, на мою думку, на порядок вищим за людяністю і значно легшим в спілкуванні. Шелест був людиною крутою, не дуже любляв дискусії і висловлювався зовсім однознально. Я та кож з ним трохи працював, був декілька разів в нього

⁵⁰ «Я лично голосовал за вынос Сталина из М.взолея» // Бульвар Гордона . 2008. 15 пр.

Володимир
Щербицький,
Леонід Брежнєв,
Петро Шелест
у Донецьку.
1967 рік

н прийомі. Він не був схильний вислуховувати когось, тому що мав свою думку. Може, якщо й слухав, то лише тих, хто стояв вище нього, а не щось бель»⁵¹.

Характеризуючи взаємовідносини двох перших осіб республіки, дослідник Олександр Якубець робить висновок про П. Шелеста та В. Щербицького «були абсолютними антигоністами у всьому: від зовнішнього вигляду, манер, звичок — до управлінської методології та поглядів на Україну»⁵². З думкою О. Якубця солідаризується Юрій Лещинський: «П. Шелест і В. Щербицький були різними людьми з темпераментом, стилем управління, головне — мали глибоко неприязні стосунки»⁵³. На переконання істориків Віктор Даниленко та Володимир Буринський «у політичному керівництві України окреслилися дві головні тенденції — автономістська, яку уособлював П. Шелест, і централістська, котру провадив В. Щербицький»⁵⁴.

Повноваження першого секретаря ЦК КПУ, в рамках яких він здійснював свої функції, були чітко регламентовані. Лідер

⁵¹ Трофімов Н. Леонід Кривчук: Щербицький не вважав Кривчука перспективною постаттю... // День. 2003. 22 лют.

⁵² Якубець О. А. Політичний біографія В. В. Щербицького у контексті історії України (1918–1990 рр.): втореф. дис. на здобуття ступеня кандидата історичних наук: 07.00.01 — історія України / Н. ц. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2017. С. 11.

⁵³ Лещинський Ю. Володимир Щербицький: людина її епохи // Режим доступу <https://commons.com.ua/uk/volodimir-sherbickij/>

⁵⁴ Буринський В. К., Даниленко В. М. Україна в умовах системної кризи (1946–1980 рр.). Київ: Альфа-Група, 1999. С. 74.

республіканської партійної організації здійснювати згальне керівництво роботою ЦК, курувати діяльність військових органів оборонної промисловості, Комітету державної безпеки при Раді міністрів УРСР, опікуватися всіма проблемами Академії наук УРСР та мобілізувати цій роботі. Питання кадрів номенклатури ЦК КПУ знаходилися у сфері компетенції другого секретаря ЦК⁵⁵. У другій половині 1960-х років Петро Шелест вивікає довіру питань з переліку посадових обов'язків другого секретаря. Як стверджує в Олександр Ляшко, виконуючий обов'язки другого секретаря ЦК КПУ у 1966–1969 роках, коригування меж відповідальності між ним та першим секретарем ЦК КПУ сталося після того як він «своїми думками про кадрову політику в партії поділився з Шелестом. Здалося зустріч розуміння, хоч і якесь несторожене. Але результат був неочікуваним. Петро Юхимович вніс на Політбюро пропозиції... про перерозподіл ділянок роботи між секретарями. Від мене забрили і передішли особисто йому питання кадрів роботи»⁵⁶.

Добір кадрів та провідні посади в республіці перший секретар зосередив у своїх руках, проте не прагнув це означити, що він діє в широкій можливості проводити кадрову політику в республіці на свій розсуд. У організації ЦК КПРС доводилося узгоджувати навіть дрібні кадрові рішення. Восени 1964 року Петро Шелест намагався здійснити у своїх інтересах широку ротацию кадрів в умовах повернення до єдиного принципу будови партійних органів через вимоги партійного порядку від кадрових чехословацьких пертурбувань у вищих ешелонах влади в часи Микити Хрущова. Разом з тим, маючи покровителя в особі секретаря ЦК КПРС Миколи Підгорного, Петро Шелест намагався руйнувати та звільнити керівництво у Львівській мережі в Україні, ретельно вибудувавши його на троні. Виходячи з політичної кон'юнктури, як склалися в республіці у середині 1960-х років, перший секретар ЦК КПУ дотримувався курсу на білизну кадрового корпусу партійно-державного порядку. До того ж процеси консервації

⁵⁵ Вильєв В. Перші секретарі обкомів Компартії України в львівській універсальній системі (середина 50-х — початок 60-х рр. XX ст.) // Українське століття: культура, ідеологія, політика. 2009. Вип. 15. С. 323.

⁵⁶ Ляшко А. П. Груз п'яти: трилогія. Воспоминання. Кн. 3. С. 123–124.

керівних номенкл турних рядів в Укр їнській РСР були спричинені зміни в к дровій політиці КПРС після XXIII з'їзду (1966 р.). У п ртійному ст туті було ск сов но положення про періодичну оновленість керівних к дрів, що позн чилося н дин міці перебув ння н своїх пос д х перших т других секрет рів обл сних комітетів п ртії. Якщо у 1966 році 50,9 % усіх секрет рів обкомів Укр їнської РСР перебув ли н своїх пос д х від одного до трьох років, то вже з дв роки — н 1969 рік 51,1 % усіх секрет рів обійм ли свої пос ди від трьох до п'яти років, н 1971 рік — 42,3 % від п'яти до десяти років⁵⁷.

Колишній п ртійний чиновник Георгій Крючков поділився вл сними спомин ми про принципи к дрової політики П. Шелест : «Зовнішньо суворий, неб л кучий, П. Ю. Шелест стримує в будь-які прояви огульного підходу до к дрів. Не можу не розповісти у зв'язку з цим про прочух нку, яку у свій ч с з служено з зн в с м. Потр пив якомсь у н ш відділ довідник про пр цівників Держпл ну республіки. Про н лізує вши їх віковий скл д, я звернув увагу н те, що б г то пр цівників м ли пенсійний чи передпенсійний вік. Скл в довідку, перед в другому секрет рю ЦК, який вручив її Петру Юхимовичу. Ст ло відомо про неї і в Держпл ні, що т м, природно, виклик до цілком зрозумілу — хворобливу, гостру — ре кцію. Нез б ром після цього в ЦК Комп ртії Укр їни відбув л сь велик н р д з уч сті керівних пр цівників республік нських орг ніз цій і обл стей. Виступ ючи н ній, перший секрет р з обуренням ск з в: «Є у н с, в п р ті, г рячі голови, яких б чите хвилює те, що в Держпл ні б г то людей у віці. Це ж крупні спеці лісти. Х й кр ще пр цюють білоголові, чим пустоголові». Мого прізвищ н зв но не було, ле б г то зн ли, що мов йшл про мене. З ув ження Петр Юхимович , цілком спр ведливе, послужило мені г рним уроком. Р зом з тим. П. Ю. Шелест допуск в і нерівне ст влення до к дрів, н віть з гр в ння з ними. Були у нього серед перших секрет рів обкомів любимчики. Т і вз г - лі, інколи зд в лось, що критикує ти перших секрет рів обкомів,

⁵⁷ Стещиц О. С. Особливості к дрових перест новок у керівній п ртійній номенкл турі УРСР (друг половин 60-х — перш половин 80-х рр. XX ст.) // Літер тур т культур Полісся. 2013. Вип. 72. С. 241–252. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ltkp_2013_72_26

д в ти оцінку роботи обл сних комітетів п ртії можн було тільки секрет рям Центр льного комітету бо з їх згоди»⁵⁸.

Прерог тив в оновленні регіон льної політичної еліти в СРСР н леж л ЦК КПРС, і тому ф ктично Кремль виступ в ініці тором к дрових переміщень вищої п ртійної номенкл тури Укр їнської РСР. Леонід Брежнев, перебув ючи н чолі КПРС, з метою зміцнення вл сного ст новищ з тіяв к дрові перест новки, спрямов ні н посилення «дніпропетровського кл ну» в керівництві Укр їнської РСР. У вересні 1965 року голові Р ди міністрів УРСР Ів ну К з нцю було з пропонов но крісло міністр чорної мет лургії СРСР. Щоб обговорити к дрові зміни і м йбутні рот ції в уряді УРСР Петро Шелест у першій дек ді жовтня 1965 року вирушив до столиці СРСР. Про пот йні мех нізми ре ліз ції к дрової політики Леонід Брежнев Петро Юхимович докл дно розповів н сторінк х щоденник : «7 жовтня 1965 року я поїх в у Москву для того, щоб н решті узгодити всі к дрові пит ння в усіх інст нціях, зокрем , про Головр дмін , з мість К з нця. К дри міністрів республіки узгоджув в у Секрет рі ті ЦК КПРС із секрет рями ЦК тт. Підгорним, Шелепіним⁵⁹, Устиновим⁶⁰, Руд ковим⁶¹. Суттєвих з ув жень не було, всі предст влені к ндид тури пройшли. Усі к ндид тури для союзно-республік нських міністерств були узгоджені із союзними міністерств ми і з ув жень не було. Н прийомі в Л. І. Брежнев теж не було ніяких з пит нь щодо міністрів, з винятком деяких уточнень щодо окремих к ндид тур. Його більш з все цік вило пит ння к ндид тури н пос ду Голови Р дмін республіки. Я йому висловив точку зору всіх членів Президії ЦК КПУ, що ми зупинилися н к ндид турі О. П. Ляшк , першими з ступник ми — Соболь і К льченко. Він вислух в мої пропозиції, ле було вже з його вир зом видно, що у нього є інш пропозиція, і це н против гу одност йній думці Президії ЦК КПУ, крім цього, відчув лося, що він якусь к ндид туру вже

⁵⁸ Крючков Г. К. Трудные уроки. Р здумья бывшего п ртийного р ботник . С. 107–108.

⁵⁹ Шелепін Олександр Микол йович (1918–1994) — член політбюро ЦК КПРС.

⁶⁰ Устинов Дмитро Федорович (1908–1984) — секрет р ЦК КПРС.

⁶¹ Руд ков Олександр Петрович (1910–1966) — з відув ч відділу в жкої промисловості ЦК КПРС.

обговорив з чотиристю членів Президії ЦК КПРС всупереч нинішній волі і пропозиціям. Тут же Брежнев мені з'явився, що Ляшко, мовляв, мало відомий. Це було неприємно. Ляшко п'ять чи шість років працював в першому секретарем Донецького обкому партії, найбільшій області країни, він був членом ЦК КПРС, депутатом Верховної Ради СРСР, працював більше року секретарем ЦК КПУ. І бачите, для Брежнева він мало відомий! Після питання про Кольченка, що можна його взяти на Головредмін — ця кандидатура відомо. При цьому Брежнев сказав, чи варто повертатися до цієї кандидатури, він уже був головою, і як зрозуміють це? «Як ніби у нас немає кдрів», — з'явився він. Як виявилось опісля, це був особливого роду силовий «прийом», що було цілком нелогічно в його діях. З першого ходу не визначилися з кандидатурою Головредмін, незважаючи на те, що від нас були конкретні пропозиції. Відчувалося, що Брежнев щось замислює. Йому активно допомагають Шелепін і Устинов, але остаточно крота не розкриють. На решті я дізнався, що мовляв іде про те, щоб повернути на цей пост Щербицького — він був звільнений при Хрущові і працював в першому секретарем Дніпропетровського обкому партії. Звільнений він був правильно — це невиховані люди в партійному відношенні, мала культура, грубий і зухвалий спілкування з товаришами по роботі, великий скиглій. А що стосується його популярності, то в порівнянні з Ляшком Щербицький був мало відомий, не авторитетний серед партійного активу і непопулярний серед народу. А логіки зовсім не було: якщо Кольченка не тільки повернути на Головредмін, то чому можна Щербицького? Брежнев невпевнений у собі, але через інших проводить свою лінію. Я виступаю проти кандидатури Щербицького, при цьому посилюю і свою думку президії ЦК КПУ. Категорично протестую проти кандидатури Щербицького Підгорний, обґрунтовуючи і аргументуючи свої заперечення. Питання узгодження набирало досить важкого характеру. Шелепін робить досить прозорий натяк, що мовляв, потрібно погодитися з кандидатурою

Никифор Кольченко.

1970-ті роки

Щербицького — відновити, мовляв, “спр ведливість” щодо його звільнення. Н 9 жовтня Брежнєв призн чив мені зустріч, щоб продовжити розмову про к ндид туру н Головр дмін республіки, ле с м у цей ч с поїх в н полюв ння. І я змушений був чек ти його у Москві. Спр ви в Москві, звич йно, у мене були, ле обр з з т ку нет ктовність з лишил ся... 12 жовтня я був прийнятий Брежнєвим, він довго говорив зі мною щодо к ндид тури Щербицького, вим г ючи моєї згоди, я ск з в, що цього пит ння с м не можу вирішити, оскільки є думк президії ЦК КПУ. Брежнєв відповів н це: “Ти д й згоду, з член ми Президії ми р зом зможемо домовитися”. Під впливом Брежнєв , деяких секрет рів ЦК КПРС згнітивши серце я д в згоду, ле ця згод бул вимушеною — під н пором і тиском. До мене і до ухв ли Президії ЦК КПУ був використ ний недозволений “прийм з підніжкою”... У розмові зі мною Підгорний ск з в: “Петре, тебе вмовили як слон . Будеш м ти великі неприємності, с м н рік й н себе”. Спершу я не дуже н д в в зн чення цим слов м, хоч щось смокт ло, тривожило, з - смучув ло. Був ще я прикро вр жений тим, що з думкою Президії ЦК КПУ ніхто не р хув вся, т ніби і я с м від неї відступив. Опісля я оцінив слов М. В. Підгорного, ле було пізно. А головн моя помилк в тому, що я сподів вся і покл д вся н п ртійну, просто людську добropорядність Брежнєв і Щербицького, її у них не виявилось, т , очевидно, її ніколи у них і не було»⁶².

Леонід Брежнєв прискіпливо слідкув в з к дровою політикою в УРСР бо вв ж в республіку в жливим політичним пл цд рмом для концентр ції вл ди у своїх рук х н союзному рівні. Червневий (1966 року) пленум ЦК КПУ прийняв пост нову про перейменув ння президії ЦК н політбюро ЦК КПУ, яке було сформов не Петром Шелестом з н стійними рекомед ціями генер льного секрет ря ЦК КПРС Леонід Брежнєв . Персон льно до нього увійшли члени: Петро Шелест (перший секрет р ЦК КПУ) Олексій В тченко (перший секрет р Дніпропетровського обкому КПУ), В сіль Дрозденко (секрет р ЦК КПУ), Никифор К льченко (перший з ступник голови Р ди міністрів УРСР), В сіль Комяхов (секрет р ЦК КПУ), Дем’ян Коротченко (голов президії

⁶² П. Шелест. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 219–220.

*Олексій Титренко.
1970-ті роки*

*Іван Грушецький.
1970-ті роки*

*Володимир Дегтярьов.
1970-ті роки*

Верховної Ради УРСР), Олександр Ляшко (другий секретар ЦК КПУ), Микола Соболь (перший заступник голови Ради міністрів УРСР), Олексій Титренко (секретар ЦК КПУ), Володимир Щербицький (голова Ради міністрів УРСР), Іван Якубовський (командувач військ Київського військового округу); кандидати у члени Іван Грушецький (голова парткомісії при ЦК КПУ), Володимир Дегтярьов (перший секретар Донецького обкому КПУ), Василь Клименко (голова Української республіканської ради професійних спілок), Андрій Сквб (секретар ЦК КПУ)⁶³.

*Олексій В. Втченко.
1970-ті роки*

З предствників групи Брежнев-Щербицького (Олексій Втченко, Олексій Титренко, Іван Грушецький) у складі політичного бюро ЦК КПУ у Петро Шелест склалися непружені відносини. Емоційно, добирючи зневживлі та принизливі епітети, хактеризує Петро Шелест на сторінках свого щоденника так звену «дніпропетровську групу» у вищій ланці партійно-рдянської номенклатури УРСР: «З 10 років роботи першим секретарем ЦК КПУ мені доводилося контритувати, зустрічатися, працювати,

⁶³ Лозицький В. С. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918–1991). Київ: Генез, 2005. С. 103–104.

*Петро Шелест
і Володимир Щербицький.
Середня 1960-х років*

бесідув ти з б г тьм людьми, у тому числі із керівним складом — партійними, господарськими, рдянськими керівниками, предствник ми науки і культури, творчої інтелігенції... Прцювали дружно, добре, і про кожного, з ким доводилося прцювати, можускзати тільки хороше. Винятком є деякі, і в першу чергу Щербицький, Втченко, Грушецький. Це тупі, луквілюди, підлбужники, облесники і пдлю-

ки, можуть будь-кому стити н горло, перегризти його, що тільки досягти успіхів у кр'єрі»⁶⁴.

Яскрвими штрихами означув у щоденнику перший секрет р ЦК КПУ прикладявного фрондерствдніпропетровської «партійної групи» щодо його культурних ініціатив підтримкиопльних митців: «25 січня 1964 р. До детлей обговорили оргнізцію видння історії міст і сіл республіки. Це великспрв, як злишиться н віки в історії України. Були і противники цієї потрібної справи, і першз все неук І. Грушецький»⁶⁵; «18 травня 1971 р. м в велику бесіду з секретрем ЦК КПУ Титренком, який з явив що він не підписав і не підпише постнову Секретріту ЦК КПУ з приводу рекомендації Д. Пвличка до складу Секретріту Спільки письменників України. Я з ним прямо повів розмову. «Що це означає? — зпитавяйого, — який ви спеціліст в облсті літератури? Чий це вплив?». З'ясувалося, що вплив був «дніпропетровців», тупого й озлобленого Втченка і обмеженого Грушецького. Пояснив Титренку його помилкову поведінку»⁶⁶; «5 липня 1971 р. Нкінофестивалі у Москві фільм студії імені Довженка «Білий птах з чорною ознакою» отримав першу премію. Після цього чого в ртій

⁶⁴ Шелест П. Спрвжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, мтеріли. С. 99.

⁶⁵ Тмсмо. С. 166.

⁶⁶ Тмсмо. С. 344.

шум безгрішних Грушецького, Ваченка та інших “діячів”?»⁶⁷.

Надто незалежно у важких колах поводив себе генерал Віталій Федорчук, який у липні 1970 року, без погодження з Петром Шелестом, обійняв посаду голови Комітету державної безпеки при Раді міністрів УРСР. «Подивимось, що вийде, але нічого доброго від цієї зміни не чекаю», — написав Петро Шелест у щоденнику з приводу призначення нового керівника спецслужб. Очільник українського КДБ одразу прилучився до активної боротьби з «націоналістичними проявами» у республіці. Розпочав Віталій Федорчук кардинальні пертурбування у Комітеті

Віталій Федорчук.

1970-ті роки

держбезпеки УРСР, встановлення ним пильного нагляду з державським і партійним активом, його завзятість у переслідуванні дисидентів спричинили роздривання у Петрі Шелесті: «Докопуються», чому не було справжньої боротьби проти націоналістів і “прці” Дзюби. На його думку, боротьба тоді, коли, не розбираючись, проторюють до в’язниці. Федорчук заявив: “Ми працюємо на Союз, ми інтернаціоналісти, і ніякої України у нашій роботі немає”... Дуже цікавиться, чим займається ЦК КПУ і Радмін республіки... Ясно, що нові люди не можуть діяти... Мовчати не буду, бо не погоджуюсь із тим, що партійні органи та їх керівники ставляться під контроль КДБ. Нехай у Москві знають, що мені все відомо»⁶⁸.

Про доволі прохолодні стосунки з Петром Шелестом зізнається й сам колишній голова КДБ УРСР (1970–1982 роки) Віталій Федорчук: «...Про Щербицького збереглися й крапки спогади. Я його щиро шанував. А ось із Шелестом стосунки не склалися. Дуже обмеженою людиною і разом з тим ментальною, обмеженою. Жодних інших думок, крім власних, не визнавав, любив діяти самовільно. Не подобалося йому, певне, й те, що мене в Україну прислали з Москви. Він же зграва із націоналістами,

⁶⁷ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 346.

⁶⁸ Там само. С. 329.

*Андрій Кириленко.
Середині 1960-ті роки*

*Іван Лутський.
1970-ті роки*

н чому в результаті його погордів, бо, як тоді жартували в його роді, “прошелестів”. Я особисто з’їздив півтора року, що при Шелесті працював, був у нього на доповіді лише двічі чи тричі, більше ходив до Щербицького, який очолював в тоді Радмін республіки. З ним і вирішував усі питання. Щербицький же відразу після обрання його першим секретарем ЦК КПУ зпросив мене до себе на дачу. І там, докладно обговоривши ситуацію, ми домовилися, що й надалі працюватимемо в найтіснішому контакті»⁶⁹.

Наприкінці 1960 — початку 1970-х років Петро Шелест став для більшості виступати сумнівним аргументом у рішенні та висловлювати стурбованість надмірним інтересом Леоніда Брежнєва до персонального складу найвищого політичного органу керівництва УРСР: «30 травня (1969 року. — *Авт.*) був у Москві, де остаточно вирішив головні аргументи питання. О. П. Ляшко рекомендується Головою Президії Верховної Ради УРСР. Другим секретарем ЦК КПУ рекомендується І. К. Лутський (чи не допускати його тут помилки?)»⁷⁰; «9 березня (1971 року. — *Авт.*) Був у Москві в ЦК КПКР у Кириленка, потім вийшов до Брежнєва в Завидово. Разом з ним обговорив усі питання, пов’язані з майбутнім з’їздом КПУ, залишив йому для ознайомлення і можливих зауважень мою доповідь на з’їзді КПУ. Погодив питання про збільшення складу ЦК КПУ на 36 чоловік, в тому числі до 15 членів — Політбюро ЦК КПУ... Розглянули

⁶⁹ Колесников А. Вігіль Федорчук: «Я ніколи не соромився своєї служби в КДБ» // Дзеркало тижня. 2001. 14 верес.

⁷⁰ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 307.

склад членів і кандидів Політбюро ЦК КПУ. Я запропонував ввести кандидатів у члени Політбюро Слімаченко, комуністичного Київським військовим округом, там уже було унєсено. Брежнєв негласно постився до цього і сказав: “Ще молодий, новий, треба придивитись”. Чомусь дуже цікавився кандидатом туркою першого секретаря Донецького обкому партії Дегтярьовим. Я дивився служену позитивну характеристику Дегтярьову і відразу ж запитав, про що іде мова. Відповідь Брежнєв бул: “Там ми маємо нього певні розривки”. Але тут же нече “жартом” сказав: “ніхто й злишється, хоч б один буде перший секретар росіян”. Я відразу сказав Брежнєву, що у нас у республіці 70 національностей, і ми ніколи не ділимо, тим більше комуністів, за національностями. А що стосується росіян, то як ви бачите, їх у складі ЦК КПУ — 40 %, серед перших секретарів обкомів партії 6 росіян — Андрєєв⁷¹, Всеволозьський⁷², Дегтярьов та інші. Серед керівного адміністративно складу республіки росіян — 58 %. Я відверто сказав Брежнєву, що чотири національні питання ми, керівники, створюємо самі. Ці питання гнилої інтелігенції та деяких кадрів “ідейних діячів”. Простий робочий народ цього питання не відчує, бо для нього такого питання немає. Нерозумно поставити це питання може тільки розпалювати ворожнечу між народами, це тільки користь нашим ідейним ворогам. Брежнєв, вислухавши мене, і очевидно зрозумівши, що не говорив бгатро з його і невільного, одразу примирливо сказав: “Це я так просто сказав, що за національними питаннями треба дивитися”⁷³; «12 березня (1971 року. — *Авт.*). З телефонував мені Брежнєв, знову запитав про справи зі з’їздом і, куди, він цікавився питаннями: “Чи є росіяни у складі секретарів ЦК КПУ?” Мені зрозуміло зрозумілим, звідки з’явилося питання про росіян. Я сказав по телефону Брежнєву, що у нас це питання не стоїть — ми всі себе в республіці вважаємо і росіянами і комуністами, головне — комуністами-інтернаціоналістами... Інтуїтивно відчув, що питання про росіян йде

⁷¹ Андрєєв Олександр Микитович (1917–1988) — перший секретар Черкаського обкому КПУ.

⁷² Всеволозьський Михайло Миколайович (1917–2000) — перший секретар Запорізького обкому КПУ.

⁷³ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 338–339.

від Суслів, через нього можна сказати про розумного чекати?»; «20 квітня (1971 року. — *Авт.*). Відбувся відвертий розмов з Лутком. Його поведінка створює нервозність в проті ЦК КПУ — сковає ініціативу з відділу ЦК, що призводить до зниження їх відповідальності. Організація безпосередньо втручається у функції галузевих відділів, і секретарі ЦК хочуть зможуть зможуть у вирішенні своїх безпосередніх питань. Як сказав Лутко: «Винягається з мкнути собі всі, навіть леко не виставляють в питання, і цим самим глушать ініціативу. Створюється непотрібний пруд, в роботі немає повної і лежкої протийної відвертості»... Неприємний був розмова, і я після цієї розмови дійшов висновку: небезпечно, якщо ткого складу людей, як Лутко, добереться до верхівки влади»⁷⁴.

Обраний ХХІV з'їздом КПУ Центральний Комітет на своєму організації пленумі 20 березня 1971 року утворив секретаріат з твердив політбюро ЦК КПУ⁷⁵, персональний склад якого згідно з легітимно погодив генсек Леонід Брежнєв. З 15 членів і кандидів у члени політбюро ЦК КПУ більшість орієнтувалися вже на голову уряду УРСР Володимир Щербицького, не на першого секретаря. У квітні 1971 року протеже Леонід Брежнєв — Володимир Щербицького обирають членом політбюро ЦК КПУ. Подібний крок союзного керівництва збентежив Петра Шелеста. У щоденнику він зазначив: «Зі мною про вибори Щербицького розмови не було... Обрання Щербицького до складу Політбюро — це сигнал не на мою користь. Хоч Брежнєв це і прикрив значимістю для республіки, але республіка зважидляє свою значимість, ткого не було, щоб у складі від республіки двоє було чоловік у Політбюро членами»⁷⁶. З посиленням статусу В. Щербицького на республіканському політичному олімпі утвердився своєрідний дуумвірат — тндем політичних конкурентів.

⁷⁴ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 339, 343.

⁷⁵ Лозицький В. С. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918–1991). С. 104.

⁷⁶ Там само. С. 342.

Розділ 5
УЧАСНИК
«ДВІРЦЕВОГО
ПЕРЕВОРОТУ»

«Особисто я поважав М. С. Хрущова за багато позитивних рис характеру, він ніколи мене не сварив, не принижував, навіть не підвищував голос. У мене з ним було багато різних зустрічей, і кожен раз розмова проходила у діловому, вимогливому, іноді повгальному тоні, як це заведено між старшим і молодшим по роботі. А відомо, що повага як сліпа любов, якщо і помігає якісь недоліки, то їм не надає особливого значення».

Зі щоденникових записів П. Шелеста

Сходження Петр Шелест на владний олімп відбулось у важкій і несприятливій соціально-економічній ситуації, в якій опинився Український РСР. Після нетривалих сплесків наприкінці 1950-х — початку 1960-х років темпи розвитку української економіки пішли на спад. Приріст продукції в 1963 році становив лише вісім відсотків, що на три відсотки нижче від середньорічного приросту 1954–1960-х років. Спостерігалося також суттєве зниження ефективності народного господарства в цілому. З підрахунків економістів, у 1963 році на один кілограм цукру основних виробничих фондів вироблялося продукції на 15 копійок менше ніж у 1958 році, що означало втрату продукції по СРСР на 55 млрд кілограмів цукру. У всіх галузях виробництва, крім електроенергетики та металургії, ефективність виробничих витрат знизилась у два-три рази, що спостерігалося уперше за всі роки української владності. Рік у рік виникли систематичні невиконання планів з вироблення товарів народного споживання значною мірою погіршувалося співвідношення між виробництвом зовнішніх виробництв (груп «А») і предметів народного споживання (груп «Б»). Не кращою ситуацією бувало в сільському господарстві. У 1963 році його вловна продукція зменшилася з року на 10,7%, втрати нижче рівня 1958 року. Із 70 до 41 млн скоротилося поголів'я свиней, на 1,5 млн зменшилося поголів'я великої рогатої худоби, на 6 млн — вівець.

На тлі труднощів, які накопичувалися, причини для невдоволення були майже в усіх групах населення республіки, яким не подобалося зменшення й погіршення продовольчого постачання, брак споживчих товарів, зростання цін. Невдоволення жителів

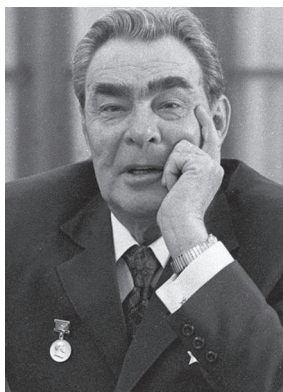
республіки економічною ситу цією в кр їні особливо посилилося після неврож ю 1963 року. З усіх обл стей н дходили повідомлення про те, що з перших днів переходу н обмежений сортимент хлібобулочних виробів, зменшення пост ч ння до торгової мережі вершкового м сл , цукру, інших продуктів «окремими гром дя н ми були допущені нездорові і н віть ворожі виступи н дресу уряду т проведених ним з ходів».

З т ких умов головним з вд нням нового керівник республіки було вжиття з ходів для ст біліз ції соці льно-політичної тмосфери в Укр їні. У з пис х з серпень – вересень 1963 року Петро Шелест переповід є про орг ніз цію ним низки н р д з відповід льними пр цівник ми КДБ, МВС, суду, прокур тури з метою покл сти кр й стр йк м н виробництва, нтир дянським прояв м, розповсюдженню нтир дянських листівок¹. Н рост ння невдоволення політикою Микити Хрущов простежує лось і у вищих ешелон х вл ди. П ртноменкл тур бул нез доволен регулярними к дровими перест новк ми, постійними реформ торськими нов ціями, непрогнозов ними діями свого вождя. Прихов ний осуд серед пр влячої еліти спричинили рішення М. Хрущов у 1962 році про поділ п ртійних комітетів н промислові т сільські, безперервні реорг ніз ції в сільському господ рстві.

У лютому 1964 року перший секрет р ЦК КПРС вд вся до под льшої структурної перебудови. Передб ч лося оновити діяльність Міністерств сільського господ рств , зн чно скоротивши його підрозділи, ч стину функцій делегує ти Держпл нові т Центр льному ст тупр влінню². Т кі перетурб ції прийшлися не до вподоби вищій п ртійній еліті, зокрем й П. Шелестові. Невдоволення черговим реформ торським почином М. Хрущов Петро Юхимович виплеснув н сторінки щоденник : «11–28 лютого 1964 року. У Москві проходить лютневий Пленум ЦК КПРС із сільського господ рств . З думів б г то, ле як все це буде при

¹ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 156.

² Президиум ЦК КПСС. 1954–1964. Черновые протокольные з писи з сед ний. Стеногр ммы. Пост новления. В 3 т. Т. 1 : Стеногр ммы / гл. ред. А. А. Фурсенко. Москв : РОССПЭН, 2004. С. 147–149.

*Леонід Брежнєв.
Середина 1960-х років*

*Михайло Суслов.
1970-ті роки*

*Володимир
Семичастний.
1960-ті роки*

нашій “організованості”, сказати дуже важко. Є підозра що це чергове багатослів’я. Як воно вже всім набридло!»³.

Наприкінці 1963 року серед найближчого оточення М. Хрущова стали ширитися думки про ймовірне усунення його від керівництва країною. Ядром політичної змови була група осіб з партійно-державного керівництва СРСР. Серед них: Леонід Брежнєв, Микола Підгорний, Олександр Шелепін, Володимир Семичастний, Михайло Суслов. У таємній політичній боротьбі ініціатори усунення М. Хрущова з владного олімпу сподівалися насамперед на підтримку ЦК Компартії України і особливо на допомогу першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста. На початку липня 1964 року Л. Брежнєв та М. Підгорний почали досить обережно знайомити П. Шелеста з ідеєю змови, поступово втягуючи його в реалізацію своїх задумів.

Тепер залишається відкритим питання: що саме спонукало П. Шелеста взяти участь у змові проти Хрущова? Слід зазначити, що перший секретар ЦК КПРС ніколи не створював перешкод у просуванні П. Шелеста кар’єрними сходами. На сторінках щоденника П. Шелеста знаходимо вдосталь схвальних характеристик та теплих слів на адресу Микити Сергійовича, зокрема:

³ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду : спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 168.

*Петро Шелест, Фідель Кастро, Микита Хрущов.
Надпис рукою Петра Шелеста на звороті: «Охотхозяйство «Залесьє».
После удачной охоты. «Горячая» заправка перед отлетом.
Ф. Кастро в Архангельськ» 22 января 1964 г. Залесье».*
*Фото опубліковано М. Лисенковим та А. Сорокіним
у журналі «Родина» (2019. № 2)*

«Особисто я поважав М. С. Хрущова за багато позитивних рис характеру, він ніколи мене не сварив, не принижував, навіть не підвищував голос. У мене з ним було багато різних зустрічей, і кожен раз розмова проходила у діловому, вимогливому, іноді повчальному тоні, як це заведено між старшим і молодшим по роботі. А відомо, що повага як сліпа любов, якщо і помічаєш якісь недоліки, то їм не надаєш особливого значення»⁴.

Найімовірніше, спонукальними чинниками участі П. Шелеста в політичній змові були найперше прояви суб'єктивізму та волюнтаризму Хрущова, його знущальний тон у спілкуванні з підлеглими, непередбачуваність кроків і вчинків партійного лідера. На позицію П. Шелеста в такому серйозному політичному питанні впливали й негативні процеси в країні, які жителі республіки персоніфікували з М. Хрущовим. Значний вплив на першого

⁴ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду : спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 198.

секретаря ЦК КПУ спр вляли спецдонесення Комітету держбезпеки при Раді міністрів УРСР, в яких згадувалося, що у 6 929 листівках, розповсюджених на території республіки упродовж 1962–1964 років, у понад тисячі з них містилися заклики боротьби проти М. Хрущова та його політики⁵. Не міг не помітити Шелест і падіння рівня взаємин при владі з клієнтлою партійно-державних функціонерів, латентних спроб підготовки солідарного виступу номенклатури проти керівництва країни. Позитивним, П. Шелест не міг вперше відмовити проханням щодо підтримки одному з ініціаторів примусової відставки М. Хрущова — секретареві ЦК КПРС М. Підгорному, якому він був зобов'язаний з протегування його персоналії у вищих ешелонах влади. Як би там не було, але П. Шелест проявив себе вмілим майстром партійної гри, котрий вчасно зрозумів зміну курсу політики Кремля.

Миколі Підгорному та Леоніду Брежнєву у ході тривалих розмов таки вдалося переконати П. Шелеста взяти активну участь у створенні «антихрущовського блоку» та провести відповідну роботу серед 36 членів ЦК КПРС від України.

Невдовзі П. Шелест навіть запропонував Л. Брежнєву і М. Підгорному власний план повалення М. Хрущова: «Сміюся, але організувати не мали жодних чітких пропозицій. Тоді я запропонував усе це почати з України. Скликаючи пленум ЦК КПУ і, запросивши на нього Хрущова, в цій присутності висловити всі свої претензії на його адресу. Це може бути підставою для великої розмови про стиль керівництва президії та пленумі ЦК КПРС. Брежнєв негайно відхилив цей задум. До нього приставив Підгорний. Справді, вони мали цілком переконливі доводи. По-перше, Хрущов міг не погодитися на свою участь і, водночас, відтиснути до контрзаходів у Москві; по-друге, який сенс ризикувати партійною організацією цієї республіки й моєю особистою долею, вже від нас б'є то в чому лежить успішне завершення “справи”. Усе воно то так, тут же йдеться й одне “але”... хіба це відповідь від чі Брежнєва — турбуватися про інших? Що йому до мене особисто? Звісно, мій вартість міг би пройти, але сам Брежнєв опинився б коло розбитого корита. Ось чому, гідно, і виступив проти.

⁵ Г. Лузевий державний архів Служби безпеки України, ф. 16, оп. 3, спр. 2, рк. 363.

*Микола Підгорний та Леонід Брежнєв.
1960-ті роки*

Він же боровся за владу, задля задоволення свого честолюбства, а не на користь народу»⁶.

Судячи із записів П. Шелеста, занотованих у щоденнику наприкінці серпня 1964 року, керівник республіканської партійної організації обурювався обережно-вичікувальною позицією деяких членів заклоту проти М. Хрущова, домагався прискорення закулісної роботи з відсторонення першого секретаря ЦК КПРС: «Прилетів у Київ Підгорний. Я ще раз гостро поставив питання про “справу” — вона набуває зтяжнього характеру, і все це може закінчитись не тільки погано, а просто трагічно. Із історії подібних випадків добре відомо, що часто зачинателі таких питань при складних і небезпечних ситуаціях ховаються у бік, а залучені люди потерпають. З розмов із Підгорним стало зрозуміло, що він теж незадоволений бездіяльністю та інертністю Брежнєва»⁷.

Наміри М. Хрущова на найближчому (листопад 1964 року) пленумі ЦК КПРС здійснити «омолодження» кадрів, запровадити чергові новації у взаєминах партійних, радянських і господарських структур (партійні комітети, на думку першого секретаря

⁶ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду : спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 180.

⁷ Там само. С. 184.

Крым - 1964 рік 2е секретарь
 Н.С. Хрущев отбыл в Крым - попросил меня
 прилететь к нему. На канюх - мы охотились
 в горах - на муфлона - и кабана. Ночью он уехал
 в Белогорский район на орданском охоту
 Тулу - поздно ночью приехал и я
 Кавказ - была зима - охота - после мы сидели
 с ним на полянке обсуждали разные вопросы
 Дул свежий ветер и Н.С. утром улетел в
 Пущину - там выжила А. Микоян
 На Кавказ - на Пущину - там выжила А. Микоян
 До свержения его осталось всего 12 дней

Н дпис рукою П. Шелест н звороті: «Н. С. Хрущев отдых л в Крыму,
 попросил меня прилететь к нему. Н к нуе мы охотились в гор х
 н муфлон и к б н .Ночью он уех л в Белогорский р йон н ф з нью
 охоту. Туд поздно ночью приех ли я. Днем был хорош я охот , после
 мы с ним сидели н полянке, обсужд ли р зные вопросы. Подул свежий
 ветер и Н. С. утром улетел н К вк з, н Пущину, — т м отдых л
 А. Микоян. До свержения его ост лось всего 12 дней»

ЦК КПРС, м ють зосередитися виключно н політпросвітниць-
 кій роботі і не втруч тися в пит ння господ рського будівництва)
 прискорили діяльність орг ніз торів «двірцевого перевороту».

Пов лення оп льного реформ тор прип ло н ч с його осінньої
 відпустки до Абх зіі. 12 жовтня 1964 року, отрим вши ком нду від
 Миколи Підгорного, Петро Шелест вилетів до Москви. Перед від-
 льотом він н к з в другому секрет реві ЦК КПУ М. Соболу вжи-
 ти «орг ніз ційні з ходи» стосовно збору до Києв під усілякими

*Микола Соболь.
1960-ті роки*

Олександр Шелєн

приводами всіх членів, кандидатів і членів ревізійної комісії ЦК КПРС. У Кремлі П. Шелєст мав розмову з учасниками змови М. Підгорним, Л. Брежньєвим, А. Кириленком (голова Бюро ЦК КПРС із керівництва промисловістю і будівництвом Російської СФСР, член президії ЦК КПРС), О. Шелєніним (голова Комітету партійно-державного контролю ЦК КПРС і Ради міністрів СРСР, заступник голови Ради міністрів СРСР), на якій обговорювалося питання яким чином змусити М. Хрущова перервати відпочинок у Піцунді та прибути до Москви.

Обмін думками щодо реалізації сценарію звільнення найвищої посадової особи в партії та державі було продовжено на засіданні президії ЦК КПРС, присвяченому нібито розгляду питань, «намічених до обговорення на пленумі ЦК КПРС» та підготовки чергового п'ятирічного плану на 1965–1970 роки. Після тривалої дискусії щодо «методики» проведення засідання партійного ареопагу за участю М. Хрущова, вироблення системи заходів і методів відсторонення першого секретаря ЦК КПРС від влади, яка завершилася пізно ввечері 12 жовтня 1964 року, було вирішено запросити партійного лідера до Москви під приводом обговорення його записки про чергову реорганізацію сільського господарства на засіданні президії ЦК КПРС. За згодою всіх організаторів змови П. Шелєстові як очільнику авторитетної і найчисельнішої республіканської партійної організації, доручалося виступити першим на президії ЦК КПРС для створення «правильної тональності» в обговоренні стилю та методів керівництва М. Хрущова. «Розвінчувальний виступ, що викривав би недоліки

Хрущов » Петро Шелест пис в проти ночі 13 жовтня 1964 року в особняку № 7 н Ленінських гор х.

«Обст новк бул доволі скл дною, — т к ох р ктеризув в П. Шелест у своєму щоденнику події 12 жовтня 1964 року, — якби в якихось л нк х ст лося хоч б н йменше колив ння, то в жко уявити, чим це все могло скінчитися. “Гордіїв вузол” не розв’яз ти. Прийшли до єдиної думки — треб руб ти»⁸.

«Велик н пруг » серед уч сників «двірцевого перевороту» трив л упродовж першої половини дня 13 жовтня 1964 року до поки о 15:00 годині н з сід ння президії ЦК КПРС у Кремлівському пл ці не прибув Микит Хрущов. З сід ння розпоч в секрет р ЦК КПРС Леонід Брежнев з викл дом інформ ції про зрост ння культу особи першого секрет ря ЦК КПРС. Як було домовлено р ніше, після виступу Л. Брежнев слово узяв П. Шелест. У своїй промові перший секрет р ЦК КПУ підд в критиці волон-т ризм М. Хрущов , н дпрогр му «н здогн ти т перегн ти США з м’ясо-молочного виробництв », численні ініці тиви з реорг ні-з ції упр вління сільським господ рством, н креслені ним пл ни у сфері житлового будівництв , обіцянки підвищення з рпл т для трудящих⁹. Промову П. Шелест М. Хрущов супроводжув в ре-плік ми, що змушує ло Петр Юхимович постійно відволік тися і д в ти відповіді. Дійшло до того, що П. Шелест зухв ло відре гу-в в н комент рі керм нич КПРС: «Микито Сергійовичу, ми слу-х ли в с б г то р зів — послух йте н с один р з».

Розпоч ту Петром Шелестом ест фету критики внутрішньо-політичного курсу М. Хрущов підхопили голов Р ди міністрів РРФСР Генн дій Воронов, з ступник голови Р ди міністрів СРСР Олекс ндр Шелепін, член президії ЦК КПРС Андрій Кирилен-ко, перший секрет р ЦК КП Білорусі Кирило М зуров, голов Бюро ЦК КПРС по керівництву сільським господ рством РРФСР Леонід Єфремов, перший секрет р ЦК КП Грузії В сіль Мж в - н дзе, секрет р ЦК КПРС Мих йло Суслов т ін. Тим ч сом осо-бисту охорону першого секрет ря ЦК КПРС головою КДБ при

⁸ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, доку-менти, м тері ли. С. 195.

⁹ Никит Хрущев. 1964: Стеногр ммы пленум ЦК КПСС и другие докумен-ты. Москв : М терик, 2007. С. 217–226.

Микит Сергійович Хрущов розмовляє по телефону з космонавтами Комаровим, Феоктістовим і Єгоровим, що знаходяться на орбіті на борту космічного корабля «Восход».

*12 жовтня 1964 року.
Фото: РИА Новости*

РМ СРСР В. Семичастним було змінено, континенти в межах країни та її меж між блоками.

Пізно ввечері, після прийняття рішення про перенесення роботи президії ЦК КПРС на 14 жовтня, Петро Шелест вирушив на вулицю Станіславського (нині — Леонтьївський провулок в Москві), де розташований службове приміщення Постійного представництва Рад міністрів УРСР при Раді міністрів СРСР, щоб поінформувати прибулих з Києва членів, керівників і членів ревізійної комісії ЦК КПРС про зміст критичних виступів високопосадовців у Кремлі щодо хибних провілень у роботі першого секретаря ЦК КПРС.

Вранці 14 жовтня 1964 року президія ЦК КПРС поновилася своєю роботою. Микита Хрущов учергове змушений був вислуховувати свою адресу з киди соратників про порушення лєнінського стилю

Микита
Хрущов
та його донька
Юлія

керівництва, волонтаризм у проведенні політичних та соціально-економічних реформ у країні, прорахунки в зовнішній політиці. За спогадами Петра Шелеста, під час засідання президії ЦК КПРС, якраз у розпал виступів, секретар ЦК КПРС Олександр Шелепін передав йому записку зі змістом перехоплених телефонних розмов члена президії ЦК КПУ, члена ЦК КПРС, близької до сім'ї Хрущова Ольги Іващенко з головним редактором газети «Известия», зятем Микити Хрущова Олексієм Аджубеєм та донькою Хрущова Юлією Микитівною: «Засідає Президія, щось відбувається. Я згодна, що потрібно говорити про недоліки, але не треба вдаватися до крайнощів. В Америці насувається фашизм. Це йому на руку. Брежнєв честолюбний, владолюбний. Шелест його підтримує. Можна критикувати, але це не означає, що треба усувати. Росіянам і українцям потрібен вождь, до нього всі тягнуться. Брежнєв каже одне, а іншим — інше. Шелест сказав, коли обговорювали надпис на якійсь вазі: “Деякі вожді засиділись”»¹⁰. Зміст записаних телефонних розмов не на

Олексій Аджубей.
1960-ті роки

¹⁰ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду : спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 206.

*Ольга Івченко.
1960-ті роки*

ж рт схвилюв в П. Шелест , М. Підгорного т Л. Брежнев . Шелест змушений був терміново з лишити з л з сід нь президії ЦК КПРС і з телефонув ти другому секрет реві ЦК КПУ М. Соболю до готелю «Москв », де перебув ли всі члени ЦК КПРС від укр їнської п ртійної орг ніз ції, з вк зівкою вст новити контроль з діями О. Ів щенко.

Н прикінці розширеного з сід ння керівного п ртійного орг ну уч сники п ртної змови Л. Брежнев, М. Підгорний, П. Шелест т інші предст вники п ртноменкл тури домоглися ухв лення підготовленої з зд легідь пост нови

президії ЦК КПРС під н звою «Пит ння, що виникли у Президії ЦК, і з ход х по відновленню ленінських принципів колективного керівництв в діяльності ЦК КПРС». Пр вовий кт сприйм в ся як ф т льний вердикт у трив лій політичній к р'ері Микити Хрущов : «Визн ти, що в результаті помилок т непр вильних дій т. Хрущов , що порушують ленінські принципи колективного керівництв , в Президії ЦК з ост нній ч с створил ся зовсім ненорм льн обст новк , як ускл днює викон ння член ми Президії ЦК відповід льних обов'язків у керув нні п ртією т кр їною. Тов. Хрущов, обійм ючи пости Першого секрет ря ЦК КПРС т Голови Р ди Міністрів СРСР т зосередивши у своїх рук х зн чну вл ду, у ряді вип дків ст в виходити з-під контролю ЦК КПРС, перест в р хув тися з думкою членів Президії ЦК і членів ЦК КПРС, вирішуючи в жливій пит ння без необхідного колективного обговорення. Проявляючи нетерпимість т грубість до тов рішів по Президії т ЦК, знев жливо ст влячись до їх думки, т. Хрущов допустив ряд зн чних помилок в пр ктичному здійсненні лінії, н кресленої рішеннями ХХ, ХХІ, ХХІІ з'їздів КПРС. Президія ЦК КПРС вв ж є, що при уст лених нег тивних і особистих якостях, як пр цівник , похилому віці т погіршенні здоров'я т. Хрущов не спроможний випр вити допущені ним помилки т неп ртійні методи в роботі. Вр ховуючи под ну т. Хрущовим з яву Президія ЦК КПРС пост новляє: 1. З доволнити

прохання т. Хрущов про звільнення його від обов'язків першого секретаря, члена Президії ЦК та Голови Рад Міністрів СРСР у зв'язку з похилим віком та погіршенням здоров'я <...> 3. Вважається необхідним скликати 14 жовтня 1964 року Пленум ЦК КПРС»¹¹.

З декількох годин перед пленумом ЦК КПРС, який мав без усяких сумнівів «здовольнити прохання Хрущов про вихід на пенсію», П. Шелест у приміщенні Постійного представництва Рад міністрів УРСР при Раді міністрів СРСР у Москві провів «роз'яснювальну» розмову з членами, кандидатами та членами комісії ЦК КПРС від Компартії України на предмет відмови від провокативних запитань та виступів стосовно опального партійного лідера країни. Оскільки робот пленуму була здана легітимна збривка, голосування постанови «Про т. Хрущов», згідно з якою він звільнявся від усіх посад «у зв'язку з похилим віком та погіршенням здоров'я», відбулося організовано та одностайно. У той самий день пленум ЦК КПРС обрав першим секретарем ЦК КПРС Леонід Брежнєв, головою Ради міністрів СРСР — Олексія Косигін.

Наступного дня після завершення пленуму ЦК КПРС Петро Шелест спішно вирушив до Києва, щоб з перших вуст переповісти новину про відкриття ротції у Кремлі на зборі партійного керівництва області. Неприховано щирий і не до кінця усвідомлений прояв емоційної реакції П. Шелест на події в Москві відобразено у стенограмі виступу: «Я з перших своїх слів хочу попросити у вас пробачення, тому що звикли ми, як завжди зі себе, та і ви, на трибуну виходити і показувати скільки написано. Потім впевнено, не відриваючись від тексту йти, йти, йти. У мене написаного нічого немає, тому що і чекати не було, і обстановку не дозволяла, та і те, що ми ось провели з цієї причини, це в жодному разі не осмислити і зрозуміти, і викласти, і викласти наперед. Те, що я буду говорити, можливо, як завжди прошу вибачення, у мене не буде можливо послідовності, можливо не зовсім в деяких питаннях не буде достатньо чіткого та точного формулювання, але суть я намагатимусь викласти,

¹¹ Президиум ЦК КПСС 1954–1964: Черновые протокольные записки с заседаниями. Стенограммы. Постановления. В 3 т. Т 3: Постановления 1959 — 1964 / гл. в. ред. А. А. Фурсенко. Москва: РОССПЭН, 2008. С. 768–769.

*М. Підгорний, Л. Брежнєв, О. Косигін.
1970-ті роки*

це вл снє к жучи, головне, суть, не як говорять, художнє оформлення»¹².

Уч сник п ртійних зборів к демік АН УРСР Федір Овч ренко приг дув в: «Н трибуні з'явився перший секрет р ЦК Комп ртії Укр їни Петро Шелєст. Він був схвильов ний. Якийсь дух піднесення був у його промові. П. Ю. Шелєст добре зн в життя керівної верхівки ЦК, бо був н той ч с не тільки членом ЦК, й членом Президії ЦК КПРС. У своїй довільній промові без н пис ного з зд легідь тексту, з вл сними нот тк ми з Пленуму ЦК він

¹² ЦДАГО Укр їни, ф. 1, оп. 24, спр. 5949, рк. 3–4.

досить яскрово подивився на своє враження і дивився широко на характеристику Хрущова. Похвалюючи його успіхи в галузі будівництва комуністичного суспільства, про зміцнення авторитету і пошук шляхів міжнародної ролі і про вірність рішенням XXII з'їзду КПРС П. Ю. Шелест перейшов до головної теми, висловивши, що у нього знайшлися помилки щодо оцінки діяльності Хрущова»¹³.

Стенографічний збірник віддзеркалює хід думок П. Шелест щодо причин відставки М. Хрущова: «Останнім часом у Президії Центрального Комітету іноземної преси склалися нестерпні, неможливі обставини для нормальної, партійної, ленінської критики недоліків і міркувань. Тов. Хрущов за останні 3–4 роки зовсім став невпізнаною людиною у стосунках з керівниками в напрямку їх діяльності... Тов. Хрущов зосередив повноту усієї влади у своїх руках. Він і перший секретар Центрального Комітету партії, він і голова Ради міністрів, він і голова Комітету Оборони, він і голова Бюро ЦК по РСФСР. І вік, і потрібно відверто сказати, тов. риші, що немає такої людини, як бачили і збагнули всі брелки. Немає такої людини, не може бути... Тов. Хрущов абсолютно взяв, якщо можна так висловитись, владу у свої руки, недостатньо підготовлений у багатьох питаннях, деякі питання вирішував лише не з точки зору об'єктивного розвитку економічних законів іноземної країни...». Для прикладу, П. Шелест розповів учасникам зібрання про те, як він висловив сумніви щодо надмірної уваги союзного керівництва до врожаю врожаю в Україні: «Як жу... (Хрущову. — Авт.) так вроду немає що їсти, нічого їсти, горох не будеш їсти, це ж кормові культури, не продовольчі культури... — “Ви що сунете свого носа, ви ні чорта не розумієте”... Я, рз уже не те пішло, я вмізнаюся, я й скажу цьому. Діля подивився як би вибрися, розумієте, і чи зумію я вгледі вибрися після цього»¹⁴.

Значне місце в промові Шелест було відведено фактом смирного «дорогого Микити Сергійовича» випадку грубого спілкування зі співробітниками Академії наук СРСР, прикладом потурчання по службі своїм родичам. Не приховував П. Шелест

¹³ Овчаренко Ф. Д. Спогади. Київ: Оріяни, 2000. С. 125.

¹⁴ Политическое руководство Украины. 1938–1989. Москва: РОССПЭН, 2006. С. 316–317.

перед п рт ктивом столиці Укр їни свого обурення щодо рішення Хрущов присвоїти зв ння Героя Р дянського Союзу єгипетському президентові Г м лю Абделю Н серу, який у вл сній кр їні підд є репресіям комуністів. Гучними оплеск ми уч сники п ртійного зібр ння у з лі з сід нь Верховної Р ди УРСР підтрим ли словесні вип ди П. Шелест у бік Хрущов з здійснення ним численних поїздок з кордон з родиною з р хунок резервів Р ди міністрів СРСР. Н прикінці виступу керівник республік нської орг ніз ції з клик в присутніх подол ти нег тивні н слідки експериментів колишнього керівник р дянської держ ви.

Бичув ння «пенсіонер союзного зн чення» було продовжено П. Шелестом н листопадовому 1964 року пленумі ЦК КПУ, н якому обговорюв лося пит ння об'єдн ння промислових і сільських обл сних п ртійних орг ніз цій т р дянських орг нів¹⁵. Н основі рішень пленуму ЦК КПУ в 19 обл стях республіки було відновлено єдині п ртійні орг ніз ції, р ніше розділені н промислові т сільські, поновлено роботу Дніпропетровського З порізького, Київського, Львівського, Микол ївського, Одеського, Полт вського т Х рківського міськкомів КПУ, ліквідов но промислово-виробничі (зон льні) п ртійні комітети, створені н території сільських р йонів т в обл сних центр х¹⁶.

Підд в розносу хрущовські методи керівництв сільським господарством Петро Шелест і н березневому (1965 року) пленумі ЦК КПРС. Критик бул н скільки різкою і викрив льною, що підд ч с підготовки м тері лів пленуму до друку ред ктори в доповіді першого секрет ря ЦК КПУ «підчистили» відр зу декільк фр гментів про неефективність вітчизняної економіки т недоцільність гр рної політики, тому що це з чіп ло нове політичне керівництво кр їни, яке тоді перебув ло в оточенні М. Хрущов ¹⁷.

¹⁵ Регион льн я политик Н. С. Хрущев . ЦК КПСС и местные п ртійные комитеты. 1953–1964 гг. / сост. О. В. Хлевнюк т ін. Москв : Рос. полит. энциклопедия, 2009. С. 541.

¹⁶ ЦДАГО Укр їни, ф. 1, оп. 1, спр. 1903, рк. 1–2.

¹⁷ Шевельков А. И. Агр рн я политик 1960–1970-х гг. в документ х ЦК КПСС // Российские и сл вянские исследований : сб. н уч. ст тей. Вып. 5. Минск : БГУ, 2010. С. 235–242. Режим доступу: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/4074/1/%D0%A8%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2_%D0%90%D0%98.pdf

Злучення П. Шелест та ідеологічного партиту ЦК КПУ до процесу цілеспрямованого формування громадської думки щодо державного перевороту в жовтні 1964 року зберегло «атмосферу єдності» у трудових колективах республіки та відсутність жодного вияву протесту серед населення України.

Натомість критика проявів суб'єктивізму та волюнтаризму стала ключовою ситуацією навколо деяких працівників державно-партійного партиту УРСР, які свого часу були наближені до Микити Хрущова. 16 жовтня 1964 року до президії ЦК КПУ надійшло першого секретаря дніпропетровського обкому КПУ Олексія Вятченка, в якій він висловлював своє обурення «підлою поведінкою і політичною незрілістю» секретаря ЦК КПУ Ольги Івченко і першого заступника голови Ради міністрів УРСР Івана Сеніна та наполягав на позбавленні їх відповідальних постів¹⁸. Надумку деяких дослідників¹⁹, Петро Шелест намагався відкрити розгляд персональної справи Ольги Івченко, яку добре знав відтоді коли осів у Києві після переїзду з Ленінграда. Перший секретар ЦК КПУ у приватній розмові розповів Ользі Іллівні невідповідати написаного нею листа Леоніду Брежнєву з поясненням своєї поведінки та передодні зміщення М. Хрущова²⁰, оскільки новий господар Кремля нібито нічого не знає про її дії.

Мабуть, під тиском з боку деяких членів президії ЦК КПУ Шелест таки погодився назустріч президії ЦК КПУ 6 січня 1965 року обговорити «недоліки і помилки» у роботі другого секретаря ЦК КПУ. Як свідчить коротке стенограма з сідіння партійного реопиту, першим виступив Петро Шелест із дивним дискусій: «З огляду на членів ЦК КП України надійшло декілька листів

Іван Сенін.
1960-ті роки

¹⁸ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 3872, арк. 84.

¹⁹ Лозицький В. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918–1991). С. 101.

²⁰ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 3872, арк. 101.

Пам'ятник на могилі Микити Хрущова на Новодівичому цвинтарі у Москві.

Скульптор Ернст Невідомий

з обкомів КП Укр їни і від членів партії про т. Ів щенко, в яких ст виться пит ння, чому президія ЦК КП Укр їни не обговорює пит ння про партійну поведінку т. Ів щенко, в період підготовки до жовтневого пленуму ЦК КПРС. Усім відомо, що в силу обст - вин, що скл лися т. Ів щенко претендує л н особливе ст новище в ЦК КП Укр їни. Пр цює т. Ів щенко дуже пог но, в пит ннях, якими вон з їм ється, вон розбир ється сл бо, у вирішенні б - г тьох пит нь вносил плут нину. Тов. Ів щенко з розуміло відноситься до низових працівників. В роботі з обл сними т рес-публік нськими орг ніз ціями, якими вон від л , у неї не було конт кту, ч сто необ'єктивно підходив до оцінки подій, особливо до підбору кадрів. Під час підготовки до жовтневого пленуму ЦК КПРС т. Ів щенко вел себе незрозуміло, не по-п ртійному»²¹. Звинув чення у безпринципності в керівництві системою торгівлі, легкої і х рчової промисловості, побутового обслуговування

²¹ ЦДАГО Укр їни, ф. 1, оп. 6, спр. 3872, рк. 87.

н селення н дресу Ольги Іллівни прозвуч ло з вуст інших членів президії ЦК КПУ. Після зливи критики О. Ів щенко н пис л лист президії ЦК КПУ, в якому у «зв'язку з погіршенням здоров'я» попросил «звільнити її від обов'язків секретаря ЦК т член Президії ЦК» т призн чити пенсію²². Поз тим, Ольг Іллівн особисто звернул ся до Петр Шелест і висловил йому подяку: «Петро Юхимович! Глибоко в м вдячн з виявлену гум нність і людяність до мене і моєї сім'ї. В ш великодушність піднім є в с ще вище»²³.

З три місяці після критичної «проробки» Ольги Ів щенко, н квітневому 1965 року пленумі ЦК КПУ від обов'язків член президії ЦК і першого з ступник голови Р ди міністрів було звільнено особистого друг М. Хрущов Ів н Сенін .

Звільнення М. Хрущов від усіх п ртійних і держ вних пос д спричинило прихід до вл ди в СРСР консерв тивної ч стини п ртійної верхівки н чолі з Л. Брежневим, як виступ л проти політики дест лініз ції т проведення реформ торського курсу. Змін керівництв в Кремлі суттєво вплинул н розст новку к дрів у вищому керівництві Укр їни. Поступово в республіці ст л домінув ти «дніпропетровськ груп » п ртійно-господ рської номенкл тури УРСР, як з допомогою п ртійних інтриг потіснить Петр Шелест з вл дного олімпу.

Прикметно, що через невеликий відрізок ч су П. Шелест ст не шкодув ти, що бр в уч сть у змові проти М. Хрущов . У день смерті оп льного реформ тор 11 вересня 1971 року Петро Шелест не лише з к рбує свої роздуми про непересічну пост ть в р дянській історії, й виплесне н сторінки щоденник зливу нищівної критики н дресу сподвижників, які н ближ ли кінець епохи Хрущов : «Н 78-му році в жкого і скл дного, ле р зом з тим і цік вого життя помер М. С. Хрущов. Він був чесною, добросовісною людиною, непог ним керівником, відд ним комуністом. Б г то зробив корисних спр в для н роду, хоч б г то і недопр цюв в. Але він щиро пр гнув, ст р вся, вболів в з спр ву. У великій політиці, як і в житті, б г то ілюзій, і Хрущов іноді з хоплюв вся. Але він чесно служив своєму н роду т п ртії. В тому,

²² ЦДАГО Укр їни, ф. 1, оп. 6, спр. 3872, рк. 85.

²³ Т м с мо, рк. 86.

що т к тр пилося з ним, винув тий не тільки він один, і в першу чергу не він один. Адже в політичній діяльності відповід є не тільки той, хто веде, й ті, хто дозволяє себе “вести”. В політиці, тим п че у великій політиці, з вжди тр пляється н йвитонченіш брехня, в боротьбі з вл ду ч сто н йближчі сор тники ідуть н інтриг нство, лестощі, обм н, викривлення істини і н віть злочин, як було із Хрущовим. Чому т к з ним вчинили, історія ще про це ск же своє слово»²⁴. Н віть н схилі років Петро Шелест не позбувся відчуття своєї провини перед Хрущовим. Букв льно перед смертю він попрох в свого син Віт лія²⁵, щоб той, будучи в США, перепросив з його вчинок перед сином Микити Сергійович — Сергієм, який н поч тку 1970-х викл д в в університеті шт ту Род-Айленд.

²⁴ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 347.

²⁵ Головка Т. Між червоним т жовто-бл китним. Про м ловідомі відтінки у політичній к р'ері Петр Шелест // День. 2015. 22 вересня. Режим доступу: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/mizh-chervonym-i-zhovto-blakytynym>

Розділ 6
«НАШ НАРІД
ЗАСЛУГОВУЄ КРАЩОГО
ДО НЬОГО СТАВЛЕННЯ...»

«Радянська Україна займає провідне місце у світовому промисловому виробництві і є одним з крупних постачальників експортованих Радянським Союзом товарів, проте можливості республіки для розвитку зовнішньої торівлі країни використовуються не повністю».

З листа першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста до ЦК КПРС

Важливу роль першого секретаря ЦК КПУ П. Шелест в усуненні М. Хрущов посилив його позиції у вищому політичному керівництві країни. У середині листопада 1964 року Петро Юхимович обирається членом президії ЦК КПРС (кандидатом у члени президії ЦК КПРС Петро Шелест перебував в лише 11 місяців з грудня 1963 року). Новий статус у партійній ієрархії надавав йому величезну вагу. У виступі на пленумі Президії (згодом політбюро) ЦК КПРС, дозволяючи активно боронити економічні інтереси України, відстоюючи елементи культурної самобутності республіки, сміливо порушував питання стосовно більшої незалежності республіканських структур у господарських питаннях. Нетиповим той час поведінку українського партійного вождя бачили деякі дослідники. Ю. Шпигун, «на своєрідній подвійній лояльності — з глянсоюсоюзній і республіканській, постійному неврученні між двома політичними дискурсами — централістичним і антицентралістичним»¹. Звичайно, Шелест не був зовсім лівим комуністом, проте він щиро вірив у федеративну структуру СРСР, рівноправність усіх народів, демократизацію економічної системи та економічної самостійності союзних республік.

У 1957 році Шелест схвально зустрів розпочату Микитою Хрущовим реформу в господарському управлінні, як передбачену розширення повноважень для союзних республік, зокрема: формування республіканського бюджету, зміни адміністративної території національного устрою, розв'язання судових суперечок у рамках

¹ Шпигун Ю. Петро Шелест у контексті політичної історії України ХХ століття // Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 11.

*Генн дій Воронов.
1960-ті роки*

кримінального, цивільного та процесуального з конодитів. Анализуючи ухвалену лютого 1957 року пленумом ЦК КПРС про створення в основних адміністративно-економічних районах Радянського Союзу районних господарств, Петро Шелест, будучи тоді першим секретарем Київського обкому КПУ, констатував: «Почлимо тисяч відомчих бір'єри, усуваючи перешкоди на шляху комплексного вирішення складного господарств, ретельніше використовувати всі наявні досвід різних галузей промисловості і будівництва. При цьому керівники підприємств сміливіше переступати пороги бізнесових підприємств. Більше з'явилося ініціативи у вирішенні питань»².

На вересневому (1965 року) пленумі ЦК КПРС, який визначив програму реформ промисловості було вирішено ліквідувати районні господарства і відновити галузеву систему управління промисловістю через союзні та союзно-республіканські міністерства. Під час обговорення на партійному форумі питання поліпшення керування економікою Петро Шелест у своїй доповіді зробив головний акцент на вдалому подоланні територіальної системи управління, на її позитивному значенні, зокрема процес децентралізації, розширення компетенції місцевих органів влади. Присутній на пленумі ЦК КПРС, секретар ЦК КПУ Олександр Ляшко у спогадах відтворив атмосферу виступу Петра Шелеста перед партійним у Москві: «При обговоренні на пленумі питання про реорганізацію управління керівники союзних республік, хто відчув вже певну незалежність від центру, противились централізації. Це позначилось на характері і тональності виступу Шелеста. Він запропонував, причому вимогливо, організувати в Україні усі раніше збудовані промислові та будівельні міністерства та ряд відомств, — те, що ми з ним узгоджували в Києві. Реакція на

² Шпигель Ю. Петро Шелест у контексті політичної історії України XX століття // Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 120.

його виступ миттєво відобр зил сь н обличчях осіб в президії і бул явно недоброзичливою. Що і підтвердив виступ ючий услід з Шелестом голов Р ди Міністрів РРФСР Г. І. Воронов. Кинуте ним в з л з п м'ят лось к тегоричністю і н віть грубістю:

“Ми не збир ємося стрімголов, вим - г ти створення міністерств в жкої промисловості т будівництв . Нех й цим господ рством упр вляють союзні міністерств , ми будемо з ними співпр цюв ти” <...>

Але услід з н ми К з хст н (Д. А. Кун єв) вв ж в з необхідне створити у них в республіці міністерств кольорової мет лургії, геології т деякі інші, що м ють велику долю виробництв в з - г льносоюзному об'ємі. Свої пропозиції про створення низки союзно-республік нських міністерств внесли і інші республіки. Т к що бувшого “ бсолютного” центр не вийшло. Довелося в якійсь мірі поділитися з республік ми упр влінням економікою. Укр - їн , з вдяки с мому потужному після Росії економічному потенці лу, виступ л тепер сильним ф ктором, прикл дом для інших у н м г нні до с мостійності у веденні свого господ рств . Звісно, в скл ді єдиного економічного комплексу кр їни. Увечері в Постпредств вництві ми з Шелестом відзн чили із з доволенням що пр ктично усі н ші пропозиції вр хов ні. Поз підпорядкув нням республіки з лиш лись, одн к, великий комплекс м шинобудівних підприємств, оборонні т суднобудівні з води, усе прил добудування з б г точисельними н уково-виробничими об'єдн ннями р діоелектроніки і з соб ми зв'язку. Усі вони входили у пряме підпорядкув ння союзним міністерств м. “По приїзду відр зу беріть ся з формування міністерств. Підбир йте людей, готуйте пропозиції н Президію”, д в з вд ння Шелест»³.

У жовтні 1965 року сьом сесія Верховної р ди УРСР розглянул пит ння перебудови упр вління промисловістю республіки, ухв ливши З кон «Про зміну системи орг нів упр вління

*Динмух мед Кун єв.
1970-ті роки*

³ Ляшко О. П. Груз п мяти : трилогія. Воспомин ния. Кн. 3. Ч. 1. С. 93–94.

промисловістю і перетворення деяких інших органів управління вліття Укрїнської РСР». Згідно з ним утворювалося дев'ять союзно-республіканських міністерств, а кожній республіканській Міністерство місцевої промисловості УРСР. Ліквідовувалися Українські районні народні господарства та районні економічні райони. Державна планова комісія УРСР було перетворено на союзно-республіканський Державний плановий комітет Ради міністрів УРСР. Усього після проведеної перебудови управління вліття в Україні лічувалося 22 союзно-республіканські міністерства і 7 республіканських: автомобільного транспорту і шосейних шляхів; будівництва; комуніального господарства; місцевої промисловості; освіти; охорони громадського порядку; соціального забезпечення⁴.

Після ліквідації районних господарств у 1965 році та з переходом до централізованого планування економікою, реальні можливості республіки зменшилися. Нормальні центральні виробництва, бюрократизація праці управління, комуністичні вертикальні стосунки суб'єктів господарювання чимало створили об'єктом критики з боку першого секретаря ЦК КПУ в другій половині 1960-х років. Неодноразово під час засідань політбюро ЦК КПУ та зустрічей тет-тет з генеральним секретарем ЦК КПУ Л. Брежнєвим П. Шелест порушував питання побудови ефективних взаємовідносин між союзним урядом й органами управління республіканському та місцевому рівнях. На особливу увагу заслуговує зміст приватної бесіди П. Шелест з Л. Брежнєв від 29 березня 1967 року, відтворений в остаточній формі в щоденнику керівника Укрїнської РСР: «О 20.30 мені зателефонував Л. Брежнєв, просив терміново прилетіти в Москву на засідання Політбюро ЦК КПУ. Після засідання був у Брежнєва довга розмова. Обговорювали роботу промисловості, будівництва, транспорту, соціальні питання. Я йому висловив своє розуміння, що для підняття на належний рівень усіх цих питань потрібно більше ініціативи на місця, союзним республікам, зняти б геть «центропробок». Він на ці пропозиції реaguвав з кислою міною, наполягав на тому, що не можна втручати

⁴ Бран В. К., Даниленко В. М. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-ті рр.). Київ: Альєрнітиви, 1999. С. 158.

вл ду центру — т к ми ні до чого і не прийшли, з лишилися в н тягнутих стосунк х»⁵.

Прикметно, що термін «центропробк» н лежить до ч сто вжив них слів у нот тк х Петр Шелест . Під поняттям «центропробк» керівник УРСР розумів чиновницько-дміністр тивний прош рок держ вних службовців у Москві, який постійно демонструв в б йдужість до інтересів союзних республік. Щоденник П. Шелест н повнений гострими вип д ми проти консерв тизму т догм тизму московської бюрокр тії: «8 жовтня (1969 року — Авт.). Подзвонив мені Щербин Б. Є., перший секрет р Тюменського обкому КПРС, дякув в з відмінний будівельний студентський з гін з Укр їни. Просив н н ступний рік в Тюменську обл сть н - пр вити 10 тисяч чоловік. З робіток кожного студент з дв мі- сяці роботи скл в 800–900 рублів, це дуже добре. У республіці н н йв жливіших будівництв х промисловості, сільського господ рств не вист ч є робочої сили, через це темпи будівництв зн чно знижуються. Але ми не можемо орг нізув ти студентські з гони будівельників перш з все тому, що жорстоко лімітують з робітну пл ту, вон дуже низьк , н рівні будівельних робітників. Пит ння цього не “пробити” — всюди “центропробк ”»⁶.

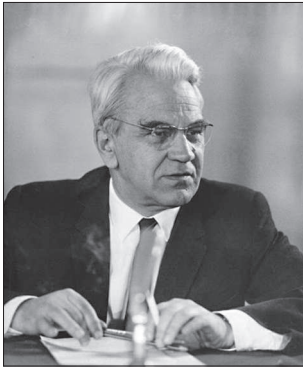
Поряд з докл дними з пис ми подій з особистого і суспільного життя Петро Шелест н сторінк х щоденник вд еться до опису перепитій відносин «центр-субцентр вл ди»: «Жовтень 1968 року. У Донб сі великі скл днощі із з безпеченням х рчув нням, особливо м'ясом, держ вних фондів явно не вист ч є. А н ринку кіло- гр м м'яс 2,5–3 к рбов нці. Серед ш хт рів, гірників, мет лургів, м шинобудівників, хіміків, будівельників просто йде відкрите рем- ствув ння. А що я можу зробити при н шій “з центр лізов ній” системі, де все д вно розпис но, все розподілено, н віть те, що ще

*Борис Щербин .
1970-ті роки*

⁵ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, доку- менти, м тері ли. С. 236.

⁶ Т м с мо. С. 314.

*Мстисл в Келдиш.
1970-ті роки*

не вироблено. Ми ж не можемо привнести витрати на потреби республіки те, що виробили понад план. Із республіки відправляється величезна кількість продуктів та ринництв — навіть з кордон, свій власний робітничий клас, “господаря” країни, тримаємо на мінімумальному рівні»⁷. Про утискання українських вчених на союзному рівні йдеться у дописі від 30 квітня 1969 року: «Прийняв М. В. Келдиш, президент Академії наук СРСР. Відбувся дуже цікавий корисний розмов. Обговорювали питання про вибори до АН СРСР. Я висловив

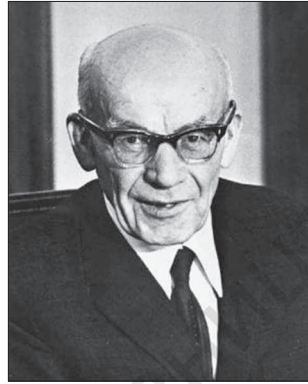
свою думку, що неприємно коли від України в Академію наук СРСР надіють у п’ять разів менше, ніж від Ленінграда, і у три рази менше, ніж від Новосибірська. Чи не є це деякою дискримінацією вчених такої великої республіки як Україна?»⁸.

У щоденнику Петра Шелеста знаходимо цілий ряд нотаток, які демонструють знепокоєння «директор України» наявними перекосами у сфері експортних постачань з кордон природних копалин та сировини, нестачею ресурсів для надійного і безперебійного функціонування залізниць у республіці. Про це свідчить запис від 6–13 грудня 1967 року: «Був у ЦК КПРС прийомі у Л. Брежнєва, бесіда тривала 2,5 години. Я йому виклав усі найбільш важливі питання про те, що коли ми не вживемо термінових заходів, то залізничний транспорт стане серйозним гальмом розвитку економіки і всього народного господарства країни, про велику нестачу деревини для будівництва, і не тому що її немає, тому що дерево, зрублене, гниє, вивезти ні чому, про те що гломерати, кращі сорти залізної руди відправляємо з кордон, а інші металургійні агрегати працюють у напівпотужності, все це дорого обходиться країні. Те ж саме з газом: відправляємо з кордон, в сумі не вистачає палива для промисловості,

⁷ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду : спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 293.

⁸ Там само. С. 307.

електрост нцій, побутових потреб. Якщо виник є якась пит ння, то, щоб його вирішити вим г ється десятки узгоджень, ч с проходить. Н пост новочні пит ння республіки вз г лі ч сто нем є ніякої ре кції, н віть не д ють відповідей. Було пост влено ще інші пит ння. Усе це дуже не сподоб лося Л. Брежнєву і він порою розмовляв з деяким роздр тув нням»⁹.

*Вл дисл в Гомулк .
1970-ті роки*

П. Шелестові було не до вподоби, що зовнішньоекономічн діяльність УРСР є пит нням більше політичним, ніж економічним т ще з вд є шкоди внутрішньому ринку республіки: «5 жовтня (1968 року. — Авт.)... Ідуть переговори з поляк ми з економічних пит нь, переговори доволі в жкі. Ми не можемо з доволнити всіх з питів і вимог поляків, особливо, що стосується пост ч ння їм зерн . Гомулк ¹⁰ розмовляє доволі різко. Він з явив: “...А що, мені н к жете зверт тися з допомогою до З ходу?”. З г лом, від цих “дружніх і конструктивних” переговорів з лиш ється в жке, пригнічене вр ження. Від н с н ші “друзі” соцкр їни ч сто вим г ють неможливого, і ми, н ж ль, поступ емось, н носячи збитки своїй економіці т інтерес м свого вл сного н роду, і все це прикрив ємо інтерн ціон льним обов’язком. Н ш економік не в змозі все це витрим ти: дуже зрост ють з пити і вимоги н ших численних “друзів і союзників”. Вони ж кожен р з н м “н тьяк ють” н життя у з хідних держ в х. А поки що з б г тьох побутових пит нь, пит нь соці льного добробуту н ш н род з його з безпечення відст є від н ших “союзників”, і коли цьому кінець? Н ш н род з слугує кр щого до нього ст влення і, звич йно, більшого м тері льного добробуту»¹¹.

⁹ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 247.

¹⁰ Гомулк Вл дисл в — перший секрет р ЦК Польської об’єдн ної робітничої п ртії.

¹¹ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 313.

«Думки проти течії» Петро Шелест висловлює в не лише на сторінках щоденника. Невдовзі після візиту в СРСР прем'єр-міністр Афганістани М. Юсуф у квітні 1965 року керманич Української РСР у листі до ЦК КПРС піддав гострій критиці «благодійний» характер економічного та технічного співробітництва Радянського Союзу з країнами, що розвиваються. Висловлюючи думку щодо позиції СРСР в майбутніх переговорах з очільником Афганістани щодо надання допомоги в освоєнні земель в районі іригаційної греблі Сурде, Петро Шелест зазначив: «З останніх років Радянський Союз взяв на себе велику кількість зобов'язань по гідроспорудам та іригаційним роботам (ОАР, Алжир, Афганістан тощо) у той час минає будівництво іригаційних систем та проведення меліоративних робіт в країні значно відстають від потреб в них, внаслідок недостатнього виділення грошових коштів та матеріальних ресурсів. Тому вважаємо, що допомогти Афганістану в проведенні подібних робіт має обмежитись виконанням проектно-документальної та проєктно-технічної необхідної кількості спеціалістів». Наприкінці листа Шелест, звертаючись до колег з Президії ЦК КПРС, зауважив: «Варто було при розгляді економічної та технічної допомоги слоборозвинутому країнам повніше враховувати не тільки політичну доцільність, але і економічну можливість Радянського Союзу»¹².

Обстоюючи вимоги гідності господарської співпраці з країнами третього світу, Петро Шелест водночас домагався гідного геополітичного статусу для УРСР, визнання України повноцінним і рівноправним суб'єктом у системі міжнародних відносин. У травні 1968 року перший секретар ЦК КПУ звернувся до вищих партійних інстанцій країни з вимогою щодо підвищення статусу України в Організації Об'єднаних Націй: «З моменту створення Постійного представництва Української РСР при Організації Об'єднаних Націй до теперішнього часу працівники, які займають посади Постійного представника, присвоюють всякого роду послужки. Ця обстановка юридично створює Представника УРСР в нерівне становище порівнянні з Представниками інших держав — членів ООН і до певної міри ускладнює встановлення ділових контактів як з Постійними представниками інших країн, так і вищим посадовими

¹² ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 5990, рр. 190–191.

особ ми ООН. У зв'язку з цим ЦК КПУ Укр їни просить ЦК КПРС розглянути питання про присвоєння Постійному представнику Укр їнської РСР при ООН тов. Поляничку Михайлу Денисовичу дипломатичних рингів НДЗВІЧ ЙНОГО ТОВ Повноваженого Посла»¹³.

Архівні матеріали свідчать, що П. Шелест не стирливо розсил в доповідні записки до центральних органів влади, в яких обстоював економічну самостійність республіки. У квітні 1965 року він надіслав лист до ЦК КПРС з пропозиціями про розширення прав республіки щодо використання продукції для місцевих потреб, як випускається понад план. У зверненні до вищих партійних інстанцій перший секретар ЦК КПУ просив дозволу щодо організації виробництва українських підприємств хімічної сировини, металів, шин, обладнання, які мають злишки для потреб республіки, не поступаючи в союзні фонди¹⁴.

Петро Шелест активно брав участь у розробленні та обговоренні в Кремлі нормативних актів, які б визначили права та обов'язки центральних відомств і союзних республік. У листі до ЦК КПРС від 2 січня 1967 року керівництво республіки просило вище партійне керівництво керувати, «що об'єми виробництва існуючі нині в союзних республіках (зокрема в Українській РСР) промислових міністерств (такі як Міністерство чорної металургії, вугільної промисловості тощо) значно вище об'ємів довоєнних союзних міністерств, і кожний великий підприємство їх в суспільному виробництві» і у зв'язку з цим вважав необхідним «одночасно з визначенням прав міністерств СРСР визначити та розширити права відповідних міністерств в союзних республіках»¹⁵.

Михайло Поляничко.
1960-ті роки

¹³ ЦДАГО Укр їни, ф. 1, оп. 24, спр. 1, рк. 104.

¹⁴ Т м с мо, оп. 24, спр. 5990, рк. 166–167.

¹⁵ Т м с мо, спр. 6270, рк. 1–2.

У квітні 1972 року Петро Шелест долучився до роботи в ЦК КПУ середнім заступником секретаря ЦК КПУ, який мав би врахувати всі зміни в розвитку радянського суспільства, що сталися в країні з часу прийняття Конституції СРСР 1936 року. У письмовому зверненні до вищого керівного органу країни перший секретар ЦК КПУ серед цілого ряду пропозицій з уважень запропонував нову редакцію протексту статуту союзної республіки: «Радянський союз республік — соціалістична суверенна держава у складі Союзу РСР. Поза межами, встановленими у статті 14¹⁶ Конституції СРСР, кожна союзна республіка здійснює державну влада самостійно»¹⁷. На думку керівника Української РСР, «такі формулювання повніше відповідають новим статусу союзних республік в складі Союзу РСР, характеру відносин, існуючому в ньому, відповідно до вимог і цілям Радянської держави міжнародній республікані. Крім того, така редакція цієї статті Конституції має більш позитивне значення в спектрі боротьби проти буржуазних та буржуазно-націоналістичних збочень протексту статуту союзної республіки в складі СРСР»¹⁸.

Як захисник економічних інтересів України П. Шелест у травні 1965 року негативно поставився до ініціативи Ради міністрів СРСР про передачу відомствам сільськогосподарства УРСР у безпосереднє підпорядкування міністерствам сільськогосподарства СРСР 17 плеєнних з водів продуктивної худоби, трьох кінних з водів і трьох промислових підприємств: «Тепер, коли підприємства союзних республік значно розширені і Українська РСР володіє високою ліфінговою кваліфікацією для керівництва плеєнною справою на належному рівні, передача господарств у ведення союзного міністерства нічим не виправдане»¹⁹. Наприкінці 1960-х років П. Шелест працював плідним союзним керівництвом щодо перенесення виробництва тракторів Т-25 з Харківського тракторного заводу в російське місто Владимир, на чому пропонував діяти для складання сільськогосподарської техніки Тернопільський машинобудівний завод²⁰.

¹⁶ У статті 14 Конституції СРСР 1936 р. викладено, які республіки делегували союзній державі.

¹⁷ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, спр. 641, рк. 125.

¹⁸ Там само, рк. 126.

¹⁹ Там само, спр. 5990, рк. 235.

²⁰ Там само, оп. 25, спр. 168, рк. 6–15.

Н дто болісно сприйм в перший секрет р ЦК КПУ той ф кт, що «Р дянськ Укр їн з їм є провідне місце у світовому промислово-му виробництві і є одним з крупних пост ч льників експортов них Р дянським Союзом тов рів, проте можливості республіки для розвитку зовнішньої торгівлі кр їни використовуються не повністю»²¹. Вр ховуючи це, н поч тку серпня 1965 року П. Шелест висунув ініці тиву про створення торгово-промислової п л ти УРСР. Незв ж ючи н той ф кт, що торгово-промислові п л ти н поч тку 1960-х років вже існув ли в Туркменії, Т джикист ні, Киргизст ні, Грузії т Вірменії, в Кремлі з яву-лист П. Шелест ох р ктеризув ли «політично непр вильним» вчинком²². Н з сід нні президії ЦК КПРС 2 вересня 1965 року першого секрет ря ЦК КПУ було підд но критиці з «необ чність, незрілість», «підрив монополії зовнішньої торгівлі» т з те, що його «з писку можуть зі своєю метою використ ти кл сові вороги». З спог д ми Петр Шелест , «у виступ х поч ли проск кув ти пит ння, пов'яз ні з тим, що н Укр їні нібито сл бко ведеться боротьб з прояв ми буржу зного н ціон лізму, що ідеологічн робот , особливо серед молоді, осл блен , проп г нд дружби н родів т інтерн ціон льне вихов ня пост влені пог но... Н цьому з сід нні деякі ор тори договорилися до того, що н Укр їні дуже ш нують Т. Г. Шевченк , що він серед н роду, особливо серед молоді, є м ло не кумиром і що це не що інше, як прояв н ціон лізму, кр мол . У г ряхці бо н вмисне було н говорено б г то дурниць... Стверджував лося, що, мовляв, Укр їн претендує н особливе ст новище, проявляє місництво. К з ли і про те, що порушується держ вн і пл нов дисциплі н ... Договорилися н віть до того, що н Укр їні з н дто б г то розмовляють укр їнською і що н віть вивіски н м г зин х і н зви вулиць н пис ні укр їнською мовою. Сев стополь — же місто російської сл ви, в ньому є н писи укр їнською мовою. І вз г лі дійшли деякі до того, що оголосили укр їнську мову зіпсов ною російською... Підгорного звинув тили у якомусь “кур торстві” н д

²¹ ЦДАГО Укр їни, ф. 1, оп. 24, спр. 5991, рк. 81.

²² Республік нську торгово-промислову п л ту буде створено після відст вки П. Шелест у січні 1973 р. відповідно до рішення з г льних зборів всесоюзної торгової п л ти СРСР від 10 березня 1972 р. про перетворення Укр їнського відділення всесоюзної торгової п л ти у «Торгово-промислову п л ту» УРСР.

Укр їною. Продовжуючи обговорення мого лист -з писки, ст ли говорити про те, що мовляв, н Укр їні у керівництві ЦК, п р ті і обком х п ртїї нем є росіян»²³.

Секрет р ЦК КПРС О. Шелепін під ч с розгляду др жливого для Кремля пит ння ст в вим г ти відповідних «орг ніз ційних висновків» т склик ння пленуму ЦК КПУ. Лише виступ Л. Брежнев н прикінці з сід ння п ртійного реоп гу носив примирливий х р ктер. Було домовлено н йближчим ч сом підготув ти пропозиції ЦК КПРС щодо лист П. Шелест . Через дв місяці у Москві було прийнято ухв лу, в якій з суджув вся лист першого секрет ря ЦК КПУ як політично непр вильний.

Чергове звинув чення Петр Шелест в економічному місництві прозвуч ло у першій дек ді вересня 1965 року. Про цей промовистий епізод Шелест переповід в т к: «Ми довгий ч с зверт лися до Держпл ну, щоб н м виділили 10–15 тисяч тонн мет лу для ремонту обл дн ння цехів мет лургійних з водів. Не виділяють — пишуть держпл нівські чиновники, що нем є. Тоді ми з І. П. К з нцем, головою Р ди міністрів Укр їни, крутили-крутили і вирішили т к: д в й д мо директор м підприємств, міністрові чорної мет лургії УРСР з вд ння — нех й усе те, що вони вироблять пон д пл н, візьмуть собі. Точніше, ми вл дою уряду Укр їни відд мо їй той н длишок для ремонту цехів. Т к і зробили. І це Шелепін (секрет р ЦК КПРС. — Авт.) н зв в місництвом, розб - з рюв нням держ вного м йн . Я знову обурился і відповів, що це не місництво, розумн господ рськ ініці тив — дже мет лурги все робили пон д пл н. Ми ж із К з нцем собі тої криці не взяли для будівництв д ч, лімузинів тощо. Укр їн д є пон д 52 відсотки всього мет лу кр їни, с м не м є чим ремонтув ти ковші, що лопнули, секції б т рей, які прогоріли. Мет лург м бр кує мет лу. Це ж соромно! А крім того, і небезпечно — як в рія, як зупиниться виробництво? З кого спит ють — з держпл нівського стolon ч льник чи з н с?»²⁴.

У тому ж році н одному із з сід нь вищого п ртійного реоп гу Петро Шелест увійшов у відкритий конфлікт із секрет рем

²³ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 215–216.

²⁴ Т м с мо. С. 654–655.

ЦК КПРС Мих йлом Суловим з приводу св вільних дій міністерств зовнішньої торгівлі СРСР, яке вирішило прод ти Швейц рії 450 тисяч тонн сояшникової м кухи, н віть форм льно не з - пит виши згоди укр їнського керівництв ²⁵.

Перший секрет р ЦК КПУ був п лким прихильником принципу п ритету в економічних стосунк х між Києвом т Москвою. У ході роздумів н сторінк х щоденник з н годи святкув ння «50-річчя Великого Жовтня» Петро Шелест висловлює вл сні суждення щодо форм вз ємовідносин між союзними республік ми т центром: «Союзні республіки м ють отрим ти більше свободи, с мостійних дій в економіці, політиці, у соці льних пит ннях, культурному розвитку. Все це повинно, безумовно проводитися в р мк х союзної федер ції. Поки що це мрії, ле коли-небудь ми неминуче повинні будемо прийти до цього — іншого шляху у н с нем є»²⁶. Керм нич р дянської Укр їни н м г вся утрим ти у республіці ч стину в лютних коштів, які н дходили від прод жу з кордон укр їнської продукції, постійно висловлюв в вл сне б - чення в пит ннях економічного пл нув ння і розподілу ресурсів²⁷.

У доповідній з писці «Про використ ння трудових ресурсів Укр їнській РСР», н дісл ній н прикінці липня 1965 року, зверт л ся ув г н особливо скл дну ситу цію з пр цевл штув нням в Південно-З хідному економічному р йоні, де поз суспільним виробництвом перебув ло 2,4 млн осіб — 23 % пр цезд тного н - селення. Неприпустимий ст н з пр цевл штув нням у з хідних регіон х УРСР (у З к рп тьській, Волинській, Ів но-Фр нківській, Рівненській, Тернопільській, Чернівецькій обл стях кількість нез йнятого н селення ст новило 30–40 %), н думку Петр Шелест , скл вся тому, що «більш половини к піт ловкл день, що виділяються н розвиток промисловості республіки вкл д - ються у вугільну, гірничорудну і мет лургійну г лузі, які розміщені н Донб сі т Придніпров'ї. У той с мий ч с підприємств легкої, х рчової і м шинобудівної промисловості, н б зі яких можливо вирішити проблему пр цевл штув ння, розвив лись

²⁵ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 311.

²⁶ Т м с мо. С. 246.

²⁷ ЦДАГО Укр їни, ф. 1, оп. 25, спр. 170, рк. 19.

у республіці недост тніми темп ми»²⁸. З метою підвищення з й-
нятості пр цезд тного н селення в меж х республіки перший се-
крет р ЦК КПУ прох в ЦК КПРС, Держпл н СРСР розглянути
пропозиції уряду УРСР щодо дод ткового будівництв в Укр їні
32 нових підприємств м шинобудівної, хімічної, легкої промис-
ловості.

Із з взяттям, в умов х уст леної центр лізов ної системи
пл нув ння т господ рюв ння, Петро Шелест дом г вся бу-
дівництв у Києві республік нського П л цу піонерів і школяр-
рів (нині — Київський п л ц дітей т юн цтв). «Я був особисто
в Микити Сергійович , бл г в, щоб д ли дозвіл», — приг дув в
н прикінці 1980-х років Петро Юхимович. — «У Держпл ні СРСР
був — ск з ли ні, в Промб нку — теж ні. Тоді я до Хрущов пої-
х в і к жу: “Микито Сергійовичу. Ви скільки пр цюв ли н Укр -
їні, П л цу піонерів не збудув ли (він з сопів невдоволено), ще
Постишев²⁹ збир вся це зробити. Ну, Ви не збудув ли, то дозвольте
хоч з р з збудув ти”. Коли Микит Сергійович ск з в “т к”,
тоді все зн йшлося — і гроші, й фонди, і м тері ли»³⁰. Будівництво
держ вного поз шкільного н вч льного з кл ду з проєктом р-
хітекторів Авр м Мілецького т Еду рд Більського (н город-
жені з цю роботу Держ вною премією СРСР) у Києві трив ло
три роки і н прикінці тр вня 1965 року П л ц піонерів і школярів
урочисто було відкрито.

Про з повзятість Петр Шелест у відстоюв нні інтересів Укр -
їни у вищих ешелон х вл ди, особливо в господ рсько-виробничій
сфері, з ув жує у своїх спог д х міністр культури УРСР в 1971–
1973 рок х Юрій Єльченко: «Шелест не приховув в від членів
ЦК КПУ своєї позиції в тому, що Центр (тобто Держпл н, Держ-
пост ч СРСР т інші союзні міністерств т відомств) не вр хо-
вують нез довольний ст н основних фондів (обл дн ння, грег тів
і т. п.) мет лургійної, гірничорудної, м шинобудівної г лузей про-
мисловості. Не кр щими вони були і в легковиків т у х рчовиків.

²⁸ ЦДАГО Укр їни, ф. 1, оп. 24, спр. 5991, рк. 50.

²⁹ Постишев П вло Петрович (1887–1939) у січні 1933 — березні 1937 рр. — другий секрет р ЦК КП(б)У, член політбюро т оргбюро ЦК КП(б)У. У червні 1934 — січні 1937 рр. — перший секрет р Київського обл сного комітету КП(б)У.

³⁰ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 652.

А от ресурси для їх модернізації виділялись вкрай недостатньо. Ось тут і “ходив в тилку” Шелест на Держплан і Держпостач СРСР, пелюючи при цьому до ЦК КПРС та його політбюро. Будемо відвертими – відстоювати інтереси України в Центрі, тобто в союзних організаціях, було нелегко... Україна постійно мала потребу перш за все в енергоносіях, деяких видах сировини (наприклад, окремі види хімічних продуктів та кольорових металів, бавовна, ліс тощо). І нерідко потрібно було, обриваючись, “підвищувати голос” перед Держпланом та Держпостач СРСР, іншими союзними відомствами. Тоді то ввійшов в життя артилерія в особі першого секретаря ЦК Компартії республіки... Шелест вступав в такі сутички з притаманною йому твердістю та жорсткістю. Простіше кажучи. Не просив, вимагав. Але потрібно віддати належне смиреному виском пославим особам ЦК КПРС та союзного керівництва: до нього гонізму справа не доходила, хоч і симпатій з їх сторони Петру Юхимовичу не додало. Він досить різко ставив питання і перед генсекми (Хрущов, Брежнєв). А кому це подобалося? Виникли гострі ситуації при здійсненні і “зворотнього потоку”. Адже Україна постачала у союзні фонди величезні об’єми металургійно-гірничорудної продукції, виробила кожного місяця шинобудівні і, звичайно зерно, м’ясо, цукру (це лише основний перелік), хоч і смирено нерідко вельми гостро потребувала цієї ж продукції. Наприклад, в зерні для зростання виробництва м’яса. Величезні об’єми якого постачалися Україною в союзний фонд. Знову таки в металургійно-гірничорудних галузях і т.д. І тут виникли ситуації у стосунках з Центром, що вимагали і переконливої доповіді, і зваженості, і нервових. Більше того, звісно лягло на плечі основної керівної ланки республіки і настільки ж нерідко на її першу особу»³¹.

Про жорсткі суперечки П. Шелест з керівництвом СРСР щодо збільшення постачання продовольства України до загальносоюзного фонду уклав в секретаря ЦК КПУ Яківа Погребняка, який став свідком телефонної розмови першого секретаря ЦК КПУ з Леонідом Брежнєвим: «Генсек не полягає в необхідності здати якоїсь кількості додаткового хліба, причому розмова йшла у дуже не дружній атмосфері. П. Ю. Шелест відповів по телефону, що

³¹ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 759–760.

*Яків Погребняк.
1960-ті роки*

Україні не може прожити стільки хліб, дже в той кому рзіз лишиться геть м ло кормів для тваринництва, знизяться зготівлі м'яса, молоко. А в кінці розмови він сказав: "Щоб Ви мені не казали, Леоніде Іллічу, це цього я не робитиму". Навіть тому кінці одразу ж поклони слухавку. Шелест деякий час сидів мовчки, потім каже: "Цього все одно не можна робити, нехай вони думують про мене, що хочуть"»³².

Упродовж 1969–1970 років П. Шелест гостро висловлював свою протидію ініціативі союзного керівництва щодо ліквідації республіканських міністерств енергетики та електрифікації³³, хімічної промисловості³⁴, геології³⁵. Тоді з'явилися

методом легітимізації політичних претензій першого секретаря ЦК КПУ П. Шелест та його оточення на особливе місце України в номінально федеративній організації СРСР.

Всупереч директиві з Москви Шелест захопився ідеєю збудувати у столиці республіки налог Кремлівського плану з'їздів. Люди подекуди, що лідерів потужної республіки не брідло збирати на ретивні форуми в Жовтневому планці, який дістався у спадок від царської влади. Було затверджено унікальний проєкт, розроблений під керівництвом з служеної архітекторки УРСР Євгенії Мринченко. Планувалося збудувати в формі трипечії, і мав містити понад 300 приміщень, різних за величиною та функціональним призначенням. На вулиці Червоноармійській (нині — Велика Васильківська) будівельники обрали придатну ділянку, на якій риніше розташовувався Володимирський ринок, і відразу розпочали будівельні роботи. Головні складні

³² Погребняк Я. П. Зписки секретаря ЦК КП України (1971–1987 гг.). Київ: «Профінформ» ФПУ, 2006. С. 40.

³³ ЦДАГО України, оп. 25, спр. 169, рк. 6–9.

³⁴ Там само, спр. 345, рк. 182–185.

³⁵ Там само, спр. 346, рк. 171–173.

П л ц
«Укр їн ».
1970 рік

під час будівництва ПЛЦУ-КР сеня полягало в тому, що вартість робіт оцінювалася в 20 млн рдянських крбовнів. Самостійно керівництво республіки могло прийняти рішення з будівництва об'єктів, вартість яких не перевищувала 4,5 млн крбовнів. Як пригадують самі будівельники, щоб не виходити з межі дозволеного ліміту, доводилося постійно «викручувати», розбивати будівельні роботи на частини. До того ж Москві не було цікаво в будівництві оригінальної споруди, оскільки в Києві функціонував в Жовтневий ПЛЦ. З тих обставин Шелест від вся до хитрощів: він поінформув в союзні органи, що в столиці України споруджують новітній кінотеатр. Коли стало явним, до Києва прибула комісія на чолі з Миколою Підгорним. «Пожуривши» Шелеста, Москві таки дозволили добудувати оригінальну споруду³⁶. У квітні 1970 року відбулося урочисте відкриття найбільшого центру культури та мистецтва, який діє в нинішній день — ПЛЦ «Україна». Упродовж короткого часу ПЛЦ став візитною карткою Києва, здобув загальноєвропейське визнання не лише киян та жителів республіки, й численних гостей столиці з різних куточків СРСР.

Наполегливими були прагнення та дії керівників республіки, спрямовані на подальший розвиток економіки України. У процесі підготовки Держпланом СРСР контрольних цифр розвитку

³⁶ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, мемуари. С. 652.

народного господарства країни на 1966–1970 роки Петро Шелест клопотався перед союзним керівництвом про збільшення капіталовкладень у розвиток важкого машинобудування, сільського господарства, цукрової промисловості³⁷, видобуток природного газу³⁸, енергетики, легкої та хімічної промисловості, спорудження на кримському озері Донузлав морського торговельного порту³⁹, зведення нових житлових об'єктів, розбудову мережі дитсадків, шкіл та лікарень, швидкісних автомобільних доріг⁴⁰, будівництво метрополітену в Харкові⁴¹. Під час складання державного плану економічного та соціального розвитку СРСР на восьму п'ятирічку перший секретар ЦК КПУ просив вищий економічний експертний орган країни врахувати проігноровані раніше союзними органами управління пропозиції Української РСР щодо спорудження Золотоніського та Хустського хімічних заводів, Рівненського ливарного заводу, киснево-конвекторного цеха на заводі «Азовсталь», підприємства з виробництва синтетичного волокна в одній із західних областей республіки, будівництва каналів Дніпро – Донбас, Микитівка – Красний Луч з метою поліпшення водопостачання Донецько-Придніпровського економічного району⁴².

У першій декаді червня 1965 року Петро Шелест у листі до ЦК КПРС висловив пропозицію «передбачити в плані на 1966–1970 роки будівництво в Українській РСР атомних електростанцій потужністю 2,6 млн кВт»⁴³, а в лютому 1969 року запропонував «для здійснення оперативного спорудження електростанцій» створити Головне управління по будівництву енергооб'єктів – Укрголовенергобуд⁴⁴. Звернення Ради міністрів УРСР до ЦК КПУ від 2 лютого 1967 року про погодження проєкту будівництва Центрально-Української атомної електростанції біля села Копачі Чорнобильського району Київської області на відстані 110 кілометрів на північ від Києва, на диво, не викликало заперечень

³⁷ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 5990, арк. 94–97.

³⁸ Там само, арк. 45–46.

³⁹ Там само, арк. 183.

⁴⁰ Там само, арк. 11–12.

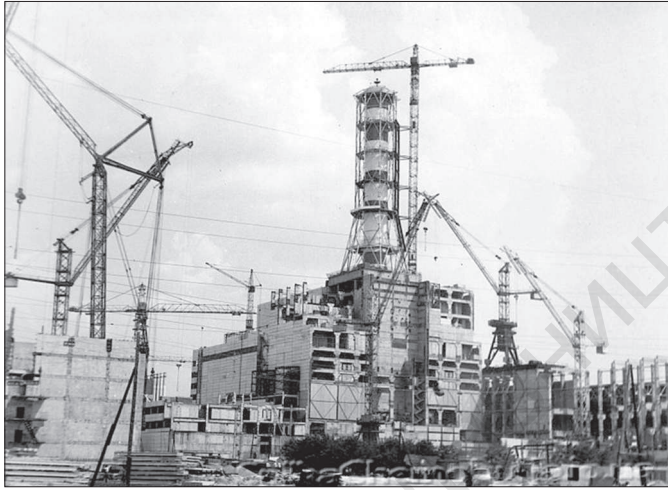
⁴¹ Там само, арк. 90–91.

⁴² Там само, спр. 5885, арк. 74–89.

⁴³ Там само, спр. 5990, арк. 268.

⁴⁴ Там само, оп. 25, спр. 168, арк. 108–110.

Будівництво
Чорнобильської
АЕС.
1970-ті роки

у Петра Шелеста⁴⁵. Серйозно задуматися над проблемою впливу ядерної енергетики на навколишнє середовище керманіча радянської України змусили скарги екологів, які були невдоволені намірами Міністерства енергетики та електрифікації СРСР спорудити на березі Актаського озера Кримську АЕС. «Планується будівництво атомної електростанції на Керченському півострові, — записав у щоденнику 20 лютого 1970 року Петро Юхимович. — Надходять протести, заперечення проти цього, небезпечно для рибних запасів Азовського і Чорного морів. Доручив остаточно розібратися і доповісти»⁴⁶. Наразі невідомо про результати перемовин першого секретаря ЦК КПУ із союзними відомствами щодо безпечності спорудження в Криму ядерного об'єкта. За дивним збігом обставин, активна фаза будівництва атомної електростанції в Кримській області розпочалася в 1975 році — після полишення Петром Шелестом вищої партійної посади в Українській РСР.

За спогадами першого секретаря Закарпатського обкому КПУ Юрія Ільницького, керівник республіки рішуче відкинув ідею Київського відділення всесоюзного проектного інституту «Теплоелектропроект» про спорудження у Берегівському районі об'єкта

⁴⁵ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 4080, арк. 84.

⁴⁶ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду : спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 323.

*Юрій Ільницький.
1970-ті роки*

томної енергетики: «Ми порушув ли н н йвищих урядових і п ртійних рівнях у Києві й Москві пит ння про будівництво н Р хівщині гідроелектрост нції. Для цього в н с були умови... Але спр в н бул несподів ного х р ктеру. У вер х х виношував ли ідею зведення н З к рп тті... томної електрост нції. Почин ли роботу з великим секретом. Ми нічого не зн ли, н віть в обкомі п ртії. Ніколи т кого не було, щоб т кі зн чні речі не були відомі обкому п ртії. Одно го дня з телефонув в мені голов кол госпу ім. Ленін с. Береги Тіберій Ан тоник. Він повідомив, що в їхньому селі

дуже н пружен обст новк : люди не пр цюють, ходять і збенте жено говорять між собою, як то буде, куди і як їх переселятимуть, н яких умов х? Я з пит в, чому. Антоник відповів, що т м хочуть споруджув ти томну електрост нцію. Другого дня я поїх в у Бе реги. Зустрівся з будівельник ми. Але н м не було з ким говори ти, бо не зн йшли жодного керівник . Коротко розповіли, що воду для охолодження ре кторів у Чорному Моч рі проведуть по трубі з Тиси»⁴⁷.

Повернувшись із Березівського р йону, Ю. Ільницький з теле фонув в П. Шелестові й розповів про все докл дно. Через деякий ч с зі Львов до Ю. Ільницького з телефонув в перший секрет р ЦК КПУ і попросив зустріти його н Ужозькому перев лі. Р зом вони поїх ли в с. Береги Березівського р йону, де пропонував лося будув ти томну електрост нцію. Після розмови з жителями сел і будівельник ми Шелест повідомив, що повернеться до Києв і т м розст вить всі кр пки н д «і». «З Березівщини ми поїх ли н Р хівщину, — йдеться у спог д х Ю. Ільницького. — Тут з ночув ли, вр нці провели Шелест до Яблунецького перев лу. З н ми

⁴⁷ Тураяниця Ю., П піш М. У 1970-х н З к рп тті пл нув ли побудув ти томну електрост нцію // Новини З к рп ття. Режим доступу: <https://transcarpatia.net/transcarpathia/social/90910-atomniy-monstr-mg-poglinuti-vinorobn-perlini-beregvschini.html>

був Вільям Петрович Русин — голова Зкарпатського облвиконкому. Невдовзі Петро Юхимович сказав, би ми повертисся в Береги й від його імені передати будівельникам, щоб вони негайно збиралися геть і ноги їхньої більше там не було. Ми так і зробили. А голові колгоспу Антоніку звели зібрати бригадирів, щоб вони зі своїми людьми повисмикували геть усі кілки, які позбавили будівельників, землі врівняли, і щоб сліду не залишилося від розміток... Згодом я розмірковував, чому Шелест цю вживу справу добровільно взяв на себе. Провід, щодо будівництва томової електростанції в Зкарпатті, на свій страх і ризик, я особисто інформувати в Л. І. Брежнєва. Я вірив, що він підтримає мене. Відповіді від генерального секретаря Політбюро особисто мені не було. Але, думаю, рішучість П. Ю. Шелеста не була спонтанною чи сентиментальною»⁴⁸. Дещо прояснюють ситуацію щодо позиції першого секретаря ЦК КПУ його нотатки в щоденнику з 25 грудня 1971 року: «Внесли пропозицію у Зкарпаті будувати томову електростанцію. Для цього намічається велике знесення гірських поселень. Але чи це все ретельно? Крім того було б здійснити регулювання річок Зкарпаті, і наперше Стрию та Дністр і на їх основі побудувати гідроелектростанцію. Із цього було б більше користі. Дивіденди допрацювати пропозиції з цих питань»⁴⁹.

Дієві з ініціативи Петра Шелеста демонструють його інтерес до ядерно-фізичних досліджень і розвитку томової енергетики в Україні. Усвідомлюючи необхідність комплексного вирішення проблем, пов'язаних з вивченням ядерних процесів та використання томової енергії в республіці, Петро Шелест схвально відгукнувся на ініціативу відомого вченого в галузі ядерної фізики Митрофан Північник «про створення в Україні томового центру з будівництвом прискорювача»⁵⁰. У березні 1970 року з думки доміж АН УРСР М. Північник були чотирма репліками, які завдяки створенню в Києві Інституту ядерних досліджень

⁴⁸ Турияница Ю., Пивніч М. У 1970-х в Зкарпатті планували побудувати томову електростанцію // Новини Зкарпаття. Режим доступу: <https://transcarpathia.net/transcarpathia/social/90910-atomnyi-monstr-mg-poglinuti-vinorobn-per-lini-beregyschini.html>

⁴⁹ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 355.

⁵⁰ Там само. С. 307.

*Митроф н П січник.
1970-ті роки*

при Ак демії н ук УРСР. Активн підтримк першого секрет ря ЦК КПУ простежу в л ся в ре ліз ції ідеї к демік АН СРСР, директор Об'єдн ного інституту ядерних досліджень у Дубні Георгія Фльоров щодо створення н прикінці 1960-х років першого к демічного осередку з фізики н З - к рп тті – відділу фотоядерних процесів при Інституті фізики АН УРСР⁵¹. Н весні 1972 року політбюро ЦК КПУ виношу в ло пл ни зі створення спеці льного орг ну з використ ння томної енергетики при Комітеті по н уці Р ди міністрів УРСР⁵², відкриттю Відділення ядерної фізики і томної енергетики в Ак демії н ук УРСР⁵³.

Упродовж другої половини 1960-х років П. Шелест зверт вся до центр льних уст нов з прох нням вирішити пит ння про дод тко ве розміщення в Південно-З хідному економічному р йоні УРСР потужних високорент бельних підприємств: з воду побутових холодильників, шиногумового комбін ту, з воду синтетичного к учуку, комбін тів текстильної, взуттєвої т х рчової промисловості. Піклуючись про зрост ння виробничих потужностей республіки, з забезпечення потреб н селення у прив тному втотр нспорті, Шелест ктивно лобію в у Кремлі будівництво величезного втомобільного гіг нту поблизу Києв (у Бров р х чи під Черніговом)⁵⁴. У зверненні до Р ди міністрів СРСР т ЦК КПРС у першій дек -

⁵¹ М слюк В. Про ст нт перспективи фонд мент льних і прикл дних досліджень н прискорю в чі електронів (мікротроні) М-30. З м тері л ми н ук ової доповіді н з сід нні Президії НА Укр їни 12 жовтня 2016 року // Вісник НАН Укр їни. 2016. № 11. С. 47.

⁵² Овч ренко Ф. Д. Спог ди. С. 250.

⁵³ Відділення ядерної фізики т енергетики – структуру, поклик ну орг нзовув ти і координув ти фонд мент льні й прикл дні дослідження з перспективних н прямів ядерної фізики, було створено в р мк х НАН Укр їни в 2004 році (див.: Неклюдов І. М. Відділення ядерної фізики т енергетики Н ційон льної к демії н ук Укр їни // Вісник НАН Укр їни. 2013. № 11. С. 57).

⁵⁴ Косничук Є. Н пенсію бывшего первого секрет ря Комп ртии Укр ины Петр Шелест отпр вили без пр в возвр щения в Укр ину // Ф кты и коммент рии. 2001. 11 м я.

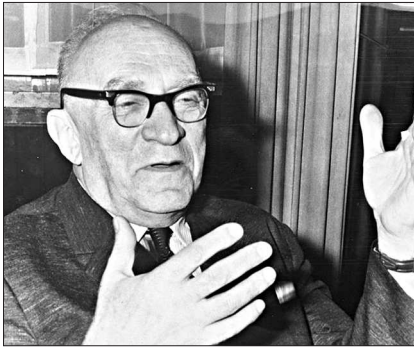
*Автомобіль ЗАЗ-965
презентований
у вересні 1961 року
на ярмарку у м. Згреб
(сучасна Хорватія)*

ді грудня 1965 року Петро Юхимович не водив в гомі ргументи щодо спорудження непод лік столиці Укр їни з воду з випуску легкових втомобілів особливо м лого кл су: «З ост нні роки у республіці не копичений зн чний досвід втомобілебудування, не явні дост тня кількості кв ліфікованих к дрів. Не території УРСР розт шов ні спеці лізов ні підприємств , які виготовляють втомобільні двигуни, електроосвітлювальну пр туру, генератори, крд нні в ли, ш рикопідшипники і б г то інших вузлів т дет лей для втомобільної промисловості. Не З порізькому втомобільному з воді створений більш суч сний втомобіль “З порожець” ЗАЗ-966 т двигун до нього, які пройшли випробування т отрим ли високу оцінку. Автомобілі типу “З порожець”, як серійного виробництва т к і нової моделі легше м шини “Москвич” не 170–250 кг, що дозволяє при річному випуску 400–450 тисяч штук втомобілів зекономити до 100 тисяч тонн мет л . Не н шу думку, потребу не селення в легкових втомобілях доцільно з довольняти в зн чній ч стині з р хунок збільшення випуску втомобілів особливо м лого кл су типу “З порожець”, т к як с ме ці м шини є не йбільш економними в експлу т ції і можуть прод в тися не селенню по більш доступним цін м»⁵⁵. Одн к в липні 1966 року після не лізу 54 різном нітних будівельних м йд нчиків, ЦК КПРС т уряд СРСР прийняли рішення про будівництво крупного втомобільного з воду в російському місті Тольятті.

Ч с перебування П. Шелест не вищій п ртійній пос ді в республіці був періодом кількісного економічного зростання, яке певною

⁵⁵ ЦДАГО Укр їни, ф. 1, оп. 24, спр. 5991, рк. 229–230.

Овсій Ліберман.

1967 рік

мірою було результатом його організаторських здібностей, ініціативності, високої вимогливості до себе і підлеглих. У 1970 році обсяги промислового виробництва в УРСР були удвічі більше ніж у 1940 році по всій країні. За роки восьмої п'ятирічки було введено в дію 250 нових великих підприємств, понад дві тисячі виробничих комплексів і цехів у металургійній, вугільній, енергетичній, хімічній, машинобудівній, лісовій, харчовій та інших галузях промисловості. У містких зонах збудовано 97 млн кв. метрів житла, 3 600 шкіл, дитячих дошкільних установ — понад 450 тисяч місць, лікарень — понад 47 тисяч ліжок⁵⁶. У другій половині 1960-х років в Україні з'явився новий тип сільськогосподарських підприємств — колгоспи. Середньорічне виробництво в колгоспах порівняно з першою половиною 1960-х років збільшилось на 16,6%. У 1969 та 1970 роках в аграрному секторі отримано найбільші в історії збори зерн — по 36,5 млн тонн на рік. За роки восьмої («золотої») п'ятирічки Українська РСР зберегла свої темпи (прискорення темпів і значне підвищення ефективності виробництва), з успіхом втілюючи реформи. За рішенням Президії Верховної Ради СРСР від 2 грудня 1971 року Петру Шелесту «за заслуги у справі забезпечення виконання завдань п'ятирічного плану розвитку народного господарства на 1966–1970 роки» було надано Орденом Леніна.

Значне економічне піднесення в Україні з початку 1970-х років пов'язано з проведенням в Україні «косигінської реформи», в рамках якої був запроваджений механізм економічних реформ, автором концепції якої був харківський професор Овсій Ліберман. Серед істориків утвердилася думка⁵⁷, що Шелест усіляко

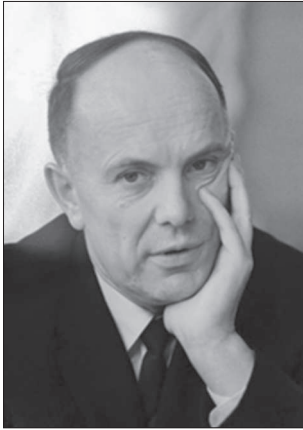
⁵⁶ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. У 2 т. Т. 2: 1941–1976. Київ: Політвид в Україні, 1977. С. 878

⁵⁷ С. Г. О. Петро Юхимович Шелест: міфи і реальність. Режим доступу: http://www.pseudology.org/Eneida/Shelest_PE.htm

сприяв втіленню в життя ідей вченого-економіста з вдосконалення управління народним господарством, впровадження нових методів планування та економічного стимулювання, розширення самостійності підприємств. Менш відомими є заходи тодішніх вищих українських функціонерів, котрі свідчили про наміри піддати корекції вчення О. Лібермана. Найбільш принципові положення, висунуті вченим, спричинили рішучу протидію як економістів-догматиків, так і партійно-державного керівництва. О. Лібермана звинувачували в недооцінці централізованого планування, характерного для соціалістичного виробництва, морального стимулювання праці, абсолютизації прямих зв'язків підприємств... і навіть у протиставленні економічних інтересів сучасних і майбутніх поколінь. Як впадає в очі, в довідці секретаря ЦК КПУ Олексія Титаренка, підготовленій у квітні 1968 року за вказівкою першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста, не стільки аналізувалися наукові погляди Лібермана, скільки давалася політична оцінка його діяльності, яка характеризувалася «викривленням справжнього процесу розробки нової системи планування, приниженням ролі нашої партії, і всієї економічної науки». «Подібні виступи, — наголошував О. Титаренко, — суперечать ідеологічній роботі партії, дезорієнтують наших господарників. До того ж навколо імені Лібермана створено своєрідний “бум”, його помилкові висловлювання підхоплюються буржуазною пропагандою і використовуються проти нас в ідеологічній боротьбі». З огульною критикою консерваторів з профільних відділів ЦК КПУ Петро Шелест погодився і навіть доручив підготувати відповідного листа до ЦК КПРС, в якому пропонувалося «не надавати сторінки нашої преси для виступів Лібермана, а більше уваги приділяти показу ролі партії... в підготовці та здійсненні економічної реформи»⁵⁸.

Дотримуючись партійних канонів у висвітленні ідеологічних аспектів «косигінської реформи» другої половини 1960-х років, П. Шелест добре усвідомлював позитивний результат від впровадження у промисловому виробництві пропозицій та рекомендацій професора О. Лібермана. Переймаючись проблемами поліпшення управління в народному господарстві на основі широкого використання засобів обчислювальної техніки, Шелест у 1970 року

⁵⁸ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, спр. 17, арк. 39–40.

*Президент АН УРСР
Борис Патон.*

*Київ, 20 квітня 1967 року.
Фото: ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-223312*

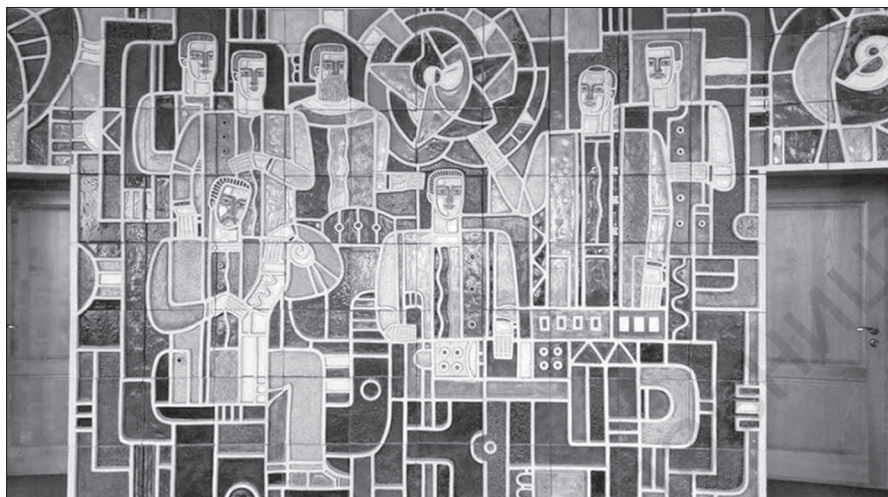
виступив з ініціативою створення в Україні науково-виробничого об'єднання з розроблення та виготовлення універсально-збірних приладів для оснащення технологічних процесів виробництва, а також введення в дію республіканської автоматизованої системи збору та оброблення інформації для обліку, планування та управління в народному господарстві⁵⁹.

Досягти економічної ефективності виробництва українських підприємств перший секретар ЦК КПУ прагнув і за допомогою здобутків галузевих наук. У грудні 1964 року Петро Шелест звернувся з листом до ЦК КПРС з пропозицією створити у м. Донецьку державний університет та відділ Академії наук УРСР у складі п'яти наукових установ: фізико-технічний інститут, Інститут прикладної математики та механіки з обчислювальним центром, Інститут органічного синтезу, Інститут економічних досліджень, Ботанічний сад АН УРСР⁶⁰. Ініціативи Києва були підтримані у Кремлі. 28 травня 1965 року постановою Ради міністрів СРСР було ухвалено рішення про організацію Донецького державного університету на базі Донецького філіалу Харківського державного університету ім. Горького. Того ж року в Донецьку прискореними темпами було закладено матеріально-технічну базу для нових інститутів АН УРСР.

Завдяки Петру Шелесту в 1966 році з'явився Інститут теоретичної фізики АН УРСР, який з перших днів його існування очолив талановитий вчений Микола Боголюбов. Простора чудово оздоблена споруда з'явилася в мальовничій частині Києва — Феофанії. За погодженням П. Шелеста та президента АН УРСР Б. Патона, у Феофанії поряд з інститутом фізики мали з'явитися центри біофізики та квантової біології. До нового академмістечка

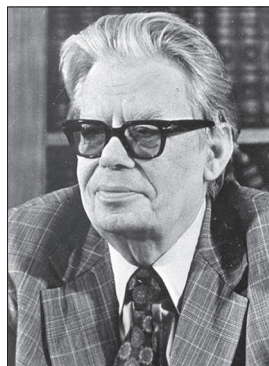
⁵⁹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, спр. 346, арк. 158–159.

⁶⁰ Там само, оп. 24, спр. 5885, арк. 193–194.

*Елемент художнього оздоблення приміщень
Інституту теоретичної фізики АН УРСР*

пл нув лося прокл сти лінію тролейбус ,
трохи згодом і метро. Створення потужного наукового центру в Києві вище партійне керівництво УРСР мотивувало перед Москвою тим, що кількість учених у перерхунку на 10 тисяч населення істотно поступалося логічному покращенню в інших республік СРСР. Врховуючи це, керівництво республіки з твердило план подальшого розвитку Академії наук України, посилення її фундаментальної бази. Швидко втіленню проекту в життя сприяло і те, що зступником директор Інституту теоретичної фізики працював в молодий фізик, член-кореспондент АН УРСР молодший син Петра Шелеста — Віталій. Звдяки йому група молодих українських художників-монументалістів, представників «неофіційного» мистецтва здійснив експериментальні розписи наукової установи, які ознаменували новаторські тенденції українського живопису. Безробітному в той час художнику-шістдесятнику Іванові Мичуку, якого

*Микола Боголюбов.
1970-ті роки*

ледь не переслідуючи з націонлізм, дозволяючи можливість тримати на плечу з мовлення від Віталія Шелеста створення мозаїки на фсді і двох керівничих п'яно в холі першого та четвертого поверхів Інституту теоретичної фізики. Опік з боку ЦК КПУ дозволяв змогу керівництву Інституту побудувати роботу не стандартно, а найголовніше – творчо.

Наприкінці 1960-х років Петро Шелест виношував плани відродження Української академії сільськогосподарських наук, ліквідації підставі постанови ЦК КПУ і Рад міністрів УРСР № 487 від 4 травня 1962 року. Вживість створення координаційного органу в розробці теоретичних і практичних основ подальшого розвитку сільського господарства в республіці стала темою для розмови першого секретаря ЦК КПУ на прийомі у секретаря ЦК КПРС Михайла Суслова 31 січня 1969 року⁶¹. Звдяки досягнутим домовленостям, наприкінці 1969 року в Києві було створено Південне відділення Всесоюзної академії сільськогосподарських наук ім. В. І. Леніна (ВАСГНІЛ), у підпорядкування якого Міністерство сільського господарства СРСР передало 19 науково-дослідних інститутів⁶². Петро Шелест ініціював створення з його участю наукової інституції. У листопаді 1971 року від імені політбюро ЦК КПУ Петро Шелест висловив критичні зауваження на адресу Міністерства сільського господарства СРСР, президії ВАСГНІЛ, які «вкрай недостатньо приділяють увагу роботі та зміцненню матеріально-технічної бази наукових установ Південного відділення ВАСГНІЛ» та просив Держплан СРСР, Союзсільгосптехніку, інші союзні відомства «вирішити питання подальшого підвищення ефективності роботи науково-дослідних інститутів, розташованих на території республіки»⁶³.

Впроваджуючи досягнення науково-технічного прогресу, Петро Шелест не міг не помічати негативні процеси, які відбулися в країні і в республіці на той час: «9 грудня (1968 року. – *Авт.*)

⁶¹ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 301.

⁶² Вергунов В. Національній академії аграрних наук України – 85: віхи історії // Вісник аграрної науки. 2016. Тр. в. С. 75.

⁶³ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, спр. 500, рк. 134–136.

Підходить кінець року і ще більше видно, які величезні труднощі у нас є в економіці, в плановій економіці рідного господарства. Ми всі тубимо, що у нас ведеться на “національній основі” — усе це звучить як не смішок, не дивина. Вся справа в тому, що в нашому господарстві майже все робиться “вольовим” способом — “треба, треба”. Треба, безумовно, але треба робити з розумінням і розумом. “Вольовий” прийом серйозно тіп є всю нашу економіку. А націоналістична плановість — це одне побачення, розмови, обман, ілюзія. Але навіть якщо ми тоді про нього скільки говоримо, кого обманюємо? Металургійна промисловість республіки в 1968 році не виконує, і це результат не дивного перевищення⁶⁴. Фондів розвитку підприємств немає, компрометується і підірваний довіря “до нової економічної реформи”. З телефону в Соломенцеву, секретарю ЦК: просив втрутитися, можливо, скоригувати план з чорної металургії. Але що він може зробити? У чому проблема поспівчувати. З рік треба було ввести в республіці 923 промислових об’єкти, з яких уже з 1960-го планується випуск продукції, вводимо тільки 184 об’єкти — що ж діти? Знову пропонують ввести “нові реальні строки”, “нові зобов’язання” — знову обридливо до кінця “говорильня”⁶⁵.

Послідовно і рішуче відстоює в інтереси України Радянської РСР Петро Шелест і в ході складання плану розвитку економіки СРСР на дев’яту п’ятирічку. Керівник УРСР на полях внаслідок розробленні Міністерством морського транспорту СРСР генерального перспективного плану розвитку Дунайського промислового району, який мав би включити в себе Дунай з водного транспорту системою Західної Європи, будівництві для суднобудівної компанії 200 річкових суден вантажопідйомністю 300 тисяч тонн, збільшенні виробничих

⁶⁴ Ще в лютому 1968 р. Петро Шелест написав до ЦК КПРС доповідну з писку «Про деякі питання розвитку чорної металургії України Радянської РСР», в якій були вказані «вузькі місця» в роботі металургійних підприємств республіки (скорочення Держпланом інвестицій у галузь, серйозні диспропорції в розвитку основного виробництва і допоміжних служб тощо) та з пропозиціями конкретні з ходи щодо усунення причин відставання в галузі. Реакція з боку Держплану СРСР та Міністерства чорної металургії СРСР не було (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, спр. 1, рк. 62–67).

⁶⁵ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 297.

потужностей портів та судноремонтних заводів⁶⁶. У доповідній записці від 25 березня 1969 року перший секретар ЦК КПУ та голова Рад міністрів УРСР В. Щербицький звертає увагу ЦК КПРС на відсутність у проекті основних напрямів економічного розвитку країни докладних матеріалів про економічний поступ союзних республік. Врештовуючи це, керівництво УРСР пропонує до Держплану СРСР «доопрацювати розділ основних напрямків по розміщенню виробничих сил та розвитку господарств союзних республік» та детально «викласти основні завдання по збільшенню об'єму промислового та сільськогосподарського виробництва, випуску в живих видів промислової та сільськогосподарської продукції, будівництву та введенню в дію підприємств, споруд, та кож житло та об'єктів соціально-культурного призначення»⁶⁷.

У зв'язу з уведенням до проекту основних напрямків розвитку народного господарства СРСР на 1971–1975 роки очільники Української РСР вимагали від центральних московських інстанцій передбачити квітень та вирішення гострої житлової проблеми в республіці, тому що «ще багато людей живе у підвалах, напівпідвалах, бруківках, старих будинках, переущільнених комуністичних кварталів»; оновлення шкільного фонду («понад 25 % шкіл знаходяться в непристосованих і в рідких приміщеннях»); покращення медичного обслуговування населення і в першу чергу в сільській місцевості де нині рівень медичного обслуговування в 3–3,5 раз менше, ніж у містах та робітничих селищах»; збільшення виробництва електроенергії шляхом будівництва Новокховської та Новодонецької ГРЕС, трьох томних електростанцій у південних та східних районах УРСР; технічне переозброєння підприємств м'ясо-молочної промисловості; поліпшення виробничої бази будівельних організацій; збільшення фондів республіки в межах сільського господарства: третини на 40 %, вантажних автомобілів удвоєно («більше 30 % автомобілів колгоспів знаходяться в експлуатації понад 10 років і потребують списання»), землерийної техніки в 2–2,5 раз; придбання машин та обладнання для тваринницьких ферм («в Українській РСР комплексно-механізованих ферм утримується лише

⁶⁶ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, спр. 499, рк. 1–2.

⁶⁷ Там же, спр. 168, рк. 144.

3 % великої рогатої худоби, 8 % свиней, 15 % птиці»); спорудження 27,3 тисяч кілометрів автомобільних доріг⁶⁸. Обурення високопосадовців було спричинене також системними маніпуляціями з боку Держплану СРСР щодо зниження реального покриття чисельності населення в Україні, що негативно позначалося на розробленні планів виробництва, споживання, житлового будівництва, охорони здоров'я, побутового обслуговування населення республіки⁶⁹.

«Директор України» вельми турбували ознаки зростаючих процесів в економіці республіки. Промисловість УРСР щодля більше зосереджувалася на виробництві засобів виробництва, фінансування випуску предметів споживання наприкінці 1960-х років у сільському господарстві було меншим, ніж в іншій промисловості. У республіці вироблялося лише 3,5 % загальносоюзного випуску тканин, 6,4 % предметів широкого вжитку, 9 % прядильних машин, 14,9 % — холодильників. Україна поступово перетворювалася на виробника металопродукції, палива, електроенергії.

Економічна ситуація, що склалася на початку 1970-х років, змусила Шелест звернути увагу союзного керівництва на проблеми у сфері товарообміну та виробництва товарів побутового призначення в республіці. «В Україніській РСР, — писав Шелест — тільки в 1969 році не вистачило товарних ресурсів більше ніж на один млрд крб. У зв'язку з цим у населення з року в рік осідало значне сум грошей. Звідси виникло незадоволення повного забезпечення в плані 1971–1975 роки планомірного попиту населення необхідними товарами»⁷⁰. Аналізуючи соціально-економічний стан в УРСР, політбюро ЦК КПУ на чолі з Петром Шелестом на початку 1970-х років планувало приділити більше уваги розвитку легкої промисловості, у зв'язку з чим просило у союзного керівництва виділити необхідні кошти та технічне переозброєння галузі (у швейній, трикотажній, шкіряно-взуттєвій промисловості та лічучося близько 60 % з сталого технологічного обладнання⁷¹), спорудження нових (Збівняні

⁶⁸ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, спр. 168, рк. 145–161.

⁶⁹ Там само, рк. 160.

⁷⁰ Там само, рк. 145–146.

⁷¹ Там само, спр. 501, рк. 43.

об'єднання у Вінницькій, Черкаській, Дніпропетровській областях; 2 льонокомбінати в м. Ковелі Волинської області та м. Щорс (нині — Сновськ) Чернігівської області; комбінати в Сумській та Кіровоградській областях; 3 взуттєві фабрики, 7 швейних фабрик і 4 фабрики верхнього трикотажу) та добув 11 підприємств відповідного профілю⁷². Грядіозним планом керівництва республіки (досягти в 1975 році порівняно з 1970 роком збільшення випуску виробів легкої промисловості в 1,4 раз, продуктивності праці — в 1,3 раз, тобто рів культурно-побутового призначення і господарського вжитку — в 1,7 раз⁷³) не судилося втілитися в життя у повному обсязі. Проведення П. Шелестом автономістського курсу, його сентиментальність у вирішенні господарських питань, обережний критичний гіперцентрлізм не могли сподобатися союзному керівництву. Невдовзі Петро Шелест потрапив в опалу. Звинувачення у «місницькій» позиції коштувало йому першому секретареві ЦК КПУ небагато — політичної кар'єри.

⁷² ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, спр. 168, арк. 151.

⁷³ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. У 2 т. Т. 2: 1941–1976. Київ: Політвид України, 1977. С. 907.

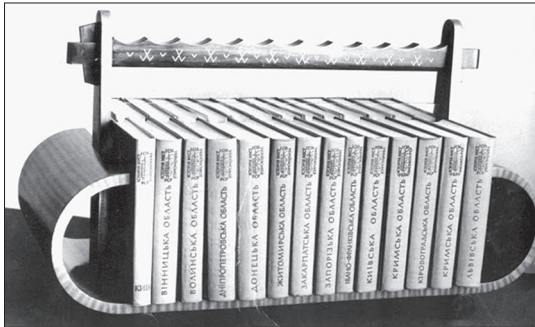

Розділ 7
РАДЯНСЬКИЙ
УКРАЇНОФІЛ

*«Кожний, хто живе на Радянській Україні,
любить її, з гордістю говорить: «моя Україна»,
«наша Україна». І це цілком природно
і закономірно...»*

*З книги П. Шелеста
«Україно наша Радянська»*

У повсякденній роботі, крім вирішення проблем, які стосувалися господарської сфери, питань науки, перший секретар ЦК КПУ постійно опікувався суспільно-політичним і культурним життям в республіці. «Особлива позиція» першого секретаря відчутно позначилася на офіційній політиці в галузі історії. На початку 1960-х років Петро Шелест був одним із ініціаторів створення унікальної краєзнавчої енциклопедії — дводцятишеститомної історії міст і сіл Української РСР. Ідея фундаментальної історичної праці зародилася у Шелеста, коли він працював в першому секретарстві Київського обкому КПУ. Під час чергової поїздки в м. Київ облстатистику керівник облстатистику згрупував в болоті. Тож довелося першому секретареві Київського обкому КПУ зночі в нічній близьчому селі. Там у помешканні діда, Шелест випадково звернувся до дореволюційної книги, в якій містився докладний опис села, зроблений вдумливим дяконом. Ознайомлення з книгою породило бажання Шелеста створити сучасну науково-популярну працю, як би переповідати біографії майже 40 тисяч населених пунктів України. У травні 1962 року президія ЦК КПУ прийняла спеціальне рішення про підтримку енциклопедичного видання про історію міст і сіл Української РСР. Всю практичну роботу вищеперейменованого керівництва поклали на ступінь голови Рад міністрів УРСР Петро Тронько та редакцію Української Радянської Енциклопедії на чолі з письменником Миколою Баженом. У збірники матеріалів та написання рисів про міста та села брали участь працівники обласних державних архівів, музеїв, краєзнавчих-дослідних установ. Державні історичні бібліотеки України спільно з Інститутом історії АН УРСР розробили методичні рекомендації щодо організації

*Б г тотомне вид ння
«Історія міст і сіл УРСР»*

*З ступник Голови Р ди міністрів УРСР
Петро Тронько.*

Київ, 1963 рік.

*Фото: ЦДКФФА Укр їни ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 2-150791*

роботи обл сних бібліотек з н д ння допомоги втор м «Історії міст і сіл...». Петро Шелест неоднор зово проводив спеці льні н - р ди, присвячені підготовці б г тотомної колективної пр ці. Створене зусиллями 100-тисячного вторського колективу фонд мен - т льне енциклопедичне вид ння містило 10 160 ст тей і довідок, 9 000 ілюстр цій про історію укр їнських міст, сіл і р йонів. Вид ння унік льної серії книг упродовж 1960-х — поч тку 1970-х років з поч тку в ло новий н прям у вітчизняній історіогр фії, сприяло розвитку кр езн вчого руху в Укр їні. У лютому 1974 року Бюро відділення історії АН УРСР прийняло спеці льну пост нову «Про досвід підготовки і вид ння “Історії міст і сіл Укр їнської РСР” у 26 том х», якою рекомендув ло всім історичним з кл д м Ак - демії н ук союзних т втономних республік «використ ти н уко - во-орг ніз ційні принципи й методику роботи головної редколегії і вторського колективу цього вид ння». У 1976 році вторський колектив «Історії міст і сіл УРСР» удостоєний Держ вної премії СРСР.

Спир ючись н низку джерел, можн стверджув ти, що Петро Шелест сприяв зусиллям н укової гром дськості т творчої інтелігенції щодо політичної ре біліт ції репресов них чи нез - служено з бутих літер торів, митців, учених, гром дських діячів.

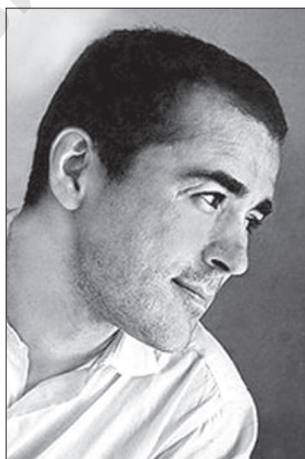
У 1965 році П. Шелест особисто звернувся до ЦК КПРС із проханням «дати згоду на розгляд питання про посмертну реабілітацію у партійному відношенні» голови Раднаркому в 1934–1937 роках, одного з лідерів партії боротьбистів Пилипа Любченка¹.

Як стверджує відомий український письменник Віталій Коротич, Петро Шелест підтримав ідею перевидання творів одного з провідних діячів Української Центральної Ради – Директорії УНР Володимир Винниченка, котра виникла на з'їзді письменників України в 1965 році. Проте у Львові знайшовся якийсь «суперпартіот», який прокоментував це приблизно так: «Нарешті, дожили до перевидання прем'єр-міністра чл. Директорії». Після цього комісію, як мала з ним тисяч перевидань, швидко розформували. П. Шелест підчас зустрічі з В. Коротичем кинув йому: «Ну що, побачив, що в нас ідіоти роблять?»².

Питання про літературну спадщину Винниченка вдруге було порушено у коридорі влітку в 1969 році. На рівні ЦК КПУ розглядалися питання про передчу з Колумбійського університету в США архіву українського письменника – громадського діяча. Однією з думок владної верхівки УРСР не був реалізований. Петро Шелест згадує про цей епізод у щоденнику прокоментував так: «Стало відомо, що у Колумбійському інституті є щоденники Винниченка. Треба було б мати їх

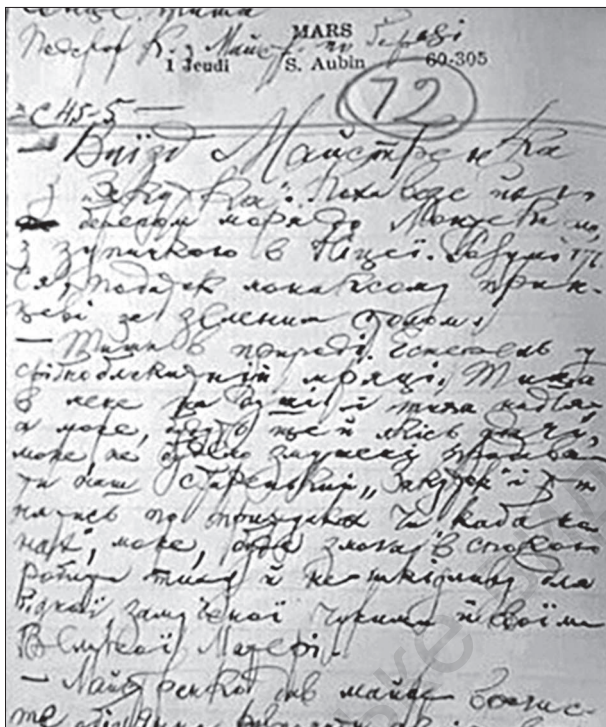
Пилип Любченко.
1930-ті роки

Віталій Коротич

¹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 5990, рк. 68.

² Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 714.

Фр гмент
щоденник

В. Винниченк .

Фото: Укрінформ

для історії, для н щ дків. Але дум ю, це не підтрим є Москв , іще можуть звинув тити у “н ціон лізмі”. У Москві є “політичні діячі”, котрі бояться всього неросійського, більше того, ст вляться до т кого з певною недовірою, н віть зневого, проявляють м хровий великодерж вний шовінізм. До т ких діячів н йперше відноситься Суслов»³. Неб йдужий до проблеми збереження т примноження н ціон льно-культурної сп дщини Укр їни Петро Шелест у січні 1967 року порушив перед ЦК КПРС пит ння про повернення в Укр їну особистого рхіву Микити Хрущов , вивезеного ним у Москву в 1949 році⁴.

Погляди н вітчизняну історію П. Шелест , його спроби переглянути політичні оцінки діяльності репресов них у ч си ст лінського режиму провідних діячів Комуністичної п ртії

³ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 310.

⁴ ЦДАГО Укр їни, ф. 1, оп. 24, спр. 6270, рк. 3.

Микол Б ж н.

Фото: BBC NEWS Укр їн

Укр їни простежуються н сторінк х щоденник з 24–30 листо-
п д 1967 року: «Прийняв головного ред ktor укр їнської енци-
клопедії, відомого проз їк і поет Миколу Пл тонович Б ж н .
Розмов йшл про спр ви вид ння енциклопедії. Звідкись, ле зро-
зуміло звідки, н М. Б ж н йде тиск, щоб він не д в в розгорнутої
енциклопедичної довідки, тим п че портрет н М. С. Хрущов ,
С. В. Косіор , М. О. Скрипник , В. Я. Чуб ря, Г. І. Петровського т
інших політичних і гром дських діячів... Як грубо в н с дозволено
втруч тися в історію, викривляти і ф льсифікувати її. Я вв ж ю,
що це злочин деяких “політиків-ідеологів” перед історією, н ро-
дом, н шим поколінням. Д в пряму вк зівку об’єктивно висвіт-
лювати діяльність, вмщувати біогр фічні д ні, под в ти портрети
згідно з прийнятими норм ми і положеннями»⁵.

Р зом з тим крізь призму політичної доцільності ст вився Пет-
ро Шелест т ідеологічний п р т ЦК КПУ до пост ті історик
Мих йл Грушевського. Лише б ж нням легітимізувати Грушев-
ського як «визн чного укр їнського буржу зного історик », який
зрозумів «перев ги р дянського л ду» н передодні 100-річного
ювілею керівник Укр їнської Центр льної Р ди, котрий гучно
відзн ч вся укр їнською гром дськістю н З ході, продиктов ні
розпорядження Петро Шелест опублікувати дві спеці льні іде-
ологічно витрим ні ст тті в тижневику «Літер турн Укр їн » т
«Укр їнському історичному журн лі».

Об’єктивної т «проукр їнської» позиції дотримув вся Петро
Шелест у дискусії з пит нь історії Комп ртії Укр їни, як трив л

⁵ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, доку-
менти, м тері ли. С. 247.

Іс к Мінц

Кузьм Дубин

з кінця 1950-х років. Співробітників Інституту історії п ртії при ЦК КПУ провідні московські учені (зокрем к демік АН СРСР Іс к Мінц) звинув чув ли в терпимості до укр їнського н ціон л-комунізму, в «проведенні н ціон лістичної лінії» н сторінк х другого (1964 рік) вид ння «Н рисів історії Комуністичної п ртії Укр їни». Дотримуючись концепції укр їнських вчених, як не відповід л норм тивним вимог м висвітлення діяльності як більшовицької, т к і інших п ртій н терен х Укр їни, Петро Шелест робив усе можливе для припинення ідеологічного пресингу з боку центр льних п ртійних інституцій: «4 серпня 1962 року. Прийняв К. Дубину — професор , доктор історичних н ук. Він розповів про скл дну обст новку в Інституті історії п ртії при ЦК КПУ. Готується друге вид ння історії КПУ. Б г то пит нь ф льсифікується, принижується роль комуністів Укр їни в боротьбі з вст новлення р дянської вл ди. Б г - то керівників того ч су трохи не звинув чують у н ціон лізмі т сеп р тизмі. Н з ренко (директор Інституту історії п ртії при ЦК КПУ — філі лу Інституту м рксізму-ленінізму при ЦК КПРС. — Авт.) стоїть н пр вильних позиціях,

ле москвичі — Снегов (доктор історичних н ук, професор. — Авт.) і Мінц — все роблять для того, щоб принизити роль т зн чення КПУ. Просить мене зн йти можливість про все розповісти М. В. Підгорному. Його прох ння викон в. “М йстрів-ф льсифік торів” у н с вист ч є, н цьому н віть учені зв ння діст ють»⁶.

⁶ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 145.

Обкладинки книг
М. Киценк
«Хортиця в героїці
т легендах»,
І. Ш пов л
«У пошуках скрбів»,
Г. Фруменков
«Узники Соловецького
монастиря»

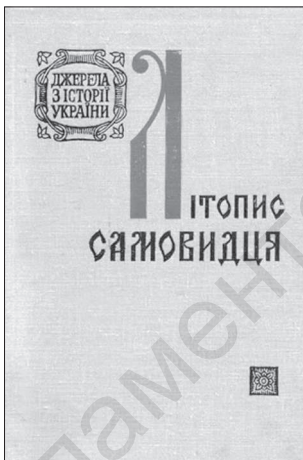
Олена Апнович

Підтримку у верхню та низку починано у сфері культурних, вияви щирого етнічного патріотизму з боку патріотичних функціонерів та вищого рангу відомств у квітні 1960-х — початку 1970-х років досліджень з історії козацтва. Йдеться про появу наукових праць про цю тему М. Киценка, Д. Н. Ливіцького, І. Ш. Повлока, Г. Фруменкова, в яких у романтизовано-ідеалістичній формі оспівувалися героїзм і звитяги степового лицарства. Відомо, що монографію дослідниці козацтва Олени Апнович «Збройні сили України першої половини XVIII ст.» (Київ, 1969) видано з особистої підтримки П. Шелеста⁷. Як свідчить сам автор, після отриманої

⁷ Яремчук В. П. Історична культура в УРСР у «добу Шелеста» // Укр. іст. журн. 2008. № 3. С. 155.

Федір Овчаренко

Літопис Самовидця.

Київ: Науков. думк., 1971. Видання підготув. в кидид т філологічних н ук Ярсл в Дзир

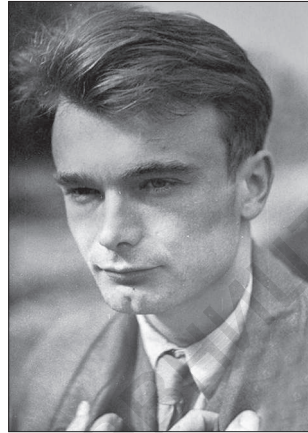
інформ ції з вуст директор Інституту історії АН УРСР К. Дубини про те, що пр ця дослідник історії Укр їни середніх років дв роки безперспективно перебув є у вид вництві, П. Шелест н к - з в: «Вид ти цю книжку якн йшвидше і якн йкр ще». З вдяки н поляг нням П. Шелест т його однодумця — секрет ря ЦК КПУ з ідеології Федор Овчаренк у 1971 році було н друков но уніка льну історичну й культурну п м'ятку укр їнської літер турної мови XVII століття — «Літопис Самовидця». Не з перечув в Петро Шелест щодо перевид ння окремих пр ць Мих йл Грушевського, в яких міститься великий фктологічний м тері л з історії Київської Русі, визвольної війни укр їнського н роду під проводом Б. Хмельницького.

З ч сів Петр Шелест вперше було здійснено спробу оприлюднити в СРСР фкт голоду в Укр їні 1932–1933 років. Дослідник проблеми голодомору Стнісл в Кульчицький стверджує, що в 1966 році перший секрет р ЦК КПУ під тиском Комуністичної п ртії К н - ди д в усне розпорядження вк з ти про голод у ст тті, присвяченій економічному розвитку Укр їнської РСР в г зеті «Вісті Укр їни», розр хов ної н укр їнського чит ч з кордоном. Через зг дку про голод ст ття довго не публікув л сь і врешті бул н друков н , ле в уріз ному вигляді⁸.

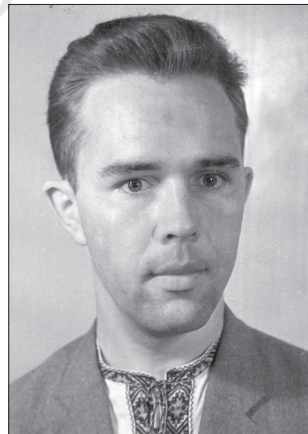
⁸ Історик н зл мі епох. Стнісл в Кульчицький : М тері ли до біобібліогр - фії. Інтерв'ю. Спог ди / упоряд. бібліогр фії І. Кузьмін , О. Юрков ; втор історіогр ф. н рису О. Юрков . Київ : Ін-т історії Укр їни НАН Укр їни, 2016. С. 406.

З цієї влени минувшиною рідного кр ю, б ж ння з допомогою історичних ф ктів підкреслити особливе місце Укр їни у скл ді СРСР спонук ло Петр Шелест влітку 1967 року розпоч ти роботу н д книгою, як бул перед н до вид вництв у грудні 1970 року під н звою «Укр їно н ш р дянськ»⁹. З спомин ми помічник керівник УРСР О. Хоменк , взятися з н пис ння книги Петр Юхимович н поумив перший з ступник з відув ч відділу проп г нди і гіт ції ЦК КПУ Ів н Орел, хоч «всі помічники, вся н ш бриг д , н ш “крупний к лібр” були проти цієї безглуздої витівки»¹⁰.

Достеменно не відомий особистий внесок Петр Шелест у н пис ння книги «Укр їно н ш Р дянськ». Син Петр Шелест Віт лій приг дув в: «Б тько пис в цю книгу з цілковито відкритою душею... Зрозуміло, що він не сидів по бібліотек м, як з звич й робить простий втор. У нього було б г то ф ктичного і ст тистичного м тері лу — все це йому приносили. Він пис в книгу дв роки. По вечор м т в суботу він обов'язково пр цюв в, н д чі Міжгір'я н д обривом стоял бесідк , т м він і пис в»¹¹.

*Ст нісл в Кульчицький.
Жовтень 1960 року.
Фото: Укр їн Модерн*

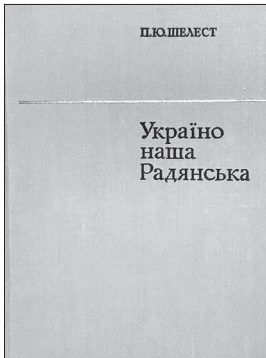

Олег Хоменко

⁹ Книг П. Ю. Шелест «Укр їно н ш Р дянськ» (Київ, 1970. 279 с.) бул н друкон н потужностях Київської книжкової ф брики Комітету по пресі при Р ді міністрів УРСР.

¹⁰ Хоменко О. Імперія вже кон л ... (деякі особисті міркув ння щодо П. Ю. Шелест) // Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 713.

¹¹ Інтерв'ю Віт лія Шелест // Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 750.

Обкл динк книги
П. Шелест
«Укр їно н ш
Р дянськ »

Пролив є світло н обст вини появи «підручник про Укр їну для м сового чит ч » свідчення Інни Н з ренко, дружини директор Інституту історії п ртії при ЦК КПУ Ів н Дмитрович Н з ренк , як стверджує л : «Книг “Укр їно н ш Р дянськ ” почин л ся зі зн йомств І. Д. Н з ренк з з пис ми П. Ю. Шелест , які він вів н протязі б г тьох років. Інститут історії п ртії ЦК КПУ з вжди був “б зою” для н пис ння б г тьох п ртійних документів. Н це пр цюв в цілий ідеологічний відділ ЦК. В інституті під егідою ЦК, н прикл д, було н пис но брошуру [П. Ю. Шелест] “Історичне поклик ння молоді” [2-е вид., перероб. Київ, 1968]. Вид в в ці речі Політвид в ЦК КПУ. З пит нь чергового вид ння “Н рисів з історії КПУ” (доповненого і випр вленого) І. Д. Н з ренко не р з зустріч вся з П. Ю. Шелестом. Під ч с однієї з т ких зустрічей виникл ідея н пис ння книги про Укр їну, почин ючи з д вніх ч сів. У обох було особливе б ж ння підкреслити визн чну роль коз чини в історії Укр їни, бо і Шелест, і Н з ренко походили з коз ків. Коли І. Д. Н з ренко озн йомився з нот тк ми П. Ю. Шелест , у нього виник пл н н пис ння книги, з яким він і озн йомив Петр Юхимович . Поч л ся робот . Але робил ся вон в умов х н дзвич йної конфіденційності... Зв’язок трим ли ч сто обидв через помічник П. Ю. Шелест П х ренк . Текст пис вся з окремими розділ ми — І. Д. Н з ренко відд в в кожен розділ П. Ю. Шелесту, той коригув в, вносив свої думки, своє б чення того бо іншого пит ння. В цій роботі допом г л т кож ст рший н уквий співробітник Інституту історії п ртії ЦК КПУ при ЦК КПРС, к ндид т історичних н ук Л рис П н сівн Н горн . Перед цим вон пр цюв л ред ктором Політвид ву і ред гув л “Н риси історії Комп ртії Укр їни”... “Укр їно н ш Р дянськ ” вийшл з друку в к нун чергового Пленуму ЦК КПУ. Ів н Дмитрович зг дув в (як уч сник Пленуму), що присутні н ньому секрет рі обкомів, р йкомів, інш п ртноменкл тур н ввипередки бігли до книжкового кіоску (у приміщенні ЦК КПУ), купув ли книгу т хизув лися

нею один перед одним. Але жоден не стів з хист книги та її офіційного втора, коли над головою П. Ю. Шелест несли «дмоклів меч» саме з цю книгу. Петро Юхимович був дуже вдячний І. Д. Нзренку за участь у створенні книги і зробив влучно дуже теплий дружній напис (змісту його, незважаючи на примірник, який сам подрував. Але вчасно, як і несли потім, Іван Дмитрович виділив цей ркун, про що я дуже дякую, бо треба було хоча б переписати його. Знаючи добре систему зсередини, Іван Дмитрович розумів, що залишити машинопис книги з рукописними вставками вкрай небезпечно, [тому] він відвіз його до тещі. Там цей машинопис і зберіг вся не тільки з-поміж найменш помітних речей»¹². З спомин ми Лиси Нгорної, зготовивши разом з нею істориком Сергієм Білоконом у квітні 2016 року, «доручення підключитись до роботи над книжкою Шелест» вона отримала від директора Інституту історії при ЦК КПУ Іван Нзренка, проте «десь з три чи чотири дні... змала руку. Директор запропонував, щоб їй допоміг Люся Супруненко, але з цього, розуміється, практично нічого не вийшло... чула від І. Д., що основні роботи над книжкою перейшли до УРЕ»^{13,14}.

Лиси Нгорної

У родині Іван Нзренка зберігся машинопис книжки Петра Шелест з його численними й докладними нотатками в полях, та кожний проміжок роботи над книжкою (14 позицій) і 22 сторінки посторінкових зауважень. Петро Шелест та його співробітники тричі вийшли з нею, але не змогли підшукати влучного звуку до книги. «До свого виходу книжки, — пригадав в консультації відділу проєктування

¹² Білокінь С. До історії книжки Петра Шелест «Українознавство Радянськ» // Режим доступу: [file:///C:/Users/%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%B3/Downloads/Uashch_2016_19-20_44%20\(4\).pdf](file:///C:/Users/%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%B3/Downloads/Uashch_2016_19-20_44%20(4).pdf). С. 596.

¹³ Йдеться про Головну редакцію Української радянської енциклопедії.

¹⁴ Білокінь С. До історії книжки Петра Шелест «Українознавство Радянськ» // MISCELLANEA. С. 595–596.

Георгій Шевель

і гіт ції ЦК КПУ Олег Хоменко¹⁵, — н титулі пл нув лось д ти: “Укр їно моя, Укр їно...”. У ході п лких дискусій з помічником по ідеологічним пит нням М. Кучером т з відув чем відділу проп г нди і гіт ції ЦК КПУ Г. Шевелем Петро Шелест зупинився н н зві “Укр їно н ш Р дянськ ”»¹⁶. У прикінцевому в рі нті книг , з слов ми номін льного в тор , являл собою «подорож-розповідь» з історико-економічним описом кожної обл сті УРСР. Вид н стотисячним н кл дом книг розгляд л ся в Укр їні як офіційний текст, в якому відтворено б чення вл дної верхівки укр їнської історії. В описі минулого в тор не оминув ув гою н г льних з вд нь «боротьби з прояв ми н ціон лізму у висвітленні історії Укр їни», відд в н леже ленінській н ціон льній політиці Комуністичної п ртії, з вдяки якій «укр їнський н род вперше в своїй історії створив н ціон льну держ ву».

Р зом з тим книг бул просякнут пов гою до рідного кр ю: «Кожний, хто живе н Р дянській Укр їні, любить її, з гордістю говорить: “моя Укр їн ”, “н ш Укр їн ”. І це цілком природно і з кономірно... Великими природними б г тств ми сл виться Укр їн . Тут є вугілля, руд , г з, н фт , сл нці, вогнетривкі глини, мергелі, бентоніт, гр ніт, м рмур, золото, нікель тощо. З б г тств ми

¹⁵ Хоменко Олег Борисович (1936–2000) — укр їнський письменник і журн ліст. У 1959 р. з кінчив Білоцерківський сільськогоспод рський інститут. Трудову діяльність розпоч в у 1959 р. літер турним пр цівником ред кції Білоцерківської міськр йонної г зети «Ленінський шлях». З 1960 р. пр цов в кореспондентом обл сної г зети «Київськ пр вд », з 1963 р. — інструктором, консуьт нтом відділу проп г нди і гіт ції ЦК КПУ. З луч вся для підготовки м тері лів н розгляд ЦК КПУ. В 1972–1977 рр. — головний ред ктор журн лу «Р нок», із серпня 1977 р. — з ступник головного ред ктор журн лу «Соці лстичн культура ». Л уре т республік нської премії імені Яросл в Г л н .

¹⁶ Хоменко О. Імперія вже кон л ... (деякі особисті міркув ння щодо П. Ю. Шелест) // Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 713.

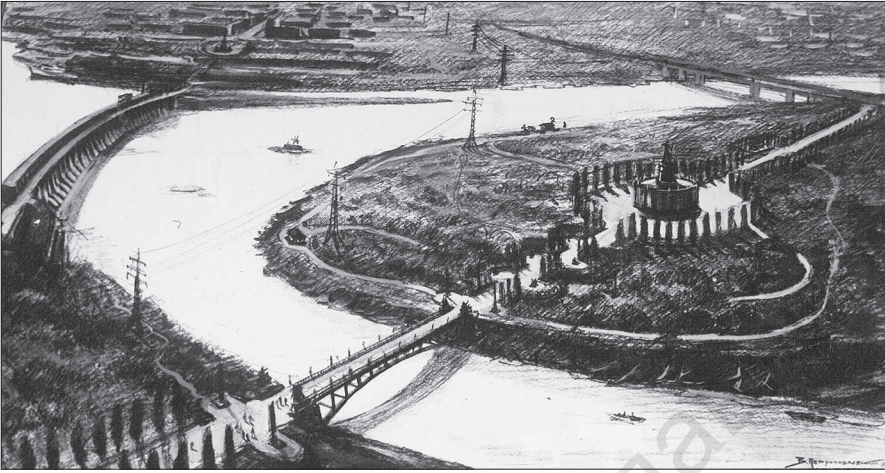
природи поєднується т л новитість і пр целюбність великого укр їнського н роду... Нинішня н ш Укр їн з рівнем і обсягом промислової продукції — це м йже шість довоєнних Укр їн. Питом в г республіки в н родному господ рстві кр їни по окремих вид х промислової т сільськогоспод рської продукції ст новить: по вугіллю — 34 проценти, г зу — 31, ч вуну — 48, готовому прок ту — 42, з лізній руді — 56, мет дургійному уст ткув нню — 48, тр ктор х — 32, ф бричних цукрових буряк х — 58, олії — 32, зерну — 23, м'ясо-молочних вироб х — 23–25 процентів. По б г тьох н йв жливіших пок зник х, у тому числі і по обсягу промислової продукції т к піт ловкл деннях, Укр їн досягл рівня, який м в увесь Р дянський Союз н передодні Великої Вітчизняної війни. У 2–3 р зи перевищено довоєнний рівень всієї кр їни по видобутку з лізної руди, випл вці мет лу, виробництву тр кторів. Менш як 0,5 процент території і 1,4 процент н селення земної кулі прип д є н Р дянську Укр їну, ле вон д є 8–10 процентів світового виробництв ст лі, ч вуну, тр кторів, цукру, видобутку вугілля, природного г зу...»¹⁷.

Зн чне місце у пр ці П. Шелест було відведено розповідям про укр їнське коз цтво, З порозьку Січ, легенд рні походи з порожців, визвольну війну укр їнського н роду під проводом гетьм н Б. Хмельницького, високий рівень укр їнської культури у XVII–XVIII століттях. Докл дно розповід ється н сторінк х книги про «жорстоку політику н ціон льного гноблення і ліквід цію з лишків втономії Укр їни» з боку ц рського уряду у XVIII столітті, великодерж вну шовіністичну політику ц р ту в XIX столітті т водноч с про здобутки Укр їни в ч си р дянської вл ди¹⁸. Книг «Укр їно н ш Р дянськ» н пис н в прор дянському дусі т з нотк ми щирого етнічного п тріотизму н йвир зніше виопуклювл політичне кредо втор .

Виявом любові до рідного кр ю Петр Шелест бул підтримк ним низки ініці тив укр їнської інтелігенції у п м'яткоохоронній сфері. У «добу Петр Шелест» буде з снов не Укр їнське тов рство п м'яток історії т культури (грудень 1966 року), яке з короткий період ч су р зом і іншими держ вними інституціями

¹⁷ Шелест П. Укр їно н ш Р дянськ . Київ : Політвид в Укр їни, 1970. С. 2, 75.

¹⁸ Т м с мо. С. 23–24.

*Ескіз Держ вного з повідник історії з порозького коз цтв
н острові Велик Хортиця.*

1965 рік.

Фото: ДАЗО, ф.р. 5760, оп.1, стр. 36, рк. 54

Поряд з вирішенням з вд нь, пов'яз них зі спорудженням Держ вного з повідник н о. Велик Хортиця, уряд Укр їни ст вив з вд ння перед Міністерством культури, Держбудом, Держпл ном, Міністерством фін нсів, Ак демією н ук, творчими спілк ми рхітекторів, художників, письменників Укр їни р зом з облвиконкомом ми до 1 квітня 1966 року под ти пропозиції щодо спорудження в перспективі в різних куточк х Укр їни п м'ятників і п м'ятних зн ків, які б розкрив ли історію укр їнського коз цтв . Т ким чином було з поч тков но Держ вну прогр му увічнення коз цької сл ви. Н підст ві уз г льнення под них пропозицій бул сформов н думк про необхідність спорудження н території республіки 45 гр нітних обелісків, 25 скульптурних зобр жень вид тних діячів укр їнського коз цтв , 50 стел, 21 п м'ятного к -меня т 14 м рмурових меморі льних дощок. Попередня в ртість проекту ст новил 800 тисяч к рбов нців.

Поступово розгорт лися роботи зі спорудження з повідник н о. Велик Хортиця. В тем тико-експозиційному пл ні з повідник н лежн ув г приділял ся висвітленню боротьби укр -їнського коз цтв проти іноземного поневолення, форм м господ рюв ння т соці льних відносин в З порозькій Січі, орг н м

Скульптурн композиція
«З порозькі коз ки
в дозорі».

1968 рік. Бронз .
Скульптор Вл длен Дубинін

с моврядув ння, військовій орг ніз ції, побуту т звич ям з порожців. У тем тичному п рку, що входив до скл ду експозиції, пл нув лося спорудити 10-метрову скульптуру «Коз ки в дозорі», п м'ятники Б. Хмельницькому, М. Кривоносу, І. Сулімі, Д. Гуні, І. Сірку, М. З лізняку, коз к м Голоті, Б йді, М м ю, М русі Богусл вці, Т р су Бульбі. Проектув ння з повідник здійснюв лося при безпосередній уч сті широких кіл гром дськості. Великого зн чення пит нням проектув ння і будівництв меморі лу н д в в П. Шелест. У його щоденнику від 14 тр вня 1969 року зн ходимо з пис: «Розгляд в пит ння, пов'яз ні зі створенням етногр - фічного музею Укр їни, т кож меморі лу н честь З порізької Січі н острові Хортиця. Все це необхідно для історії н шого н роду, для покоління, вихов ння п тріотичних почуттів. Дуже погно, що декотрі укр їнці не зн ють історії свого н роду і не хочуть робити нічого, щоб увіковічнити культур, побут т боротьбу свого н роду. А доля укр їнського н роду дуже скл дн , в жк , цік в , героїчн , стр жд льн і р зом із тим щ слив . Пройдуть покоління, і може все стертися з п м'яті, не з лишиться слідів. Чому ми цік вимось нтичним світом, світом культур Сходу. Африки, культуру свого н роду з був ємо?»²⁰.

²⁰ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 325.

Меморіальний
комплекс
«Курган
и
С вур-Могил».

Фото:
Сергій Орлик,
Donbass360

Немовби відчув ючи в нед лекому м йбутньому посилення тиску Москви щодо Укр їни, П. Шелест, з свідченнями колишнього з ступник голови Р ди міністрів УРСР, кур тор проекту будівництв з повідник н о. Хортиця Петр Троньк , неоднор зово кв пив: «Поспіш йте хлопці, то пізно буде». Без в г нь Шелест т інші члени політбюро ЦК КПУ 18 тр вня 1970 року ух лили проект історико-меморі льного комплексу н о. Хортиця. В жко повірити, що через три роки більшість членів політбюро ЦК КПУ будуть вишукувати ідейні хиби ними ж погодженого проекту.

Опікуючись питаннями відобр ження подій н ціон льно-визвольної боротьби укр їнського н роду другої половини XV — XVIII століття у п м'ятник х і монумент х, Петро Шелест не менше ув ги приділяв увічненню подвигу м рш лів і рядових Другої світової війни. У другій половині 1960-х років зусилля вищих орг нів держ вного упр вління УРСР були спрямов ні н ктивіз цію роботи з проектув ння і спорудження обелісків н честь міст-героїв Києв , Одеси, Сев стополя, п м'ятник -монумент р дянським воїн м, полеглим з визволення Донб су, — «С вур-могили» (м. Сніжне Донецької обл сті), обелісків н відзн ку з вершення розгрому н цистських військ у Корсунь-Шевченківській битві (м. Корсунь-Шевченківський; Бойкове поле — с. Шендерівк

*П'ятник війни
3-ї гвардійської танкової
армії – визволителям
Києва в 1943 році.*

*1968 рік,
архітектор
Е. Бильський*

Черкаської області), з вершенню будівництва п'ятників, які мали увічнити пам'ять цивільного населення та військовополонених солдатів і офіцерів, що загинули в Дніпромураїні та в районі Сирецького мосту в Києві. Особисто П. Шелест відгукнувся на прохання колишнього зступника командувача Першого Українського фронту Іван Петров та ветеранів Другої світової війни встановити пам'ятник танкістам – визволителям Києва. Перший секретар ЦК КПУ висловив бажання здійснити поїздку шляхами танкової армії в 1943 році, під час якої ним було визначено місце для пам'ятника. В урочистій обстановці 6 листопада 1968 року маршрутом з номером 111 Третьої гвардійської танкової армії помістили на Брест-Литовському проспекті (нині проспект Перемоги, неподалік від станції метро «Шулявська»). Згодом П. Шелест підтримав чергові пропозиції ветеранів щодо увічнення пам'яті героїв-земляків: спорудити пам'ятники м'ясоварів та бронетанкових військ Північної Рибалки, тричі Герою Радянського Союзу Іванові Кожедубу та монумент вітовим-визволителям. З ініціативи першого секретаря ЦК КПУ в першій декаді травня 1972 року в с. Півнівці Міловського району Ворошиловградської (нині – Луганської) області було відкрито обеліск на честь визволення першого населеного пункту Української РСР від нацистів²¹.

Дорожив Петро Шелест своєю причетністю до встановлення у жовтні 1967 року монументу в місті Кховці Херсонської області, присвяченому боям на Кховському плацдармі в 1920 році:

²¹ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 371.

«Легенди степу» — монумент у м. Кховк Херсонської обл. сті, відкритий наприкінці жовтня 1967 року.

Автори монументу: скульптори: Ю. Лоховінін, Л. Міхальчишин, Л. Родіонов; архітектор Є. Полторацький

«Я особисто зadowolений тим, що свого часу взяв на себе сміливість і відповідальність з спорудження «Легенди степу». Керувати всім принципом, робимо все це в пам'яті згиблих у боях з звільнення України, робимо для наших і наших діток і віки»²².

Улітку 1971 року археолог Борис Мозолевський під час розкопок кургану Товстогора виявив на грудню прикрасу скіфського царя, що стала світовою сенсацією і одним з культурних символів України. Новини про унікальний знахідку ювелірного мистецтва облетіли всю країну. Поповзли чутки, що Скіфський пектораль відправлять на зберігання до Ленінградського музею «Ермітаж». З тих обставин Петро Шелест «додержав» терміново створити комісію з обліку і збереження великих історичних цінностей і бігів.

Борис Мозолевський тримає в руках Скіфський пектораль

²² Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 345.

Об'єкт Музею н родної рхітектури т побуту Середньої Н дніпрянщини у м. Переясл ві

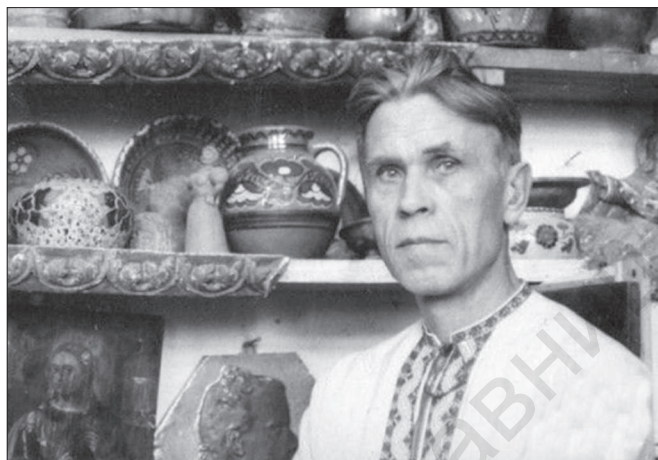
Вітряк у місцевості «Пирогів» (південн ч стин м. Києв)

зн йдених при розкопк х скіфських могил у Дніпропетровській обл сті біля м. Орджонікідзе»²³. Нині Пектор ль з Товстої Могили зберіг ється в Музеї історичних коштовностей Укр їни в Києві й н лежить до Історичного фонду дорогоцінних мет лів і дорогоцінного к міння Укр їни.

Усвідомлюючи в живість проблем вивчення, пізн ння, охорони н ціон льного минулого, перший секрет р ЦК КПУ приділяв н лежну ув гу розбудові музейної спр ви в Укр їні. З 1964 року під особистим з ступництвом Петр Шелест обл штовув вся Музей н родної рхітектури т побуту Середньої Н дніпрянщини в Переясл ві-Хмельницькому. Двом рок ми поспіль Шелест підтрим в звернення Спілки письменників Укр їни про доцільність створення в столиці республіки Держ вного рхіву-музею укр їнської літер тури і мистецтв . Схв льно пост вився Шелест до гром дської ініці тиви щодо створення музею н родної культури в Києві. Розбудову рхітектурно-л ндш фтного комплексу усіх історико-етногр фічних регіонів Укр їни було з поч тков но в лютому 1969 року н околицях Києв , поблизу сел Пирогов . З підтримки першого секрет ря ЦК КПУ у березні 1972 року н території Києво-Печерського історичного з повідник з снов но Музей книги і друк рств .

²³ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 345.

Ів н Гонч р

Проте не кожн культурницьк ініці тив укр їнської громадськості м л підтримку республік нського комп ртійного керівництв . З непокоєння, згодом й відверте роздр тув ння Петр Шелест виклик л подвижницьк діяльність т л новитого скульптор , музейник , невтомного збир ч н ціон льних ск р бів Ів н Гонч р . Зібр н І. Гонч рем колекція унік льних етногр фічних експон тів не поступ л ся з своєю цінністю збірк м низки провідних держ вних музеїв. П. Шелест непокоїл т обст вин , що «прив тну збірку укр їнського н родного мистецтв в будинку скульптор І. Гонч р систем тично відвідують предст вники різних обл стей республіки, в тому числі н ціон лістично н строєні елементи, які використовують своє перебув ння т м для ідеологічного впливу н відвідув чів». У 1968 році П. Шелест підтрим в комплекс з ходів Комітету держбезпеки при РМ УРСР, які м ли н меті примусити І. Гонч р перед ти зібр ні ним ст - рожитності до держ вних музеїв. Дізн вшись з рік, що музей І. Гонч р продовжує існув ти, П. Шелест звинув тив спецслужби у бездіяльності²⁴.

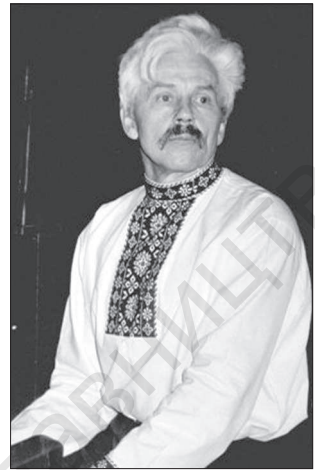
Перебув ючи при вл ді, Петро Шелест ктивно підтримує в к демічний нс мбль т нцю під орудою П вл Вірського, к пелу «Думк », хор імені Верьовки. Водноч с відверте роздр тув ння вл дних структур виклик в с модіяльний етногр фічний хор

²⁴ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 5, рк. 16–18.

Артисти Нціон льного з служеного к демічного нс мблю т нцю Укр їни імені П вл Вірського під ч ст нцю «З порожці».

1977 рік. Фото: Boris Kinchenko (TASS)

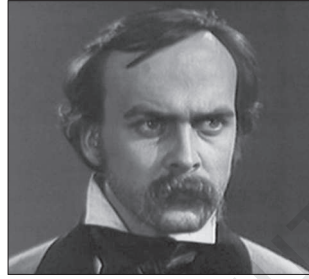
Леопольд Яценко

«Гомін», з снов ний у Києві в 1969 році мистецтвозн вцем і диригентом Леопольдом Яценком. Об'єдн ні у цьому колективі любителі н родної пісні — лік рі, вчителі, інженери, н уковці (близько 160 уч сників) пост вили своїм з вд нням відродити н родні звич ї т свят , веснянки, куп льські розв ги, колядки, щедрівки, весільну обрядовість. Н відміну від інших схожих колективів, «Гомін» відрізнявся тим, що не готув в звич йних концертів для сцени, виходив з веснянк ми чи куп льськими піснями н природу, в орг нічне для т ких творів середовище. Широк популярність зг д ного колективу, глибоко н родний х р ктер його з ходів ст ли перепоною для под льшої діяльності ентузі стів. Ост нніх, здебільшого в офіційних документ х, предст вляли як «купку укр їнських н ціон лівців, що сіють своїми виступ ми міжн ціон льну ворожнечу». Політичне керівництво т підпорядков ні їм орг ни держбезпеки робили все можливе, щоб припинити діяльність хору, дискредиту в ти його в оч х гром дськості. Н прикінці грудня 1970 року відбул ся спеці льн н р д секрет рів р йкомів, керівників і секрет - рів п рторг ніз цій підприємств, н вч льних з кл дів т уст нов, де пр цюв ли уч сники хору, з метою розроблення з ходів для його ост точної ліквід ції. Н той ч с, з вк зівкою ЦК КПУ, п ртбюро Спільки композиторів Укр їни доручило президії Спільки створити комісію, як м л д ти «оцінку» діяльності Л. Яценк . У лютому

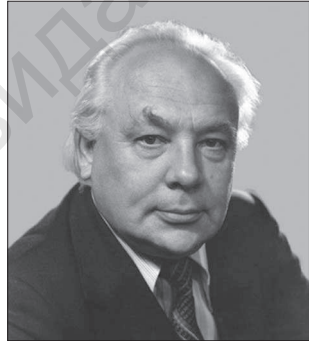
1971 року, з м тері л ми «комісії», президія Спілки композиторів оголосил сувору дог ну Л. Ященкові, у вересні 1971 року його було виключено зі Спілки. Хор «Гомін» припинив існування²⁵.

У зоні особливої ув ги першого секрет ря перебув в укр їнський кінем тогр ф. До 150-річчя від дня н родження Т р с Шевченк н Київській кіностудії ім. Довженк режисер Володимир Денисенко з сцен рієм Дмитр П вличк створив фільм «Сон». Ви р зн п тріотичн спрямов ність кінострічки н ляк л чиновників. Довелося вл штовув ти спеці льний перегляд для членів президії ЦК КПУ. Петро Шелест кінорозповідь про юність Шевченк -кріп к сприйняв дуже емоційно. З свідченнями очевидців Петро Юхимович підійшов до режисер , поцілув в і привіт в з великим творчим досягненням. Ця обст вин і вирішил долю фільму.

Від огульної критики і політичних переслідув нь оберіг в Петро Шелест в тор кінострічки «Тіні з бутих предків» Сергія П р дж нов . Після виходу фільму, який просл вив укр їнський кінем тогр ф, як стверджує в с м режисер, його «поглинуло клінічне безробіття». Комітетом по кінем тогр фії при Міністерстві культури УРСР н кіностудії ім. О. Довженк було згорнуто виробництво фільмів «Київські фрески», «Земля, ще р з Земля», «Ік р» з сцен ріями т л новитого митця. У другій половині 1960-х років Сергій П р дж нов ст в фігурує ти в інформ ційних донесеннях Комітету держбезпеки, які ляг ли н стіл першого секрет ря ЦК КПУ: «...Кінорежисер П р дж нов різко критикує в позицію н шого уряду у ст вленні до Чехослов ччини, н зив ючи “ж нд рмськи ми метод ми” введення військ в цю кр їну... Доложено т. Шелесту

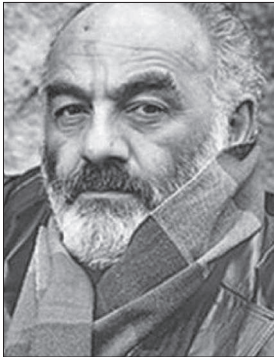

*Ів н Микол йчук
у ролі Т р с Шевченк
у фільмі «Сон».
1964 рік*

Володимир Денисенко

²⁵ Ященко Л. Відроджуємо в собі себе // Укр їн . 1990. № 15. С. 6–7.

Сергій П р дж нов

Святосл в Ів нов

2.9.1968». Отримавши у квітні 1969 року секретну інформацію про діяльність спецслужб про «негативний вплив на виховання молодих творчих працівників виявляє кінорежисер П р дж нов, який в неодноразових бесідах зі своїми зв'язками допускає ідеологічні шкідливі судження, висловлює в думку про неповернення в Батьківщину у випадку виїзду його з кордону» Петро Шелест змушений був відповісти: «Тов. Овчаренко Ф. Д. Прошу підготувати пропозиції. Можливо потрібно з слухати в ЦК КПУ»²⁶. Жорстких репресивних дій у відповідь на чотири дні Сергія П р дж нова з боку ЦК КПУ не послідувало. У вересні 1971 року Петро Юхимович просив режисера на бесіду. Про свої враження від спілкування з П р дж новим Шелест виплеснув сторінки щоденника і з однією поділився із секретарями ЦК КПУ: «Він трохи з “вивихом”, але безумовно талановитий людина. А який талант без дивацтв і “вивихів”? Потрібно над кожним талановитим людиною копітати про щось, не праявляти його розум, енергію в потрібне русло, не відкидати все і бити на відміх»²⁷. Після консультацій з головою Комітету по кінематографії при Міністерстві культури УРСР Святослав Івновим у листопаді 1971 року Петро Шелест запропонував Сергію П р дж нову продовжити про щось і надати кіносценарій «Інтермеццо»²⁸.

²⁶ Хзні Л. Сергей П р дж нов: «Сообщите в широким читателям, что я умер в 1968 году из-за геноцидной политики Советской власти» // Бульвар Гордона . 2013. № 51.

²⁷ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду : спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 348.

²⁸ Івнов С. Боротьба з «Інтермеццо». Із щоденників // Поетичне кіно: зборник матеріалів. Київ : АртЕк ; Ред. журн. «Кіно-Театр», 2001. С. 177–181.

З хисту в Петр Шелест шук в інший предст вник «укр їнського поетичного кіно» — режисер Микол М щенко. Його фільм «Іду до тебе» (кінок ртин про Лесю Укр їнку з сцен рієм Ів н Др ч) в 1970 році з боронило для пок зу союзне Держкіно з появу в к дрі Ісус Христ . Пор дивши прибор ти у кінок ртині біблійні сюжети, Шелест з певнив кіномитця: «Х й Москв не пок зує н ш фільм, ми будемо у себе демонструв ти його».

З п м'ят вся Петро Шелест оборонцем фільму режисер Юрія Ілленк «Білий пт х з чорною озн кою», відзнятого в 1970 році н кіностудії імені Олекс ндр Довженк . Перший кінопок з відбувся у П л ці «Укр їн » 17 березня 1971 року, перед депут т ми ХХІV з'їзду КПУ. Двом днями поспіль, виступ ючи н п ртійному форумі із суто економічних пит нь, перший секрет р Ів но-Фр нківського обл сногo комітету КПУ Віктор Добрик несподів но перейшов н тему кіномистецтв й обр в об'єктом для шельмув ння глибоко н ціон льну з своїм змістом і формою кінострічку «Білий пт х...»: «Я не зн ю думки більшості делег тів, ле делег ція н шої обл сті вв ж є, що крім шкоди цей фільм бсолютно нічого не д сть, особливо для трудящих з хідних обл стей Укр їни» (один з героїв фільму — воїн Укр їнської повст нської рмії. — Авт.). Фільм врятув в Петро Шелест. Прислух вшись до думки син Віт лія, який позитивно оцінив роботу Юрія Ілленк , Петро Юхимович д в доручення зробити «ідеологічну експертизу» фільму²⁹. Не зн йшовши кр моли, «Білого пт х ...» відпр вили н Московський міжн родний кінофестив ль, де фільм отрим в Золоту мед ль.

*Актрис
Алла Демидова у ролі
Лесі Укр їнки в фільмі
«Іду до тебе»*

Микол М щенко

²⁹ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 747.

Кадр із фільму «Білий птах з чорною ознакою»

Проте зступництво Петр Шелест з творчих працівників кіноцеху мало досить вибіркового характеру. Наприклад, фільм «Криниця для спраглих» — дебют у кінематографі Юрія Іллєнка як режисера-початківця було знято в 1965 році й покладено на «полицю»³⁰. У кінострічці вище політичне керівництво на чолі з Шелестом побачило викривлення «життєвої правди і характерів наших сучасників... з переконання ідеологів, якими живе народ Радянської України». Під безпосереднім контролем ЦК КПУ в другій половині 1960-х років відбувалися пошуки і викорінення інновацій в кіномистецтві. Питання «Про окремі серйозні недоліки в організації виробництва кінофільмів в Київській кіностудії ім. О. Довженка» 30 червня 1966 року розглянуло президія ЦК КПУ. Внаслідок тривалого обговорення, в якому взяли участь П. Шелест, В. Щербинський, А. Сквирський і інші, було прийнято постанову, в якій виносився вердикт про неможливість роботи кіномитців. «Антирадянський присмак» побачили члени комісії в члені президії ЦК КПУ у відзнятих матеріалах до фільму «Звірте свої годинники» (сценарій Л. Костенко, режисер В. Ілляшенко). Було припинено роботу над фільмом «Київські фрески», режисер

³⁰ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, спр. 869, рк. 67–70.

С. П р д ж нов звинув чено в містично-суб'єктивному ст вленні до подій Другої світової війни³¹.

Ідеологічне коригування в г лузі кіномистецтв Петро Шелест т його оточення здійснив ли і н д лі. Звернемося до щоденникових записів з 15–23 червня 1968 року: «Зустрівся з творчим колективом кіностудії імені Довженк , порозмовляв з колективом щодо поживлення роботи студії. Пог н о т м і дуть спр ви. Дуже велике захоплення містикою, рх ічними сюжетами, м л о г рних картин н суч сну тематику». Ймовірно Петро Шелест м в н ув зі кіноповість Юрія Іллєнка

«Вечір н Ів н Куп л » (1968 рік) — фольклорно-етногр фічну феєрію, яку було знято з прок ту з н - к зом міністр культури СРСР Ром нов через непр вильне тр ктування обр зу ц риці К терини П. У 1969 році б г то претензій т н рік нь з боку високих інст нцій було до сцен ріїв фільмів про Лесю Укр їнку «Поштовий ром н» (Д. Хр бровицький т Є. М т веев), «Коміс ри» (М. М щенко т Б. Т р сенко). З ч сів Шелест розпоч лися гоніння н кінорежисер Кіру Мур тову. Її «вторський» шедевр «Довгі проводи» (1971 рік) — кінем тогр фічне дослідження др ми людської с мотності т некоммунік бельності, створене н Одеській кіностудії, спеці льним рішенням ЦК КПУ від 18 лютого 1972 року опинилося під з бороною.

Н йбільшою н ціон льно-культурною подією з ч сів, коли Петро Шелест з їм в н йвищу п ртійну пос ду в Укр їнській РСР було гр ндіозне святкування н весні 1964 року 150-ї річниці від дня н родження Т р с Шевченк . В усіх куточк х Укр їни чит лися лекції, вл штовув лися тем тичні вечори, демонструв лися шевченківські кінофільми. Друков ні з соби інформ ції у шевченківські дні випуска ли ювілейні номери. А 9 березня 1964 року в Києві відбулося урочисте з сід ння гом дськості

Лін Костенко

³¹ ЦДАГО Укр їни, ф. 1, оп. 24, спр. 6160, рк. 16–19.

Художня виставка до 150-річчя від дня народження Тараса Шевченка. Київ, 8 березня 1964 року.

Фото: Nikolai Salyuchenko, P. Khorenko (TASS)

т керівництвом республіки, присвячене 150-річчю від дня народження Великого Кобзаря. Невідомо, пов'язано з цим збиранням П. Шелест та письменники М. Рильський, О. Гончар у своїх доповідях розкрили унікальний внесок Т. Шевченка в українську культуру та духовну скрізь люду ³². Схожі ювілейні зібрання відбулися у Москві та столицях інших союзних республік.

Гучне та широке обговорення відзначення 150-річного ювілею поета позитивно вплигло на формування української ідентичності. У середині 1960-х років стало зростати популярність нескіонів, які до цього були маргінальними з точки зору громадськості із висхідною п'ятою Тараса Шевченка, що відбулося у столиці УРСР. Триваючі висхідні п'яті Тараса Шевченка 22 травня (у річницю перепоховання праху Кобзаря в Кенівній Чернечій горі) біля пам'ятника поетові напроти головного корпусу Київського університету перетворилися на своєрідну громадську міфестцію з хист рідної мови, національної культури, власної історії. Наприкінці 1966 року серед

³² Ночовний О. Святкування ювілейних дат у СРСР: наприклад, 150-річчя від дня народження Т. Шевченка // Крестівство. 2014. № 3/4. С. 57–60.

предст вників творчої інтелігенції ктивно обговорюю лося пи т ння про н пр влення в п ртійні інст нції лист з прох нням до зволити щорічно відзн ч ти «День Т. Г. Шевченк » — 22 тр вня. З ходи з уш нув ння н ціон льного генія, які супроводжує лися спів нням «З повіту», чит нням віршів, прониз них любов'ю до Укр їни т з клик ми до соці льного визволення, дед лі більше ви клик ли стурбов ність ідеологічних структур пр влячого режиму. 23 тр вня 1966 року КДБ при РМ УРСР поінформув в ЦК КПУ про « кцію 22 тр вня » в Києві, в якій бр ло уч сть 150 осіб. Озн йомившись з інформ ційним повідомленням, політбюро ЦК КПУ з ж д ло від з відув ч відділу н уки т культури ЦК КПУ Юрія Кондуфор скл сти повний список осіб, які бр ли уч сть у нес нкціонов ному культурницькому з ході.

Н ступного року шевченківський тр вень переріс у бурхливу політичну демонстр цію. Спроби силового розгону імпрровізов ного літер турного вечор ш нув льників творчості Т. Шевченк виклик ли хвилю протесту в кол х укр їнських шістдесятників. Одр зу після інциденту в Києві було здійснено збір підписів під листом (близько 50 осіб), дресов них ЦК КПУ, міністру охоро ни гром дського порядку УРСР, Верховній р ді УРСР т IV з'їзду письменників СРСР, в якому висув лися вимоги пок р ти винних «у грубій розпр ві н д людьми, які зібр лися вш нув ти п м'ять Великого Кобз ря»³³. Щодо протестних н строїв укр їнської ін телігенції Комітет держбезпеки поінформув в першого секрет ря ЦК КПУ Петр Шелест , який відре гув в н лист спецслужб лише короткою резолюцією: «Озн йомити членів політбюро». Н против гу нес нкціонов ним кціям біля п м'ятник поет вище політичне керівництво республіки н чолі з П. Шелестом зініціюв ло проведення з тр вня 1968 року фестив лю «Київськ весн » — у формі м сових молодіжних гулянь під девізом «Х й міцніє дружб н родів-бр тів!». Проте з поч тков ний вл дою фестив ль як льгерн тив неформ льним літер турним вечор м шістдесятників не досяг б ж ного результ ту.

Утвердженню укр їнськості, пожв вленню інтересу до укр їн ської літер тури, крім шевченківських свят, сприяли відзн чен ня н держ вному рівні у 1969 році 200-ліття від дня н родження

³³ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 5 (1969 р.), спр. 3, рк. 377.

«Експо-67» у Монреалі

письменник Іван Котляревського та 100-літній ювілей поетеси Лесі Українки у 1971 році. Водночас Петро Шелест переймався питаннями посилення культурної присутності України у світі. Кермачем Української РСР виступив за встановлення постійних дружніх зв'язків між Україною та Канадою³⁴. У березні 1965 року Шелест підтримав ідею керівництва Ліги американських українців³⁵ виставити з коштів УРСР у Нью-Йорку пам'ятник Тарасу Шевченку, але натрапив на повне незрозуміння з боку членів президії ЦК КПРС³⁶. Дізнавшись наприкінці лютого 1965 року про підготовку вищим політичним керівництвом країни рішення про участь Радянського Союзу у всесвітній виставці у Монреалі в 1967 році, Петро Юхимович звернувся з відповідним листом до ЦК КПРС, в якому наполягав на «широкому покритті досягнень Української РСР у всіх областях і родного господарства та культури»³⁷. Навчати у Всесвітній виставці досягнень науки і культури «Експо-67», приуроченій 100-літтю Канадської федерації, наполягав й український дипломат, що, мабуть, вплинуло на позитивне рішення у Кремлі.

³⁴ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 5990, рк. 131–132.

³⁵ Ліга американських українців — проукраїнський громадський організація українців, створена у США в 1924 р.

³⁶ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 5990, рк. 133–134.

³⁷ Там само, рк. 81.

Для поїздки на «Експо-67» ЦК КПУ з твердив делегцію на чолі із заступником голови Ради міністрів УРСР Петром Троньком. Оскільки УРСР не могла вільно поїхати до Монреалю, то й не відкритті Всесвітньої виставки 28 квітня 1967 року не було офіційного представництва з Києва. Експонати з України були представлені в усіх розділах радянського павільйону і з ними лише друге місце після експозиції Російської Федерації — понад дві тисячі експонатів: електронно-лічильні машини, модель найбільшого у світі літака АН-22 («Антей»), збірка інструментів із синтетичних матеріалів, легковий автомобіль «З порожень-966», телевізор «Електрон», діючі моделі найновіших вугільних комбайнів, фотокінопротур, медичні прилади, моделі морських суден, окремі сорти сільськогосподарських культур, які вирощуються в Україні. 22 серпня 1967 року на Всесвітній виставці відзначена вся «День України». Напередодні, 20 серпня 1967 року, в радянському павільйоні делегція УРСР зустрівся з представниками преси (понад 600 журналістів). У своєму звіті про участь делегції УРСР у Всесвітній виставці в Монреалі її керівник Петро Тронько зазначив: «Більшість запитань були продиктовані щирим бажанням дізнатися якомога більше про сьогоденне життя Радянської України. Так, цікавилися організацією і планами науково-дослідницької роботи в республіці; діяльністю Інституту імені Кадомця Фізиків, життям українських спортсменів тощо. В той же час були представлені такі запитання: «Чому Україна не підтримує дипломатичних стосунків з іншими країнами і не має своїх представництв?», «Чи є школи з українською мовою навчання з меж республіки?», «Чому в російському павільйоні не видно експонатів союзних республік, чому ці республіки не мають своїх окремих розділів, України свого павільйону?», «Чому провадяться решти українських письменників?»³⁸.

Попри те, що Українська РСР не мала свого окремого павільйону, керівництво «Експо-67» виявило пошани українській стороні і влаштувало урочисту церемонію на Площі Наций. Українську

³⁸ Наскрижлях історії: З історії взаємозв'язків урядових структур і громадських кіл України з українсько-канадською громадою в другій половині 1940–1980-ті роки. Зб. док. матеріалів. Кн. 1. Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. С. 330–332.

делег цію прийняв мер Монре ля Ж н Др по, в місцевому те трі «Пелетье» відбул ся неофіційн зустріч керівник делег ції УРСР П. Троньк з прем'єр-міністром К н ди Л. Пірсоном³⁹. Упродовж 18–24 серпня укр їнські експон ти переглянуло пон д 600 осіб. Незв ж ючи н уріз ні повнов ження УРСР н Всесвітній вист вці, що відбув л ся під г слом «Людин і її світ», н думку історик , к демік НАН Укр їни Петр Троньк , «ЕКСПО-67» «ст л своєрідним містком, який з'єдн в Укр їну зі своєю ді спорою в К н ді»⁴⁰. Святкув ння у 1971 році 100-річчя від дня н родження відомого укр їнського письменник В сила Стеф ник керівництво УРСР н чолі з Петром Шелестом використ ло для промоції укр їнської культури з кордоном. Н відзн чення цієї події уряд УРСР перед в укр їнській гром ді К н ди п м'ятник Стеф нику. Його було відкрито під ч с фестив лю Тов риств об'єдн них укр їнців К н ди (ТОУК) в Едмонтоні.

Суч сники Петр Юхимович , його колеги по роботі, нинішні дослідники стверджують, що в «добу Шелест » м ли місце прояви «другої хвилі укр їніз ції». Просув ння й упров дження елементів укр їнської мови й укр їнської культури в різних сфер х суспільного життя у середині 1960-х років ст ло соціюв тися с ме з пост ттю російськомовного Петр Шелест , який н пос ді першого секрет ря ЦК КПУ ст в н м г тися говорити укр їнською. Син П. Шелест Віт лій, х р ктеризуючи мовну поведінку т мовне життя б тьк , з зн ч в: «...Він м йже десять років – з 1941 по 1950 – пропр цюв в у Росії, був відірв ний від укр їнської мови. Коли ми переїх ли н Укр їну, йому довелося з деякими труднощ ми знову з нурюв тися в укр їнську мову... У Києві у сімейному колі ми продовжув ли говорити по-російськи»⁴¹. В рто з -ув жити, що під ч с озн йомлення з лист ми, інформ ційними

³⁹ Сіромський Р. Дискусії про політичний ст тус Укр їнської РСР під ч с проведення Експо-67 у Монре лі // Міжн родні зв'язки Укр їни: н уклові пошук і зн хідки. 2014. Вип. 23. С. 118.

⁴⁰ Тронько П. Т. Н ш сил в єдн нні // Н скриж лях історії: З історії вз емов'язків урядових структур і гром дських кіл Укр їни з укр їнсько-к н дською гром дою в другій половині 1940–1980-ті роки. Зб. док. т м тері лів. Кн. 1. Київ : Ін-т історії Укр їни НАН Укр їни, 2003. С. 25.

⁴¹ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 744.

донесеннями, різного роду доповідними з писк ми, підготовленими республік нськими уст нов ми т орг ніз ціями, перший секрет р ЦК КПУ ч сто-густо н документ х робив помітки т резолюції звичною йому російською мовою.

«Поступово серед “н ціон льно стурбов ної” інтелігенції поч ли розходитися чутки про нібито легенькі укр інофільські симпатії нового “Першого”, — з ув жує укр їнський літер тор Ів н Дзюб . — У публічних виступ х він ст р вся говорити укр їнською мовою, і хоч д в лося це йому в жкув то, ле ж докоряти йому не було чого: дже він б г то ч су пр цюв в у Росії, т й відгум ніт рної культури стояв д леченько. Р птом в околицях Києв з’явилися невеличкі рестор ни т “корчми” з “укр їнськими” н зв ми (“Курінь”, “Н т лк -Полт вк ” тощо), з елемент ми укр -їнської етногр фії в оформлені й обслузі, в одному з них (зд -ється, в тій же “Н т лці-Полт вці”, при в’їзді в Київ з боку Бориспільського еропорту) обжився н пів ндегр ундний укр їнський оркестр н родних інструментів під керівництвом В дим Смогителя, свого роду музичного дисидент . Н зви-вивіски зі словом “Укр їн ” поч ли з’являтися н різних торговельних з кл д х»⁴². Особисті вр ження юних літ про озн ки «побутової укр їніз ції в шелестівську епоху» описує журн ліст, політолог Сергій Гр бовський: «У середині 1960-х у столиці з’являються рекл мні щити укр їнською мовою... І н віть у ЦК КПУ н телефонні дзвінки, як розповід ли мені люди ст ршого віку, відповід ли укр їнською мовою... Вийшло друком чим ло дивовижних дитячих книг, як укр їнських вторів, т к і перекл дів... В рто зг д ти й пр ктику дублюв ння російських фільмів н телеб ченні, коли н віть персон жі сері лу “Щит і меч” з говорили укр їнською»⁴³.

Н ледь помітну дерусифік цію укр їнських міст зверт ли ув -гу й високопост влені держ вні чиновники. Із щоденникового з -пису Петр Шелест з другу половину квітня 1967 року: «З Ялти з телефону в Д. С. Полянський (перший з ступник голови Р ди

⁴² Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 763.

⁴³ Гр бовський С. Укр їнськ мов в ч си СРСР. Друг хвиля «великої» укр -їніз ції // С йт Р дію Свобод . 2020. 6 лип. Режим доступу: <https://www.radio.svoboda.org/a/30709133.html>

міністрів СРСР. — *Авт.*), де він відпочив є. У нього з лишилося г рне вр ження про місто, його керівників, про порядки, ле все ж висловив “серйозне” з ув ження, що нібито міністр торгівлі Укр - їни А. С хновський д в вк зівку н всіх торговельних об’єкт х Криму перепис ти н зви укр їнською мовою. (Це було непр в дою.) Були вивіски і укр їнські, і російські Але ось виявилось, н Укр їні ще одн “кр мол”. Полянський тільки відобр зив думку і н стрій високопост влених, ле убогих і неповноцінних “ідеоло гів”. Як обмеженість думки, н що витр ч ється ч с т енергія. Чому ж у Грузії. Азерб їдж ні, Вірменії, Узбекист ні, Киргизст ні Приб лтійських республік х це не виклик є ніяких з ув жень?»⁴⁴.

Н укр їніз цію публічного простору міст Київ з ч сів Петр Шелест вк зує у своїх спог д х колишній голов КДБ СРСР, згодом з ступник голови Р ди міністрів УРСР (1967–1981 роки) Володимир Семич стний: «...Біля оперного те тру в Києві стояв н пост менті бюст Пушкін . Його знім ють і переносять до з воду “Більшовик”, н околицю Київ , н це місце ст влять п м’ятник Лисенку. Ряд вулиць перейменовують. Зокрем , з мість прізвищ російських письменників з’явилися прізвищ письменників укр - їнських... Яюсь приходжу в оперний те тр. Директор зустріч є мене. Йде “Піков д м ” укр їнською мовою. Я пит ю: “А в Києві хіб не зн ють російської мови, поезії Пушкін ? Тим більше і музик російського композитор . Ви н м г єтеся іт лійські речі спі в ти пог ною іт лійською мовою, російську оперу н укр їнську мову перекл д єте. Чому?” — “Ну, якщо цього не робити, — цілком серйозно говорить директор, — то укр їнці ніколи не будуть зн ти російської культури”»⁴⁵.

Н дещо еп т жну поведінкову стр тегію укр їнофіл Петр Юхимович вк зує відповід льний ред ктор республік нської «Робітничої г зети» Юхим Л зебник: «П. Ю. Шелест з вжди ви м г в від керівних пр цівників зв жити н те, що вони пр цю ють н Укр їні, тож їхньою головною мовою м є бути укр їнськ .

⁴⁴ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 238.

⁴⁵ Семич стний В. Е. Беспокоеное сердце. Москв : В гриус, 2002. 460 с. // Режим доступу: <https://libking.ru/books/nonf-/nonf-biography/463011-2-vladi-mir-semichastnyu-bespokoynoe-serdtse.html#book>

Пригадую той самий епізод. На одній з республіканських нарад, всі промовці виступали українською мовою, головний Одеського облвиконкому, який добре знав українську і погано володів російською, чомусь вирішив виступити саме по-російськи. Тож мову нього вийшло, російські слова перемежовувались з українськими. Шелест уважно слухав, потім запитав: «Невже в Одесі є своя республіка, і в тій республіці так дивовижно мовляють?» — Головний Одеського облвиконкому знітився, нічого не відповів, але і продовжив свій виступ уже українською мовою»⁴⁶. З переконаннями покоління шістдесятників, які не водить дослідник О. Сігн, в українських міністерствах за часів Шелеста було заборонено користуватися друкарськими машинками з неукраїнським шрифтом (документального підтвердження не знайдено), листування навіть поза межами України мало здійснюватися виключно українською мовою⁴⁷.

То чи існувала за часів Шелеста програма «другої українізації» в республіці? Посівши крісло першого секретаря ЦК КПУ, Петро Юхимович у центрі гуртової політики стикнувся з проблемою політизації руху на користь української мови в республіці. Наприкінці 1950-х — початку 1960-х років на тлі процесу десталінізації радянського суспільства органами держбезпеки в УРСР було помічено зростання невдоволення окремих представників української інтелігенції та студентства у зв'язку з посиленням політики русифікації. Сподівання змін на користь української мови в політиці в УРСР творча інтелігенція пов'язувала з усуненням із політичного Олімпу Микити Хрущова. Після жовтневого пленуму (1964 року) ЦК КПРС серед знаної її частини спостерігалося намір винести питання про розвиток української мови на обговорення партійних органів та прагнення домогтися скасування 9-го пункту⁴⁸ Закону «Про зміцнення зв'язку школи із життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР»

⁴⁶ Лазебник Ю. Світло й тіні в мовній історії України // Літературна Україна. 1989. № 35 (31 серпня). С. 2–3.

⁴⁷ Сігн О. Петро Юхимович Шелест: міфи і реальність // Режим доступу Pseudology.org.

⁴⁸ У пункті 9 Закону «Про зміцнення зв'язку школи із життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959 р.) здекларовано про волевільно вирішувати питання до школи з якою мовою викладаються відділенням дітей.

(1959 рік). В одному із донесень структурних підрозділів держбезпеки з лютий 1965 року під назвою «Про неціонльненепитання» повідомлялося: «Перевіжн більшість осіб, відомі оргнамкДБ як невдоволені неціонльною політикою України, в приватних бесідах висловлює думку, що питання про покращення розвитку української мови й культури можна вирішити тільки в контакті з партійними органами. У зв'язку з цим висловлюється невдоволення деякими публічними виступами письменників Дзюби та Шумила, котрі, на їх думку, інколи мають провокаційний характер із жорсткою створенню нормальної обстановки у творчих організаціях»⁴⁹. З даними рдянських спецслужб, наприкінці 1964 року членми Спілки рдянських письменників України надіслані до ЦК КПРС п'ять листів відпривити ряд відкритих листів із метою повернути увагу Кремля до «існуючих перегинів ленінської неціонльної політики України»⁵⁰.

Ребілітація постітінком освіти Миколи Скрипника, встановлення йому пам'ятника у Харкові в 1969 році було сприйнято різними прошарками населення як сигнал до повернення політики коренізації 1920-х років. У творчих колах, у студентських аудиторіях знову були актуальності дискусії з неціонльного питання в Україні, зростає інтерес до вивчення українських процесів в УСРР. У середині 1960-х років у середовищі української інтелігенції визрівають ідеї оприлюднити «Звернення з проблем неціонльної політики України до комуністичних партій соціалістичних країн», підготувати й розповсюдити серед громадськості відповідний тематичний збірник партійних документів.

Доля української мови, дискусія щодо нового етапу розвитку неціонльних відносин в СРСР в контексті гасла про «зближення націй і досягненням їх повної єдності», озвученого на XXII з'їзді КПРС, стали головними темами сесії першої половини 1960-х років. Якщо розповсюдження листівок із «неціонльними гаслами», поширення відповідних позцензурних протестів партійні органи і спецслужби всіляко намагалися приховати, то деякі студентські зворушення стали відомими далеко за межами

⁴⁹ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3 (1968), спр. 2, рк. 264–276.

⁵⁰ ТМС мо, рк. 140–146.

України. Так сталося із засіданням гуртка української літератури філологічного факультету Київського державного університету, на яке 13 квітня 1965 року зібралось близько 400 осіб. Наприкінці квітня 1965 року відділ науки і культури ЦК КПУ докладно поінформував Петра Шелеста про масову культурологічну акцію в столичному університеті, на якій висувалася вимога про «переведення усіх вищих навчальних закладів на виключно українську мову викладання»⁵¹.

Ознайомившись «з рядом нездорових явищ», що мали місце у стінах Київського державного університету, Петро Шелест підтримав ініціативу завідувача відділу науки і культури Юрія Кондуфора щодо проведення у вищих навчальних закладах Києва заходів, спрямованих на «піднесення політичної пильності», засудження виступів студентів та викладачів, які «пропагують невірні положення, припускають дії, що завдають шкоди справі виховання молоді»⁵².

Діяльність мовного гуртка в університеті ім. Т. Г. Шевченка стала предметом спеціального обговорення на нараді ректорів, секретарів партійних та комсомольських організацій київських вишів, на якій пролунали заклики про «підвищення персональної відповідальності» викладачів за виховну роботу серед студентів⁵³.

Наростання опору денационалізації з боку інтелігенції й студентства спонукали партійне керівництво республіки на чолі з Петром Шелестом в 1965 році зробити кілька несміливих кроків у напрямі поширення української мови у вищій школі. Виступаючи на нараді ректорів і секретарів партійних організацій вищих навчальних закладів у липні 1965 року, член президії ЦК КПУ Андрій Скаба дав указівку про перехід викладання у вишах республіки національною мовою в тримісячний термін. Своєю чергою Міністерство вищої й середньої спеціальної освіти УРСР

Юрій Кондуфор

⁵¹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 4302, арк. 96–98.

⁵² Там само, спр. 6003, арк. 16, 24.

⁵³ Там само, арк. 24.

Андрій Скаба

розробило заходи, згідно з котрими передбачалося запровадити у вишах, на курсах та в академічних групах вивчення української мови за факультативною формою. Українська мова мала стати мовою наукових журналів, підручників та посібників. Проте накреслені плани на практиці реалізовані не були. За вказівкою союзного керівництва наприкінці серпня — початку вересня 1965 року в різних регіонах України відбулися політичні арешти. Ініційована з Москви широка ідеологічна кампанія, направлена на «нейтралізацію націоналістичних елементів» у республіці поставила Петра Шелеста та його оточення в складну ситуацію. Широке впровадження української мови у вищій школі у ЦК КПУ вирішили «поставити на паузу».

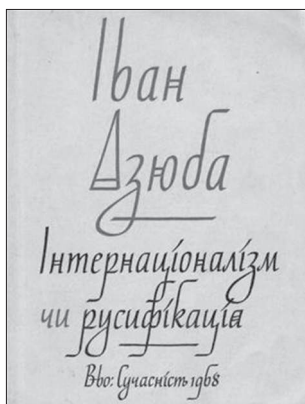
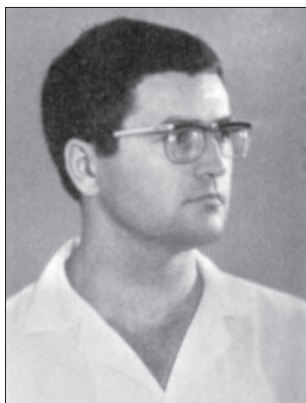
В опозиційних колах недолугість планування партійно-державними органами «локальної українізації» та її швидке призупинення було сприйнято як «фальшивий розигриш»⁵⁴. Про реакцію в українському соціумі на дії влади щодо розширення сфери вжитку української мови у вищих навчальних закладах УРСР йшлося в інформаційному повідомленні голови КДБ при Раді міністрів УРСР Віталія Нікітченка, надісланому Петру Шелесту наприкінці жовтня 1965 року: «Комітет держбезпеки при РМ УРСР має у своєму розпорядженні дані про те, що окремі представники творчої і наукової інтелігенції міста Києва, активно обговорюючи питання про переведення викладання у вищих навчальних закладах республіки на українську мову, заявляють про нібито навмисну непідготовленість цих заходів. Так, один з представників творчої інтелігенції заявив у приватній бесіді: “Те, що зробили з українізацією вищої школи, — паскудна справа. Це схоже на будівництво будинку, зводити який дозволили, а будматеріалів не видали. Так і тут: не підготували підручників, статей, не провели роз’яснювальної роботи зі студентами. Це зроблено провокаційно. Мовляв студенти самі будуть відмовлятися від українізації. Між іншим, уже

⁵⁴ Дзюба І. Кілька слів про П. Ю. Шелеста // Шелест П. Справжній суд історії ще попереду : спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 764.

є реакція. Студенти будівельного інституту подали заяву, щоб знову перейти на російську мову... Через деякий час в ЦК скажуть, що студентство не хоче українізації і потрібно від неї відмовитися. Слід написати лист від імені викладачів, в якому вказати, що перехід викладання українською мовою у вищих навчальних закладах — дуже потрібний і давно необхідний крок, але робити це потрібно не так. Не слід вимагати зараз від професорів і студентів відразу переходити на українську мову, це може сильно нашкодити справі. По-перше, потрібно подбати про забезпечення студентства українськими підручниками. По-друге, не потрібно вимагати, щоб викладачі перейшли в цьому році на вживання української мови, це слід робити поступово. З цією метою потрібно організувати відповідні курси української мови і для викладачів. Такий лист має підписати велике число викладачів. Головне, щоб ця пропозиція надійшла до Міністерства вищої освіти і в ЦК. Потрібно, щоб математики, фізики та викладачі гуманітарних наук були знайомі з українською мовою, добре знали її...»⁵⁵.

Поza тим спецслужби володіли інформацією про наміри літературного критика, члена Спільки письменників України Івана Дзюби підготувати науковий трактат, присвячений мовній політиці в Українській РСР. Іван Дзюба був переконаний, що викладені в його праці факти і судження послужать приводом до серйозної та зацікавленої дискусії у вищих партійних колах республіки. Ознайомившись з рукописом І. Дзюби, П. Шелест у січні 1966 року наказав у приміщенні ЦК Компартії України провести нараду, за участю українських письменників, викладачів вищих навчальних закладів, керівників науково-дослідних установ, працівників апаратів ЦК КПРС та ЦК КПУ. Її наслідком стало формування представницької комісії, яка мала підготувати обґрунтований документ, який викривав би антирадянську суть праці «Інтернаціоналізм чи русифікація?». У 1969 році з метою спростування тверджень І. М. Дзюби була видана і поширена в Україні та за кордоном колективна брошура «Що і як обстоює Іван Дзюба?» під вигаданим псевдонімом Богдан Стенчук. Як довела практика, ідеологічні маніпуляції П. Шелеста та його підлеглих не досягли поставленої мети. Праця І. Дзюби «Інтернаціоналізм

⁵⁵ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3 (1968), спр. 4, арк. 38–39.

Видання книги
«Інтернаціоналізм
чи русифікація?»
Іван Дзюба
1968 року

Іван Дзюба

чи русифікація?» широко розповсюджувався в Україні, інших республіках СРСР, дістав схвальну оцінку української діаспори у світі.

Проведення компартійною верхівкою широкомасштабних ідеологічних кампаній із роз'яснення небезпеки українського буржуазного націоналізму, з стосування політичних репресій лише посилювало процес політизації громадського руху незалежності української мови. У серпні 1966 року Комітет держбезпеки при Раді міністрів УРСР підготував доповідню з писку П. Шелестові під назвою «Щодо проявів українського націоналізму в республіці». У документі констатовано, що серед різних прошарків населення «особливо багато фіксується висловлювань невдоволення тим, що в багатьох міських середніх школах, технікумах і вузах республіки викладання ведеться не на українській, а російській мові. Як докази утисків українського народу, «обкривлення» його історії вказується і на те, що не вивчається історія України, що курс історії СРСР є по суті курсом історії Росії, що здійснюються багато революційних діячів минулого Росії, а логічні діячі України збуті бо ж згадуються тільки в негативному плані, тільки тому, що вони свого часу виступили проти поневолення України Росією. Зіст вляють письменників Буніна і Винниченка, істориків Ключевського і Грушевського і т. п. ... Нерідко висловлювання про утиски української мови і культури допускають люди, які навіть не думають про український націоналізм і в минулому не були

дотичні до нього. Все це сприяє розплюнюванню національних пристрастей. Неодноразово спостерігався факт, коли націоналістично налаштовані особи все частіше переходили зі сфери мови в сферу політики і певною мірою піскочувалися на позиції українського буржуазного націоналізму. Зрештою фіксується поява в цьому середовищі фанатичних елементів, які можуть піти назустріч ліквідації»⁵⁶.

Напередодні проведення V з'їзду письменників Української РСР Петро Шелест 12 листопада 1966 року отримав інформацію від спецслужб про те, що в колі творчої інтелігенції формується група осіб, «обізнаних у питаннях національної політики України, для вивчення і реферуваних матеріалів із значеного питання, що публікуються в радянській пресі, з тим, щоб в кінцевому підсумку скласти свого роду “енциклопедію з національного питання”»⁵⁷. З дві дні до початку письменницького форуму квідебісти ознайомили першого секретаря ЦК КПУ зі змістом «Статистичної довідки» про кількість російських та українських шкіл в Києві, яку «окремі члени СПУ висловлюють наміри довести до відомостів V з'їзду письменників України»⁵⁸. Вловлюючи настрій, що панували в той час у письменницькому середовищі, Петро Шелест у промові на V з'їзді Спілки письменників України 16 листопада 1966 року став говорити на тему, як можна зблизити його з творчою інтелігенцією: «Розвиток соціалістичної української культури і мови багато в чому залежить від людей, які зібралися сьогодні тут. І перше все не від розмов про необхідність чогось розвитку, від самої творчості. Треба бережливо, з повагою ставитися до самої рідної, чудової української мови. Це наш великий спадщина, яку кожний з нас і в першу чергу ви, письменники, повинні берегти і розвивати. Романи, повісті, новели, поезії високого ідейного звучання, написані прекрасною українською мовою на високому художньому рівні, — ось те, що необхідно для подальшого збагачення і розвитку національної культури і мови. В наш труд в цьому напрямку підтримує вся і завжди буде підтримувати Комуністичною партією... Здобутки української культури знаходять визнання

⁵⁶ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3 (1968), спр. 4, рк. 284–286.

⁵⁷ Т м с мо, спр. 8, рк. 258–260.

⁵⁸ Т м с мо, рк. 261–263.

у всьому світі. Ось і сьогодні на Європейському, Азіатському, Американському континенті гордо звучить українське слово, українська пісня, з хоплення виклик ють наші тінці»⁵⁹.

Виступ високопоступового партійного чиновника біг то хто в Україні та в діспорі розцінив як зклик на підтримку вживання української мови на території Керова з Кремля процесом втілення в життя «теорії злиття націй та відмирення національних мов». На думку літературознавця Івана Дзюби, підготовки та виголошення доповіді першим секретарем ЦК КПУ перед майстрами було лише спробою змастити проблеми в цій рині на національних відносинах. «Трохи скептичне, трохи іронічне вранження виклик в нас, молодших, і “знаковий” виступ Шелест на з’їзді письменників України, — згадував у 2002 році дисидент Іван Дзюба. — Навпевне ж, служби, які готували цей виступ, добре знали про глибоке невдоволення літераторів (і не тільки їх) став новизною української мови і вважали за доцільне, щоб “Перший” сказав їм щось приємне. І Шелест розсипався у компліментах українській мові (напевне ж, щирих), але нічого не сказав про сумніви її побутування. Тому до його партійників українській мові я особисто поставився швидше з розчаруванням, вбачаючи в них підміну теми розмови, відхід від проблеми, — тоді як увесь з’їзд, і насамперед літератори старшого покоління, Шелестових хвили “рідній мові” зустрілися з цими. Пізніше я їх зрозумів: їм таке доводилося пережити, що навіть самий вир з “рідних мов” в устах партійного вождя звучав як блга вість»⁶⁰.

Образні висловлювання Петра Шелеста про мову як про «національний скраб» утвердили у масовій свідомості населення республіки думку, що керівник УРСР є поборником українства. На адресу вищого політичного керівництва республіки в другій половині 1960-х років стали надходити різного роду заяви, листи від вчителів, викладачів і інженерно-технічних працівників, робітників, у яких висловлювалося занепокоєння мовною політикою в Україні РСР. Зокрема, гідний уваги лист робітника І. Т. Мовенка, надісланий в 1967 році на ім’я першого секретаря

⁵⁹ ЦДАМЛМ України, ф. 590, оп. 1, спр. 630, арк. 28–29.

⁶⁰ Дзюба І. Кілька слів про П. Ю. Шелеста // Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 763–764.

ЦК КПУ П. Шелест . В ньому втор виявляє глибоку обізнаність з історією України, вводить численні приклади з літопису українсько-російських зв'язків, приходять до з'ясування конотрадічливих в цьому випадку узагальнень: «...Петро І і Котляревський вели політику знищення козацтва, інші цілі — знищення української мови. Сталін і його прибічники — знищення всього українського народу. Тепер народ не чіпляється, але політика поступового знищення української мови і культури проводиться і до сьогоднішнього дня»⁶¹. Навесні 1967 року в середовищі української інтелігенції циркулював проект «Відкритого листа першому секретарю ЦК КПУ», в якому з'ясувалося питання дискримінації української мови. Апелюючи до публічних висловлювань керівників республіканської партійної організації, анонімні автори колективного листа пропонували ЦК КПУ розробити чітку програму «піднесення авторитету української мови в очах населення Української РСР»: «Вельмишлюбний і дорогий Петре Юхимовичу! Ми глибоко зворушені спілкуваннями з вами. В наш час з'їзди письменників України словили про те, що треба бережливо, з повагою ставитись до нашої рідної чудової української мови, що це не шкідливо, велика спадщина, яку кожен з нас повинен берегти і розвивати... Розв'язання багатьох проблем безперешкодного розвитку української мови в Україні і поза її межами випливає з урахування зивок “згори”. Ми впевнені, що незалежні авторитетні постаті ЦК КПУ та уряду УРСР можуть могутньою поштовою буйною розквіту нашої рідної мови та культури, дійово допоможуть національному відродженню, що вже стихійно триває в українському народі»⁶².

У травні 1968 року до центральної організації партійного керівництва республіки звернулися нащадки видатних діячів української культури — літературознавець Полін Довженко, літературознавець Зоя Коцюбинська-Юхименко, артистка Леся Кропивницька, вчителька Віра Нечуй-Левицька, музикознавець Остап Лисенко, кінорежисер технічних наук Нестор Тобілевич, кінорежисер філологічних наук Тарас Френко, які вбачали у розширенні сфери вжитку української мови реальний шлях до національно-культурного відродження України⁶³.

⁶¹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, спр. 126, рк. 59.

⁶² ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 6, рк. 29–61.

⁶³ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, спр. 127, рк. 37.

Рух з поширення укр їнської мови в УРСР зн йшов підтримку серед ді спори. Описуючи в щоденнику офіційні з ходи з н годи 150-ліття від дня н родження Т р с Шевченк , Петро Шелест зг д в цік вий епізод тогоч сних святкув нь, який був пов'яз ний з предст вник ми к н дійських укр їнців: «1–10 червня (1964 року. — *Авт.*). Провів ост нній день з гостями, що прибули н святкув ння 150-ліття із дня н родження Шевченк . Всі зустрічі, розмови і прийоми пройшли добре. Б г то метушні було з к н дцями, вони ст влять пит ння про укр їнську мову і культуру, про утиски т переслідун ння творчої інтелігенції. Дуже скл дн проблем , н ж ль, в ній чим ло пр вди»⁶⁴. Здійснення держ вної політики, спрямов ної н утвердження і под льший розвиток російської мови в н ціон льних республік х СРСР, виклик л з непокоєння з боку Тов риств об'єдн них укр їнських к н дців (ТОУК) т Комуністичної п ртії К н ди (КПК), зоріентов них н тісну співпр цю із СРСР. З вдяки н поляг нням ТОУК у січні 1967 року пленумом ЦК Комп ртії К н ди було прийнято рішення н пр вити делег цію в УРСР для з'ясув ння пит нь, пов'яз них із ре ліз цією н ціон льної політики СРСР. Член делег ції Комп ртії К н ди укр їнський письменник т публіцист Петро Ількович Кр вчук у мему р х пис в: «Поїздк делег ції не бул чиєюсь особистою примхою, коначною потребою з'ясув ти той ст н, в якому опинил сь укр їнськ мов , порушув лося судочинство н Укр їні, з боронялося к н дським укр їнцям відвідув ти рідні сел . Зверт ння до ЦК КП К н ди посл ти т ку делег цію в Укр їну виходило від усіх членів кр йового викон вчого комітету ТОУК. Ми хотіли зн ти, як здійснюється в Укр їні н ціон льн політик , чому скорочується число укр їнських шкіл, н йбільш у великих міст х і в р йонних центр х, чому судять людей з з критими дверим з їх політичні перекон ння»⁶⁵.

Очолов н першим секрет рем ЦК Комп ртії К н ди Тімом Б ком делег ція, перебув л в СРСР у березні-квітні 1967 року. Про н пруженість у стосунк х двох комуністичних п ртій, які м ли місце н той ч с, свідч ть щоденникові з писи Петр Шелест : «Дуже б г то доводилось н шим тов риш м пр цюв ти з цією

⁶⁴ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 174.

⁶⁵ Кр вчук П. Без недомовок : спог ди. Київ ; Торонто, 1995. С. 111.

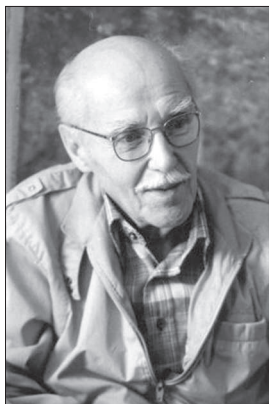
делег цієїєю. Особливо з П. Кр вчуком — це розумн т досвідчен людин т політик, ле б г то пит нь тр ктує зі своєї “дзвіниці”, особливо пит ння н ціон льної політики»⁶⁶. Окрім зустрічей з пр тійними функціонер ми високого рівня в Москві т Києві, відповід льними пр цівник ми Ак демії н ук УРСР, Держпл ну УРСР, Спільки письменників УРСР, члени делег ції м ли можливість відвід ти школи, вищі н вч льні з кл ди, підприємств , колгосп т р дгосп Укр їни.

Гостр дискусія розгорнул ся під ч с розмови делег ції ЦК Комп ртії К н ди з член ми колегії Міністерств освіти УРСР. У дет льному звіті про візит к н дської делег ції міністр освіти Укр їнської РСР Петро Удовиченко з зн ч в: «П. Кр вчук виступив з з явою, в якій ск з в, що їх вр ження про те, що н Укр їні з неп д є укр їнськ мов й культур ґрунтується н тому, що, по-перше, голов Спільки письменників Укр їни тов. О. Гонч р з явив н ост нньому з'їзді письменників, що викл д ння укр їнської мови в школ х республіки перебув є в гіршому ст новищі, ніж іноземні мови; по-друге, що в Укр їнській РСР існують школи з російською мовою викл д ння; по-третє, що нем є шкіл з укр їнською мовою викл д ння в Москві, н Куб ні, в К з хст ні, де живе б г то укр їнців, що в університет х і технічних вуз х Укр їни викл д ння ведеться російською мовою. Ці пит ння тов. Кр вчук пост вив у грубій формі і н підвищеному тоні, у ст ні гр ничної роздр тов ності... Слід з зн чити, що під ч с прийому тов. тов. П. Кр вчук, В. Г р сим, А. Білецький т Ю. Соломон виявляли нервозність і тенденційність»⁶⁷.

Після повернення в К н ду члени делег ції Комп ртії К н ди підготув ли звіт, в якому н водилися численні порушення н ціон льних пр в корінного н селення, непоодинокі вип дки переслідування ін кодумців. У ньому, зокрем , говорилося: «Пр тія і комуністи, які пр цюють у середовищі укр їнських н ціон льних груп у К н ді, повинні перейти до н ступу у висвітленні процесів в Укр їнській РСР і підтвердити себе більш рішуче як поборники н ціон лізму... Н ш звіт повинен якн йскоріше ст ти публічним

⁶⁶ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 237.

⁶⁷ ЦДАВО Укр їни, ф. 166, оп. 15, спр. 6154, рк. 2–13.

Ів н Коляск

через мітинги, ст тті в г зет х, інтерв'ю і тому подібне. Він не може бути тр кто-в ний як внутрішньоп ртійне пит ння»⁶⁸. Після трив лих дискусій офіційний звіт т ки був н друков ний 1 січня 1968 року в г зеті ТОУК «Життя і слово», т кож у першому числі бюлетеня Комп ртії К н -ди «Viewpoint» того ж року (в Укр їні звіт КПК був опубліков ний лише у 1990 році в журн лі «Дніпро»). Інформ ція про ст -новище в Укр їні виклик л г рячу полеміку в середовищі укр їнської ді спори. Г зет «Ottawa Journal» відзн ч л , що «вперше з 47 років свого існув ння Комуністичн

п ртія К н ди кинул виклик Кремлю і звинув тил його у політиці русифік ції, довел до відом світової гром дськості й пропозицію, як нікого не могл з лишити б йдужою»⁶⁹.

Н йбільшого резон нсу серед з хідної укр їнської ді спори н -бул книг укр їнського к н дського письменник , член Комп ртії К н ди Ів н Коляски (н вч вся у 1963–1964 рок х у Вищій п ртійній школі при ЦК КПУ в Києві) «Освіт в Р дянській Укр -їні. Дослідження в г лузі дискримін ції т русифік ції», н друков -н в середині лютого 1968 року в м. Торонто вид вництвом «Peter Martin Association» тир жем п'ять тисяч примірників. Автор книги, спир ючись н широке коло джерел (розпорядження Міністерств освіти УРСР, ст тистичні збірники, періодичні вид ння, твори с мвид ву), особисті вр ження від зустрічей і бесід з учителями т учнями, викл д ч ми т студент ми, пост вив з мету пок з ти н ф кт х процес русифік ції у школ х, ПТУ, технікум х, виш х Укр -їни. Зн чну ч стину книги І. Коляск присвятив висвітленню руху гром дськості н з хист укр їнської мови т н веденню конкретних прикл дів протестів проти русифік ції Укр їни. Вихід у світ книги І. Коляски схв льно зустріл укр їнськ ді спорн т к н дськ прес . Т к, н прикл д, торонтськ г зет «Telegram» н зв л книгу І. Коляски «н йтяжчим до цього ч су уд ром по внутрішній

⁶⁸ ЦДАГО Укр їни, ф. 1, оп. 25, спр. 4, рк. 4–65.

⁶⁹ Т м с мо, спр. 159, рк. 17.

політиці СРСР» т «бомбою сповільненої дії»⁷⁰. Своєю чергою Центр льний комітет Комп ртії Укр їни ох р ктеризув в пр цю І. Коляски як «провокаційні, ворожі вип ди проти Р дянського Союзу», і в под льшому, через диплом тичні к н ли, н стійно н поляг в перед Комуністичною п ртією К н ди, Тов риством об'єдн них укр їнців К н ди розглянути поведінку член КПК І. Коляски т опублікув ти н сторінк х підконтрольної преси м тері ли, які спростовують висновки книги «Освіт в Р дянській Укр їні»⁷¹.

Мовн політик в Укр їнській РСР, переслідув ння ін кодумців в СРСР перебув ли в центрі ув ги Комітету укр їнців К н ди (КУК). Н передодні т в дні проведення Конференції ООН з пр в людини в Тегер ні (22 квітня — 12 тр вня 1968 року) КУК провів широком шт бну к мп нію, метою якої було оприлюднення «м тері лів, які свідч ть про порушення Декл р ції пр в людини Укр їнською РСР» т розповсюдження серед делег тів предст вницького форуму книг «Лихо з розуму» В'ячесл в Чорновол т «Освіт в Р дянській Укр їні» Ів н Коляски⁷². КУК, р зом з іншими укр їнськими орг ніз ціями К н ди, бр в ктивну уч сть в орг ніз ції у міст х Вінніпегу, Едмонтоні, Торонто «Днів Укр їнської Н родної Республіки», «Днів солід рності з укр їнським н родом т з хисту переслідув них діячів культури н Укр їні», «укр їнських тижнів», н яких неоднор зово обговорюв л ся мовн ситу ція в УРСР⁷³.

Не стояв осторонь від н ціон льно-культурних проблем в УРСР і Світовий конгрес вільних укр їнців (СКВУ) — н йвищ координ ційн гром дськ н дбудов укр їнської ді спори у світі. 17–19 листоп д 1967 року в Нью-Йорку відбувся перший конгрес СКВУ, який зібр в пон д тисячу делег тів з Австр лії, Аргентини, Бельгії, К н ди, Люксембургу, Іт лії, Нідерл ндів, Німеччини, США, Фр нції, Чилі, Швейц рії. Основну діяльність делег ти Конгресу вирішили спрямув ти н об'єдн ння зусиль укр їнців ді спори для допомоги укр їнському н роду в боротьбі з нез лежність, збереження етнічної т духовної с мобутності емігр ції.

⁷⁰ ЦДАГО Укр їни, ф. 1, оп. 25, спр. 121, рк. 37.

⁷¹ Т м с мо, оп. 24, спр. 108, рк. 56–58.

⁷² Диплом тичний рхів Міністерств з кордонних спр в Укр їни, ф. 1, оп. 1, спр. 1824, рк. 116–120.

⁷³ ЦДАГО Укр їни, ф. 1, оп. 25, спр. 930, рк. 41.

Виходячи з прогнаних з сід, учасники та гості конгресу схвально зустріли з'яву викладачів американських коледжів, університетів і науковців провідників українського походження «Про ситуацію в Україні», в якій від генерального секретаря ЦК КПРС Леоніда Брежнєва висловлено: «1. Нідати українській мові статус державної мови в УРСР. 2. Заводити українську мову як мову навчання в усіх школах УРСР»⁷⁴.

Ініціативи української дії спори викликали протидію органів влади УРСР міжнародній арені, проте у внутрішній політиці змушувало вище політичне керівництво республіки на чолі з Петром Шелестом, озирючись на Москву, здійснювати обережні кроки щодо усунення деяких перегинів у мовній сфері. Під час обговорення влітку 1968 року проекту Статуту з гуманістичної школи П. Шелест звернувся з листом до ЦК КПРС, в якому запропонував «заводити обов'язкове вивчення російської мови у школах з національною мовою навчання та водночас зробити обов'язкове вивчення мови народу республіки у школах з російською мовою навчання»⁷⁵. Так позиція Шелеста, з одного боку, відображала ідеологічні орієнтири національної політики Компартії України, суть яких полягала в забезпеченні рівних умов для вільного розвитку всіх національностей, зміцненні дружби між народами, утвердженні українсько-російської двомовності, з іншого — пригальмували форсований курс на русифікацію республіки.

Зрідняття напруженості в українському соціумі щодо мовного питання, переслідування інтелектуальних вищих політичних керівництвом УРСР змушене було піти на прямий діалог з творчою інтелігенцією, особливо чутливою до всього того, що відбулося в гуманістичній сфері. У травні 1968 року ЦК КПУ висунув ідею влаштувати поїздку очільника республіки по Дніпру з групою українських літераторів. До рандеву у формі «безкраваток» перший секретар ЦК КПУ ретельно готував вся: «Перегляд в численну пошту, вивчали питання щодо майбутньої зустрічі із Секретаріатом письменників і провідними письменниками України, — написав у щоденнику Петро Шелест. — Теплоходом по Дніпру відправилися в господарство “Тетерів” чоловік 35–40 письменників на чолі з Секретаріатом

⁷⁴ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, спр. 1891, рк. 11.

⁷⁵ Там само, спр. 1, рк. 237.

Спілки письменників Укр їни н прогулянку і ділову неофіційну зустріч. Були відверті, ле р зом із тим і гострі з пит ння, бесід проходил у вз емному розумінні усіх непростих пит нь»⁷⁶.

З конспектов ні секрет рем ЦК КПУ з ідеології Федором Овч ренком основні тези виступів літер торів т репліки н них Петр Шелест н очно демонструють б ж ння керм нич республіки підтрим ти ініці тиви творчої інтелігенції: «31 тр вня. Бесід н п ро пл ві. *О. Т. Гонч р*: Виступ П. Ю. Шелест н з'їзді спр вив велике позитивне вр ження⁷⁷. Ми н д емо великого зн чення цій зустрічі. Що є н совісті кожного з н с, ми комуністи — письменники, висловимо... У н с є ненорм льності, що з в ж ють творчому процесові. Ост нні роки, після ХХ зїзду були сприятливими для розвитку літер тури. Тепер розкрил сь молодь. Ч си К г нович були безплідними. Тепер світлі роки. В цьому ми з вдячуємо в м, Петре Юхимовичу, ЦК з створення хороших умов творчості. Але не в'яжуться ф кти, коли з вист в чи рецензію втор виключ ють з п ртїї, знім ють з роботи. Це нечув но і дико в н ш ч с. Окрик, ш нт ж, кул к. Це не ргумент. Це не приносить користі ідеологічній роботі... Ми покривили б душею, би не ск з ли В м про нехтув ння укр їнською мовою. В Х ркові було 7 укр їнських те трів, тепер — 1. В П л ці шлюбу студенти просили шлюбне свідоцтво укр їнською мовою. Їм цього не дозволили...

В. П. Коз ченко: ...Дехто з письменників, з гр ючи з гум нізмом, втр ч ють межі ідеології... Дзюб — з ним можн зн йти спільну мову (*П. Ю.*⁷⁸: “Коли доведеться прийм ти рішуче рішення про Дзюбу, то в цьому вин і в ш ”). Єдине пит ння, н яке н м в жко відповісти: це пит ння про відмир ння мов і держ ви (*П. Ю.*: “Мені н пис в лист з Криму. Лист перед в через Косигін . В ньому йдеться, щоб від Укр їни відібр ти Крим. Цей лист н клеп і пис в його ідіот”). Коли к д. Виногр дов⁷⁹ про російську мову дб є, то це ще півбіди. Але 9 пункт про мову треб відмінити...

⁷⁶ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 258.

⁷⁷ Йдеться про виступ Петр Шелест н V з'їзді письменників УРСР у листопаді 1966 р.

⁷⁸ Петро Юхимович Шелест.

⁷⁹ Йдеться про російського філолог , пед гог , к демік АН СРСР Віктор Виногр дов .

В. О. Коротич: ...У нас є вид вництв іноземними мовами. Треба ми ти теке вид вництво. Необхідно нам городжувати, відзначити переключив — друзів з кордоном. Ми нічого не робимо в тому, щоб знати про нас (прес-конференції і шоу місії в ООН). Ми не обертаємо іміграцію нашу і шибік (треба ми ти в посольствах українських представників). Ми не вміємо з себе постояти. Необхідно видати журнал «Українська» англійською мовою...

Д. В. Пвличко: ...У Богуславі російські писи. Ми стикаємося з шовіністичними фактами... Ми будемо воювати з націоналізмом, але допоможіть нам з проблемою мови. Треба не тільки видати українську літературу іноземними мовами, а й відкрити курси української мови...

М. П. Бажина: Дуже важко ця зустріч... Необхідно відновлювати еміграцію. Можна видати книжку Вовка⁸⁰ (П. Ю. пропонує видати добірку її віршів), улюблений виступ Грищенка⁸¹, видати Винниченка (П. Ю.: згоден). Але підготувати П'ятник Тичини (П. Ю.: згоден). Просити ЦК КПРС про виїзди наших письменників з кордону (П. Ю.: згоден)...

Я. В. Баш: ...В Латвії, Естонії у 10 разів більше мають книжок, ніж українські діти. По СРСР — 4 книжки, по Україні — 1. (П. Ю.: Треба прийняти постанову ЦК про дитячу літературу). Наше кіно стало філією Мосфільму. Наші письменники не можуть взяти участь у створенні кіно, бо проходять перевірки у Москві. (П. Ю.: Необхідно це полати)»⁸².

Відразу після зустрічі з відомими українськими письменниками перший секретар ЦК КПУ поїхав до Москви розлогу інформацію, в якій виокремив: побачення першого секретаря при впливі Спілки письменників Олеса Гончарова «щоб постійно працювати на рдянській організації більше уваги приділяли піклуванню про розвиток української мови»; пропозиції поетів Віталія Коротича та Дмитра Пвличка про доцільність створення в Україні видвництв іноземної літератури та видання журналу «Українська» англійською мовою⁸³.

⁸⁰ Вір Вовка — український брестський письменник.

⁸¹ Олексій Васильович Грищенко — український художник, письменник, мистецтвознавець, який у 1922 р. емігрував до Франції.

⁸² Овчаренко Ф. Д. Спогади. С. 212–216.

⁸³ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 518–519.

З неформальний ділог з предствиником письменницького цеху Петро Шелест в Кремлі сильно наслідували. Історію інциденту він описав у щоденнику: «У Москві у відділі культури і Секретаріаті ЦК КПРС спершу до проведення цієї зустрічі посталися добре... Дещо скептично до цієї зустрічі посталися В. Щербицький і О. В'ячненко. Я майже впевнений, що ці дві “діячі” спробують принагоди цей крок проти мене піднести як “згрозвнення” з інтелігенцією... Опісля ткнулося. Був зроблений донос, брехня, вигадки на мої дії при зустрічі з письменниками, і я отримав із центру солідне напучення — з цим я не погодився, але “рубець” залишився. Розумну справу сприйняли непривільно»⁸⁴.

Відкрито протидіяти політиці зросійщення Петро Шелест не наважувався, але водночас шукав ідеї і рішення, які б сприяли розвиткові і функціонуванню української мови в республіці. У листі до ЦК КПРС про збільшення кількості періодичних видань в Україні від 17 грудня 1968 року Петро Шелест зазначив: «У 1910 р. в Україні виходило 89 журналів. Зростаючи в республіці видіється тільки 78 журналів, що жодним чином не задовольняє всезростаючих потреб»⁸⁵. Звернення до статистичних даних членів російського центру, які у вельми непривільному світлі відобразили періодики в радянській Україні, на думку першого секретаря, мали позитивно вплинути на рішення ЦК КПРС щодо зростаючих нових членів і відновлення в друці з питань у вчених, учителів, медиків, художників, акторів, любителів мистецтва спеціалізованих видань українською мовою — «Український театр», «Музика», «Образотворче мистецтво», «Початкові школи», «Рідна природа», «Профіль класичної медицини», «Філософські думки», «Шлях до здоров'я» тощо.

Переймався Петро Шелест проблемою усного і письмового мовлення. А тому суржик він трактував в суто лінгвістичному спектрі. Нерозумно виступав проти за позичень іноземних слів, що походили із Західної Європи, щоб боді його не за підозрили у веденні політичної боротьби за зростаючу українську мову в умовах політики русифікації. «Дуже хвилює чистота і гомогенність

⁸⁴ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 258–259.

⁸⁵ Тимощук М. С. 537.

укр їнської мови, в яку проник є б г то з хідноєвропейського “суржик”. Укр їнськ мов із ч сом може втр тити свою чистоту, мелодійність, глибину, колорит, — н пис в Петро Юхимович у щоденнику з 22 липня 1971 року. — Д но з вд ння продум ти пропозиції з приводу цього пит ння, можливо, потрібно пор дитися з вченими, філолог ми, мовозн вцями, письменник ми, нех й вони висловлять свою думку і пропозиції, як зберегти прекр сну укр їнську мову від з смічення»⁸⁶.

Русифік ція мовно-культурного, н укового і освітнього простору Укр їни породил б ж ння у Петр Шелест провести в республіці предст вницький н уковий форум, присвячений проблем м н ціон льної політики і етнон ціон льним відносин м. Про цю ідею він н пис в у щоденнику 1 листоп д 1971 року: «Цветков (з відув ч відділом н уки і вищих н вч льних з кл дів ЦК КПУ. — *Авт.*) доповід в про спр ви у вуз х і школ х, вим г є введення чит ння лекцій у вищих н вч льних з кл д х укр їнською мовою. В обл сних центр х республіки тільки в ост нні дв -три роки в російських школ х число студентів збільшилось н 30 тисяч. Укр їнські школи у міст х зменшуються. Це серед інтелігенції, особливо серед письменників, виклик є тривогу і збудження. Ан ліз пок зує, що серед н укових пр цівників, к ндид тів, докторів н ук, к деміків більше людей інших н ціон льностей, ніж укр їнців. З усіх н ціон льних пит нь серед інтелігенції йде велике бродіння. Потрібно було б глибоко продум ти і провести висококов ліфіков ну н укову конференцію з н ціон льного пит ння»⁸⁷.

Втілити пл н з ходів, що стосує лися розв'яз ння н ціон льних проблем, т виробити конкретні прогр ми з розширення сфери функціонує ння укр їнської мови Петру Шелесту т його сортник м у другій половині 1960-х років — поч тку 1970 років не вд лося. Проте його вир зн орієнт ція н н ціон льну культуру сприял збереженню історичної п м'яті укр їнців, створює л умови для уповільнення темпів русифік ції Укр їни.

⁸⁶ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 346.

⁸⁷ Т м с мо. С. 351.

Розділ 8
ДРАМАТИЧНІ
МИТТЄВОСТІ
«ПРАЗЬКОЇ ВЕСНИ»

«Озброївши» політбюро ЦК КПРС реальним аргументом («запрошувальним листом»), який виправдовував радянську інтервенцію в Чехословаччину, Петро Шелест з плінном часу цілком резонно став вважати себе одним з головних персонажів, причетних до найтрагічнішої події повоєнної епохи.

Зоборнням 5 січня 1968 року на пленумі КПЧ першим секретарем ЦК Компартії Чехословаччини Александром Дубчек у Центральноєвропейській країні розпочався період політичної лібералізації, який увійшов у світову історію під назвою «Пражська весна». Нове керівництво в особі найбільш освічених комуністичних функціонерів (А. Дубчек, З. Млінарь, Й. Смірковський тощо) проголосило курс на трансформацію наявних державних інституцій та створення нової моделі соціалістичної демократії. Програма суспільно-політичних реформ, спрямованих на побудову «соціалізму з людським обличчям», підтримку її широкими верствами чехословацького суспільства, викликав занепокоєння Кремля. Стурбованість діями реформаторів у сусідній державі спостерігалася і серед партійного керівництва Української РСР. «На січневому Пленумі ЦК КПЧ А. Новотний був звільнений від обов'язків першого секретаря ЦК. Він залишився поки що президентом країни. Першим секретарем ЦК КПЧ був вибраний А. Дубчек, його до пуття ніхто з керівництва ЦК КПК не знає. З цього питання у нас виникла певна стурбованість, навіть тривога», — емоційно відрегував на сторінках щоденника П. Шелест події у Чехословаччині.

Політичний скептицизм, упередженість стосовно до ідей, дій, програми, гасел Александра Дубчека та його соратників поглибилися у Петра Шелеста під час відвідин Праги наприкінці лютого 1968 року в складі делегації КПК з нагоди святкування 20-річчя утворення Чехословацької республіки: «У Празі відчувється якийсь політичний парадокс: 20-річчя утворення Чехословацької Республіки і перемоги над реакцією. І в той же час явно

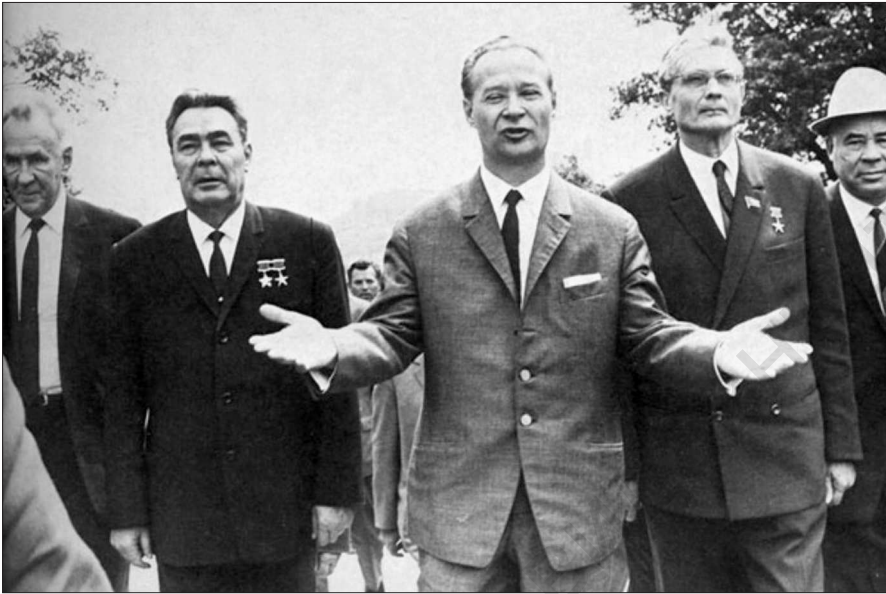
Александр Дубчек

відчувається, що наростає реакція правоопортуністичних елементів. Контрреволюція набирає силу в Чехословаччині. Заходи щодо святкування 20-річчя чехословацької революції, як її іменують самі чехословацькі керівники, зовні проходили спокійно, навіть чинно. А. Дубчек на урочистому засіданні зробив досить оптимістичну, навіть пихату доповідь... Наївність А. Дубчека була в тому, що він не розумівся і не бачив усієї політичної складності й обстановки. Ніхто поки що відкрито проти існуючих законів і порядків не виступав. Але таємно діяла “повзуча контрреволюція”. Увесь “хід дій”, відчувалося, направляли досвідчена рука ЦРУ та розвідоргани ФРН. На жаль, наша розвідка була слабко вкорінена. Засоби масової інформації, правоопортуністичні елементи прославляли А. Дубчека як “великого реформатора” і поборника демократії і в той же час використовували його як сліпу зброю в боротьбі проти КПЧ і порядку в країні... Пішла атака на КПЧ, чехословацький уряд, його політику, на органи державної безпеки, органи МВС, прокуратуру, армію»¹.

Особисте негативне ставлення до реформаторської політики КПЧ П. Шелест висловлював як на сторінках щоденника, так і під час публічних виступів. У статусі члена вищого політичного керівництва СРСР П. Ю. Шелест брав участь майже у всіх нарадах і конференціях, присвячених «чехословацьким подіям». На засіданні політбюро ЦК КПК 21 березня 1968 року, на якому обговорювались ідеологічні протиріччя у відносинах між КПК та КПЧ, П. Шелест підтримав наміри Л. Брежнєва щодо застосування засобів психологічного тиску на А. Дубчека, який своїми вчинками «наносить серйозний удар по соціалістичному табору»². Осуд

¹ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду : спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 250.

² Латыш М. В. «Пражская весна» 1968 г. и реакция Кремля. Москва, 1998. С. 59–60.

*Леонід Брежнєв, Александр Дубчек, Михайло Суслов, Петро Шелест.
1968 рік.*

*Опубліковано М. Дацциною та А. Сорокіним
у журналі «Родина» (2017. № 5)*

політичних реформ у Чехословаччині простежувалось у доповіді очільника КПУ, озвученій 25 березня 1968 року на партійних зборах київського заводу «Арсенал». Новозміни в Чехословаччині він охарактеризував як прояв «необмеженої демократії». Загострення політичної ситуації у ЧССР пояснював «активізацією ревізійністських, сіоністських, антисоціалістичних сил в країні» та бажанням деяких керівників КПЧ проводити «свою специфічну політику, яка відповідає чехословацьким умовам»³. Промова П. Шелеста перед близько сорока літераторами під час теплохідної прогулянки по Дніпру 31 травня 1968 року виконувала більше функцію ідеологічної обробки представників секретаріату та правління Спілки радянських письменників України, ніж довірливу розмову про політичну ситуацію в сусідній країні. Секретар ЦК КПУ по ідеології Федір Овчаренко, присутній на неформальній зустрічі, занотував

³ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, спр. 97, арк. 35–36.

Антонін Новотний

у своєму блокноті стислий виклад думок П. Шелеста стосовно «чехословцького питання»: «Міжнародний стан — дуже складний. Йде ідеологічна боротьба. Ми виходимо в ідеологічній боротьбі з класових інтересів. Прикладом ускладнення є Чехословаччина. В ЧСРР працює центр з прошення військ США та ФРН. Ми мусимо виявити пильність»⁴. Негативний риторик щодо політичних реформ у Чехословаччині превалював і в інших публічних висловлюваннях П. Шелеста у процесі комунікації з громадськістю.

Скандальна цензура в чехословцьких ЗМІ, прийняття пленумом ЦК КПЧ «Програми дій», як гарантувало свободу слова, збірник, соціалістичний передбачення посилення орієнтації економіки на споживач, відхід з посади Президента ЧСРР лояльного до СРСР А. Новотного стали предметом обговорення спеціального пленуму ЦК КПРС 9–10 квітня 1968 року. Учасники пленуму не приховували свого роздривного відношення до борон в Чехословаччині і ведення внутрішньої дискусії, створення незалежних політичних партій, активність антирадянських сил у сусідній соціалістичній країні. Зі свого боку член політбюро ЦК КПРС П. Шелест посилював негативний вплив чехословцьких подій на суспільно-політичне життя в Українській РСР: «Незважаючи на погану інформацію в нашій пресі... все-таки різними шляхами розповсюджуються серед народу, партії фактично про події в Чехословаччині. Мова йде про долю соціалізму в одній з соціалістичних країн, про долю соціалістичного лабору. Необхідно більш активно використовувати і вишукувати здорові сили в Чехословаччині. При цьому повинні потурбуватися наші органи і потрібно цю роботу вести активно. І по лінії військової також потрібно прийняти заходи»⁵. Думку П. Шелеста про ймовірний силовий сценарій вирішення

⁴ Овчаренко Ф. Д. Спогади. С. 216.

⁵ Пихоя Р. Г. Чехословаччина, 1968 год. Взгляд из Москвы. По документам ЦК КПСС // Новая и новейшая история. 1994. № 6. С. 11.

чехословцької кризи підтрим в голов КДБ СРСР Ю. Андропов, який у своєму виступі н пленумі з ув жив: «По лінії військовій н м потрібні т кож вжити конкретні з ходи, у всякому р зі розробляти хоч б їх»⁶.

В одному з інформ ційних листів, н пр влених н весні 1968 року до ЦК КПРС, керівник республік нської п ртійної орг ніз ції н голошув в н тому, що перетворення в Чехослов ччині є зн чним ф ктором впливу н внутрішньополітичні процеси в Укр їні: «Н йбільш широко вк з ні події коментуються у прикордонних із ЧССР обл стях республіки, де н селення м є можливість прослуховув ти чехослов цькі р діотелевізійні перед чі і куди безпосередньо з ЧССР по пошті т по к н лу прив тного в'їзду проник ють різном нітні друков ні м тері ли, в тому числі вид ння, в окремих номер х яких опубліков ні н клепницькі т н тир дянські м тері ли»⁷.

Усвідомлюючи «з грозу з воюв нням соці лізму» з боку «чехослов цьких ревізіоністів», вище політичне керівництво республіки пр гнуло створити щільний з слін впливу демокр тичного руху в ЧССР н укр їнське суспільство. З метою припинення шляхів проникнення в Укр їну об'єктивної інформ ції про політичні процеси в Чехослов ччині (лише в З к рп тську обл сть, з д ними «Союздруку», н тр вень 1968 року н дходило 248 н зв чехослов цьких г зет і журн лів, з г льним р зовим тир жем 4455 прим.⁸) п ртійні орг ни З к рп тської, Ів но-Фр нківської, Львівської, Тернопільської обл стей вжив ли з ходів для попередження розповсюдження г зети «Нове життя», журн лів «Дукля» т «Дружно вперед», які висвітлюв ли життя укр їнців ЧССР, проблеми лег ліз ції греко-к толицької церкви н Пряшівщині,

Юрій Андропов

⁶ Пихоя Р. Г. Чехослов кия, 1968 год. Взгляд из Москвы. По документ м ЦК КПСС // Нов я и новейш я история. 1994. № 6. С. 12.

⁷ ЦДАГО Укр їни, ф. 1, оп. 25, спр. 1, рк. 166.

⁸ Т м с мо, спр. 28, рк. 100.

зн йомили чит чів з ідеями лідерів «Пр зької весни»⁹. Н прох ння п ртійної еліти З хідної Укр їни відділ проп г нди й гіт - ції ЦК КПУ у тр вні 1968 року звернувся до відділу проп г нди ЦК КПРС з пропозицією розглянути пит ння про доцільність обмеження н дходження чехослов цьких періодичних вид нь у м шт б х СРСР¹⁰.

Під ч с неоголошеної інформ ційної війни не обходилося без курйозів. Через численні з пит ння, які н дходили у З к рп тський обл сний комітет КПУ від проп г ндистів, лекторів, гіт торів т пересічних грома дян про події в Чехослов ччині після січневого 1968 року пленуму КПЧ, секрет рі т обкому в березні 1968 року д в згоду н передрук в г зеті «З к рп тськ пр вд » окремих положень з промови А. Дубчек . Одн к вже н поч тку квітня бюро З к рп тського обкому КПУ ухв лило пост нову «Про помилковість передруку м тері лу з г зети “Руде пр во”», в якій було звернено ув гу секрет ря обкому КПУ В. Белоусов н недост тній рівень контролю з відбором м тері лу для передруку в г зеті «З к рп тськ пр вд »¹¹.

Посилен ідеологічн обробк , зоріентов н н формування «пр вильної» громадської думки щодо подій в Чехослов ччині, спостеріг л ся не лише в геогр фічно н ближених до ЧССР обл стях Укр їни, й у центр льних і південних регіон х республіки. Проблемаю впливу «Пр зької весни» н широкі верстви н селення серйозно перейм лися в Одеській обл сній п ртійній орг ніз - ції. Відомо, що н з сід нні секрет рі ту Одеського обкому КПУ від 19 серпня 1968 року було прийнято рішення про створення інформ ційної групи для вивчення т уз г льнення висловлюв нь т відгуків трудящих Одеської обл сті про події у Чехослов ччині у скл ді 11 осіб¹².

Х р ктер проголошених реформ у ЧССР, помітні розш рування в оцінці чехослов цьких подій н селення республіки спонук ли високих п ртійних функціонерів УРСР услід з кремлівським керівництвом розгорнути чергову ідеологічну к мп нію,

⁹ ЦДАГО Укр їни, ф. 1, оп. 25, спр. 1, рк. 166.

¹⁰ Т м с мо, рк. 101.

¹¹ Т м с мо, ф. 17, оп. 1, спр. 117, рк. 116.

¹² Т м с мо, ф. 1, оп. 54, спр. 278, рк. 4.

спрямовану на «зміцнення комуністичної переконаності, почуття ріднянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму у кожного комуніста і ріднянської людини», розпочати боротьбу з різними проявами інкодуств. Так, перший секретар Чернігівського обкому КПУ М. Борисенко в листі під назвою «Про деякі недоліки у вихованні молоді» від 9 квітня 1968 року звертається до П. Шелеста та В. Щербицького на ідейний зміст іноземних кінофільмів, з куплених в тому числі і в Чехословаччині: «У виховній та ідеологічній роботі дрібниць не буває [...]. Від дрібних помилок у виховній роботі до серйозних політичних провалів теж невелика відстань. Це особливо переконливо підтверджується останніми подіями в ряді європейських держав. Виникають питання, чому ми з купуємо [зичу] кількість безідейних, пронизних буржуазними звичаями кінофільмів, чому неші кіностудії все більше і більше створюють кінофільми, що не слідують З хід?»¹³.

Піднесенням демократичного руху в ЧСР та контрзаходом в СРСР відомо скористався перший секретар Дніпропетровського обкому КПУ О. Вятченко, який з початку в ідеологічний похід проти письменника О. Гончарова його нового твору «Собор» (в образі негетивного героя роману Володьки Лободи підтримав побачив не так не влучну персону). Зовні непомітним сигналом критик ідейно-шкідливого роману «Собор» активно поширився в різних областях України.

У контексті гідно-пропагандистської роботи на тлі подій у Чехословаччині вживу роль вище керівництво України відводило також обміну між порідненими областями УРСР та ЧСР учасників художньої самодіяльності, спортсменів, ветеранів Другої світової війни. По лінії Українського товариства дружби та культурних зв'язків із зарубіжними країнами передбачалося регулярно брати участь у Культурному союзу українських трудящих ЧСР кінофільми, літературу, виставки про досягнення Ріднянського Союзу в галузі економіки та культури. У листі до ЦК КПРС від 17 червня 1968 року П. Шелест просив дозволу створити у м. Овручі Житомирської області громадських сценарії музею Яна Непелки (1912–1943 роки) і бойової співдружності

¹³ ЦДАГО України, ф. 17, оп. 1, спр. 118, арк. 102.

Ян Н лепк

р дянських т чехослов цьких п ртиз - нів у роки Другої світової війни¹⁴.

Розробляючи прог р ми візитів укр - їнських офіційних делег цій н рівні п ртійних, комсомольських орг нів до ЧССР, п ртійно-держ вний п р т рес- публіки одноч сно пр гнув всілякими з соб ми звести н нівець неформ льне спілкув ння між гром дян ми УРСР і Чехослов чини. У розп л «Пр зкої весни» з обмеження туристичних поїз- док до Чехослов чини послідовно ви- ступ в З к рп тський обком КПУ. Н поч тку серпня 1968 року, згідно з розпо- рядженням Міністерств вищої і серед- ньої спеці льної освіти СРСР, було припинено обмін між р дян- ськими т чехослов цькими студент ми¹⁵.

У м сов ній гіт ційно-проп г ндистській к мп нії вищого політичного керівництв СРСР проти реформ торського кур- су А. Дубчек певн роль відводил ся р дянським спецслужб м. У зг д ний період н орг ни держбезпеки покл д лися з вд н- ня з боротьби з « кціями ідеологічної диверсії противник ». ЦК КПРС зобов'яз в орг ни КДБ з допомогою специфічних з собів т методів «зрив ти підготовлені розвідк ми імпері лістичних кр їн ворожі кції проти СРСР, убезпечув ти р дянських людей від підступів ідеологічних диверс нтів»¹⁶.

Спир ючись н вироблені н Луб'янці циркуляри, Комітет дер- ж вної безпеки при Р ді міністрів УРСР регулярно інформув в ЦК КПУ про досвід проведення реформ у ЧССР, зн йомив вище політичне керівництво УРСР із з г льною х р ктеристикою н - строїв н селення республіки щодо подій у Чехослов чині. Особ- ливо ретельно орг ни держбезпеки вивч ли ре кцію н селення З к рп ття н процеси в сусідній держ ві. Прискіплив ув г

¹⁴ ЦДАГО Укр їни, ф. 1, оп. 25, спр. 1, рк. 194.

¹⁵ Т м с мо, спр. 31, рк. 137.

¹⁶ История советских орг нов госуд рственной безоп сности : учебник. Мос- кв , 1977. С. 549.

чекістів до регіону обумовлювалося тим, що «З к р п ття р ніше входило до складу Чехословаччини. Значне число жителів цієї області мають родичів в ЧССР [...]. На території області приїжджає значна кількість громадян ЧССР, у зв'язку з чим, населення області більш поінформоване про події в ЧССР»¹⁷.

Поряд з проблемою блокування інформаційних потоків з ЧССР турботою рдянських спецслужб стала нейтралізація чуток про повернення в недалекому майбутньому З к р п ття до «оновленої» Чехословаччини. Викликом до непокоєння співробітників КДБ і тематик розмов студентів Ужгородського університету. Навесні 1968 року молодь обласного центру із зацікавленням обговорювала шляхи реформи вищої освіти, з провадження свободи слів в ЧССР та висловлювала побоювання на кшталт: «Наші введуть військ та знову все та м придушуть»¹⁸. В одному з інформаційних повідомлень (з 17 травня 1968 рік) голов КДБ при РМ УРСР В. Нікітченко просив відділ адміністративних органів ЦК КПУ «у зв'язку з ускладненням оперативної обстановки в прикордонних областях УРСР [...], викликом міжнародними подіями, посиленням ідеологічної диверсії зі сторони крайнього противника, активізацією ворожого антирдянського елемента», збільшити штатну чисельність управління КДБ при РМ УРСР по Волинській, Львівській, Закарпатській, Чернівецькій, Івано-Франківській областях на 208 штатних одиниць¹⁹. Навибільше з непокоєння по лінії місцевих партійних органів та спецслужб викликом роботи Чопського відділу КДБ, в якому оперативну роботу проводив співробітник відділення сусіднього Селявського району²⁰.

Одночасно з нейтралізацією організації шпигунів з ходів закладового поповнення контррозвідальних підрозділів, у 1968 році продовжувався удосконалення служби перлюстрації кореспонденції (ПК). Подальше поліпшення роботи служби ПК йшло по лінії щільнішої взаємодії з контррозвідальними підрозділами, які допомагали цій структурі у виборі ділянок для організації

¹⁷ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1 (1971), пор. 3, рк. 47.

¹⁸ Там само.

¹⁹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, спр. 65, рк. 40.

²⁰ Там само, рк. 30–38.

Юрій Ільницький

контролю з поштовими потоками ми і видачею кореспонденції²¹, в тому числі, як стосувалася «чехословцької тематики». Протидіючи різноманітним спробам поширення інформації про події у Чехословччині, органи держбезпеки УРСР також змушені були здійснювати різноманітні заходи для нейтралізації і слідків численних висловлювань робітників, селян, студентів, наукової і творчої інтелігенції, інженерно-технічних працівників, відмінних від традиційних кліше партійно-державного керівництва СРСР стосовно «Працької весни».

«Працька весна» також була однією з головних тем доповідних записок першого секретаря ЦК КПУ до Москви упродовж 1968 року. Петром Шелестом було налагоджено систематичне інформування Кремля про політичні реформи А. Дубчека і його соратників, які пригнали до влади в Чехословччині «соціалізм з людським обличчям». «Листи до ЦК КПРС про ситуацію у Чехословччині» з підписом П. Шелеста містили в собі інформацію, отриману від колишнього посла СРСР у Празі, Комітету державної безпеки при Раді міністрів УРСР, партійно-державних установах, також під час неформальних зустрічей чехословцької та української політичних еліт.

За згоди Кремля Петро Шелест спільно з першим секретарем ЦК республіканського обкому КПУ Юрієм Ільницьким на кордоні України зі Словаччиною налагодили регулярні зв'язки з одним із вищих керівників КПЧ Василем Біляком. Українець з національністю (родом з Пряшівщини) Василь Біляк у січні 1968 року став першим секретарем ЦК Компартії Словаччини, в квітні 1968 року — членом політбюро ЦК Компартії Чехословччини. Реформаторські плани А. Дубчека ортодоксальний комуніст сприймав як загрозу втраті політичної монополії КПЧ. Василь Біляк разом з іншими партійними функціонерами склав в ядро

²¹ История советских органов государственной безопасности : учебник. С. 560–561.

консолід ції неост ліністських консерваторів в пр ті КПЧ. Він відрізнявся прордянською орієнтацією та користуввся всякою приязню Леоніда Брежнєва. Генеральний секретар ЦК КПРС високо цінував позицію В. Біляка, позаяк, на думку Леоніда Ілліча, у партійного керівника Словаччини «відчувлася дійсно тривога з приводу розвитку подій. Наприклад, він говорив, що події розвиваються в такому напрямі, що це загрожує Комуністичній партії Чехословаччини і соціалістичним звитинням, що підвели голови всі некомуністичні партії»²². Власиво Біляк охоче комунікував з високопоставленими Української РСР, щоб донести свій погляд на «Празьку весну» та зручнися підтримкою Києва та Москви. Своєю чергою Кремль та радянські спецслужби прагнули з допомогою нарядових них здобути легкість між партійними контрктів отримувати і перепроверити різнопланову інформацію, як стосувалася перебігу чехословачької кризи 1968 року.

Власиво Біляк

У середині квітня 1968 року перший секретар Закарпатського обкому Юрій Ільницький та голова КДБ при Раді міністрів УРСР Віталій Нікітченко повідомили Петра Шелеста, що з ним бажують зустрітися партійні функціонери зі Словаччини В. Біляк та А. Косцелянський. Сепаратні зустрічі з керівництвом Словаччини із санкції Леоніда Брежнєва відбулися через місяць під прикриттям святкування з нагоди передчистоти дружби на кордоні з Чехословаччиною. Співробітник управління КДБ по Закарпатській області Йосип Леген, пригдував, як дістатися зівку відначальствувити на урядову дачу в Закарпатське село Км'яницю Ужгородського району та організувати «приховане розміщення» іхрчування керівників Словаччини. До гостьового будинку звачено були доставлені партура для прихованого зпису конфіденційних розмов, добірні продукти харчування, відкомандировані шеф-повар ресторону «Верховина», офіціанти з ресторону

²² Пихоя Р. Г. Чехословаччина, 1968 год. Взгляд из Москвы. По документам ЦК КПСС // Новая и новейшая история. 1994. № 6. С. 14.

«Київ» т їд льні облвиконкому, лік р із с ніт рно-епідеміологічної ст нції. Ут ємничен удієнція П. Шелест зі слов цькими пртійними лідер ми В. Біляком т першим секрет рем Східно-слов цького кр йкому КПЧ А. Косцелянським відбул ся в К р п т х в ніч з 23 н 24 тр вня 1968 року. Вр нці перший секрет р ЦК КПУ зустрівся зі слов цькими гостями вже офіційно в приміщенні З к рп тського обкому пртії. Після з вершення урочистого мітингу н центр льній площі Ужгород Петро Шелест м в трив лу розмову по ВЧ з Леонідом Брежнєвим, під ч с якої озвучив усі пит ння неофіційно-довірливого х р ктеру, які пр гнув донести В. Біляк генсеку ЦК КПРС. Переповів зміст прив тної бесіди з В силем Біляком Петро Шелест н з сід нні політбюро ЦК КПРС 27 тр вня 1968 року, присвяченому підсумк м поїздки голови Р ди міністрів СРСР М. Косигін до Чехослов ччини: «Якщо протягом місяця не буде н ведений порядок в кр їні, то ми всі полетимо. Полетить і н ш “ постол” (А. Дубчек. — *Авт.*)... н м р зом, слов к м і росіян м, очевидно, доведеться ще р з звільняти Чехослов ччину. Він просив, якщо буде скл дн ситу ція, він цього не виключ є, щоб можливо було їхнім сім'ям переїх ти до Ужгород ... що потрібно боротися з соці лістичну Чехослов ччину... Я розмовляв б г то з А. Дубчеком, к жу йому: “С ш (с м пл чу), верг йся в Бр тисл ву. Не з те, ти взявся, С ш ”»²³.

Упродовж червня 1968 року, коли Кремль обир в між політичними т військовими метод ми розв'яз ння чехослов цької кризи, Шелест ув жно стежив з фестив лем «Дні укр їнської культури в ЧСРР», опікув вся пит ннями, пов'яз ними з перевезенням військ н територію Чехослов ччини, які були з діяні у спільних м невр х кр їн Орг ніз ції В рш вського Договору. З віт в до Мук чєвого, щоб поспостеріг ти з т нковими н вч ннями потужного військового підрозділу поблизу кордону зі Слов ччиною т поспілкув тиса з військовослужбовцями т цивільним н селенням н тему «Пр зької весни»²⁴.

²³ Пихоя Р. Г. Чехослов кия, 1968 год. Взгляд из Москвы. По документ м ЦК КПСС // Нов я и новейш я история. 1994. № 6. С. 17–18; Л тыш М. В. «Пр жск я весн » 1968 г. и ре кция Кремля. С. 123.

²⁴ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 259.

н якому пл нув лося з слух ти інформ цію посл СРСР С. Червоненк т головного ред ктор центр льної г зети ЦК КПРС «Пр вд » М. Зімянін , які щойно повернулися з Чехослов ччини. У своєму виступі посол СРСР у ЧСРС Степ н Червоненко доводив необхідність політико-диплом тичного тиску н керівництво Чехослов ччини т з пропонує в зорієнтує тися н пошуку «здорівих сил в КПЧ», які призупинять процес повзучої контрреволюції в кр їні. Розповідь Мих йл Зімянін стосує л ся б йдужості і неб ж ння А. Дубчек вжив ти рішучі з ходи щодо припинення діяльності опозиції²⁶.

З слух вши виступи С. Червоненк т М. Зімянін , політбюро ЦК КПРС перейшло до обговорення форм і методів впливу н норовливу Пр гу. Чи не н йр дик льнішу позицію під ч с обміну думок з йняв П. Шелест. Він з ув жив, що сприятливий момент для ефективного втруч ння у чехослов цькі спр ви був зм рнов ний під ч с зустрічі керівників кр їн орг ніз ції В рш вського договору в Дрездені 23 березня 1968 року: «Тоді ще в керівництві МЗС, КДБ т інших орг нів були здорові сили, і к дри ще не з зн ли розкл д ння і контрреволюція не виступ л т к вир зно, як вон виступ є нині. Потрібно було Дубчек звільнити ще тоді». Шелест був єдиним з членів політбюро ЦК КПРС, який н зв в помилковим визн чення ситу ції, под ної послом СРСР в Чехослов ччині, як «скл дної, нестійкої». Шелест вв ж в, що «ситу ція просто небезпечн для існує ння соці лізму, для існує ння п ртії»²⁷. Прихильник жорсткої лінії у зовнішній політиці СРСР перший секрет р ЦК КПУ р зом з іншими високопос довцями р дянської держ ви М. Підгорним, Ю. Андроповим, А. Пельше, В. Мж в н - дзе н поляг в н подовженні перебує ння р дянських військ у Чехослов ччині, які в ост нній дек ді червня 1968 року бр ли уч сть у н вч ннях держ в — уч сниць В рш вського договору н території Центр льноєвропейської кр їни²⁸.

²⁶ Л тьш М. В. «Пр жск я весн » 1968 г. и ре кция Кремля. С. 151–153.

²⁷ Т м же. С. 155.

²⁸ Пихоя Р. Г. Чехослов кия, 1968 год. Взгляд из Москвы. По документ м ЦК КПСС // Нов я и новейш я история. 1994. № 6. С. 14. З ув жимо, що Петро Шелест у вл сному щоденнику стверджує в протилежну думку, яку з фіксов но в робочих з пис х з сід ння політбюро ЦК КПРС від 2 липня 1968 р.: «5 липня (1968 р.). З лиш ти військ в Чехослов ччині після м неврів нерозумно, тим

Чергові лідери Петр Шелест ідеологічно прозвучали в його промові 17 липня 1968 року на пленумі ЦК КПРС, присвяченому результату зустрічі у Варшаві делегатів комуністичних і робітничих партій соціалістичних країн. Перший секретар ЦК КПУ вкотре голосив на «серйозній провопортуністичній небезпеці в брестській комуністичній партії і в рості антисоціалістичних, контрреволюційних сил в соціалістичній Чехословаччині». Нищівної критики зізнали політичні лідери КПЧ: «...Керівники Компартії Чехословаччини не словесно визнають наявність серйозної небезпеки, в той час як не ведуть з нею рішучої боротьби. Чому? Можливо вони такі безхребетні, м'якотілі ліберали? Нічого подібного! Дубчек, Чернік і деякі інші керівники Компартії Чехословаччини ні перед ким не зупинялися в боротьбі проти так званих "консерваторів", хоч вони ніякої загрози нікому не представляли». Прозвучали з вуст П. Шелеста і слова про діяльність ЦК КПЧ зняття цензурних обмежень і втручання контролю над пресою, радіо, телебаченням: «Найсильніші в желязній ідеологічній впливу знаходяться в руках опортуністичних і антисоціалістичних елементів, які активістично використовують їх для політичного терору, обману робітничого класу, придушенню здорових сил в партії». Петро Юхимович піддав осуду прогнані документи «Празької весни». «Програма дій КПЧ», не переконаний член політбюро ЦК КПРС, був «відступом від марксистсько-ленінського розуміння керівної ролі партії», мовіфієст «Дві тисячі слів...» — «м'який контрреволюційний планформ ..., що зкликає до зриву і зміни соціалістичного ладу». Наприкінці промови П. Шелест висловив упевненість, що «Радянський Союз і його друзі по Варшавському договору не дозволять контрреволюції розширювати Комуністичну партію і народ Чехословаччини»²⁹.

Підготовку вторгнення військ СРСР і країн-сателітів до Чехословаччини з метою зміни політичного керівництва країни і припинення суспільно-політичних реформ (операція «Дунай»)

паче вховуючи їх незначну кількість. Ті провіє елементи можуть використати проти нас перебування військ після маршів» (Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 264).

²⁹ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 791–796.

у середині липня 1968 року перебув л в с мому розп лі. Кремль потребув в пр вового обґрунтув ння з стосув ння силових методів для ліквід ції з грози виходу ЧССР із «соці лістичного т бору» т військового союзу із СРСР. Форм льним приводом для інтервенції м в ст ти лист «здорових сил» — прор дянських членів президії ЦК Комп ртії Чехослов ччини, з прох нням ввести військ В рш вського договору. Н тверде перекон ння Л. Брежнев , т кий лист-звернення м в підготув ти член політбюро ЦК Комп ртії Чехослов ччини, нтиреформ тор В сіль Біляк. Генсек т р дянські спецслужби вв ж ли, що н йбільш прийнятною к ндид турою для конт кту і продуктивної розмови з Біляком щодо ктивіз ції його діяльності щодо збир ння підписів членів ЦК КПЧ під зверненням про допомогу Москви, є ніхто інший, як Петро Шелест.

20 липня 1968 року Петру Шелесту з телефону в Леонід Брежнев і н к з в нег йно летіти до Угорщини для конспір тивної зустрічі з В силем Біляком н д чі керівник Угорської соці - лістичної робітничої п ртії Янош К д р н озері Б л тон. «Треб себе т м поводити обережно, непомітно, щоб не привернути ув гу інших чехослов ків. При зустрічі з В силем — дій с мостійно, орієнтуйся н обст новку і н стрій В. Біляк », — н поумлюв в П. Шелест Л. Брежнев. Опівдні з Москви до Києв вилетів спеці льний військово-тр нспортний літ к, н якому перебув ли опер тивні співробітники Комітету держбезпеки з п р турою для прихов ного з пису. Приймавши н борт П. Шелест т його помічник О. П х ренк , літ к н двечір вилетів з Бориспільського еропорту. В Угорщині літ к приземлився н летовищі Південної групи військ Р дянської рмії. Петр Шелест зустріч ли предст вники військово-територі льного формув ння і повпред ЦК Угорської соці лістичної робітничої п ртії. П с жири спецрейсу полишили еродром не н м шин х посольств СРСР, н вто- мобілях, н д них керівником Угорщини Яношом К д ром, щоб не приверт ти з йвої ув ги. Зустріч з Я. К д ром відбул ся в приміщенні ЦК Угорської соці лістичної робітничої п ртії, під ч с якої було обговорено всі ню нси поїздки Шелест н Б л тон для перемовин з В. Біляком. «Розміститеся, — д в в конкретні пор ди П. Шелесту Я. К д р, — н моїй д чі: це буде добрим прикриттям. Ви мій гість. Що стосується зустрічі з Біляком, то ви повинні с мі орієнтув тия. Він зн є, що повинні прилетіти до Буд пешт і що

ви повинні бути н Б л тоні, ле коли і де повинн відбутися зустріч, йому це невідомо. Все це потрібно орг нізув ти н місці після приїзду н Б л тон»³⁰.

Після протокольної зустрічі в к бінеті Я. К д р т відвідин р дянського посольств Петро Юхимович проти ночі вирушив до н йбільшого в Центр льній Європі озер , розт шов ного н з - ході Угорщини. Зустріч П. Шелест з В. Біляком відбул ся у ніч н 21 липня 1968 року з всім првил ми конспір ції. Споч тку Шелест через свого зв'язкового (з відув ч відділу міжн родних відносин ЦК УСРП) непомітно повідомив В. Біляк про ч с і місце для конфіденційної бесіди. З тим Біляк висл в свою людину в «розвідку», щоб розшук ти в темряві першого секрет ря ЦК КПУ. Зустрівшись н березі озер , Шелест умовив Біляк продовжити спілкув ння в приміщенні д чі К д р . Розмов точил ся з 23:00 до 5 години р нку, яку н м гнітофонну плівку з пис ли співробітники р дянських орг нів держ вної безпеки. Н прикінці зустрічі Шелест з ж д в від Біляк звернення групи «п ртійних і держ вних діячів» Чехослов ччини до уряду СРСР т інших кр - їн В рш вського договору «про н д ння інтерн ціон льної допомоги». «Ми д ємо повну г р нтію, що лист не буде оприлюднений, т кож і його втори», — з певнив п ртійного керівник зі Слов ччини еміс р Кремля. Попри певні в г ння, В. Біляк т ки погодив ся н пропозиції вищого п ртійного керівництв СРСР: «Ви зрозумійте н с, н м соромно: не зробивши нічого у своїй кр їні»³¹.

З вершивши нетрив лий відпочинок н Б л тоні, Петро Шелест прибув до Буд пешт , щоб поінформув ти Янош К д р про результ ти т ємних перемовин з В силем Біляком, потім вилетів до Москви. По прильоту Петро Юхимович відр зу вирушив н кв ртиру Леонід Брежнев н Кутузовському проспекті, поз як генсек волів діст ти в жливу новину з перших вуст. Брежнев ув жно вислух в Шелест , пригостив коньяком і подякув в: «Ти Петро, спр вжній друг і тов риш»³².

³⁰ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 269.

³¹ Л тыш М. В. «Пр жск я весн » 1968 г. и ре кция Кремля. С. 180–181.

³² Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : Спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 270.

Назидні політбюро ЦК КПРС 22 липня 1968 року було з - слухано звіт П. Шелест про його поїздку до Будпешт і на озеро Блатонт прийнято рішення про вивезення з Чехословаччини усіх рданських громадян (з винятком дипломатичного корпусу) під приводом напевно гоніння туристів із СРСР. Члени партійного бюро прийняли також ухвалу про можливу двосторонню зустріч з чехословачьким керівництвом на їхній території. Голові КДБ СРСР Ю. Андропову та першому секретареві ЦК КПУ П. Шелесту було доручено опрацювати питання про місце проведення тих переговорів.

З поверненням до Києва Шелест продовжив опікуватися «чехословачькими справами». 23 липня 1968 року він провів нараду із секретарями ЦК КПУ, на якій було вирішено упродовж двох-трьох днів здійснити вивезення з Чехословаччини співробітників республіканських відомств і устнов, туристів та екскурсантів. У зв'язку з розпочатими в прикордонній зоні з Чехословаччиною військовими вчнями Шелест вжив заходів для забезпечення населення товарами першої необхідності. Крім того, перший секретар ЦК КПУ особисто переймався відправкою семи тисяч втомшин Прикарпатському та Одеському військовим округам, які за місяць до вторгнення в Чехословаччину терміново доукомплектовувалися з рхунок мобілізованих резервістів. Із видимою регулярністю П. Шелест (кожні два дні) доповідав у Москву про ситуацію на чехословачько-рданському кордоні, вивчив способи неформальної комунікації рданських військових з президентом ЧССР Л. Свободою, зміст розмов першого секретаря Зкарпатського обкому КПУ Ю. Ільницького зі словачькими партфункціонерами³³.

Тимчасом Прага і Москва обговорювали конкретне місце переговорів між чехословачькою і рданською делегаціями. Оточенням А. Дубчек були запропоновані місто Кошице або населений пункт в Рданському Союзі, який знаходився не так далеко від чехословачького кордону — Київ або Львів. Згодом місцем зустрічі двох вищих партійних оргнів (політбюро ЦК КПСС з рданської сторони і президії ЦК КПЧ — з чехословачької) було визначено

³³ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 273.

*Зустріч Л. Брежнєв з А. Дубчеком
н з лізничній ст ніці Чиєрн -н д-Тисою*

прикордонне містечко і з лізничн ст ніція н південному сході Слов ччини — Чиєрн -н д-Тисою. Вибір місця непод лік «р - дянських воріт», н йіз хіднішого міст Укр їнської РСР — Чоп обстоюв в перший секрет р З к рп тського обкому КПУ Юрій Ільницький. 24 липня 1968 року н оглядини великої прикордонної вузлової ст ніці, через яку відбув лися основні тр нспортні перевезення між ЧССР т СРСР, прибув Петро Шелест. У ході телефонної розмови 25 липня 1968 року п ртійний керівник Укр - їнської РСР т голов КДБ СРСР Юрій Андропов ост точно зупинилися н в рі нті Чиєрни-н д-Тисою. Вже н ступного дня Петро Шелест прибув до Москви, щоб взяти уч сть у з сід нні політбюро ЦК КПРС.

Н розгляд вищого орг ну пр влячої п ртії були предст влені повністю підготовлені документи для військової інв зії — «З яв до р дянського н роду», «Декл р ція Президії ЦК КПЧ і Уряду Чехослов цької соці лістичної республіки», «Звернення до гром дян ЧССР», «Звернення до Чехослов цької Н родної Армії». Під ч с обговорення позиції р дянського керівництва н

м йбутній зустрічі в Чиєрні-н д-Тисою розгорі л ся п лк поле- мік . Тон льність дискусії з д в перший секрет р ЦК КПУ Петро Шелест: «Мені зд єть ся, що деякі пит ння не потрібно порушув - ти: суб'єктивізм, культ особи і т ке інше. Для чо го їх витягув ти, для чо го їм д в ти можливість учепитися?». Думку П. Шелест підтрим в голов президії Верховної р ди СРСР М. Підгорний і розкритикув в підготовлений відділом ЦК КПРС по зв'язк х із комуністичними і робітничими п ртіями соці лістичних кр - їн проект рішення з підсумк ми м йбутньої н р ди: «Я пере- кон ний, що в т кому пл ні, в т кому вигляді, як предст влений м тері л, він не підходить... Потрібно н голосити н головних пит ннях: н д чим пр цює п ртія в г лузі промисловості, сіль- ського господ рств , культури і т. д. ... Потрібно обов'язково ск з ти, н д чим пр цює н ш п ртія після XXIII з'їзду КПРС, які ми м ємо успіхи, що ми не т кі сл б ки, не т ке вже село, не консерв тори»³⁴.

Р дянсько-чехослов цьким переговор м в Чиєрні-н д-Тисою політбюро ЦК КПРС приділяло велику ув гу. З короткий період ч су співробітник ми відділу ЦК КПРС по зв'язк х із комуністич- ними і робітничими п ртіями соці лістичних кр їн підготовлено б г тосторінковий виступ Леонід Брежнев . Для обґрунтув ння промови керівник р дянської делег ції трив лістю 2,5 години були з лучені сотні різном нітних документів з гриф ми «Т ємо», «особлив п лк », «літер К»³⁵. Доповідь з дод тк ми скл д - ли пухкеньку теку в декільк сотень сторінок. Інші уч сники пе- реговорів отрим ли «П м'ятку для конфіденційних бесід», в якій у стислій формі були викл дені основні вимоги до керівників Че- хослов ччини: з борон політичних орг ніз цій, які виступ ють з критикою соці лізму; з безпечення контролю КПЧ з з соб ми м сової інформ ції; відновлення керівної ролі комп ртії в чехо- слов цькому суспільстві; відст вк предст вників реформ тор- ського крил в л в х КПЧ. В інструкції для делег ції ЦК КПРС

³⁴ Пихоя Р. Г. Чехослов кия, 1968 год. Взгляд из Москвы. По документ м ЦК КПСС // Нов я и новейш я история. 1995. № 1. С. 37.

³⁵ Алекс ндров В. Полевой политический быт. К 50-летию «Пр жской весны» 1968 год (Из неопубликов ного сборник р сск зов «От вождем до бомжей» // Бельские просторы. 2018. № 7. Режим доступу: <http://xn--80alhdjhd cxhy5hl.xn--p1ai/content/polevoy-politicheskiy-byt>

з ув жув лось: «Тільки проведення цих з ходів не н слов х, н ділі дозволить н м — соці лістичним кр їн м — не вд в тися до кр їніх з ходів. У протилежному вип дку, і ми говоримо в м з усією відвертістю, у н с не з лиш ється іншого виходу, як вд ти ся до кр їніх з ходів»³⁶.

27 липня 1968 року м йже весь скл д політбюро ЦК КПРС ви-летів н військовий еродром Мук чегово. Д лі втомобілями до з лізничного вузл Чоп. У прикордонному місті члени делег ції ЦК КПРС і технічний персон л розмістилися в поїзді по з кріпле-них в гон х. Ур нці 28 липня урядовий потяг вирушив н р дян-ський прикордонний роз'їзд. Прикметно, що керівник комп ртії Укр їни прибув н прикордонний полуст нок Пост-Блок в окре-мому ешелоні (скл д вся з трьох в гонів, у тому числі з в гоном-рестор ном), який вст в поряд з урядовим потягом з Москви. Дехто з п р ту ЦК КПРС потр ктув в вчинок Петр Шелест як прояв с мостійності укр їнської ч стини делег ції³⁷. Одн к як член вищого п ртійного орг ну П. Шелест під ч с переговорів всі-ляко демонструв в єдність з ЦК КПРС т її зовнішньополітичною позицією.

У Кремлі розр ховув ли, що перемови в Чиєрні-н д-Тисою будуть трив ти лише один день, тому розміщення р дянської де-лег ції було здійснено в сп рт нський спосіб — у з лізничних в -гон х в необл штов ному місці, з 800 метрів від прикордонної смуги, посеред пл нт цій тютюну. Проте переговори пішли не з сцен рієм. 29 липня п ртійний потяг перетнув кордон. Зустріч

³⁶ Пихоя Р. Г. Чехослов кия, 1968 год. Взгляд из Москвы. По документ м ЦК КПСС // Нов я и новейш я история. 1995. № 1. С. 37.

³⁷ Алекс ндров В. З зн ч. твір. Про курйози польового політичного побу-ту під ч с переговорів у Чиєрні-н д-Тисою йдеться і н сторінк х щоденник П. Шелест : «...28 липня... виїх ли н н ш прикордонний роз'їзд, розст вили по-тяги, зробили відповідні розриви для пропуску поїздів у Чехослов ччину. Орг -нізув ли зв'язок, охорону. Поч ли жити в польових умов х. Місце стояння тріш-ки обл городили, прокл ли доріжки до в гонів, обл дн ли з г льні місця. Людей з технічним персон лом, медичною охороною н бр лося дуже б г то. Усі поч -ли виконув ти свої обов'язки. Пр вд , були і т кі, що поч ли з човнів лов риби в Тисі. Добре, що я у свій «скл д» із трьох в гонів з хопив в гон-рестор н з повним н бором продуктів х рчув ння: хоч підготовув москвичів» (Петро Шелест: Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 274).

двох «бр тніх» п ртій відбул ся в м ленькому клубі з лізничної ст нції Чиєрні-н д-Тисою. Споч тку з чотирьохгодинною промовою виступив Леонід Брежнев. Він звинув тив провідних діячів «Пр зької весни» т чеських журн лістів у пот к нні з хідному імпері лізму. У відповідь Алекс ндр Дубчек у спокійному роз'яснюв льному тоні відкинув звинув чення і з просив до дискусії усіх членів чехослов цької делег ції. Промосковські сили в керівництві Чехослов ччини В сіль Біляк, Алоіс Індр т інші консерв тори несподів но для р дяньської сторони не н в жилися виступити проти реформ торського крил в КПЧ. Н з хист політичних реформ А. Дубчек виступив президент ЧССР Людвіг Свобод . Отже, з пл нов ного Кремлем м сов ного тиску, який би призвів до зміни поглядів чехослов цького керівництв , не ст лося. Під ч с полеміки н мітився компроміс. Було вирішено продовжити дискусії н ступного дня.

30 липня спецпотяг з р дяньською делег цією знову перетнув р дяньсько-чехослов цький кордон. Скл дні перемовини у Чиєрні-н д-Тисою поновилися. Н йбільш н ступ льно під ч с дискусій поводив себе Петро Шелест. Його як керівник сусідньої з Чехослов ччиною р дяньської республіки турбув в вплив «Пр зької весни» н н ціон льний рух в Укр їні, відновлення пр в у Слов ччині укр їньської н ціон льної меншини, відродження н території Пряшівщини з бороненої в СРСР Укр їньської греко-к толицької церкви. Обурення в першого секрет ря ЦК КПУ виклик ли непоодинокі вип дки н дходження через спільний кордон у З к рп тську обл сть ревізійністської літер тури т листівок. Невдоволення Петр Шелест спричинил к мп нія у чехослов цьких ЗМІ про зміни кордонів із Р дяньським Союзом і повернення З - к рп ття Чехослов ччині. Під ч с промови Петро Шелест процитув в висловлення мерик нського політолог Генрі Кіссенджер , про те, що ЧССР нібито повинн ст ти нез гоєною р ною орг ніз ції В рш вського договору і з клик в чехослов цьке керівництво про це п м'ят ти й особливо голову Н ціон льного Фронту Фр нтішек Крігеля, який з їм в н йр дик льніші реформ торські погляди в ЦК КПЧ. Крігель не стрим вся і з пит в: «А чому мені? І вз г лі чому ви Шелест, весь ч с н мене дивитесь?». У з лі клубу н мить з п л мертв тиш . Слово взяв Дубчек і з - явив, що промов Шелест є обр зливою для президії КПЧ. Після

Пр 2 , серпень 1968 року.

Фото: WIKIPEDIA.ORG

інциденту переговори в повному складі припинилися і далі продовжились між окремими членами делегації³⁸.

Секретар ЦК КПРС Михайло Суслов, який у той день перебрав на себе обов'язки голови пражанської делегації внаслідок хвороби Л. Брежнєва, порекомендував в.п. Шелесту виступити перед чехами і словачами з свій різкий виступ. Перший секретар ЦК КПУ Котгорично відмовився. Тоді М. Суслов запропонував в іншу «форму примирення» — увечері піти до чехословацької делегації на «кухоль пива». На наступного дня до ділових міжпартиїх стосунків сприяв їм привітний розмов Дубчек з Брежнєвим, коли чехословацький лідер прийшов провідати хворого генсек в його садибу в гоні. Після вечері-«примирення» пражанська делегація повернулася на свою територію.

31 липня на розмові двох вищих партійних оргів КПРС і КПЧ у клубі лізничників чехословацької прикордонної станції Чієрн-на-Д-Тисою мала з критичною реакцією. Результатом

³⁸ Л. Тыш М. В. «Пражская весна» 1968 г. и реакция Кремля. С. 194.

переговорів стало коротке комюніке, в якому містилися фрази про «колективну відповідальність у справі з хисту соціалізму». Керівництво Чехословаччини з певним оптимізмом прийняло рішення, що приборк є незалежні ЗМІ та підтвердило прихильність соціалістичному вибору³⁹. Сторони домовилися не розривати стосунків і пообіцяли зустрітися на білатеральному форумі в Братиславі.

Переговори в Чарльоттсвіллі відкрили шлях для Братиславської угоди, покликаної колективно з'ясувати інші соціалістичні кроки з кріплення досягнуті домовленості, які мали усний і недоговірний характер. Вище керівництво СРСР було нездоволене підсумками зустрічі на чехословачеському кордоні з високопоставленими партфункціонерами ЧССР і тому не зважало на темпів у підготовці до інтервенції в Центральноєвропейську країну. У питаннях з стосунками силових методів Кремль волів опиратися на довгоочікуваний лист-з прошення від «здорових сил» Чехословаччини. У разі цієї делікатної проблеми значення роль відводився П. Шелестові. 2 серпня 1968 року напередодні зустрічі лідерів КПРС, Болгарської комуністичної партії, Польської об'єднаної робітничої партії, Соціалістичної єдиної партії Німеччини, Угорської соціалістичної робітничої партії та Комуністичної партії Чехословаччини у Братиславі пізно увечері Петро Шелест усамітно зустрівся з Василем Біляком. Петро Юхимович нагадав партійному босові Словаччини, що від нього та його колеги-однодумці політбюро ЦК КПРС чекає обіцяного листа. Василь Біляк з певним, що не відмовляється від виконання свого зобов'язання, але просив почекати до наступного дня.

3 серпня 1968 року в столиці Словаччини опівдні з московським часом відкрилося загальне пленарне засідання делегацій шести соціалістичних країн. Поза основної програми Братиславського форуму в стилі детективного роману о 20-й годині в громадському туалеті Василь Біляк через співробітника КДБ передав Петру Шелесту конверт, в якому був довгоочікуваний лист. У зверненні, яке стало формальним приводом для введення військ в рідний договір в Чехословаччину, висловлювалося

³⁹ Пихоя Р. Г. Чехословаччина, 1968 год. Взгляд из Москвы. По документам ЦК КПСС // Новая и новейшая история. 1995. № 1. С. 38.

необхідність не вести в країні порядок «усім доступними способами». З першої ж години Петро Шелест перед в лист Леоніду Брежнєву. Генсек подякував і сказав: «Спасибі тобі, Петре, ми цього не збудемо»⁴⁰.

Після завершення Братиславського форуму в першій декаді серпня 1968 року Петро Шелест відбув у Крим на відпочинок. Проте провести відпустку біля Чорного моря йому не вдалося. Англійські події в Чехословаччині, з грозою розриву нових сил у керівництві КПЧ не на користь опозиційних до А. Дубчека кіл спонукали Л. Брежнєва, О. Косигіна, М. Сулова, М. Підгорного, А. Пельше, Г. Воронова, П. Шелеста полишити південні дачі політбюро і прибути 16 серпня 1968 року до Москви. У Кремлі пізно увечері політбюро ЦК КПРС з твердим посланням генерального секретаря ЦК КПРС Л. Брежнєва лідерів КПЧ А. Дубчеку, в якому містився перелік зобов'язань, невиконаних чехословацьким керівництвом після зустрічі в Чієрні-над-Тисою. День по тому на засіданні політбюро ЦК КПРС під головуванням Л. Брежнєва розпочалося обговорення конкретних питань, які стосувалися безпосередньо підготовки окупації Чехословаччини. 18 серпня 1968 року в Кремлі відбувся екстрений зустріч голів п'яти держав-організаторів Варшавського договору з участю усіх членів політбюро ЦК КПРС. Учасники зустрічі зійшлися на тому, що з боку КПРС та інших братніх партій вичерпані всі політичні засоби впливу на керівництво КПЧ, щоб спонукати його до відсічі «протисоціалістичних сил». 19 серпня Петро Шелест з іншими членами політбюро ЦК КПРС взяв участь в обговоренні деталей майбутньої військової операції, потім відбув до Києва. У ніч проти 21 серпня 1968 року П. Шелест залишився на роботі, в будівлі ЦК Компартії України, щоб стежити за розгортанням операції «Дунай», під час якої об'єднані збройні сили Варшавського договору вторглися на територію Чехословаччини.

Щоденникові з п'яси Петро Шелест останньої декади серпня 1968 року доводять, що керівник республіканської партійної організації продовжував тримати руку на пульсі «чехословацьких подій». З початком доби 21 серпня 1968 року перший секретар

⁴⁰ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, м. Тернопіль. С. 279.

Переговори між рдянськими й чехословцькими керівниками 23–26 серпня 1968 року. Зліва направо: Генсек ЦК КПРС Леонід Брежнєв і Голова Радміну СРСР Олексій Косигін.

Фото: РИА Новости

ЦК КПУ відстежував просування рдянських військ територією Чехословаччини, упродовж дня вивчав реакцію міжнародної спільноти на військову акцію. Наступного дня після вторгнення П. Шелест опікував всією розміщенням на території Закарпаття таємно вивезених з ЧССР лідерів «Прозької весни» А. Дубчек, О. Чернік, Й. Смирновського, Б. Шимон та інших, після того 25–27 серпня у Москві як член політбюро ЦК КПРС вів зі згаданими політичними зручниками переговори щодо формування нового керівного органу в Чехословаччині — «Революційного робітничо-селянського уряду».

Водночас партійний бос приділяв значну увагу проведенню в Українській РСР потужної політико-ідеологічної кампанії, завдання якої полягало якнайефективніше «використати партійно-господарський актив, досвідчених лекторів, політінформторів і гітторів для роз'яснення серед трудящих необхідності вжитих

з ходів для збереження соці лістичних з воюв нь в Чехослов ччині». М шт бн інформ ційно-пояснюв льн работ під егідою міськкомів, р йкомів, обкомів Комп ртії Укр їни розпоч л ся в перші години військової інв зії. У Кіровогр дській обл сті н 28 серпня 1968 року н тему «чехослов цької кризи» було прове дено 1 082 збір ння трудових колективів, 148 мітингів, 586 п ртійних зборів, у роботі яких взяло уч сть пон д 260 тисяч осіб⁴¹. У з хідних обл стях УРСР упродовж 23–26 серпня до роботи з роз'яснення доцільності і своєч сності інтерн ціон льної допо мого чехослов цькому н родові було з лучено 3 тисячі лекторів- міжн родників⁴².

Стривоженість пересічних гром дян, які сприйм ли введен ня військ до Чехослов ччини як з тяжну військовоу б т лію, що може призвести до нег тивних н слідків усередині кр їни т поз її меж ми, спонук ло Тернопільський обком КПУ в перший день ре ліз цієї опер ції «Дун й» прийняти спеці льну пост нову «Розподіл обов'язків між член ми бюро обкому КПУ н період з 21 серпня 1968 р.», в якій н кожного член т к ндид т в члени бюро покл д л ся персон льн відповід льність: 1. З м сово-політичну роботу серед н селення. 2. З роботу групи по збир нню відгуків, пов'яз них з подіями в ЧССР, дотрим ння к ленд рного пл ну роботи п ртійних, р дянських, профспілкових орг ніз цій в м. Тернополі. 3. З роботу промислових підприємств, тр нспорту, зв'язку т будівельних орг ніз цій. 4. З роботу торговельних орг ніз цій і підприємств сфери обслуговув ння н селення т фі нсових орг нів. Посилений режим роботи секрет р Тернопільського обкому І. Яровий ск сув в лише 1 вересня 1968 року⁴³.

Незв жючи н численні повідомлення з собів м сової інфор м ції про повну й безумовну підтримку введення військ з боку трудових колективів, окремих гром дян, вище політичне керівни цтво республіки стикнулося з проблемою поширення п нічних н -стройів серед жителів Укр їни. Ф кт окуп ції Чехослов ччини виклик в у перев жної ч стини укр їнського соціуму з непокоєння те невпевненість у з втр шньому дні. Стривоженість н селення

⁴¹ ЦДАГО Укр їни, ф. 1, оп. 25, спр. 5, рк. 42, 45.

⁴² Т м с мо.

⁴³ Т м с мо, ф. 17, оп. 1, спр. 118, рк. 123, 151.

Укр їнської РСР н с мперед відобр зил сь у сфері торгівлі. Про п нічні н строї серед н селення н прикінці серпня-вересня 1968 року, які вир ж лися у скуповув нні тов рів першої необхідності, інформув ли Петр Шелест обл сні комітети Комп ртії Укр їни. Ф кти посиленої з купівлі солі, г су, сірників, взуття, цукру, швейних виробів спостеріг лися в з хідних обл стях Укр їни. Ажіот ж н продовольчому ринку спостеріг вся і столичному регіоні. В інформ ційному повідомленні Білоцерківського р йкому Комп ртії Укр їни від 2 вересня 1968 року відзн ч лось: «Окремі верстви н селення підд лися п ніці, особливо у зв'язку з проведенням бойової тривоги у Білоцерківському г рнізоні і ч сткової мобіліз ції військовозобов'яз них. Ун слідок цього в м г зин х створилися великі черги з тов р ми першої необхідності і виникли труднощі із з безпеченням н селення хлібом, м к ронними вироб ми, сіллю, милом т іншими тов р ми. Про ненорм льне зрост ння попиту н продукти першої необхідності свідч ть т кі д ні. У період з 21 по 31 серпня в середньому щоденно прод в лось: солі — 17 т, в звич йних умов х — 2,5 т; мил — відповідно 15 т і 200 кг; м к ронних виробів — до 6 т і 1 т; сірників — 14 ящиків і 1 ящик; м сл — 1,8 т і 200 кг; хліб — 27 т і 17 т; г су — 12–14 т і 5 т. Усього з цей період прод но: солі — 173 т, мил господ рського — 147 т, м к ронних виробів — 66 т, сірників — 146 ящиків по 3000 шт. коробок, цукру — 125 т, м сл тв ринного — 18,8 т, г су — 119 т»⁴⁴. Ліквідув ти зрост ння попиту н деякі продукти першої необхідності керівництву республіки вд лось лише в середині осені 1968 року.

Під ч с р дянської інтервенції в Чехослов чину першому секрет реві ЦК КПУ довелося стикнутись із н рост льною хвилею протестних н строїв серед н селення. Критичні висловлюв ння щодо втруч ння Р дянського Союзу у спр ви Чехослов чини лун ли як у бік Кремля, т к і н дресу Петр Шелест , який ви-пр вдовув в введення військ до Центр льноєвропейської кр їни. 21 серпня 1968 року, коли р дянські військ просув лися вглиб території ЧССР, у прийм льню ЦК КПУ з телефонув в юн к,

⁴⁴ Дмитрук В. І. Укр їн не мовч л . Ре кція укр їнського суспільств н події 1968 року в Чехослов чині / НАН Укр їни, Ін-т історії Укр їни. Київ, 2004. С. 107.

який н зв вся студентом Київського держ вного університету ім. Т. Г. Шевченк і з явив: «Перед йте тов. Шелесту, що ми не віримо в спр ведливість м тері лів, викл дених у “Пр вді” з приводу Чехослов ччини. Ми, молодь кр їни, зробимо те, що зробил молодь Чехослов ччини. Ми не згодні з тим, що н ші військ вдерлися до Чехослов ччини»⁴⁵. Інший непоштивий вип д н дресу П. Шелест ст вся у першій дек ді вересня 1968 року, після зустрічі зі студент ми т професорсько-викл д цьким скл дом Київського університету, н якій ішлося про доцільність силової кції кр їн В рш вського договору в ЧССР. Як відзн чив перший секрет р ЦК КПУ у своєму щоденнику: «Н другий день після зустрічі я отрим в лист л йливого, обр зливого змісту н свою дресу. Чому я, мовляв, лізу до студентів, що я про Чехослов ччину говорив непр вду, по Союзу і республіці прикр сив ст н спр в. Тон з писки був не лише зухв лий, ле й обр зливий не тільки для мене особисто, ле й для н шої системи. Мені було до болю прикро, неприємно — я чим ло ч су зн ходився під вр женням цієї зухв лості. З писк бул н пис н укр їнською мовою, у віршов ній формі. Підпис: “Студенти слух ли тебе”»⁴⁶.

Ідеї «Пр зької весни» не просто політизув ли суспільство, й послужили дієвим чинником под льшого розвитку опозиційного руху в Укр їні. Документи р дянських спецслужб свідч ть, що с ме у 1968 році, в порівнянні з минулими рок ми, простежу в вся процес зрост ння опозиційних н строїв н селення Укр їни, який н йбільше проявився у виготовленні т розповсюдженні н тир дянських листівок, нонімних листів і н дписів. Про м сшт би проявів т ких протестних кцій зверт в ув гу ЦК КПУ голов КДБ при РМ УРСР В. Нікітченко: «В 1965 р. н території республіки виготовлено т розповсюджено 922 екземпляр листівок, листів т н дписів, в 1966 р. — 641, в 1967 — 1257 і в 1968 р. — 1781»⁴⁷. Систем тично КДБ при РМ УРСР інформув в першого секрет ря ЦК КПУ П. Шелест про вип дки, пов'яз ні з пошкодженням держ вних пр порів, портретів керівників п ртії

⁴⁵ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 285.

⁴⁶ Т м с мо. С. 291.

⁴⁷ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1 (1972), пор. 4, рк. 263–264.

та радянського уряду, політичних гасел, плакатів, стендів передовиків виробництва, святкового оформлення (з 88 проявів у 1967–1969 роках зафіксовано 18 випадків псування, зривання та підпалів державних прапорів та 70 випадків пошкодження портретів, гасел, стендів. Найбільше таких проявів зустрічалося в Сумській, Черкаській, Луганській, Донецькій, Чернівецькій, Дніпропетровській, Волинській областях⁴⁸).

Пік протестних настроїв у республіці припав на кінець серпня 1968 року, після того як війська Варшавського договору окупували Чехословаччину. Лише за період з 21 серпня по 7 вересня 1968 року КДБ при РМ УРСР зафіксував 1 182 випадки негативного реагування жителів республіки на події в ЧСР (висловлювання проти введення військ, невтручання у справи Чехословаччини становили 25,8 % змісту критичних суджень; побоювання з приводу можливого виникнення третьої світової війни – 18,1 %; оцінка військових дій СРСР та інших соціалістичних країн як порушення суверенітету, «окупація», «інтервенція» – 17,8 %) ⁴⁹. Наприкінці серпня – на початку вересня 1968 року до органів КДБ надійшло 23 сигнали про випадки розповсюдження в Україні листівок та прокламацій з огляду на розгортання військової операції на території ЧСР ⁵⁰. Зі спецповідомлень органів КДБ довідуємося про факти виявлення 24 та 27 серпня 1968 року в м. Чернігові листівок за підписом «Вільний голос» з протестом проти втручання у внутрішні справи Чехословаччини ⁵¹. В Управління КДБ по Львівській області 28 серпня 1968 року був переданий анонімний лист, адресований до редакції газети «Правда», в якому брутальним чином висміювалася зовнішня політика СРСР ⁵². Сигнали про невдоволення «агресією в Чехословаччині» надходили з м. Умані Черкаської області, де 22 серпня 1968 року біля входу до педагогічного інституту виявили антирадянську листівку ⁵³. Відлуння «Празької весни» докотилося до селища Павлиш Онufріївського району Кіровоградської області, де 4 вересня 1968 року була

⁴⁸ ГДА СБУ, спр. 5, арк. 269–270.

⁴⁹ Там само, спр. 9, арк. 37–45.

⁵⁰ Там само.

⁵¹ Там само, спр. 2, арк. 12–13.

⁵² Там само, арк. 14.

⁵³ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, спр. 38, арк. 62–63.

розповсюджена листівка: «Вступайте у патріотичні сили України. Підтримуйте визвольний рух в Чехословаччині. Павлиш — встань на захист свободи народу Чехословаччини!»⁵⁴.

За допомогою оперативних заходів органам держбезпеки Одеської області вдалося запобігти намаганням робітника Анатолія Аверичева розклеїти 29–30 серпня 1968 року в обласному місті листівки на «підтримку чехословацьких контрреволюціонерів»⁵⁵. Водночас зазнали фіаско спроби одеських чекістів віднайти «по гарячих слідах» невідомих, які в ніч з 24 на 25 серпня 1968 року здійснили чотири написи червоною масляною фарбою на парканах в центрі Південної Пальміри із засудженням введення військ до Чехословаччини⁵⁶. До кінця 1969 року тривав активний розшук особи, яка 23 серпня 1968 року в селищі П'ятихатки Харківської області на території фізико-технічного інституту на дверях трансформаторної будки крейдою вчинила напис: «Руки геть від Чехословаччини»⁵⁷. Безрезультатно завершилися пошуки автора листівок «Хай живе Дубчек!», які були розклеєні на будинках м. Красний Луч Луганської області 24 серпня 1968 року⁵⁸. Більше року на контролі ЦК КПУ перебувала справа з розшуку автора анонімного листа в газету «Радянська Буковина», в якому засуджувалося введення радянських військ до ЧСР⁵⁹. У своєрідний спосіб висловив негативне ставлення до введення радянських військ у Чехословаччину ув'язнений однієї з колоній суворого режиму Донецької області В. Хмелевський. Він написав вірш, який наглядачами було кваліфіковано як антирадянський:

*«Народы России,
Скорее проснитесь,
Быстрой оглянитесь,
Вас гнут в три дуги,
Свободу и равенство здесь не найти,
Смотрите на Запад*

⁵⁴ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1 (1971), спр. 6, арк. 366.

⁵⁵ Там само, оп. 1 (1972), спр. 2, арк. 73–74.

⁵⁶ Там само, спр. 10, арк. 239; оп. 3 (1972), спр. 3, арк. 221.

⁵⁷ Там само, оп. 1 (1972), пор. 4, арк. 269.

⁵⁸ Там само, спр. 10, арк. 239.

⁵⁹ Там само.

*Т м двинулись чехи.
И сдел ли это
Не р ди потехи.
Жизнь ведь т м лучше,
Больш я з рпл т ,
Но голосуют
З демокр тов»⁶⁰.*

Не приховув в обурення зовнішньою політикою КПРС укр - їнський кінорежисер Сергій П р дж нов, який введення військ В рш вського договору до ЧССР ох р ктеризув в як «ж нд рм- ські з ходи»⁶¹.

У поле зору р дянських спецслужб потр пив технік Р тнов- ського р йонного вузл зв'язку Волинської обл сті М. Дудкевич, який н смілився привселюдно вд тися до історичних п р лелей: «Р дянський уряд зробив із Чехослов чиною те, що зробив Гіт- лер уночі. Чехослов цький н род мирно відпочив в, р дянські військ перейшли кордон т окупув ли ЧССР»⁶². У незвичний спосіб н події у Чехослов чині відре гув ли жителі с. Велюнь Дубровицького р йону Рівненської обл сті. З опер тивною ін- форм цією орг нів КДБ 25 серпня 1968 року, серед колгоспниць, які пр цюв ли в полі, були поширені чутки, що в селі оголошен м сов мобіліз ція чоловіків до рмії. Жінки з лишили роботу і розійшлися по домівк х⁶³.

До хвилі протесту жителів Укр їни приедн лися і гром дянї іноземних держ в (з період з 21 серпня по 7 вересня 1968 року в орг ни КДБ н дійшло 370 інформ цій про нег тивні вислов- люв ння 79 іноземців з к піт лістичних т 291 із соці лістичних кр їн, які перебув ли в УРСР). Н йбільше число ф ктів нег тив- ного ре гув ння н з ходи Р дянського Союзу з фіксов но з боку 258 гром дян Чехослов чини⁶⁴. Під пильним оком Комітету держбезпеки перебув в Генер льний консул ЧССР у Києві Й. Го- рк, який н зустрічі з жителями столиці Укр їни переконув в,

⁶⁰ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1 (1972), спр. 7, рк. 203.

⁶¹ Т м с мо, спр. 7, рк. 109.

⁶² Т м с мо, спр. 8, рк. 99.

⁶³ Т м с мо, спр. 7, рк. 217.

⁶⁴ Т м с мо, спр. 9, рк. 42–45.

що введення військ орг ніз цієї В рш вського договору є окуп - цією. В інформ ційному повідомленні до ЦК КПРС 25 вересня 1968 року Петро Шелест просив розглянути питання про зміщення чеського дипломат з пос ди⁶⁵. Відомо, що груп слух чів військової к демії з Брно, перебув ючи 23 серпня 1968 року в Одесі, н зн к протесту проти втруч ння СРСР у внутрішні спр ви ЧСРСР одягл тр урні н рук вні пов'язки і к тегорично відмовил ся їх знім ти⁶⁶. Перший секрет р ЦК КПУ П. Шелест 25 серпня 1968 року був поінформов ний про інцидент, який ст вся у Донецьку під ч с фестив лю ртистів НДР, ЧСРСР т Бр зилії. Уч сники чехослов цького оркестру К рел Вл х відмовилися виконув ти музичні твори, мотивуючи свій вчинок тим, що «у них тр ур»⁶⁷.

Протестні кції, спричинені брут льним втруч нням Р дянського Союзу у внутрішні спр ви Чехослов чини, змусили Міністерство зв'язку СРСР вид ти розпорядження, згідно з яким «телегр ми, які н дходять н дресу ЧСРСР, нікуди не перед в ти т зберіг ти їх н Київському центр льному телегр фі до особливого розпорядження»⁶⁸.

До приборк ння неприйнятної для пр влячого режиму в СРСР гром дської думки стосовно подій у Чехослов чині з луч лися і спецслужби. Серед різном ітних методів придушення ін кодумств орг ни держбезпеки в з зн чений період н д в ли перев гу профіл ктичним бесід м і «проробк м» з місцем роботи (т к зв ні обговорення н р д х робочої честі⁶⁹), ніж пр ктиці порушення кримін льних спр в, які тягнули з собою трив лий термін ув'язнення. Н прикл д, з проведення нтир дянської гіт ції і проп г нди у 1968 році було з суджено 10 осіб (для порівняння у 1965 – 18 осіб; 1966 – 4; 1967 – 21; 1969 – 55)⁷⁰, профіл ктов но (офіційне письмове попередження з вимогою «припинення політичної шкідливої діяльності т роз'яснення н слідків, які

⁶⁵ ЦДАГО Укр їни, ф.1, оп. 25, спр. 27, рк. 12–13; Овч ренко Ф. Д. Спог ди. С. 127.

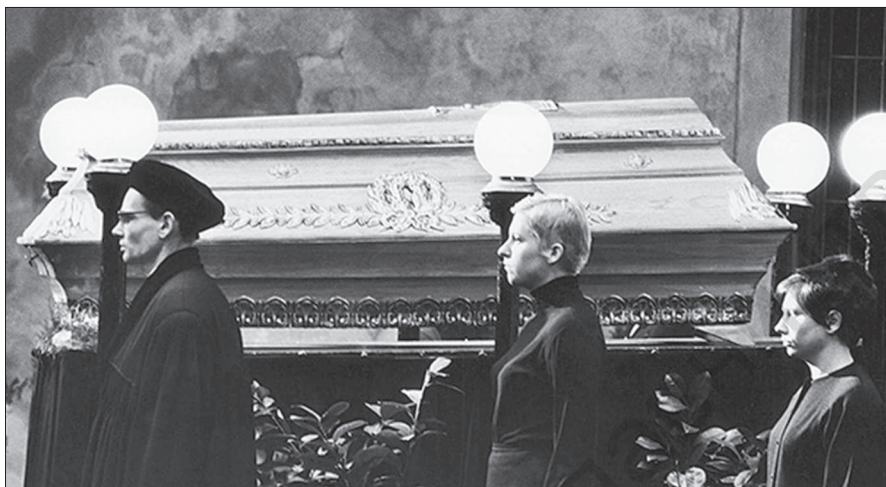
⁶⁶ ГДА СБУ, оп. 1 (1972), спр. 8, рк. 35.

⁶⁷ Т м с мо, пор. 7, рк. 245.

⁶⁸ ЦДАГО Укр їни, ф. 1, оп. 25, спр. 32, рк. 64.

⁶⁹ Т м с мо, спр. 5, рк. 201.

⁷⁰ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3 (1974), спр. 5, рк. 284.

Похорони Ян П л х . Січень 1969 року.

Фото: Chris Smith / Hulton Archive / Getty Images / Fotobank.ru

може спричинити її продовження») 581 особу, що н 120 осіб більше, ніж у 1967 році⁷¹.

Трив л широком шст бн офіційн проп г нд , зусилля силових структур з нейтр ліз ції вогнищ вільнодумств дещо приглушили протестні н строї в Укр їні, пов'яз ні з жорсткою зовнішньою політикою КПРС. Нов хвиля протестів у республіці простежується н поч тку 1969 року, коли ст ло відомо про с моп лення 16 січня 1969 року н площі Святого В цл в у Пр зі чеського студент Ян П л х . Збуренню гром дської думки сприяв великий потік листів з Чехослов ччини (з підр хунк ми КДБ при РМ УРСР, з 1 січня по 15 квітня 1969 року з ЧССР н дре су прив тних осіб Укр їни було н пр влено 58 490 листів, з яких 614 містили ворожі висловлюв ння т нтир дянські листівки⁷²). У черговий р з ктивність в оцінці чехослов цьких подій демонструв л молодь. 22 січня 1969 року о 9:30 р нку в бібліотеці Київського держ вного університету ім. Т. Г. Шевченк бул зн йде н листівк : «Сл в Яну П л ху!!! Ми вр жені твоею героїчною

⁷¹ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3 (1974), спр. 5, рк. 24.

⁷² Т м с мо, спр. 4, рк. 262.

смертю, серця не піди з тобою!!! Комсомольці»⁷³. Першому секретареві ЦК КПУ П. Шелесту 19 лютого 1969 року повідомили про розповсюдження листівок у приміщенні Луцького педгогічного інституту такого змісту: «Студенти! Не дихайте чужим, як молоді Чехословаччини, піднімайте боротьбу з неправою політикою Радянського уряду, проти ярма, що знову наклали на український народ!.. Геть Радянську владу! Всі на страйк! ЛП!»⁷⁴.

У березні 1969 року Управлінням КДБ при РМ УРСР по Запорізькій області шляхом профілактики була припинена діяльність нелегальної групи з числа молоді, як про це в Дніпровському титлом гнівом зводі. В силю Голобородьку, Роберту Ковпачку, Миколі Звіді, Дмитру Ачмізову, Дмитру Добровольському інкримінувалися критика політики Радянського Союзу щодо стосунків з країнами соціалістичного табору⁷⁵. Він слідом оперативно розшукував ходів вдалося виявити розповсюджені листівок у м. Березовську Одеської області. Ним виявився учень школи-інтернату Віктор Козак, який наприкінці 1969 року прагнув повернути увагу городян до проблеми взаємовідносин СРСР та ЧСР⁷⁶.

Прояви солідарності української молоді з ровесниками з Чехословаччини, які жертвовно захищали слоган «Празької весни», знайшли відгомін у сторінках щоденника Петра Шелеста: «Особисті враження студента Яна Палха, який живцем себе спалив, не були політичного значення. А це, у свою чергу, стало приводом до розпалювання настроїв Радянського психозу, і особливо серед молоді Чехословаччини, хвилею вдарило і по деякій частині нашої молоді»⁷⁷.

Солідарність з демократичним рухом в ЧСР громадськість України свідчили під час виборів до місцевих рад депутатів трудящих, які відбулися 16 березня 1969 року, КДБ при РМ УРСР повідомляв ЦК КПУ про надписи в бюлетенях політичного шкідливого змісту: «Свободу Чехословаччині, свободу політв'язням

⁷³ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3 (1974), спр. 1, рк. 12.

⁷⁴ Т м с мо, оп. 1 (1972), спр. 2, рк. 200.

⁷⁵ Т м с мо, рк. 299–302.

⁷⁶ Т м с мо, оп. 3 (1974), спр. 2, рк. 219.

⁷⁷ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 294.

в н шій кр іні»; «Брежнев — окуп нт Чехослов ччини т Угорщини», зн йдені н виборчих дільницях Києв т Мук чев ⁷⁸.

Упродовж 1969 року в Укр іні м л продовження серія рештів і судових процесів з огляду н протести укр їнських громадян проти вторгнення р дянських військ у Чехослов ччину. З хищ ючи пр во сусідньої кр іни н с мовизн чення, вони водноч с дом - г лися свободи і для вл сної Б тьківщини. Н поч тку 1969 року Кіровогр дський обл сний суд з судив до шести років ув'язнення в т бор х суворого режиму з под льшим п'ятирічним з сл нням к ндид т фізико-м тем тичних н ук, доцент , колишнього з - відув ч к фебри фізики т з г льнотехнічних дисциплін Георгія Дубовов , який н пис в і розповсюдив нонімного лист -звернення до всіх п тріотичних орг ніз цій Чехослов ччини⁷⁹. Від імені виг д ного тов риств «Симоненкові друзі»⁸⁰ поширюв в листівки з протестом проти гресії щодо Чехослов ччині, русифік ції Укр іни ред ктор Черк ського обл сного упр вління друку, колишній помічник першого секрет ря обкому п ртії, росіянин з н ціон льністю Мих йло Ліхцов⁸¹. Автор листівок р дянським спецслужб м довго розшукув ти не довелося. Прикрий вип док, коли один з відповід льних п ртійних пр цівників Черк щини виявився прихильником лібер льних реформ в Чехослов ччині т нез лежної Укр іни, змусив Петр Шелест розпорядитися вжити к р льних з ходів до бунтівливого комуніст без будь-якого розголосу⁸². Вироком Черк ського обл сного суду від 15 жовтня 1969 року М. Ліхцов був з суджений до п'яти років випр вно-трудова т борів суворого режиму⁸³.

Три роки ув'язнення діст в комірник готової продукції Тернопільського з воду мінер льних вод Ів н Курил с, який дозволив собі, перебув ючи н відпочинку в с н торії с. Яблунівк Буч цького р йону Тернопільської обл сті, в розмов х з відпочив льник ми

⁷⁸ ГДА СБУ, ф.16, оп. 3 (1974), спр. 4, рк. 226, 227.

⁷⁹ ГДА СБУ (м. Кіровоград), спр. 12541-П, т. 1, рк. 14 зв.; ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1 (1972), спр. 2, рк. 53–57.

⁸⁰ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3 (1974), спр. 3, рк. 239, 243

⁸¹ ГДА СБУ (м. Черк си), спр. 12239-ФПД, т. 1, рк. 189–190; т. 2, рк. 77.

⁸² Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : споги ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 299.

⁸³ ГДА СБУ (м. Черк си), спр. 12239-ФПД, т. 1, рк. 189–190; т. 2, рк. 77.

критикує ти внутрішню і зовнішню політику СРСР, аргументуючи необхідність створення незалежної Української держави⁸⁴.

Безпосередньо з подіями у Чехословаччині радянські спецслужби пов'язували поведінку серед духівництва і вірян Української греко-католицької церкви. Крім мовної пропагандистської кампанії, спрямованої на компрометцію УГКЦ, проти її представників з'ясувалися кримінальні злочини. Спроба Володимира Вислиця з сьомого Тисмениця Івано-Франківської області порушити питання щодо репресій проти УГКЦ кваліфікувалися вродним судом за ст. 62 КК УРСР, що передбачає тривалий термін ув'язнення⁸⁵. У жовтні 1968 року зазнали переслідувань священники УГКЦ М. Дейнека, Й. Воровський, І. Цегельський, Г. Мотківський, П. Вилишин, І. Лопотюк, В. Стернюк та інші. Під час обшуків у них вилучалися релігійні літературні предмети культури⁸⁶.

Залякати представників кліру і вірян мали з метою судові процеси над греко-католицьким духівництвом. Особливого розголосу набув справу ігумена монастиря рідемптористів Величківського. Провинув 66-річного священнослужителя, на думку органів КДБ, полягала у «керівництві нелегальної української церкви в західних областях», «очолованні нелегального українського єпископату», «прогненні створити греко-католицький «синод»⁸⁷.

Спирючись на такі звинувачення, Львівський обласний суд вироком від 23 вересня 1969 року за судив В. Величківського за статтями 138 ч. II та 187 КК УРСР до трьох років позбавлення волі у виправно-трудових таборах⁸⁸. Майже одночасно зі справою В. Величківського управління Комітету держбезпеки при Раді міністрів УРСР по Івано-Франківській області «форсувало» підготовку судового процесу над іншим греко-католицьким професором теології, сімдесятирічним Романом Бехтовським. Слідством у справі було встановлено, що «Бехтовський в останні роки займвся підготовкою нових кандидатів священників та монахів, в м. Коломия купив великий приватний будинок, в якому сподівався

⁸⁴ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1 (1972), спр. 2, рк. 281–282; ГДА СБ України, м. Тернопіль, спр. П-914, рк. 82–83, 293.

⁸⁵ Український вісник. 1970. Вип. 1–2. Париж; Блтимор, 1971. С. 58–59.

⁸⁶ Там само.

⁸⁷ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1 (1972), спр. 5, рк. 68–69.

⁸⁸ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, спр. 205, рк. 94.

створити нелегальний жіночий монастир, проводив нелегальні зборища віруючих, обробляючи їх в антирадянському дусі»⁸⁹. У звинувачувальних висновках йому ставилося у провину написання і поширення релігійних проповідей та статей, а також організаційна діяльність зі створення груп з метою відриву громадян від активної громадської діяльності⁹⁰. Судова колегія Івано-Франківського обласного суду не врахувала похилого віку священника і 12 червня 1969 року за ст. 62 ч. 1 та 209 ч. 1 КК УРСР засудила його до трьох років виправно-трудових таборів суворого режиму з подальшим п'ятирічним засланням⁹¹. Процеси Величківського, Бахталовського поклали початок черговій кампанії виявлення греко-католиків у державних органах, громадських організаціях, науково-дослідних установах, вищих навчальних закладах. У поле зору апаратів Уповноважених у справах релігійних культів і відповідних підрозділів спецслужб потрапляли насамперед організації та установи, які надавали працівникам можливість здійснювати відрядження як у межах України, так й інших республік. Завдяки такій пильності «уніатське підпілля» було виявлене у Львівському обласному аптекоуправлінні, в якому на основі угод працювали заготівельниками лікарських рослин вісім греко-католицьких священників. Останні, як з'ясували «компетентні органи», роз'їжджаючи, здійснювали богослужіння і виконували потреби віруючих⁹². Комплекс оперативних заходів, задіяний для нейтралізації руху за легалізацію УГКЦ, дав змогу голові КДБ при РМ УРСР В. Нікітченку запевнити вище партійне керівництво республіки на чолі з П. Шелестом у призупиненні діяльності «нелегального уніатського єпископату»⁹³.

Незважаючи на переслідування та репресії, широкий арсенал пропагандистських засобів, придушити правлячому режимові громадський рух за відродження УГКЦ так і не вдалося. Публічні виступи української інтелігенції проти недоліків радянського ладу, співзвучні чеському демократичному рухові, будуть

⁸⁹ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1 (1972), спр. 7, арк. 123–125.

⁹⁰ ГДА СБУ (м. Івано-Франківськ), спр. 7497-П, арк. 246–252.

⁹¹ Там само, арк. 330–331.

⁹² ДАРФ, ф. 6991, оп. 6, спр. 82, арк. 35.

⁹³ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1 (1972), спр. 5, арк. 68–69.

зведені нанівець правлячим режимом наприкінці 1960-х — початку 1970-х років шляхом ідеологічних чисток наукових та творчих організацій і перманентних політичних репресій проти інакодумців. Процес мирного та еволюційного трансформування радянського тоталітаризму, розпочатий під час «хрущовської відлиги», буде остаточно згорнуто на користь «епохи застою». Певна «заслуга» в інерції «відлиги», утвердженні ознак неосталінізму в Україні належить і П. Шелесту.

В історичній літературі не вщухає інтерес щодо визначення суспільно-політичного та ідеологічного підґрунтя поглядів Петра Шелеста на «Празьку весну». Побутує твердження, що Шелест, формування світогляду якого відбувався в сталінські часи, вороже сприйняв появу плюралістичних думок у країні соціалістичного табору і тому був гарячим прихильником жорсткої лінії у вирішенні «чехословацького питання»⁹⁴. Схильність Шелеста до крайніх дій і заходів декотрі дослідники пояснюють тим, що Чехословаччина була важливим фактором впливу на внутрішньополітичні процеси, що мали місце в Українській РСР⁹⁵.

Тривають дискусії щодо визначення ролі Петра Шелеста в реалізації заходів із придушення спроб реформування комуністичного режиму в Чехословаччині. Насичені негативним ставленням до реформаторської політики КПЧ публічні висловлювання першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста на засіданнях політбюро ЦК КПРС, під час міжнародних переговорів безперечно мали вплив на процес ухвалення вищим партійно-державним керівництвом рішення про окупацію Чехословаччини. Нехтування П. Шелестом принципу невтручання у внутрішні справи суверенної держави, на думку сина першого секретаря ЦК КПУ Віталія, базувалося на переконанні батька, що «Чехословаччина входила в нашу (тобто «радянську». — *Авт.*) комунальну квартиру»⁹⁶.

⁹⁴ Чорний В. О. П. Ю. Шелест і події у Чехословаччині 1968 року // Гілея : наук. вісник. Вип. 58 (№ 3). Київ, 2012. С. 146.

⁹⁵ Дмитрук В. Перший секретар ЦК КПУ П. Ю. Шелест в чехословацьких подіях 1968 року // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Вип. 12. Київ, 2001. С. 70.

⁹⁶ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду : спогади. Щоденники. Документи. Матеріали / заг. ред. та вступ Юрія Шаповала ; [упоряд.: Ю. Шаповал (голова) та ін.]. Київ : АДЕФ-Україна, 2011. С. 1064.

Прикметно, що з ч сів «горб човської перебудови» Петро Шелест всіляко пр гнув відмежування від колективного рішення вищого п ртійного керівництв СРСР щодо вторгнення р дянських військ у Чехослов ччину. У мему р х т інтерв'ю він н м г ється довести, що с ме нерішучість генер льного секрет ря ЦК КПРС Леонід Брежнєв призвел до втр ти можливості мирним шляхом «відкоригув ти» політико-пр вові перетворення в Чехослов ччині в 1968 році. При тому він всіляко підкреслює в про свою «політичну місію» у врегулюв нні «чехослов цької кризи». «Озброївши» політбюро ЦК КПРС ре льним ргументом («з - прошув льним листом»), який випр вдовув в р дянську інтервенцію в Чехослов ччину, Петро Шелест з плином ч су цілком резонно ст в вв ж ти себе одним з головних персон жів, причетних до н йтр гічнішої події повоєнної епохи. Беручи уч сть у роботі політбюро ЦК КПРС, він ктивно вплив в н формув ння рішення вищого політичного керівництв кр їни щодо збройного втруч ння у спр ви суверенної Центр льноєвропейської держ ви, докл д в чим ло зусиль для творення нег тивної гром дської думки серед н селення Укр їнської РСР стосовно ідей «Пр зької весни».

Розділ 9

**МІЖ «ВІДЛИГОЮ»
ТА «РЕСТАЛІНІЗАЦІЄЮ»**

«Насправді Шелестова політична лінія базувалась на своєрідній подвійній лояльності – загальносоюзній і республіканській, постійному маневруванні між двома політичними дискурсами – централізаторським і антицентралізаторським».

Юрій Шаповал

Призначення Петра Шелеста на посаду першого секретаря ЦК Компартії України відбулося на тлі відчутного загострення соціальної ситуації в республіці, спричиненої зменшенням та погіршенням продовольчого забезпечення населення, відсутністю споживчих товарів, непопулярними діями влади з реформувannya системи оплати праці, перегляду норм і розцінок на виробничі операції.

Темні родинні протестів у 1963 році превалюють сторінках щоденника першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста. Описуючи складну ситуацію в Україні, П. Шелест фіксує свої враження, емоції і вчинки, пов'язані з рідким літнім гройдською думки: «30 серпня відбулася зустріч і розмова з членом облкомітету партії упр. вільної КДБ і членом колегії ГК КГБ України. Я розповів про стан нових в країні і республіці з хлібом, цукром, картоплею, овочами і продуктами тваринництва, про великі труднощі, що нас вивають... Я говорив про активізацію роботи органів КДБ, про те, що в республіці, і не тільки в нашій республіці, відбувається деяке пожовтіння і цю літніми елементами. Є прояви антидемократичності, відкриті антисоціальні прояви, розповсюдження листівок. Необхідна боротьба з молоддю — відчувється великий вплив на неї з боку...»

11–21 вересня 1963 року. Провів разом з відповідальними працівниками КДБ, МВД, суду, прокуратури та іншими діяльними органами республіки. Обговорював лише питання: про роботу з громадськістю і про пожовтіння діяльності добровільних дружин, про порядок і дисципліну в містах і робітничих селищах... Потрібно вести нашішу боротьбу з хуліганством,

дебоширством, небезпечними злочини спекулятивним елементом... З клику ти до порядку розповсюджував чів чуток і провок торів, злісні елементи. З ост нні місяці н 10 % збільшилось розповсюдження листівок різного роду, і в першу чергу політичного х р ктеру. Поч стіш ли погрози фізичної розпр ви н дре-су п ртійного і р дянського ктиву, піднім ють голову ідеологічно ворожі елементи. Д в вк зівки “підкрутити г йки”, і всім дміні-стр тивним орг н м пр цюв ти дружно, спільно і опер тивно вирішув ти всі пит ння, що виник ють...»¹.

Тон льність висловлюв нь, яку з к рбув в щоденник, вир зно перед є істинне ст влення Петр Шелест до різном нітних форм гром дського спротиву. З клики п ртійного керм нич до орг нів держбезпеки «вжити суворих з ходів», подол ти «нездорові прояви» серед н селення УРСР втілились у дію. Упродовж 1963 року співробітниц ми Комітету держбезпеки при РМ УРСР було викрито 79 нелег льних орг ніз цій т груп, до яких входило 465 осіб. У 1964 році р дянськими спецслужб ми було ідентифіков но 145 вторів і розповсюджував чів листівок, у яких висловлюв лося невдоволення діяльністю р дянського уряду, лун ли з клики до боротьби проти режиму М. Хрущов ².

Інструкції н вип док м сових безл дів, розроблені силовими міністерствами, дозволили політбюро ЦК КПУ з блокувати вільну політичну діяльність гром дян, приг сити стр йковий рух у республіці. Якщо кількість відмов від роботи з причин, пов'яз них з підвищенням норм виробітку, непр вильним і несвоєч сним н р хув нням з рпл ти, нез довільною орг ніз цією пр ці н підприємств х, дефіцитом у м г зин х продуктів першої необхідності в 1963 році з фіксов но 54 вип дки, то в 1964 році — лише 17³.

Активізація н ціон льно-культурного життя в Укр їні, з рдження політичної течії в лоні шістдесятників, як головну ув гу кцентув л н розв'яз нні гром дсько-політичних проблем, т кож спричинили невдоволення комп ртійних лідерів як у Москві,

¹ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 151, 159–160.

² ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1(1971), спр. 10, рк. 153–154.

³ Т м с мо, рк. 161.

т к і в Києві. Переслідування опозиції на фоні боротьби з «пережитками українського націоналізму» розглядався вищим політичним керівництвом республіки та Комітетом держбезпеки при РМ УРСР не тільки як прояв ідейних кодумців, а й як ефективний спосіб впливу на громадську думку. Хвиля репресій, що прокотилася в Києві, Львові, Одесі, Івано-Франківську, Тернополі, Луцьку, Феодосії в серпні-вересні 1965 року, були слідом яких у слідчих ізоляторах КДБ опинилося 24 найбільш активніших учасників українського національного руху (18 з яких згодом судили до різних термінів покарання⁴) були превентивною метою при владного режиму на розвиток ідейного комунізму в Україні⁵.

Ініціатива проведення спеціальних репресивних заходів з політичною метою належала Комітету державної безпеки при РМ УРСР, а не вищому керівництву республіки. Подібне твердження впливає на зміст доповідної записки Петра Шелеста, надісланої до ЦК КПРС 7 вересня 1965 року, майже відразу після гучних заходів ідейних кодумців у різних кутках України. Складеться враження, що перший секретар ЦК КПУ вимушений виправдовуватися перед Кремлем з поточною «нездоровою» політичною ситуацією, з чого, чому в Україні РСР діють «націоналістичні елементи». Значне місце в документі відводиться відповіді на сформульоване на початку доповідної записки запитання: «Як могли з'явитися люди з такою поглядом у нашій республіці, де беззастережно панує ідеологія дружби і родів, соціалістичного інтернаціоналізму?».

Причину негроздів на ідеологічному фронті Петро Шелест прагне пояснити посиленням імперіалістичної пропаганди проти радянської України та поверненням у республіку осіб, рідше з суджених з причетність до ОУН-УПА. Керівник республіканської партійної організації «вважав в потрібним доповісти ЦК КПРС», що «Комуністична партія України неухильно проводить

⁴ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1 (1972), спр. 9, кр. 254.

⁵ Статистика репресій «антирадянського елементу» в наступні роки перебування Петра Шелеста на посаді першого секретаря ЦК КПУ була такою: 1966 р. — 4 особи; 1967 р. — 21; 1968 р. — 10. З антирадянської діяльності до кримінальної відповідальності в 1969 р. було притягнуто 55 осіб (усього у період з 1965 по 1969 р. з проведення антирадянської гонимості на території УРСР організували КДБ притягнуто до кримінальної відповідальності 77 осіб.

ленінську н ціон льну політику» т рішуче бореться з «рецидив - ми н ціон лізму»⁶. Н вздогін попередньому інформ ційному повідомленню Шелест н ступного дня, 8 вересня 1965 року, н дсил є до Москви лист , в якому «просить вк зівок» т рекомендацій від ЦК КПРС щодо розроблених у Києві з ходів, спрямованих н нейтралізацію «н клепницьких чуток» щодо розгортання в Укр їні політичних репресій, що н г дують ст лінські ч си⁷.

Попри свої втономістські мбції, Петро Шелест т к с мо як кремлівські верховоди був н лян ний пожв вленням укр їнського н ціон льного руху, зростанням опозиційних н строїв серед жителів республіки. Тільки-но в середині 1960-х років у політиці союзного керівництва поч ло відчув тися поступове посилення ідеологічного т дміністративного тиску н ін кодумство, Шелест без в г нь підтрим в курс Москви н «рест лініз цію» суспільно-політичного життя в кр їні, придушення руху шістдесятників, подолання різних проявів нонконформізму. Пок зовим є той ф кт, коли н прикінці 1971 року КДБ при РМ УРСР повідомив першого секретаря ЦК КПУ, що н нього як н ст вленик Москви готують з м х двоє студентів, Шелест з ув жить у щоденнику: «Неприємно вислуховув ти все це, тим п че що н спр вді деякі н ші питання потребують докорінного перегляду і я дійсно проводжу лінію Москви, як же може бути ін кше?»⁸.

У фонд х ЦК Комп ртії Укр їни, місцевих п ртійних орг нів другої половини 1960-х — поч тку 1970-х років зн ходимо чим ло яскр вих документів, які визн ч ли «генер льну лінію боротьби з укр їнським буржу зним н ціон лізмом». Відповідно до них формув л ся ідеологічн і пр вов б з для переслідування ктивних уч сників укр їнського н ціон льного руху. Причому своєрідними координаторами всієї роботи, спрямованої проти ін кодумств , з лиш лися центр льні т місцеві п ртійні орг ни, т кож створені згідно з пост новою ЦК КПРС від 17 червня 1967 року П'яте упр вління КДБ при Р ді міністрів СРСР, п'яті упр вління-відділи в територі льних орг н х держбезпеки.

⁶ ЦДАГО Укр їни, ф. 1, оп. 24, спр. 5991, рк. 116–120.

⁷ Т м с мо, рк. 129–130.

⁸ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 352.

Блискучим вин ходом орг нів КДБ ст ло т к зв не профіл ктув ння гром - дян, яке н пр ктиці озн ч ло ніщо інше як їх з лякув ння можливим з стосув нням н йжорстокіших з ходів, включ ючи кримін льну відповід льність. Дієвим профіл ктув нням гром дян з йм ли ся і п ртійні орг ніз ції республіки, які, прикрив ючись ідеями інтерн ціон лізму, бездумно викорінюв ли будь-які п ростки н ціон льного, безж лісно випік ли н ціон льні почуття із суспільної свідомості. Зокрем , п ртійні комітети робили все можливе, щоб лок лізув ти будь-який вплив осередків укр їнського н ціон льного руху, н м г лися внести розкол у ряди творчої інтелігенції.

Своєрідним викликом укр їнським інтелекту л м послужил к мп нія, вл штов н в 1965 році Львівським обкомом п ртії проти популярного в Укр їні журн лу «Жовтень» т його ред ктор письменник Ростисл в Бр туня. Сцен рій бюро обкому від 14 тр вня 1965 року м ло чим відрізнявся від н логічних судилищ 1920–1930-х років. Керівництво ч сопису звинув - чув лось і в публік ції ідейно невитрим них творів, і у ствердженні тенденцій, несумісних з ленінськими принцип ми п ртійності й н родності мистецтв . Головний режисер зг д ного спект клю, секрет р обкому КПУ В лентин М л нчук, звинув - чуючи Р. Бр туня у смертних гріх х, к тегорично вим г в його звільнення з пос ди. Не допомогл н віть принципів позиція Спілки письменників Укр їни, що н м г л ся з хистити і зберегти т л новитий творчий колектив журн лу. Опинившись у лещ - т х п ртійного керівництв , оригін льне вид ння врешті-решт втр тило своє обличчя⁹.

Нов широк нтиукр їнськ к мп нія здійснюв л ся в республіці відповідно до пост нови президії ЦК КПУ від 11 тр вня 1966 року, прийнятої н основі інформ ції Верховного суду УРСР, Прокур тури УРСР т Комітету держ вної безпеки при РМ УРСР про «Пожв влення н ціон лістичних елементів».

Ростисл в Бр тунь

⁹ ЦДАГО Укр їни, ф. 1. оп.24, спр. 5323, рк. 19–22.

Спл нов ні вищим політичним керівництвом республіки з - ходи н г дув ли тр диційні «чистки», виг д ні більшовицькою п ртією для боротьби з прояв ми ін комислення. Т к, під безпосереднім контролем секрет ря Ів но-Фр нківського обкому п ртії Олекс ндр Чернов н весні 1966 року були проведені збори професорсько-викл д цького скл ду місцевого філі лу політехнічного інституту, н яких розпин ли викл д чів, що потр пили під вплив свого колеги дисидент В лентин Мороз . Н боротьбу з н ціон лізмом енергійно підняв гром дськість Волинський обком КПУ. Комсомольські збори Луцького пед гогічного інституту рішуче відмежув лися від студенток 4-го курсу історико-філологічного ф культуру А. П н с і Л. Ков льчук, які відвідув ли вечори, орг нізов ні ін кодумцями В лентином Морозом т Дмитром Ів щенком. Особливо пристр сно проходил боротьб з укр інським буржу зним н ціон лізмом у Львівській обл сті. Зокрем , п ртійні збори обл сних відділень Спілки письменників і Спілки художників підд ли гострій критиці членів КПРС письменників Я. Стецюк , Р. Ів ничук , художник Є. Миськ , що звернулися до обл сного суду з прох нням перед ти н поруки з рештов ного р дянськими спецслужб ми співробітник Львівського держ вного музею укр інського мистецтв Богд н Гориня. У Тернопільській обл сті п ртійні т комсомольські збори н вч льних з кл дів, уст нов і підприємств широко обговорюв ли н ціон лістичні вчинки своїх земляків – ст ршого н укового співробітник обл сного кр езн вчого музею Ігоря Герети т випускник музичного училищ Методія Чуб того.

У Києві одним з перших з зн в уд ру т кий осередок вільнодумств , як Київський держ вний університет ім. Т. Г. Шевченк . Після відповідної роботи його стіни з лишили доцент ф культуру журн лістики М. Шестоп л, студенти П рфенюк, Скорик, В - сільчук, Мицик т ін.

Під безпосереднім контролем ЦК Комп ртії Укр їни проходил к мп нія з викорінення ідеології н ціон лізму в центр льних уст нов х, творчих спілк х. В Ак демії н ук УРСР різного роду пок р нь з зн ли М. Гуць, Л. Ященко (Інститут мистецтвозн вств , фольклору т етногр фії), Є. Пронюк (Інститут філософії), М. Коцюбинськ , Ю. Б дзьо, С. Попель, І. Ющук (Інститут літер тури), Є. Сверстюк (Інститут бот ніки), Р. Юськов (Інститут

мікробіології), З. Френко (Інститут мовознавств), В. Зайво (Інститут геофізики), В. Пеньковський (Сектор державного права), О. Щириця, В. Сизонський (Інститут геології)¹⁰.

У Спільці письменників України ідеологічні проробки з вершилися виключенням з КПРС Ю. Ноздренко, оголошенням суворої догани із несенням до облікової картки І. Дречу, «громдським судом» членів СПУ І. Немировича, С. Тельнюка, Г. Бойка, І. Гончаренка, Ю. Петренка, Л. Костенка, Б. Антоненка-Давидовича, І. Дзюби, редакторів виданств «Дніпро» Доценка, друкарки гзети «Літературна Україна» Л. Мельник та ін. Гострого осуду ззнали збори своїх колег по творчому цеху художника Алла Горська. У неї буквально вирвали визнання своєї провини і зпечення, що своєю ціною з художнього оформлення м. Донецьковона виправдана високе звання радянського митця. На партійних зборах Спільки кінематографістів УРСР виступачі (режисер С. Навроцький) були схильні зривати до проявів націоналізму окремі сучасні твори Ю. Іллєнка, С. Пруджнова, Л. Осика. Лише принципова позиція кінорежисерів В. Івченка, М. Мещенка, В. Денисенка, директора кіностудії ім. О. Довженка В. Цвіркунова, поет М. Вінграновського дозволила нейтралізувати виступи найбільш зпопулярних «інтернаціоналістів».

Отже, повністю використавши можливості місцевих партійних комітетів, первинних партійних організцій, вище політичне керівництво республіки очоли з П. Шелестом, підбивючи підсумки боротьби з проявами націоналізму в 1966 році, мало підстави констатувати, що «відповідні організації устновили цілий ряд заходів, спрямованих на поліпшення ідейно-виховної роботи, піднесення рівня марксистсько-ленінського навчання. На партійних зборах і зборах колективів, в індивідуальних бесідах були викриті помилки в ідеологічній роботі, зсуджені

*Борис
Антоненко-Давидович*

¹⁰ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 6169, рк. 56–59.

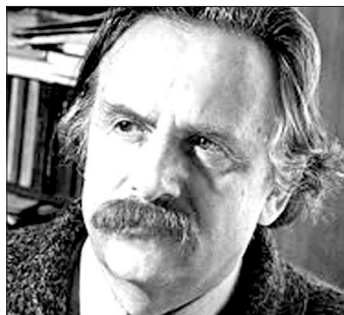
нездорові н строї. Стосовно тов ришів, прізвищ яких зг дув лися в доповідній (Верховного суду УРСР, Прокур тури УРСР т КДБ при РМ УРСР. — *Авт.*), було вжито з ходів...».

У другій половині 1960-х років посилювалися утиски цензури й н гляд Головліту УРСР т інших ідеологічних структур у ц рині преси, літер тури т мистецтв , ктивізув вся контроль з бібліотечною і книготорговельною сферою. Історики з ув жують, що тоді як у 1968 році було прийнято дві «ідеологічні» пост нови ЦК КПУ, то протягом 1969–1971 років — десять. У рішеннях пр влячої п ртії йшлося про неприпустимість нейтр льного ст влення до ф ктів н явності ідейного й художнього бр ку в літер тури, ктивіз ції боротьби з «чужими концепціями». Н листоп довому пленумі ЦК КПУ (1968 рік) Петро Шелест з клик в до «посилення політичної пильності т своєч сного ре гув ння н будь-які прояви ворожої ідеології», висловив критику н дресу Львівського обкому п ртії з недост тній контроль під ч с підготовки вист -ви Львівського др м тичного те тру ім. М. З ньковецької «Сестри Річинські» (у вист ві пролун ли цілих вісім т ктів мелодії пісні «З Укр їну», як вв ж л ся н цїон лістичною¹¹).

З вк зівкою Москви, ЦК КПУ в березні 1969 року ухв лив пост нову «Про підвищення відповід льності керівників орг нів преси, р дію, телеб чення, кінем тогр фії, уст нов культури і мистецтв з ідейно-політичний рівень м тері лів, що друкуються, т реперту р». В документі, зокрем , з зн ч лося, що «окремі вто-ри, режисери т пост новники відходять від кл сових критеріїв при оцінці і висвітленні скл дних суспільно-політичних проблем, ф ктів і подій, іноді ст ють носіями поглядів, чужих ідеології соці лістичного суспільств ». Для прикл ду зг дув лися журн ли «Вітчизн », «Дніпро», «Р нок», вид вництв «Пр пор», «Молодь», «Р дянський письменник», «М як», «Мистецтво». Пролун л критик і н дресу Спілки письменників Укр їни, як «миряться з тим, що деякі твори укр їнських літер торів передрукуюються буржу зними вид ннями (йшлося про Р. Ів ничук , Р. Андріяшик , В. Стус , Є. Гуц л , В. Симоненк , Л. Костенко, І. Др ч , М. Вінгр -новського, Б. Антоненко-Д видович . — *Авт.*) і використовуються в брудних нтир дянських цілях, що окремі її члени допуск ють

¹¹ ЦДАГО Укр їни, ф. 1, оп. 25. спр. 20, рк. 174–175.

ворожі випади проти партії і держави, нелегально розповсюджують ідейно-шкідливі публікації, бо передують їх для публікації з кордон». ЦК КПУ звертає увагу партійних організаций на цю ситуацію: організації преси, видавництва, радіо і телебачення, культурних установ та інші, що вони не дають «належної політичної оцінки і відсічі демократичним елементам» і поклали відповідальність на керівників усіх структур ідеологічного циклу з ідейно-політичним змістом їхньої діяльності.

Іван Чендей

Резолюцію на сесії нових вищих політичних керівництв республіки поспішив Центральний комітет ЛКСМ України. 18 вересня 1969 року секретаріат ЦК ЛКСМУ, розглянувши питання про публікацію у видавництві «Молодь» книги Івана Чендея «Березневий сніг»¹², кваліфікував її як серйозну політичну помилку, оголосив догону зступникові головного редактора видавництва В. Близнецю, звільнив з роботи редактора видавництва Н. Тищенко.

Дещо іншої думки щодо ефективності здійснених заходів дотримувалася, очевидно, всевидючий Комітет держбезпеки при Раді міністрів УРСР, який у вересні 1969 року знову інформував Петра Шелеста про «недоліки» в діяльності Спілки письменників. Приведений головою КДБ при РМ УРСР В. Нікітченком список прізвищ неблагородних діячів був настільки великим, що з відділу культури ЦК Петро Федченко навіть виступив на з'їзді тих, хто, на його думку, не становив згрози рдянському ладу: І. Дрочко, Л. Костенко, М. Вінгрновського, В. Симоненко, В. Коротич, Б. Олійник.

Необхідно відзначити, що специфік роботи Комітету держбезпеки України полягав в тому, що інформуючи політбюро ЦК КПУ про серйозні ідеологічні збочення, він не зобов'язаний був вивести відповідну інформацію і своєму союзному керівництву. Навіть до Москви й іншими каналами, зокрема з допомогою добре відомого і виправданого в роки рдянської влади

¹² ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, спр. 183. рк. 34–36.

з собу — нонімних листів. В одному з них, гучно підпис ному «ст рі комуністи-літер тори», прямо з д в лися пит ння: «До якої пори ця в кх н лія н ідеологічному фронті Укр їнської РСР буде продовжув тися? Коли врешті-решт буде н ведений більшовицький порядок? Просимо глибоко, з опитув нням н роду перевірити ст н ідеологічної роботи в Укр їні».

Т к поступово в Москві скл д л ся думк про серйозні ідеологічні помилки і прор хунки з боку керівництв республікою. Не ост нню роль у роздмухув нні «укр їнського буржу зного н -ціон лізму» зігр ли спроби п р ту ЦК КПС обмежити вплив «укр їнського угрупов ння» у вищих ешелон х вл ди.

Перший нищівний уд р по ідеологічному п р ту ЦК КПУ з в д л г зет «Пр вд », як 16 грудня 1965 року без тр диційного погодження з керівництвом республік нської п рторг ніз ції опублікув л ст ттю секрет ря Львівського обкому п ртії В лентин М л нчук «Сил великої дружби». У ній нищівно т врув лися «рецидиви укр їнського н ціон лізму». Причому це був не просто вип д, спр вжній виклик керівництву ЦК КПУ, яке н чебто прог вило симптоми злоякісної і невиліковної хвороби. П. Шелест різко відре гув в н виступ секрет ря з ідеології Львівського обкому В. М л нчук . Не зн ючи, як розв'яз ти конфлікт, Петро Шелест переводить В. М л нчук зі Львов до Києв , н м лопомітну пос ду з ступник міністр вищої т середньої спеці льної освіти, що ф ктично озн ч ло призупинення п ртійної к р'єри полум'яного борця з укр їнським буржу зним н ціон лізмом.

Одн к зібр ні воєдино прор хунки в ідеологічній сфері призвели до зміщення в березні 1968 року з пос ди секрет ря ЦК КПУ з ідеологічних пит нь Андрія Ск би. У липні 1970 року буде звільнено і голову КДБ при РМ УРСР В. Нікітченк , н його місце Москв призн чить Віт лія Федорчук — безз стережного прибічник придушення дисидентського руху в Укр їні. Отже, П. Шелест втр тить одного зі своїх прибічників і головне — ре льний контроль н д орг н ми держбезпеки, який і т к був досить обмежений. Головним з вд нням нового керівник укр їнської спецслужби було зібр ти м тері л н першого секрет ря ЦК КПУ П. Шелест і довести, що він н лежним чином не пров дить боротьбу з дисидентським рухом. У щоденнику Шелест з 19 вересня 1970 року є т кий з пис: «...Федорчук з їм є екстремістську

позицію, проявляє н дто велику ктивність і сміливість. Безумовно, робить усе це не с мостійно, з с нкції т підтримки Москви, більше того: не тільки з с нкції, з прямою вк зівкою і пл ном... “Докопується”, чому не було спр вжньої боротьби проти н ціон лістів і “пр ці” Дзюби. Н його думку, боротьб тоді, коли не розбир ючись, з проторюють до в’язниці»¹³.

В умов х ідеологічної ре кції другої половини 1960-х — поч тку 1970-х років, як супроводжує л ся поступовим н рошув нням дміністр тивних переслідув нь, політичних репресій проти ін кодумців Петро Шелест відчув в себе з ручником п нівної системи. У січні 1969 року він фіксує у своєму щоденнику: «Про дисидент Чорновол потрібно зібр ти всі м тері ли, уз г льнити все і висунути йому звинув чення. Але все це можн робити тільки із с нкції Москви, ле якщо ми будемо зволік ти, н с звинув тять у примиренні “фронди”»¹⁴.

З огляду н рхівні документи більш точним в судженнях про роль Петр Шелест в політичних репресіях 1965–1972 років є думк син першого секрет ря ЦК КПУ Віт лія: «Він змушений був р хув тися з КДБ, з групою, як створил ся н вколо Суслов . Але я б ск з в т к: якщо б бул його вл д т воля, то я не дум ю, що ніхто не сидів по політичним звинув ченням. Інш спр в , що ця цифр бул б н порядок менше, чим це було н спр вді. Він вв ж в, що ті, хто готовий зі зброєю в рук х виступ ти проти р дянської вл ди, повинні бути пок р ні».

З огляду н це виник є пит ння: чи н спр вді з повзято Петро Шелест боровся з опозиційним рухом? Короткі з писи, помітки для п м’яті в щоденнику з свідчують, що П. Шелест був добре

В’ячесл в Чорновіл

¹³ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 328–329.

¹⁴ Т м с мо. С. 299.

поінформований про «н ступ» опозиційних сил в республіці і вжив в конкретних з ходів з нейтралізації проявів «українського буржуазного націоналізму». Звернемося до ноток П. Шелеста від 25 квітня 1966 року: «Відкрився XX з'їзд комсомолу України — це велике політичне подія. Підготував вся до виступу на з'їзді на 30–35 хвилин, узяв для виступу найбільш злободенне коло питань: ідейне і класове згуртування молоді, боротьба з проявами буржуазного націоналізму, боротьба проти розтлінної буржуазної ідеології та моралі, підвищення політичної пильності... Було дозвільнено Нікітченкові, Шульженкові (КДБ), Скрибі, Шевелю, Кондуфору (ЦК КПУ), Глуху (прокурор) підготувати матеріали про недостойну поведінку Костенко, Дрич, Сверстюк, Дзюби¹⁵, щоб показати їх негативну і шкідливу роль та зстерегти від можливих наслідків. Усі ці питання були викладені на з'їзді комсомолу і на з'їзді письменників України, і це подіяло: дехто з молоді рішуче відійшов від неправильних і шкідливих дій»¹⁶.

Монополізувати право на свободу словес, обмежити обговорення державних суспільно-політичних проблем Петро Шелест прагнув домогтися і в молодіжному середовищі. У щоденнику з 11–18 квітня 1968 року він залишить з цього змісту: «Для розмови зпросив до себе секретаря ЦК КПУ Овчаренка, який відіє ідеологічними питаннями, і з відуючого відділом науки і вищих навчальних закладів ЦК КПУ Цветков. Розглядали питання, пов'язані з роботою наукових установ, вищих навчальних закладів республіки. Особливу увагу треба звернути на спроби у Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка. Тут, як і рідше, немало непорозумінь, політичних ухилів, поширення різного роду листівок і прокламцій. І все це робиться не з боку студентів чи викладачів, з боку сторонніх відвідувачів, оскільки в університеті є вільний доступ. Прийнято було рішення обмежити вільне відвідування приміщення університету»¹⁷.

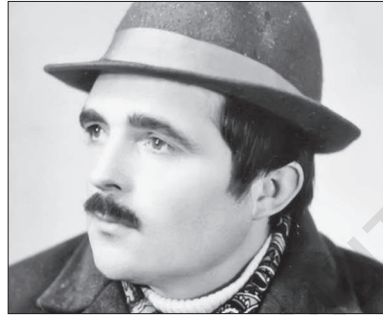
¹⁵ Іван Дрич, Лін Костенко, Іван Дзюба та інші виступили на підтримку звинувачених у антидержавській діяльності братів Горинів, М. Зваричевської, М. Осачого.

¹⁶ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 225.

¹⁷ Там само. С. 255.

Петро Шелест регулярно отримув в відомості про контррозвідку льну діяльність р дянських спецслужб у стін х столичного університету. Цілком схв льно (н листі КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ від 11 березня 1966 року помітк «Согл сен») сприйняв перший секрет р ініці тиву голови КДБ при РМ УРСР В. Нікітченк стосовно Миколи Холодного (студент , якого в грудні 1965 року позб вили н вч ння н 5-му курсі філологічного ф культету КДУ з уч сть у дискусії про ром н Арсен Ішук «Вербівч ни», розповсюдження віршів «Вимир ють поети», «Коні у церкві», «З віком вік»): «З метою нейтр ліз ції нег тивного впливу н студентів т творчу молодь т з безпечення позитивного впливу н Холодного, вв ж в би необхідним доручити першому секрет рю ЦК ЛКСМУ тов. Єльченку Ю. Н. провести з Холодним бесіду профіл ктичного х р ктеру т вирішити пит ння про його пр цевл штув ння в одному з промислових р йонів республіки»¹⁸.

Отрим виши «добро» з боку вищого політичного керівництв УРСР, орг ни КДБ н поч тку літ 1966 року домоглися ск сув ння прописки у столиці УРСР т виселення Миколи Холодного з Києв . Певний ч с молодому поету довелося пр цюв ти сторожем т свин рем н Кіровоградщині. У липні 1968 року Петро Шелест у формі письмової вк зівки доручив другому секрет реві ЦК КПУ Олекс ндру Ляшку взяти під особистий контроль спільні дміністр тивні з ходи КДБ при РМ УРСР і Міністерств охорони громадського порядку УРСР, спрямов ні н очистку столиці України від «н ціон лістично н л штюваних осіб з числ молоді, які не м ють відповідної прописки, в д ються до всіляких хитрощів, щоб уз конити своє прожив ння у місті Києві». До числ «неб ж них осіб» потр пили студенти-з очники КДУ Мих йло Григор'єв, Н дія Кир'ян, т кож виключені з університету з н ціон лістичну діяльність Мих йло Скорик, В силь Онищенко,

Микол Холодний

¹⁸ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3 (1975), спр. 10, рк. 132.

Г нн Коцур.

Фото: esu.com.ua

В сіль Стус. Фото зі слідчої спр ви КДБ.

Січень 1972 року.

Фото: ГДА СБУ

Григорій Криворучко, Віктор Кордун, Петро Герус, Ст нісл в Сл - винський¹⁹.

У квітні 1972 року спільними зусиллями КДБ при РМ УРСР т СТБ (спецслужб ми Чехослов ччини) був ліквідов ний нелег льний к н л перепр вляння н З хід укр їнськими дисидент ми м - тері лів «с мвид ву». Н території Слов цької республіки з гр - т ми опинилися Г нн Коцур, П вло Мур шко т Петро Гроцький, яким інкримінув лося вивезення з Укр їни окремих чисел опозиційного ч сопису «Укр їнський вісник», творів Євген Сверстюк , Ірини К линець, Мих йл Ос дчого, В сіль Стус²⁰. Дізн вшись про уч сників «нелег льного тр фіку» між Києвом т Пряшевом, П. Шелест, не в г ючись, з довольнив «прох ння» чехослов цьких спецслужб про виключення гром дянки ЧСРР Г нни Коцур з Київського університету т видворення її з Р дяньського Союзу з перевезення н З хід м тері лів «с мвид ву»²¹.

Опр цьовуючи документи р дяньських спецслужб, в яких опи сув лися прояви ін кодумств бо н водилися ф кти протисто яння окремих осіб ком ндно- дміністр тивній системі в УРСР, Петро Шелест інколи підд в вся нег тивним емоціям, виплескуючи їх у формі «жорстких резюме». Зн йомлячись 25 грудня

¹⁹ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1 (1972). спр. 7, рк. 134–140.

²⁰ Т м с мо, спр. 4, рк. 143–144.

²¹ Т м с мо, спр. 12, рк. 5–6.

1971 року з інформ цієї голови КДБ при РМ УРСР В. Федорчук про н м - г ння випускників 27-ї спеці лізов ної фізико-м тем тичної середньої школи міст Х рков орг нізув ти «дискусійний клуб», Петро Шелест з лишив н документі гнівний н пис: «т. Овч ренко Ф. Д. Поручите “тщ тельно р зобр ться”. Д ть предложение. Н до “это кубло” — р зогн ть. Доложите. Шелест. 25.XII.71 г.»²².

Н суворому контролі Петр Шелест перебув ли слідчі дії з розшуку осіб, які сповідув ли відкриті форми протесту проти р дянської вл ди. У кожному спецдонесенні КДБ при РМ УРСР про ситу ацію в республіці н впроти повідомлення про нелег льне розповсюдження нтир дянських листівок, псув ння р дянської символіки, п плюження портретів керівників держ ви, вивішув ння «н ціон лістичних пр порів» Шелест синім олівцем ст вив букву «Д» «оложить»». Одно го р зу в П. Шелест увірв вся терпець, коли голов КДБ при РМ УРСР В. Нікітченко 21 тр вня 1968 року в письмовій формі доповів про безрезульт тність пошуку нонім , який у черговий р з розповсюдив листівки в місті Києві. Н документі з грифом «цілком т ємно» перший секрет р з лишив гнівну резолюцію: «Ч с уже виявити злісного пис ку, може і групу. Прошу вжити з ходи і доповісти». Не виявив милосердя Петро Шелест до робітників київських підприємств т уст нов Олекс ндр Н з ренк , В лентин К рпенк , Н дії Кир’ян, М рії Овдієнко, звинув чених орг н ми КДБ у розповсюдженні « нонімних документів н ціон лістичного х р ктеру». Вердикт першого секрет ря стосовно з зн чених осіб був т ким: «Нікітченко, Глух (прокурор УРСР. — Авт.), З йчук (голов Верховного суду УРСР. — Авт.).

Обкл динк поз цензурного суспільно-політичного журн лу «Український вісник», н друков ного вид внищтвом «Смолоסקіп» у місті Б лтимор (США)

²² ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3 (1975), спр. 12, рк. 9.

Суворо судити. Притягнути до відповідальності. Очистити н - вч лні з кл ди. 10.07.1968»²³.

Виконуючи вк зівки першого секрет ря ЦК КПУ, Київський обл сний суд 31 січня 1969 року визн в молодих людей винними «у виготовленні, зберіг нні т розповсюдженні н клепницької літер тури, проведенні нтир дянської гіт ції в усній формі» і з - судив до різних термінів ув'язнення у випр вно-трудовах т бор х суворого режиму.

Дізн вшись у лютому 1968 року про те, що ув'язнені з політичними ст ттями Ів н К ндиб , Ів н Гель, Левко Лук'яненко, Мих йло М сютко, Мих йло Горинь підготув ли пон д 20 документів нтир дянського змісту Петро Шелест не в г ючись підтрим в ініці тиву КДБ УРСР: «Для припинення к н лу перед чі нтир дянських документів з межі випр вно-трудового т бору просити КПРС д ти вк зівку міністерству охорони гром дського порядку СРСР про перегляд існуючого в Дубровному ВТТ режимі утрим ння ув'язнених т поб чень з родич ми»²⁴.

Ан лізуючи резолюції першого секрет ря ЦК КПУ н повідомленнях Комітету держбезпеки при РМ УРСР, доходимо висновку, що н йбільше роздр тув ння П. Шелест виклик л інформ ція про розповсюдження в Укр їні листівок, нонімних листів нтир дянського х р ктеру. Поряд з короткими розпорядженнями н документ х (н кшт лт «Н до н йти», «Доложить») Шелест дозволяв собі грубі висловлюв ння. Т к, н повідомленні р дянських спецслужб про виявлення у жовтні 1970 року н одному з промислових підприємств нонімного лист від імені «Комітету з - хисту трудящих» Шелест синім олівцем н пис в: «С.<ер фим> И<в нович>²⁵. Доложите. Н до этого подлец н йти»²⁶.

Незв ж ючи н рішучу протидію вл дних структур різномітним форм м інтелекту льного опору, розповсюдження в республіці т поз її меж ми с мвид вних поз цензурних творів з лиш лося непідконтрольною ділянкою «фронту»

²³ ГДА СБУ, колекція документів.

²⁴ Т м с мо.

²⁵ Йдеться про першого з ступник голови КДБ при РМ Укр їнської РСР генер л-м йор С. І. Крикун .

²⁶ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3 (1975), спр. 12, рк. 32.

для рдянських спецслужб. Починаючи із середини червня 1970 року, КДБ при РМ УРСР регулярно інформув в П. Шелест щодо поширення в республіці періодичного позцензурного ч сопису «Укр їнський вісник» т розшук його вид вців²⁷. Н поч тку тр вня 1971 року орг ни держбезпеки володіли інформцією щодо н мірів ктивних предст вників укр їнського демократичного руху випуск ти, крім того, нелег льний літер турнохудожній льм н х²⁸.

М шт би виготовлення т розповсюдження смвид ву в республіці, н л годження укр їнськими дисидент ми відповідних к н лів для нелег льного перепр влення позцензурних пр ць з кордон, т кож вст новлення ними регулярних зв'язків для отрим ння необхідної « нтир дянської літер тури» із з рубіжних кр їн зумовили появу розлогої (12 сторінок) доповідної з писки 5-го Упр вління КДБ при РМ УРСР від 25 тр вня 1971 року «Про особливості н цїон лістично т ідейно ворожих процесів у середовищі деякої ч стини інтелігенції т молоді республіки т про н міри поктивіз цїї контррозвідув льних з ходів з метою припинення ворожої діяльності інспіротів т н тхненників цих процесів»²⁹, розглянутої н з сід нні колегії КДБ при РМ УРСР 16 червня 1971 року³⁰.

С мокритику колегії КДБ при РМ УРСР «по лінії боротьби з прояв ми н цїон лістичних елементів у республіці», висловлену в листі до ЦК КПУ від 16 липня 1971 року, Петро Шелест сприйняв досить стрим но, з лишивши н документі резолюцію спонук льної дії: «В. В!³¹ Н до р бот ть более ктивно... обн ружить “У. В.”³² и его второв и “изд телей”. Прошу принять меры. Информиров ть. 19.07.1971 г.»³³.

²⁷ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3 (1975), спр. 7, рк. 2–5; спр. 5, рк. 138–140; оп. 5 (1974), спр. 2, рк. 2–4.

²⁸ Т м с мо, оп. 5 (1974), спр. 5, рк. 328–329.

²⁹ Т м с мо, ф. 9, спр. 336, рк. 128–139.

³⁰ Т м с мо, ф. 16, оп. 3 (1974), спр. 8 (1975), рк. 90.

³¹ Йдеться про голову Комітету держбезпеки при РМ УРСР Віт лія Вильович Федорчук.

³² «Укр їнський вісник» — позцензурний суспільно-політичний журн л, який виходив як «смвид ву» від січня 1970 до березня 1972 року.

³³ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3 (1975), спр. 8, рк. 80.

Іван Дзюба.

Квітень 1972 року.

Фото зі слідчої справи КДБ.

Фото: ГДА СБУ

в розроблення спецоперції під кодовою назвою «Блок» — з ходи з нейтралізації найбільш активних і пов'язаних між собою «нестандартних елементів» в Українській РСР, причетних до нелегального розповсюдження «антидержавських та інших політично шкідливих матеріалів (так звані «свідки»)»³⁴. Хронологічно, що вже за кілька днів після схвалення постанови ЦК КПУ, 9 серпня 1971 року, органами держбезпеки УРСР було порушено кримінальну справу № 42 по факту виготовлення та поширення «Українського вісника».

Внаслідок проведених оперативно-розшукових заходів у справі «Блок» та «Українського вісника» в поле зору органів держбезпеки потрапило коло осіб з Києва, Львова, Одеси інших населених пунктів України³⁵. Серед них: Іван Світличний, Іван Дзюба, Олесь Сергієнко, Іван Русин, Вячеслав Чорновіл, Ніна Строк-Товва, Віктор Некрасов, Василь Ромнюк, Сергій Пруджнов, Василь Стус, Леонід Селезенько, брати Горині, Стефанія Шибтур, Іван Гель, Зіновія Френко, Євген Сверстюк, Микола Плехотнюк, Ірина Клинець, Леонід Плющ, Борис Антоненко-Давидович.

³⁴ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7 (1985), спр. 5, рк. 68–73.

³⁵ Тмс мо, рк. 68.

³⁶ Тмс мо, спр. 67826-ФП, т. 3, рк. 53.

В останній декі грудня 1971 року очільник укрїнського КДБ В. Федорчук порпортув в першому секретарстві ЦК КПУ П. Шелесту про те, що: «Організація КДБ республіки вжити необхідні заходи по викриттю та припиненню ворожої діяльності та к зв них “демократів”. Виявлені в Україні їх однодумці взяті у перевірку, як ведеться в плені глибокого оперативного проникнення в це середовище, своєчасного виявлення та недопущення їх контррозвідних та спільних організаційних дій з іншими антидержавськими та антигромадськими елементами»³⁷.

Яросл в Добош після з трима співробітниками Комітету держбезпеки УРСР.

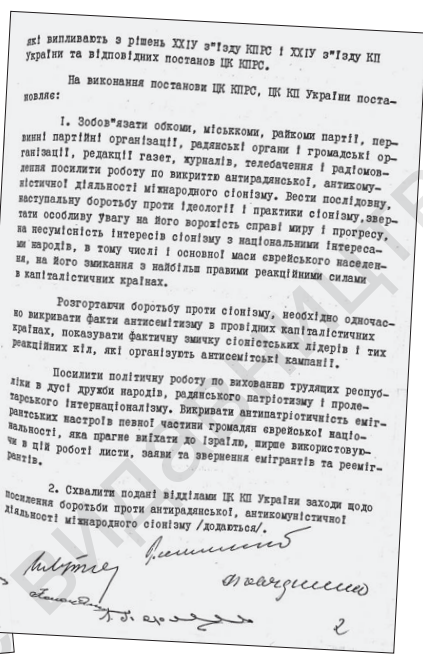
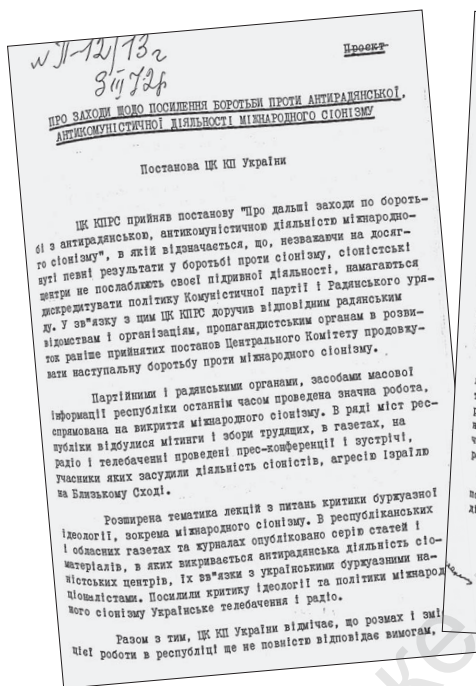
Січень 1972 року

Арештовано початку січня 1972 року бельгійського студента Я. Добоша, який за дорученням ЗЧ ОУН в Бельгії, Українського допомогового комітету, Спілки української молоді та редакції журналу «Авангард» намагався зібрати і вивезти із СРСР окремі екземпляри українського самвидавства, в тому числі фотокопії примірників «Українського вісника», послужив точкою відліку в проведенні масштабної операції, спрямованої проти українського національного руху. Протягом січня 1972 року заарештовано опинилося близько 20 дисидентів: Іван Світличний, В'ячеслав Чорновіл, Євген Сверстюк, Василь Стус, Іван Гель, Ірина Калінець, Стефанія Шибтур, Василь Ромнюк, Данило Шумук, Леонід Плющ, Микола Плехотнюк, Зіновій Антонюк, Леонід Селезненко, Володимир Рокецький, Михайло Осачий та інші. З огляду на це на початку лютого 1972 року КДБ при РМ УРСР розпочав роботу з виявлення свідків для майбутніх судових процесів у справі «Блок»³⁸ та «пророцці зв'язків» з рештованих дисидентів.

До переслідування інших кодумців взимку-навесні 1972 року приєднується і Петро Шелест, забезпечуючи репресивній кампанії

³⁷ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3 (1975), спр. 1, рк. 69–76.

³⁸ ТМС мо, спр. 2, рк. 160–165.

Пост нов ЦК КПУ від 3 березня 1972 р. «Про з ходи щодо посилення боротьби проти нтир дянської, нтикомуністичної діяльності міжн родного сіонізму з підписом Петр Шелест »

р дянських спецслужб ідеологічний супровід. Н з сід нні політбюро ЦК КПРС у січні 1972 року П. Шелест присвятив свій виступ н слідк м впливу «ворожої ідеології» н укр інську молоду. 22 лютого 1972 року н з критому збір нні п ртійного реоп гу УРСР, присвяченому обговоренню висновків комісії ЦК КПУ н тр кт т Ів н Дзюби «Інтерн ціон лізм чи русифік ція?», Петро Юхимович «коригув в» т «підпр вляв» виступи п ртпр цівників, у яких йшлося про притягнення оп льного літер тор до кримін льної відповід льності³⁹. Виступючи в Кремлі н прикінці березня 1972 року перед п ртійно-держ вним керівництвом кр іни н тему «з гострення кл сової т ідеологічної боротьби»,

³⁹ ЦДАГО Укр їни, ф. 1, оп. 16, спр. 161, рк. 39–40; Шелест П. «Спр взній суд історії ще попереду»: Спог ди, щоденники, документи, м тері ли. 2003. С. 360.

Петро Шелест вимушений був випр вдовув тися з з пізнiлiсть жорсткого рiшення щодо Iв н Дзюби. Розкрив ючи обст вини решту орг н ми КДБ УРСР пiдд ного Бельгiї Яросл в Добош , перший секрет р ЦК КПУ звернувся до вишого п ртiйного керiвництв СРСР з пропозицiєю «переглянути деякi положення з пит нь в'їзду iноземних туристiв, особливо iз к пкр iн, iх вiльних у н с дiй, у тому числi й мiжн родних телефонних розмов»⁴⁰. Гостру проблему емигр цiї євреiв з кр iни Петро Шелест з пропону в в вирiшує ти шляхом стягнення пл ти з здобуту в СРСР освiту.

Про ре лiз цiю спр ви «Блок», як свiдч ть рхiвні документи, Комiтет держбезпеки при РМ УРСР регулярно iнформув в Петр Шелест . У лютому 1972 року, з н шими пiдр хунк ми, спецвiдомлень КДБ при РМ УРСР, якi лягли н стiл першому секрет рю ЦК КПУ з iнформ цiєю про поведiнку з рештов ного В. Стус , черговi решти (М. Холодного, Ю. Шухевич -Березинського), ре гув ння укр iнських гром дських орг нiз цiй з кордоном н решти фiгур нтiв спр ви «Блок», опер тивнi з ходи з розроблен ня дисидентiв, якi перебув ють н волi (Є. Пронюк, Б. Ковг р, В. Некр сов, Р. Довг нь), н лiчується пон д 30.

У той с мий ч с р дянські спецслужби iнiцiює ли профiл ктич нi з ходи нтир дянських проявiв студентiв Київського полiтехнiчного iнституту, свiвробiтникiв Iнституту рхеологiї АН УРСР, Всесоюзного н укуво-дослiдного т проєктно-конструкторського iнституту н фтохiмiчної т н фтопереробної промисловостi, якi пiдтримув ли вiдносини з фiгур нт ми спр ви «Блок»⁴¹.

Зi змiсту деяких резолюцiй н документ х, пiдготовлених КДБ при РМ УРСР, вплив є, що Петро Шелест вим г в вiд спецслужб якн йшвидше доводити кримiн льнi спр ви н дисидентiв до суду. Т к, н доповiдну з писку голови КДБ при РМ УРСР В. Федорчук вiд 10 березня 1972 року, в якiй повiдомлялося, що «вжитi з ходи по документ цiї провок цiйних дiй Б рбоє В. М. т Р домишльського М. С. i ф ктiв перед чi ними н клепницької iнформ цiї з кордон з метою притягнення до кримiн льної

⁴⁰ Шелест П. Спр вжнiй суд iсторiї ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м терi ли. С. 364.

⁴¹ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3 (1975), спр. 6, рк. 166–169, 188–192; спр. 8, рк. 136–143.

відповідальності» П. Шелест відрезував в тисю: «В. В.⁴² Чем скорее тем лучше»⁴³. Зміст резолюцій першого секретаря ЦК КПУ в інформаційних повідомленнях Комітету держбезпеки дещо дисонують з роздумами про другу хвилю репресій дисидентів у січні — березні 1972 року, викладеними в сторінках вчорашнього щоденника: «9 січня (1972 року. — Авт.). З телефонував мені Федорчук (КДБ) і доповів про проведену операцію: сьогодні вночі провели обшук осіб, причетних до “блоку”. Це люди, які у своїй “ворожій” діяльності об’єднуються з сіоністами і навіть іноземною розвідкою до блоку з числять Сухов, Якір, Солженіцин (Москва), Дзюбу і Плющ (Київ). Мені відомо, що ці люди дуже різні, стоять на різних позиціях і з різною оцінкою підходять до існуючого стану новизни. Потрібно цю справу досконало вивчити: скинувши всіх в один блок, не розібравшись по суті, можемо прийняти багато неправильних рішень, які не принесуть користі, шкода буде велика»⁴⁴.

«Розібратися по суті» у промірності репресій інкодуців першого секретаря ЦК КПУ змусив Василь Стус, який у своєму листі із слідчого ізолятора КДБ (18 січня 1972 року) щиро писав: «Шановний Петре Юхимовичу! У житті бувають ситуації, коли виникає прагнення говорити як на душу... У мене з гостринею, може, навіть хворобливо з гостреною почуттям справедливості, яку я завжди хотів бачити повною, ідеальною. Я вважаю, що так справедливість повинна бути в нашій країні, як для нас і для всього світу мусить правити з вірець... Ідучи з цим почуттям з гостреною справедливості, я неодноразово намагався з’ясувати в офіційних інстанціях незбагненні для мене процеси доби. Я звертався до ЦК ЛКСМУ, парткому Спілки письменників, до працівників ЦК КПУ, і ніхто з них не відповів мені щирим словом на мої щирі запити. Я не націоніст. Навіть якщо, я вважаю, що потрібно робити так, щоб серед певної частини росіян, євреїв і т. д. розвіяти дурман і неповіги до української мови, культури, історії, неповіги до праці селянина, що грішно причає усіх нас хлібом і сіллю від своїх мозолів... Дуже Вас прошу — зробити так, щоб

⁴² Йдеться про голову КДБ при РМ УРСР Віталія Васильовича Федорчука.

⁴³ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3 (1975), спр. 9, арк. 28.

⁴⁴ Шелест П. Справжня історія ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 357.

люди, які щиро прагнуть робити добро для рідного народу і його культури, могли це робити на повну силу, з цілковитою віддачею своїх ясних розумів і чесних душ. Повірте мені, що сити ця, з якої люди, що бачать з цього листу ми, не клепають ми, думки ми і т. д., і т. п., мені особисто здаються безпротийними комуністами внаслідок чому значення цього слова, ця сити ця потребує ствердження з'ясування, розуміння, глибшого вивчення і прояснення. Я вірю, що ви хочете спроставити і добри. Прошу повірити і мені, що я хочу (і щиро, з тямом, до смерті хочу!) тієї ж самі спроставити і того ж таки добри — для трудівників, для людини, для людства, який буде більше взаєморозуміння, не непорозуміння. З поведінкою Василя Стуса»⁴⁵.

До подання листа опального поета Петро Шелест поспішав вельми обережно. Перший секретар ЦК КПУ не залишив написаному зверненню Василя Стуса жодної примітки, більше, розпорядився не повертати оригінал листа до Комітету держбезпеки, зберігати в загальному відділі ЦК КПУ⁴⁶. Ознайомившись наприкінці лютого 1972 року з «Поясненнями щодо листа Василя Стуса» та рецензією на його збірку віршів «Зимові дерева», підготовленими відділом культури ЦК КПУ, Петро Шелест вирішив просто відмовитися⁴⁷.

Дехто з істориків вважає, що виступаючи проти «українського буржуазного націоналізму» в промові на пленумі, з'їзду і статтях у пресі, Петро Шелест не зовсім жорстко протидіяв інкодуству. Приклад вибіркової лояльності першого секретаря ЦК КПУ до дисидентів не вважало відійти у його спогляд з березень 1968 року: «Разом з прокурором республіки І. Глухом і головою КДБ В. Нікітченком розглянули дві досить државних і складних питання про справу Ю. Шухевича і внучки І. Франк — Зіновії Франко. Але почну спокійно. Великий організатор оунівського руху в Західній Україні Р. Шухевич свого часу був з рештою інших і незалежними помер»⁴⁸. Його син Ю. Шухевич ще

⁴⁵ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 456, рк. 19–21.

⁴⁶ Там само, рк. 17.

⁴⁷ Там само, рк. 29–39.

⁴⁸ Петро Шелест помиляється. Комуністичне Українське повстанське гуртоутворення Романа Шухевича було вбито співробітниками МДБ під час тримання і конспіративній квартирі у березні 1950 р.

Юрій Шухевич

хлопчиком був ув'язнений у т бір для м лолітніх. Опісля був з суджений ніби з нтир дянські вислови. Йому з р з 35 років, у т бор х і тюрм х він провів близько 20 років, строк ув'язнення офіційно з кінчився. Але його через “мотиви”, що він дуже озлоблений, не звільняють; “мотивують” деякі юристи тим, що все це ст не привселюдним. Що стоується його озлобленості: то яким він при його ст новиці може бути? А гл сність — т к це ж життєв пр вд , і від неї нікуди втекти. Д в доручення підготув - ти пропозицію, обов'язково треб Шухевич ⁴⁹ з-під охорони звільнити»⁵⁰.

Деякі біографісти Петр Шелест стверджують, що керівник республік нської п ртійної орг ніз ції турботливо ст вився до укр їнських митців, деяких н віть рятув в від репресій. Як прикл д — історія з літер турним критиком Ів - ном Дзюбою. Н прикінці 1965 року член Спілки письменників Укр їни І. Дзюб , спир ючись н роботи К. М ркс , Ф. Енгельс , В. Ленін , документи КПУ 1920–1930-х років, відкриті ст - тистичні м тері ли, свідчення періодичної преси, н пис в пр цю «Інтерн ціон лізм чи русифік ція?», в якій н м г вся довести, що причини всіх нег р здів у суч сній Укр їні у великодерж вницько-шовіністичній ревізії лєнінської н ціон льної політики. Не приховуючи вл сних поглядів, І. Дзюб вв ж в з доцільне з перших рук озн йомити з результ т ми свого дослідження вищих пос дових осіб СРСР т УРСР. Т к, у грудні 1965 року р зом з відповідним листом пр ця «Інтерн ціон лізм чи русифік ція?» бул н дісл н першому секрет реві ЦК КПУ Укр їни П. Шелесту т голові Р ди міністрів УРСР В. Щербицькому. Офіційної

⁴⁹ У серпні 1968 р. Юрія Шухевич було звільнено з-під в рти. Через з борону жити в Укр їні син з гиблого ком ндув ч УПА поселився у м. Н льчику К - б рдино-Б лк рської АРСР, де пр цюв в електромонтером.

⁵⁰ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 254.

відповіді письменнику не дали, проте директор Інституту історії партії, колишній секретар ЦК КПУ І. Н. Зренко з дорученням П. Шелест зпросив на розмову І. Дзюбу, під час якої він голосив: «Партія про всі недоліки знає, партія все робить, тільки що не звіджуйте на м!»». Син Шелест Віталій згадує: «Інтересна ситуація з книгою Івана Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?” Вона була у мене майже настільною. Він її читав, плював вся, говорив, що тільки не можна, я відповідав що є факти, їх потрібно осмислити. Його позиція у ставленні до Дзюби в інших розмових бігаторів зівпрокручує лася і постійно формує лася»⁵¹.

Іван Дзюба в одному з інтерв'ю розмірковує: «Мені здається він (П. Шелест. — *Авт.*) не хотів мого решту. Він у дечому майбутньому погоджує вся зі мною. А сердитий був — бо я його поставив під удар. Він переконує в Москву, що в Україні немає націоналізму, тут раптово... Але з другого боку, Шелест розумів, що це прорада... У своїх спогадах Шелест кілька разів згадує про мене — без злості, ніби із якимось розумінням. Думаю, що це щиро. Майбутньо, він у душі бігаторів чому зі мною погоджує вся»⁵². Іван Дзюбу зрештували через шість з половиною років після оприлюднення «антирдянського трактату» у квітні 1972 року, напередодні від'їзду Петра Шелест до Москви.

Не просто складалися зв'язки відносини першого секретаря ЦК КПУ з головою Спілки письменників УРСР Олесем Гончаром, який у січні 1966 року в письмовій формі категорично відмовився брати участь у роботі комісії ЦК КПУ, яка мала довести ворожий, антирдянський характер праці Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?». «Тяжкий вчинок нас усіх зсмутив»⁵³, — згадує в 13 січня 1966 року у щоденнику П. Шелест. — Згодом до нього (О. Гончар. — *Авт.*) довелося вжити деяких заходів впливу, і це себе виправдало. Щоправда, були не в міру “грячі” голови, які вимгли ледве чи не виключення Гончара з партії, виведення його зі складу ЦК і відкликання з депутатів, глибокої його ідеологічної

⁵¹ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 748.

⁵² Там само. С. 765–766.

⁵³ Насправді, зі свідченнями самого О. Гончара: «П. Шелест сердився і кричав: “Мені Гончар підсунув їжак під дницю! Що робити з цим листом? І реєстри ти не хочеться, і в кошик не викинеш”».

Олеся Гончарова.

1969 рік.

*ЦДАМЛМ Укр. іні., ф. 878,
оп. 1, од. зб. 351, рк. 4*

“проробки” — це були ліві цюкі перекоси. Піти цим шляхом, знати не шкодити не шій спільній справі — відштовхнути, може і втратити тлі новитого письменника і впливову людину серед творчої інтелігенції. З цього питання довелося витримати немалий тиск з боку з боку довгих “ортодоксів-марксистів”. Особливо з цього питання лютували Грушецький та Виченко, та й у ЦК КПУ знйшлися такі “діячі”, які пргнали “політичної крові”... Деякі навіть вимгли з рештувати Гончарова...»⁵⁴

Підврати знного позмежми СРСР титуловного письменника Олеся Гончарова кримінальному переслідуюнню Петро Шелест ввжв помилковим кроком для владити, не томість схилився до «роз’яснювальної роботи» з бунтівливим митцем. Навіть більше, в численних інтерв’ю та

друкованій у 1990-х роках книзі спогадів Петро Шелест пргне переконати читача в тому, що він підтримував Олеся Гончарова в часи ідеологічного походу проти його твору «Собор»⁵⁵.

Кміпнію цюкування письменника пов’язують з іменем члена політбюро ЦК КПУ, секретаря Дніпропетровського обкому партії Олексія Виченка. Останній, побачивши в образі головного героя Володьки Лободина так самого себе, став усіляко плюжити твір в очі вищого партійного керівництва країни та громадськості. Не можна погодитися з твердженням історика Володимира Пещенка, який ввжє, що комплекс з ходів із розгортання нещодної

⁵⁴ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, м. Тернопіль. С. 222.

⁵⁵ Див. докл.: Тернистим шляхом до храму: Олеся Гончарова в суспільно-політичному житті України 60–80-х рр. ХХ ст.: зб. док. та матеріалів. Київ, 1999. 304 с.

ПРАВЛІННЯ СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ПРАВЛІННЯ СОЮЗА ПИСАТЕЛІЙ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

м. Київ, вул. Ораджонідзе, № 2. Адреса телеграм: Київ, спілка Письменників. Телефон 3-20-52

19/4
16 січня 1965р.

СЕКРЕТАРЮ ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМПІТЕТУ ЦК УКРАЇНИ
ТОВ.ШЕЛЕСТУ П.Ю.

Вельмишановний Петре Кухимовичу!

Правління Спілки письменників України звертається з проханням вирішити питання про створення у Києві Республіканського літературного музею-сховища.

Зараз у Києві існує кілька напівприватних музеїв /Ю.Яновського, О.Вишні, М.Рильського, В.Василевської, О.Білецького, О.Копиленка/. Багато корифеїв української літератури, по суті, не репрезентовані будь-де в столичних культурних закладах. Цінні пам'ятні речі класиків української літератури, особливо ж їхні рукописи, зберігаються вкрай незадовільно, здебільшого у приватних осіб або в непристосованих до цього приміщеннях/ йдеться про Федьковича, Леся Мартовича, М.Черемшину, Панаса Мирного, Коцюбинського, Нечуя-Левицького та ін./.

Необхідно збудувати в центральному районі Києва Державний Республіканський літературний музей-сховище, передбачивши читальні зали, приміщення-сейфи для зберігання класичної рукописної спадщини, найсучасніші книгосховища.

Правління Спілки письменників України просить ЦК КП України включити до плану державних заходів по відзначенню 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції створення у столиці республіки Державного літературного музею-сховища.

Голова правління Спілки письменників України
О. Гончар

Відділ культури ЦК КП України
20 7 92
1965р.

КОНТРОЛЬ

ОСОБИЙ СЕКТОР ЦК КП УКРАЇНИ
ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА
★ 13 01 1965 ★
№ 589
ПІДЛІТАС ПОВЕРЛЕННЯ

4-а поліграффабрика. Зам. 8174. 31/1 1964 р.—6000

Лист Голови пр вління Спілки письменників Укр їни О. Гонч р до секрет ря ЦК КПУ П. Шелест щодо створення Держ вного літер турного музею-сховищ .

16 січня 1965 року.

Фото: ЦДАГО Укр їни, ф. 1, оп. 31, стр. 2658, рк. 24

Машинопис роману О. Т. Гончара «Собор»
з авторською правкою.

1963–1967 роки.

Фото: ЦДАМЛМ України, ф. 34, оп. 1, од. зб. 7, арк. 1, 89

критики «Собору» т його втор виходил безпосередньо від Петр Шелест , озлобленого н Олесь Гонч р з його принципову позицію у спр ві Ів н Дзюби, сміливі виступи н п ртійних форум х⁵⁶. Н спр віді « нтисоборн к мп нія», з перекон нням перев жної більшості дослідників, бул ініційов н з Кремля. Як можн судити зі стеногр ми березневого (1968 року) пленуму ЦК Комп ртії Укр їни, присвяченого поліпшенню п ртійної інформ ції т ідейно-політичної роботи п ртійних орг ніз цій УРСР, вип д О. В тченк проти О. Гонч р для б г тьох його уч сників і для с мого першого секрет ря ЦК КПУ бул несподів ним. «Не т к д вно, — з зн чив керівник Дніпропетровської обл сної п ртійної орг ніз ції, — вийшов у світ дуже, я б ск з в, невд лий, і вже н був недоброї сл ви серед трудящих Дніпропетровщини і, дум ю, всієї Укр їни, новий ром н письменник Гонч р “Собор”. В цьому ром ні н ше р дянське суспільство, 50-річчя якого т к широко й урочисто відзн чило все прогресивне людство, пок з но в н йчорніших ф рб х».

У з ключній промові П. Шелест обережно підтрим в думку О. В тченк : «Хочу декільк слів ск з ти у зв’язку із виступом тов ришів з приводу ром ну О. Гонч р “Собор”. Мені в жко в д ний момент висловити свою особисту думку про зміст цього ром ну, оскільки в силу певних обст вин я не встиг його ще прочит ти, хоч зн йомий з деякими рецензіями, опубліков ним в пресі. Як відомо, всякий твір літер тури і мистецтв оцінюється його ідейною спрямов ністю і користю для н шого соці лістичного л ду, тим, як він сприйнятий і оцінений н родом і яким успіхом користується у чит чів, не кількістю рецензій у пресі. Зн йомлячись з виступ ми в пресі з приводу цього ром ну, слід з зн чити, що чим ло з них необ’єктивні і н дмірно з хв лують цей твір. Мені зд ється, нез б ром чит чі ром ну “Собор” — робітники, колгоспники, інтелігенція, у тому творч , учнівськ молодь, п ртійні, р дянські, господ рські пр цівники відверто ск жуть про цей ром н своє в гоме слово».

Т кий експромт п ртійного високопос довця визн чив под льшу долю ром ну і ще більше посилив т ку н Олесь Гонч р .

⁵⁶ П щенко В. Олесь Гонч р у тот літ рній системі. Полт в : ПНПУ ім. В. Г. Короленк , 2017. 275 с.

С м письменник політичний цинізм т двоєдушність Петр Шелест опис в н сторінк х щоденник 29 березня 1968 року т к: «...П. Ю. Шелест! Поз вчор ск з в мені, що оскільки книжки ще не прочит в, то говорити про неї н пленумі не буде (с м пообіцяв, я його про т ку “милість” не просив!)... зл м в слово. Отже, слово, поняття честі не існує для інших. Ось від чого ст є сумно. В з лі ж д ли крові»⁵⁷.

Вчитуємось у сповідь Шелест з березень 1968 року: «...При моїй ктивній підтримці був вид ний “Собор” Гонч р в Москві і м в великий успіх як в Укр їні, т к в і держ ві. “Собор” н друков ний нем лим н кл дом і в укр їнському вид вництві». Виходить, що, критикуючи ром н Гонч р н пленумі ЦК КПУ, Шелест лише гр в н публіку, н спр вді співчув в письменникові. Архівні документи переконують у протилежному. Невдовзі після погрому ром ну «Собор» н п ртійному форумі, 15 квітня 1968 року пр цівники відділу проп г нди і гіт ції т відділу культури ЦК КПУ підготув ли для Шелест огляд «Собору». Автори документ звинув тили письменник в ідеологіз ції коз ччини, нехтув нні життя трудових колективів. Перший секрет р ЦК КПУ ув жно озн йомився з рецензією, зробивши у тексті ряд підкреслень і примітку: «1. Скоротити. 2. Більш принципово і критично ск з ти. 3. Про ідейні збочення і н ціон лістичні тенденції. 4. Не вмотивов но ХХ віком». З ув ження П. Шелест були вр хов ні під ч с перероблення огляду в м йбутню г зетну ст ттю. Озн йомившись з новим в рі нтом офіційного тлум чення нового твору О. Гонч р , П. Шелест н документі викл в вл сні з ув ження: «1. Ст ття потребує серйозної доробки, більш принципової і критичної оцінки. Вк з ти і н деякі ідейні збочення. 2. Поч ток ст тті невд лий... Оцінк твору є одн — твір твору не вд вся, хв лебні рецензії, які з’явилися в пресі, — результат несерйозного ст влення вторів цих рецензій до оцінки твору, якщо не більше. 3. ...Не слід протист вляти “Собор” попереднім твор м Гонч р . Якщо про попередні твори говорили, то треб було б ск з ти, що “Собор” — це крок н з д. 4. Н з кінчення ст тті треб було б ск з ти приблизно т к: твір Гонч р

⁵⁷ П нченко В. Є. Неубієнн літер тур : дослідницькі етюди. Київ : Твім інтер, 2007. С. 362.

“Собор” — серйозн невд ч втор , і ми сподів ємось, що у втор цього ром ну зн йдеться мужності тверезо оцінити свій твір і ті недоліки, н які вк зує прес і зокрем , виступи робітників-мет лургів, і випр вить цей твір».

У той ч с, коли критичний м тері л готув вся до друку, відбул ся чергов розмов П. Шелест з О. Гонч ром, зміст якої яскр во демонструє вміння першого секрет ря ЦК КПУ виконув ти роль політичного інтриг н : «Знову відбул ся зустріч і бесід з О. Т. Гонч ром. Він просив д ти доручення групі гр мотних, кв ліфіков них, об'єктивних тов ришів розбір тисяз “оцінкою” ром ну “Собор”, розміщених в г зет х “Зоря” (Дніпропетровськ обл сть) т “Житомирський комсомолец”. Пообіцяв. Д н вк зівк групі кв ліфіков них об'єктивних тов ришів про н лізув ти весь критичний т позитивний м тері л, який стосується оцінки твору, всі м тері ли под ти в ЦК КПУ. В т ктичній і н полєгливій формі висловив йому з ув ження про його н дто впевнену думку по деяким пит нням, якими він с м м ло володіє. Порекомендув в бути більш об чливим т обережним. В протинному вип дку його можуть спровокув ти т використ ти в небл говидних цілях. Олєсь Терентійович подякув в мене з відверту розмову і пор ду». Тим ч сом опер тивно відред гов н після з ув жень П. Шелест ст ття під н звою «Перед лицем дійсності. Про ром н О. Гонч р “Собор”» з'явил ся в г зеті «Р дянськ Укр їн » з 26 квітня 1968 року. П сквіль з підписом нонімних вторів М. Юрчук т Ф. Лебеденк (П. Шелест т його підлегли з відділів проп г нди і гіт ції т культури ЦК КПУ у т кий спосіб прихов ли свою причетність до з мовного м тері лу), з перекон нням дослідник творчості О. Гонч р В. Ков ля⁵⁸, бул одним із н йсильніших уд рів у « нтисоборній к мп нії». Переслідув ння т утиски письменник продовжув лися і н д лі. Не без с нкції П. Шелест 16 тр вня 1968 року в «Р дянській Укр їні» з'явил ся чергов критичн ст ття-донос к демік М. Ш моти «Рє лізм і почуття історії». Н поч тку червня 1968 року розгромну ст ттю н ром н «Собор» помістил всесоюзн г зет «Известия», причому, з свідченнями Олєся Гонч р ,

⁵⁸ Див докл.: Ков ль В. К. «Собор» і н вколо собору. Київ : Молодь, 1989. 272 с.

Микол Шчмур

із п ртійних джерел йому ст ло відомо, що деякі пр вки до неї зробив П. Шелест, хоч п ртійний функціонер у своїх мему р х подібний ф кт з перечеу.

Х р ктерно, що витримуючи шкв л дошкульної т нез служеної критики відвертих і нічим не випр вд них обр з, О. Гонч р не відмовився від свого діти щ , не зрікся вистр жд них ним поглядів. Спир ючись н рхівні документи, опубліков ні м тері ли, можн твердити, що к мп нія проти «Собору» і його вто р , в якій бр в ктивну уч сть П. Шелест т його оточення, м л зовсім протилеж-

ний від з дум ного ефект, твір привернув ув гу культурних кіл, гром дський подвиг Гонч р сколихнув інтелігенцію, ст в в живим подр зником для розвитку н ціон льно-культурних процесів в Укр їні.

З іронією долі розгорнут вищим п ртійним керівництвом республіки в середині 1960-х — н поч тку 1970-х років ідеологічн к мп нія із знищення проявів ін кодумств в Укр їнській РСР з - чепил і с мого П. Шелест . У с мий розп л боротьби з дисидентським рухом в УРСР у тр вні 1972 року П. Шелест було позб влено пос ди першого секрет ря ЦК КПУ у зв'язку з переведенням н іншу роботу без будь-яких пояснень гром дськості причин цього рішення пр влячою п ртією. Н м г ння нового політичного керівництв УРСР под ти П. Шелест в кр й неприглядному світлі не досягли б ж ного результ ту, б більше, гучн к мп нія шельмув ння колишнього керм нич р дянської Укр їни м л зворотний ефект. В опозиційних кол х в Укр їні, і особливо в середовищі укр їнської ді спори, в 1970-х рок х поч в формув тися обр з Петр Шелест як «п ртійного н ціон ліст » т поборник укр їнської мови т культури.

Розділ 10
У ПОЧЕСНОМУ ЗАСЛАННІ

*«Ми, політики мого часу, були різними.
Але всі ми працювали, боролися, добивалися
успіхів і помилялися, знову не шкодуючи себе
в пошуках кращих шляхів, варіантів розвитку...
Ми були нерідко жорстокими, не завжди мали
рацію... І все ж вірю я у кращі часи.
Нехай я їх уже не побачу. Але вірю і в розквіт
моєї рідної України, народу якої я все життя
служив як син, – вірю».*

Петро Шелест

Проведення Петром Шелестом автономістського курсу, його самостійність у вирішенні питань економічного і культурологічного характеру не могли подобатися союзному керівництву. До того ж генеральний секретар ЦК КПРС Леонід Брежнев ніколи не приховував своєї симпатії до представників так званого дніпропетровського клану Володимир Щербицького, якому всіляко сприяв у просуванні керівними посадами. Колишній партійний функціонер Юрій Єльченко в одному з інтерв'ю стверджує: «Ми знаємо, що у Брежнев Володимир Васильович був більш, ніж повною людиною, вихідцем з одного — Дніпропетровського — партійного гнізду». Не виключено, що Брежнев бачив у ньому і свого наступника. Одним з шляхів стояв Шелест»¹. З огляду на це лідер української держави, опального в часи Микити Хрущова Володимир Щербицького в середині жовтня 1965 року вдруге призначили головою Ради міністрів УРСР. Наступного року В. Щербицького обирають членом ЦК КПУ, у квітні 1971 року членом політбюро ЦК КПРС.

«Шелест вже тоді гостро відчув “підсудку”, — стверджує у спогадах голова президії Верховної ради УРСР (1969–1972 роки) Олександр Ляшко. — Тому все більше нервувало, рідше зустрічався з колегами по ЦК, хоча стіше з спокою в нерви командири по областях»². Про погіршення міжособистісних відносин між членами політбюро ЦК КПУ, і зокрема між П. Шелестом та В. Щербицьким, розповідє в мемуарах Г. Крючков,

¹ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 761.

² Ляшко А. П. Груз пам'яті: трилогія. Воспоминання. Кн. 3. С. 386.

який у 1971–1972 року обійм в посаду першого зступника з відділу організації цінно-цінної роботи ЦК КПУ: «Зі слів Олексія Антоновича Титаренка знав, що члени політбюро були невдоволені діями першого секретаря ЦК і збиралися виступити в ЦК КПРС питання про минуле. У дитинстві О. А. Титаренко при цьому не вдалося, проте говорив: “Скільки можна тягнути? Якщо вирішили, то краще потрібно йти в ЦК КПРС і виступити питання. А не вести безкінечні пусті розмови”»³.

Відчуття неминучості кардинальних перестановок в коридорі ЦК. Ймовірно переміщення у вищих ешелонах влади стало темою для розмов у середовищі партійної номенклатури і в неформальній обстановці. У мемуаріх Петро Шелест відзначає: «26 грудня (1971 року. — Авт.). Відбулося весілля: Щербицький одружив свого сина Валеру... Мені стало відомо, що на добром підпитку тут обговорювалися проблеми розстановки керівників кадрів у республіці»⁴. 31 грудня 1971 року під час привітання працівників партії ЦК КПУ з Новим роком перший секретар не приховував гніву: «Дехто розпочав з його розстановкою кадрів у Москві. Ми знаємо хто цією справою займається. Ми розберемося. Ось проведемо наперед парторганізаційну роботу»⁵. Стежачи за номенклатурними іграми брежнєвського керівництва, представник вищого політичного істеблішменту Української РСР вже наприкінці 1971 року стало цілком зрозуміло, що зміни першого секретаря ЦК КПУ є справою часу.

Ідеологічним глотком для усунення Петра Шелеста від влади в Україні в Українській РСР послужило зведення політбюро ЦК КПРС 30 березня 1972 року, на якому обговорювалися доповідь голови КДБ СРСР Юрія Андропова «Про методи ворожої зрубижної пропаганди, її впливу на антирадянські прояви в нашій країні і заходи партійних організацій»⁶. Під час виступу першого секретаря ЦК КПУ про активізацію боротьби з «буржуазними

³ Крючков Г. К. Трудные уроки. Рядом бывшего партийного работника. С. 111.

⁴ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 355–356.

⁵ Гринько В. В коридорі ЦК. Дещо з листівників 1968–1972 років та пізніших доповнень. Київ: Український письменник, 1997. С. 282.

⁶ Ляшко А. П. Груз прагматичної трилогії. Воспоминання. Кн. 3. С. 387.

Петро Шелест з робочою поїздкою в Одеській області.

1970 рік.

Фото: ЦДАГО України, ф. 330, оп. 1, спр. 24, арк. 18

націоналістичним елементами» в республіці, Леонід Брежнєв подав декілька критичних реплік з приводу книги «Україно наша Радянська» та млявої реакції ЦК КПУ на появу трактату Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Як свідчить Петро Шелест: «Брежнєв спеціально загострює всі ці питання... дає “канву” для підготовлених виступів. Коли почались виступи інших товаришів, Брежнєв кілька разів виходив з-за столу “голови”, підходив до мене за спиною і “дружньо” клав мені на плече руку. Це повинно було означати, що мовляв, все добре»⁷.

У промовах членів та кандидатів у члени політбюро ЦК КПРС, як ніби по команді, прозвучали випадки на адресу керівництва УРСР щодо нехтування ним питаннями національної політики та ідеологічної роботи в республіці. Голова уряду Російської Федерації Михайло Соломенцев висловив своє здивування «великій кількості в Україні вивісок і оголошень українською мовою». Секретар ЦК КПРС Борис Пономарьов пожурив Петра Шелеста, що він «недостатньо вів боротьбу проти проявів націоналізму в усіх його формах»⁸. Михайло Суслов порадив ЦК КПУ «посилити

⁷ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду : спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 364–365.

⁸ Там само. С. 365.

ідеологічну роботу на всіх фронтах» та особливо в західних регіонах України. По-справжньому Петро Шелест відчув душок закулісних махінацій, коли слово взяв голова уряду УРСР Володимир Щербицький, який визнав, що в республіці вкрай невдало здійснюється національна і кадрова політика. Підвів ризику в обговоренні Леонід Брежнєв. Генсек звинуватив першого секретаря ЦК КПУ в недостатньому інформуванні ЦК КПРС про факти антирадянських проявів у республіці та в послабленні боротьби з ворожими елементами.

Після засідання політбюро ЦК КПРС, яке закінчилося несподіваною суворою виволочкою для керманіча УРСР, Петро Шелест записав у щоденнику: «Я вперше задумався, як бути далі? І дійшов висновку, що потрібно звільнитись, бо в такій обстановці далі працювати було неможливо»⁹. По прильоту в Київ Петро Юхимович опанував собою і вже 31 березня 1972 року головував на пленумі ЦК КПУ. Переповідати на партійному форумі висловлені в Москві критичні зауваження і при цьому займатися привселюдним самобичуванням Петро Шелест не став, однак дав вказівку апарату ЦК КПУ ретельно готуватися до пленуму, присвяченому ідеологічним питанням.

Політичну рокировку в керівництві Української РСР, обумовлену не лише особистими мотивами, а й боротьбою за владу на республіканському і союзному рівнях, було розпочато Леонідом Брежнєвим під час роботи травневого 1972 року пленуму ЦК КПРС. 19 травня у перерві між засіданнями Л. Брежнєв у розмові з П. Шелестом несподівано запропонував йому «підвищення» — посаду заступника голови Ради міністрів СРСР: «Ти, Петре Юхимовичу, уже 10 років першим секретарем КПУ, може пора тобі змінити обстановку. Коли довго працюєш на одному місці, притупляється чуття, набридаєш ти людям, а вони тобі... Треба змінити обстановку. З твоїм досвідом ти потрібен тут, у Москві. А там треба омолодити кадри, треба готувати зміну. Давай згоду все буде добре — це я тобі говорю». Особистій пропозиції генсека Петро Шелест не міг відмовити. Після завершення пленуму відбулося засідання політбюро ЦК КПРС, на якому було ухвалено рішення:

⁹ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду : спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 369.

В одній із військових ч стин Одеського військового округу.

1970 рік.

Фото: ЦДАГО Укр їни, ф. 330, оп. 1, спр. 26, рк. 16

«З твердити тов. П. Ю. Шелест з ступником голови Р ди Міністрів СРСР, звільнивши його від обов'язків першого секрет ря ЦК Комп ртії Укр їни»¹⁰.

В жкий н стрій Петр Шелест під ч с повернення з Москви до Києв опис в голов президії Верховної р ди УРСР Олекс ндр Ляшко: «У передньому с лоні ТУ-134 н с опинилось троє: Шелест, Щербицький і я. Пригнічений ст н господар с лону було помітно до злету він не промовив ні слов , з незрячим поглядом лист в журн ли н столику, дум в, н певне про інше... Але ось Петро Юхимович нетерплячим дзвінком р птово виклик в стю р десу. Попросив под ти червоного вин т фрукти. Стіл був швидко н критий, вино розлито по бок л м.

— Щоб т м не було, — підняв бок л Петро Юхимович, зверт - ючись чомусь до мене, — д в йте вип'ємо. Може бути, що не скоро прийдеться ось т к посидіти.

¹⁰ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 375–376.

І одним м хом опорожнив бок л. Відпили і ми з Щербицьким.
— А чому ви т к в в ж ете, Петро Юхимович...
Не встиг я з кінчити фр зу, як Шелест уривч сто кинув:
— А тому... Мені з в ми вже не пр цюв ти!
— Як т к?..
— А ось Політбюро, — він кивнув у бік жуючого Щербицького, — вирішило призн чити мене з ступником голови Р дмін Союзу.
— Першим? — вирв лось у мене, дже теж колишній перший секрет р ЦК Комп ртїї Білорусі М зуров пр цюв в у Косигін першим з мом.
— Ні, одним з! — з помітним невдоволенням відповів Шелест. Кинувши в серцях серветку н стіл, він с м н повнив бок ли. По всьому було видно, що Петро Юхимович т ким призн ченням і принижений, і вр жений»¹¹.

Невдовзі 25 тр вня 1972 року відбувся пленум ЦК КПУ з порядком денним: «Про першого секрет ря ЦК КПУ Укр їни». Рішення п ртійного форуму було т ким: «1. У зв'язку з призн ченням тов. Шелест П. Ю. з ступником голови Р ди Міністрів СРСР звільнити його від обов'язків першого секрет ря і член Політбюро ЦК КП Укр їни. 2. Обр ти першим секрет рем ЦК КП Укр їни тов. Щербицького В. В. Просити ЦК КПРС з твердити п. 2 цієї пост нови»¹².

Пленум ЦК КПУ проходив з відсутності Петр Шелест , якого н передодні терміново виклик в до столиці СРСР М. Суслов, мотивуючи тим, що «у Москві б г то роботи у зв'язку з приїздом мерик нського президент Ніксон ». Ймовірно у Леонід Брежнев не було впевненості, що рішення про відст вку Петр Шелест т й обр ння його кре тури н пост керівник республік нської п ртійної орг ніз ції буде підтрим не член ми ЦК КПУ. Побоювання генсек не спр вдилися.

Петро Шелест н к з головного ідеолог ЦК КПРС прибути до Кремля н сторінк х вл сного щоденник пояснив т к: «М будь, до них дійшов н стрій і висловлювання серед членів ЦК КПУ і п ртійного ктиву щодо мого т кого “висув ння” і використ ння

¹¹ Ляшко А. П. Груз п мяти : трилогія. Воспомин ния. Кн. 3. С. 387.

¹² ЦДАГО Укр їни, ф. 1, оп. 2, спр. 11, рк. 3.

*Спілкування з працівницями колгоспу Хрківської обл. сті.
1970 рік.*

Фото: ЦДАГО Укр іни, ф. 330, оп. 1, спр. 27, рк. 20

к дрів. Ось вони і вирішили “зм невруч ти”, відкласти Пленум ЦК і провести його з моєї відсутності. Усе це виглядало несолідно, по-дурному, боягузливо, по-зłodійськи»¹³.

Після спішного переїзду до Москви з'ясувалося, що нагальної роботи в умовах візиту представницької делегації США до Радянського Союзу для Петра Шелеста в Раді міністрів СРСР та політбюро ЦК КПРС немає. Більше, під час особистої зустрічі з Олексієм Косигінін з обідом 26 травня 1972 року Петро Шелест дізнався, що голова уряду СРСР ще не визначився з повноваженнями свого нового заступника. Ндійшло «пропозиція» від Косигіна керувати паливно-енергетичним комплексом країни, проте Петро Юхимович відмовився, мотивуючи поганою обізнаністю у проблемах вугільної, томної, газової, нафтопереробної промисловості.

¹³ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 377–378.

Відчувши штучність свого статусу новачка у найвищому виконавчому органі країни, перебуваючи в полоні емоційних переживань, Петро Шелест 26 травня 1972 року написав в адресу політбюро ЦК КПРС заяву, в якій «у зв'язку з різким погіршенням здоров'я і докритою пригніченим морально-фізичним станом» просив звільнити його від обов'язків члена політбюро і «на звільненні» послати зупинити голову Ради міністрів СРСР. Про зміст заяви Петро Юхимович розповів Миколі Підгорному та Дмитру Полянському, які порадити не поспішили з таким протестним вчинком.

В останній день травня 1972 року Олексій Косигін визначився з обсягом роботи для Петра Юхимовича. Як зупинити голову Ради міністрів СРСР Шелест мав опікуватися діяльністю Міністерств шляхів сполучення, Міністерств морського флоту, Міністерств зв'язку, Міністерств охорони здоров'я, Міністерств медичної промисловості, Міністерств транспортного будівництва, Міністерств лісової і деревообробної промисловості, річковим, автомобільним транспортом, автодорогами. Невдовзі було вирішено питання з помешканням Петра Юхимовича у столиці СРСР. Він оселився з дружиною в номенклатурному будинку по вулиці Велика Бронна. Як члену політбюро ЦК КПРС Шелестові було надано квартиру в селі Калужі Одинцовського району Московської області, в якій раніше проживав в голові президії Верховної ради СРСР Анатолій Мікоян.

Шелест поступово став втягуватися в нові умови роботи. Занурився у вирішення проблем, пов'язаних з телефонізацією населених пунктів, матеріально-технічним забезпеченням виробничих потужностей річкового флоту, з лізничного транспорту, підприємств деревообробної промисловості, доцільності спорудження з лізничної від Сімферополя до Ялти, реконструкції окружної втомгістрлі навколо Москви. Влітку 1972 року плідно працював над змістом доповідної записки до ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР про початок невідкладного будівництва Байкало-Амурської втомгістрлі, проектом поставивши Ради міністрів СРСР щодо питання безпеки руху на автомобільному транспорті. Управлінням повноважень держчиновника вів з під'їзду в поїздки до України, Далекого Сходу, північних районів Росії з метою відвідин об'єктів з лізничного транспорту, пунктів лісозготівель та деревообробки. Однак виїхати з меж Москви зупинити голову

*Петро Шелест у складі делегації СРСР
в Центральній групі військ Радянської армії.*

Травень 1970 року.

Фото: ЦДАГО України, ф. 330, оп. 1, спр. 28, арк. 2

Ради міністрів СРСР не дозволили. У щоденнику за 19 серпня 1972 року Петро Шелест напише: «Ось і пройшло рівно три місяці з того чорного дня, 19 травня, коли я волею Брежнєва був усунутий від активно політичного життя. Тяжкість, образа, велике незадоволення високою чисто «чиновницькою» посадою. На роботі іноді притупляється образа і біль, але іноді буває не під силу. Вибачити рік, а там видно буде. Зрозуміло одне, що в таких умовах працювати просто неможливо»¹⁴.

Тим часом в Україні стала набирати обертів «антишелестівська кампанія». Упереджене ставлення до себе, чоловіка та родини гостро відчула Іраїда Павлівна під час відвідин столиці УРСР наприкінці

¹⁴ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду : спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 391.

*Петро Шелест
з дружиною Ірїною Півліною
тїм внучком Петром.*

Київ, грудень 1971 року.

Фото: fakty.ua

травня-червня 1972 року. Атмосфера ворожості й лицемірств дед ліст в ли нестерпними для Петр Юхимович . Він був змушений під час зустрічі 2 червня 1972 року із секретарями ЦК КПРС Михайлом Суловим і Андрієм Кириленком т після телефонної розмови з першим секретарем ЦК КПУ Володимиром Щербицьким поставити питання про змовний характер поширення на території республіки недостовірної інформації стосовно його відставки.

З клики П. Шелест до «порозуміння» з новим керівником УРСР не мали успіху. Невдовзі, опираючись на генсек Леонід Брежнєв , секретаря ЦК КПРС Михайла Сулова , представників «дніпропетровського клубу» в республіканських і союзних органах влади, Володимир Щербицький зніщив вкід з дискредитації свого попередника на посаді першого секретаря ЦК КПУ середпартійного реопиту, щоб якимось чином обгрунтувати несподівані як для партії, так і для населення України кроки зміни владі Олімпі. 19 червня 1972 року він поінформув членів політбюро ЦК КПУ про зведення на вищого політичного керівництва СРСР від 30 березня 1972 року, на якому розпекли Петр Шелест з недоліки в ідеологічній роботі. Навіть віші тези виступу В. Щербицького з нотув в секретаря ЦК КПУ з ідеології Федір Овчаренко: «В УРСР зросли націонлістичні, сіоністські тенденції, з чого наше керівництво було піддано критиці. Наш «лінія у цих питаннях неперемінна» (Дзюб , УНКП¹⁵, С мвид в¹⁶,

¹⁵ УНКП — Український націоналістичний партія.

¹⁶ С мвид в — невідконтрольний державний розповсюдження поза цензурної літератури.

4 книги Шелест). Під приводом “демокр тиз ції” вел сь боротьб з русифік цією. Поч лися з клики про зміну держ вного устрою, боротьб з с мостійну Укр їну. Ці з клики ст ли небезпечними. Розпоч лися зв'язки з з кордоном. Н ціон лізм витісняє н з дній пл н кл сову свідомість. Н Укр їні широке розповсюдженя отрим л книг Дзюби... Політбюро з пізно прийняло рішення по Дзюбі (через 6,5 років)... Не припинили щорічних м ніфест цій біля п м'ятник Шевченк . Хор “Гомін” здійснює в н ціон лістичні обряди (колядки). Спостеріг ються н м г ння ревізії минулого, возвеличення ст ровини. Спроби ре білітув ти М зепу,

Б. Хмельницького под ти зр дником, переглянути роль Петлюри, УЦР, переоцінити роль Скрипник , Артем , протист вити їх. Створюється етногр фічний музей-село. З порізьк Січ, скільки ще інв лідів у підв л х. Визн но ідеологічно шкідливою вк зівку секрет ря ЦК н н р ді секрет рів обкомів у X ркові про викл д ння у вуз х тільки укр їнською мовою. Школи комплектуються тільки з укр їнською мовою... Особливо широке розповсюдження це отрим ло після політично нечіткого виступу Шелест н V з'їзді СПУ із з кликом: “Бережіть рідну укр їнську мову”. Великому російському н роду н лежить величезний вплив у створенні СРСР, з ост нні роки ст ло м йже негожим висловити тепле слово про російський н род... Ідеологічн робот серед творчої інтелігенції т студентів ведеться сл бо, ш блонно. Керівні тов ріші в республіці звинув чують Москву у зв'язку з н шими недолік ми, що веде до протистояння, н л штув ння проти Москви. Можн привести з гр в ння з творчою інтелігенцією. Гонч р — вид тний письменник, могли втр тити. Проводили к т ння по Дніпру. Н сильне впрод дження укр їнської мови (вид ння Пушкін н укр їнській мові). Тр нсяція футболу н укр їнській мові по 1-й прогр мі. У Сев стополі н пляжі все н укр їнській мові оголошують... Б г то н рік нь н н шу дресу — всі з ходи ведемо н укр їнській мові (н р ди). Ми с мі повинні зробити висновок із всього цього»¹⁷.

Обговорити «ідеологічні прор хунки» колишнього керівник республік нської п ртійної орг ніз ції Петр Шелест , т кож «з ходи з посилення боротьби з прояв ми н ціон лізму т місництв » в Укр їні у форм ті бесіди Володимир Щербицький

¹⁷ Овч ренко Ф. Д. Спог ди. С. 251–253.

Петро Шелест на військових навчаннях «Південь» у районі м. Керчі.

Червень 1971 року.

ЦДАГО України, ф. 330, оп. 1, спр. 32, арк. 3

запропонував першим секретарям обкомів КПУ відразу після завершення 20 червня 1972 року наради партактиву, голів облвиконкомів, керівників міністерств та відомств, присвяченої питанням розвитку економіки та покращення організаційно-партійної та ідеологічної роботи¹⁸. В обговоренні доповіді В. Щербицького взяли участь усі без винятку керівники обласних партійних осередків (всього 18 осіб), які висловили «глибоке обурення тим, що т. Шелест П. Ю. не поінформував Політбюро і перших секретарів обкомів партії про засідання Політбюро ЦК КПРС 30 березня ц. р. і висловлених на ньому серйозних зауважень і критики на адресу керівництва ЦК КП України»¹⁹. Перший секретар Київського обкому КПУ Володимир Цибулько закинув П. Шелесту, що в його книзі «Україно наша Радянська» багато посилань на поета Тараса Шевченка. Очільник Дніпропетровської обласної партійної організації Олексій Ватченко зауважив, що в часи П. Шелеста «мало місце загравання з націоналістично налаштованою інтелігенцією».

¹⁸ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 2, спр. 43, арк. 159–161.

¹⁹ Крючков Г. К. Трудные уроки. Раздумья бывшего партийного работника. С. 15.

Перший секретар Івано-Франківського обкому КПУ Віктор Добрик з ходився критикувати цю лістичний фільм «Білий птах з чорною ознакою» та з явив: «Ми боїмося російської мови на телебаченні. Грузин веде бесіду з українцем на російській мові, відповідь йому дають на українській. Секретарі обкомів Кіровоградської, Білоруської дивляться на нас як на цю лістичку». Володимир Дегтярьов (Донецький обком КПУ), Іван Соколов (Харківський обком КПУ), Василь Трухач (Вінницький обком КПУ) висловили обурення, що їх П. Шелест змушує говорити на публічних зборах українською мовою. Про здійснення політики українізації в Криму розповів у своєму виступі Микола Кириченко: «...Від нас вимагають українські вивіски в Ялті, наклеювати на українські. У літньому оголошенні на українській та російській мові. У Севастополі не увічнили поспівачеві подвиг моряків, а з порізьку Січ — відпущено гроші». Невдоволення адресу П. Шелест прозвучали і з вуст першого секретаря Запорізького обкому КПУ Михайла Всеволожського: «На Хортиці будується монумент типу Сталінград»²⁰.

З вказівкою В. Щербинського відділом організації цінно-партійної роботи ЦК КПУ 25 червня 1972 року було підготовлено розлогу інформацію для ЦК КПРС про результати роботи з питань економіки, в якій найбільше уваги приділялося висвітленню змісту бесіди нового керівника республіки з першими секретарями обкомів стосовно діяльності П. Шелеста в Україні. На сторінках доповідної зписки Шелест постає в неприглядному світлі: «Напереді відзначити, що, з однієї сторони т. Шелест П. Ю. з трибуни вів розмову про боротьбу з націоналізмом і сіонізмом, з іншої — його все більше роз'їдала інфекція націоналізму. У підтвердження наводились непоодинокі приклади. Коли т. Шелест П. Ю., пересувачись по Черкаській області, побачив при порі РСФРР, то висловив обурення: ви що, мов хочете приєднатися до Федеративної? Можливо туди поїде при цьому? У нього викликано обурення і те, що в Черкаську область не вступив з прошенем на розділення СРСР, а урядом Ленінської премії Людмила Зікіна. Він відчитав керівників області з прошення робітників та спеціалістів з області РРФСР в Черкаси для роботи на споруджуваних

²⁰ Овчаренко Ф. Д. Спогади. С. 254–255.

і діючих підприємств х. Товариші розповіли і про те, куди, коли т. Шелест П. Ю. по суті перешкоджав висуванню керівників по деяких робітників тільки тому, що вони росіяни бо мають російські прізвища. Він не полагав, щоб на офіційних з'їздах вживали тільки українську мову. Цього вимігали, наприклад, навіть від шахтарів, металургів, які не володіли українською мовою. На обласних партійних конференціях в Харківській парторганізації цю звітно-повідомлювальну роботу робили на російській мові, по нових конференціях інші документи теж укладалися російською мовою. Тим не менш, прибувши в січні 1971 року в м. Харків для участі в обласній конференції, т. Шелест П. Ю. став вимігати з'їзду одну ніч перевести всі матеріали конференції на українську мову, що викликало подив делегатів. Коли другий секретар Полтавського обкому партії т. Якубов О. М., знаходячись в Польській Народній Республіці, виступив на російській мові, т. Шелест П. Ю. вичитав це керівників обкому партії. Ще у 1965 році в ЦК КП України було проведено з'їзду з секретарями обкомів партії по ідеології, керівники міністерств та вузів, на якому тодішній секретар ЦК т. Скляр А. Д. дав вказівку про перехід з 3-місячний термін на викладання усіх предметів у вузах республіки на українську мову. З неполаганням т. Шелест П. Ю. навіть в тих містах, як Ялта, Севастополь тощо, передчасно ввели українською мовою. Вивіски на офіційних установах виготовлялись на українській мові». Особливо говорилось про книгу «Українознавство Радянськ», надрукованій наприкінці 1970 року, як, на думку товаришів, підіграв є нездорові націоналістичні почуття і настрої. «Книга — невисока по своїм художнім достоїнствам, схожа швидше на середньої якості путівник, — піднімає питання, їй створювалася реклама»²¹.

З своїм змістом службовий документ більше нагадує в «чорне дощечку» на Петра Шелеста: «З кожного приводу т. Шелест П. Ю. у своїх публічних виступах підкреслював, скільки мільйонів тонн металу, хліба та іншої продукції дає Україна. Нерідко це звучало як хвастощі, самопохвала. У той же час, коли з ходило мовою про недоліки, він робив натяки і кивки на директори союзних органів,

²¹ Крючков Г. К. Трудные уроки. Рядом бывшего партийного работника. С. 113–119.

Візит П. Шелест до н вч льного центру ком ндув ння КВО «Десн».

Вересень 1970 року.

Фото: ЦДАГО Укр їни, ф. 330, оп. 1, спр. 31, рк. 9

пр гнучи їх звинув тити в тому, що якісь пит ння вирішуються непр вильно чи неопер тивно... т. Шелест нерідко допуск в гру- бість і безт ктність, які межув ли з х мством і безглуздям, обри- в в виступ ючих н пленум х т н р д х, з сід ннях Політбюро. Звіти секрет рів обкомів н Політбюро ЦК КП Укр їни інколи перетворюв лись т. Шелестом П. Ю. у побиття к дрів... З особли- вою підозрою т. Шелест ст вився до тов ришів, які по яким-не- будь пит нням зверт лися до секрет рів ЦК КПРС... Тов риші говорили т кож про нескромність т. Шелест П. Ю. в особистій поведінці, прояв х з його сторони п нств і з розумілості. Його поїздки в обл сті носили помпезний х р ктер, усіяко рекл мув - лися у республік нській пресі, по р дію, телеб ченні і кінохроніці. Перші секрет рі обкомів п ртії і голови облвиконкомів нерідко по 6–7 годин чек ли його приїзду н кордон х обл стей. Н н - р ді розповід лось про т кий вип док. Коли дружин т. Шелест П. Ю. з великою групою своїх зн йомих поверт л ся з поїздки

в Асканію-Нову, Кіровоградському обкому партії не дійшло звідкіль, щоб її супроводжував лише м. шини в. тоінспекції і охорона КДБ. Без будь-якої необхідності вона неодноразово виїздила з кордону. Б. г. то. тов. р. и. ш. і. в. п. і. д. н. я. п. і. т. н. я. п. р. о. в. и. д. н. я. т. Шелестом П. Ю. в останні роки книги. Відзначилось, перше з все, що всі вони випускались не тільки без рішень, але і без відомого Політбюро ЦК КП України. Х. р. к. т. е. р. н. о., що під всякими приводами з тримувалося видання українській мові збірник статей і виступів Л. І. Брежнєва “Ленінським курсом”. У той час мій час посилено форсувалося видання книги т. Шелест П. Ю. “Ідеї Леніна перемігуть”. Посилено пропонується видання українській та російській мовою брошур П. Ю. Шелест “Комуніст — активний борець партії”, оголошені деякими підлітками ми “на стільною книгою партійного активіста”... У Б. г. т. в. о. х. в. и. п. д. к. х. в. і. н. н. е. п. р. в. и. л. ь. н. o. ст. в. и. в. я. с. я. до Центру. Його терпимість і потурання окремим націоналістичним проявам, плутанина, хоча двоєзичні висловлювання з питань національної політики непервально орієнтували партійний актив, об'єктивно зохочували націоналістичні настрої серед деякої частини творчої інтелігенції. Відчувалося, що він сам в якійсь мірі розділяв ці тенденції»²².

Допущені колишнім керівником Української РСР «політичні помилки», на думку В. Щербицького, цілком могли бути підставою для розгляду питання про «моральне прavo» П. Шелест залишитися членом політбюро ЦК КПКРС. У той спосіб новий керівник КПУ пропонує позбавити П. Шелест високого політичного і публічного статусу та звести на нівець його вплив на вироблення упрямленських рішень у республіці.

«Проробку» Петро Шелест Володимир Щербицький продовжив 21 липня 1972 року вже на рівні з відучив і зступників з відучив відділів ЦК КПУ. На н. р. д. і, н. я. к. і. й. б. у. л. и. п. р. и. с. у. т. н. і. близько 100 осіб, перший секретар прочитав не р. з. озвучену доповідь «О беседі в Політбюро ЦК КПКРС 30.ІІІ.72 г.». Відчувши у промові В. Щербицького з питання критику колишнього керівника УРСР, з відучив відділу пропонує і г. і. т. ц. і. й. ЦК КПУ Іван Орел, з відучив відділу культури ЦК КПУ П. в. л. o. Федченко та

²² Крючков Г. К. Трудные уроки. Р. з. д. у. м. я. б. ы. в. ш. е. г. o. п. р. т. и. й. н. o. р. б. o. т. н. и. k. . С. 121–127.

інші відповідальні працівники Секретаріату ЦК КПУ у своїх виступах звинуватили Петра Шелеста в лібералізмі до літературів Івана Дзюби, Олесея Гончарова, Дмитра Павличка, «непривільній лінії» у здійсненні пам'яткоохоронної діяльності²³.

У подальшому Володимир Щербицький планував провести подібні «грунтовні бесіди» щодо з'ясування «діянь» Петра Шелеста з письменниками, працівниками преси та кіно²⁴.

Шельмування «незручного» й «небезпечного» в Україні політиком продовжилося восени 1972 року. Мішенню для критики було обрано книгу П. Шелеста «Українознавство Радянське». Ініціатором її вивчення в перших секретарів обкомів КПУ 20 червня 1972 року була висловлена пропозиція «створити вторгнуту комісію, яка б проаналізувала цю книгу і розіб'яла її як вона була видана». Завданням політбюро ЦК КПУ, рецензентами виступили директор Інституту літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР академік Микола Шмотко, академік-секретар Відділення економіки, історії, філософії та права АН УРСР Борис Бабій та заступник директора Інституту історії АН УРСР Арнольд Шевелев, які 12 вересня 1972 року на засіданні ЦК КПУ надіслали відгук/висновки на книгу «Українознавство Радянське». Здійснивши «об'єктивний аналіз», пов'язані вчені звернули увагу, що в книзі «допущено ряд методологічних, ідейних помилок та серйозних недоліків». Зокрема, втрати розлогої рецензії вказували на той факт, що в книзі з надто увагою приділяється минулому Україні, ідеологізується українське козачество та Запорозьк Січ, спостерігається відхід від партійних позицій, відсутній чіткий класовий аналіз і оцінка окремих історичних явищ, не розкрито послідовність розвитку співробітництва українського народу з російським, надмірно стверджується про досягнення УРСР у відриві від загальних успіхів СРСР тощо. Підсумовуючи висловлені зауваження, науковці-гуманісти дійшли висновку, що книга П. Шелеста не може використовуватися в науково-дослідницькій та пропагандистській роботі, її розповсюдження серед читача згальмує вкрай небезпечно. З огляду на це рецензенти вважали, що «про недоліки зазначеної книги доцільно було б у прийнятній

²³ Овчаренко Ф.Д. Спогади. С. 254–256.

²⁴ ЦДАГО України, ф. 324, оп. 4, спр. 84, арк. 59.

Розмов з мех ніз тор ми тр кторної бриг ди колгоспу «Більшовик» Лебединського р йону.

2 червня 1970 року.

Фото: ЦДАГО Укр їни, ф. 330, оп. 1, спр. 30, рк. 13

формі озн йомити п ртійний і господ рський ктив, н укову гро-
м дськість, можливо, широкі кол чит чів»²⁵.

Обговорюв ти н політбюро ЦК КПУ критичний лист вчених з Ак демії н ук УРСР Володимир Щербицький не поспіш в, чек в слушного моменту т вк зівок з Москви. Водноч с керівник Комп ртії Укр їни продовжив ктивний пошук т документув ння компром ту н Петр Шелест . Вмілий інтриг н Щербицький з для своїх пл нів вирішив використ ти пост нову політбюро ЦК КПУ від 3 жовтня 1972 року «Про безвідповід льне ст влення бюро обкому п ртії т облвиконкому до викон ння пост нови ЦК КП Укр їни про грубі порушення держ вної дисципліни т використ ння службового ст новищ б г тьм керівними пр цівник - ми п ртійних, р дянських і господ рських орг нів при будівництві вл сних д ч у місті Херсоні». До обл сного центру Щербицький відрядив другого секрет ря ЦК КПУ Ів н Лут к , якому було

²⁵ ЦДАГО Укр їни, ф. 1. оп. 16, спр. 111, рк. 4–17.

доручено під час з'їзду новогородців 5 жовтня 1972 року пленуму Херсонського обкому КПУ домогтися викривленьних виступів від місцевих комуністів на адресу Петра Шелеста, який нібито не реагував на «приватні тенденції, прояви обивальщини і розкладання кадрів» у Південноукраїнському регіоні. Знайомлячись зі стенографією пленуму, інформцією бюро Херсонського обкому КПУ про результати партійного зібрання 18 жовтня 1972 року, Володимир Щербицький влучно підкреслює фрагменти тексту, в яких йшлося про недоліки та упущення в роботі Петра Шелеста, на регіональному партійному еліті: «Члени обкому тов. Мринін О. Л., Кравець В. О., Косьяненко О. Є., Кочубей А. С. висловили різкі звинувачення на адресу колишнього першого секретаря ЦК КП України тов. Шелеста П. Ю. Вказувалося на те, що тов. Шелест П. Ю. симпатизує в першому секретарю обкому партії тов. Кочубею А. С. і голові облвиконкому тов. Проценку Д. Й. Під час цих візитів в області йому встановлювали пишні зустрічі та проводи. У результаті цього створювалося обстановку величезного вихвального, неприйняттого підходу до справи. Знаючи про грубі порушення в державному будівництві, тов. Шелест П. Ю. проходив повз це гостре питання і тому він також повинен нести відповідальність. Тов. Кравець В. О. і Косьяненко О. Є. висловили думку, що тов. Шелест П. Ю. не достойний бути у складі Політбюро ЦК КПУ»²⁶.

Антон Кочубей.

*Фото: ДАХО, ф. П-46,
оп. 13, стр. 86, рк. 3*

Дін Проценко.

*Фото: ДАХО, ф. П-46,
оп. 19, стр. 37, рк. 4*

²⁶ ЦДАГО України, ф. 1. оп. 25, спр. 667, рк. 84–110.

Про «херсонську справу», яку В. Щербицький маніпулятивно використав для формування негативного іміджу свого попередника в очах членів найвищого політичного органу керівництва УРСР та учасників жовтневого 1972 року пленуму ЦК КПУ, стало відомо П. Шелесту. Як бувлий протестник Петро Юхимович чітко розумів, що проти нього та його соратників ведеться системна підкилимна політична гра. Під приводом «оздоровлення проту ЦК КПУ» на жовтневому 1972 року пленумі Компартії України був увільнений від обов'язків секретаря ЦК Компартії України з ідеологічних питань Федір Овчаренко. Його піддали критиці з того, що «у здійсненні національної політики партії, з ім'ям в нечіткій позиції, нерідко проявляв безпринципність та непослідовність»; «в ряді випадків не дотримувався рішучу відсіч проявам українського буржуазного націоналізму та сіонізму»; «у роботі з творчою та уковою інтелігенцією допускав згромадження і навіть брив під захист деяких літераторів та вчених, допустивши серйозні ідейні зриви»²⁷. У спогадах Ф. Овчаренко описує події, які пришвидшили його відставку: «23 вересня (1972 року. — *Авт.*) В. В. Щербицький запропонував мені подати заяву про перехід з ЦК на укову роботу. На моє запитання, що є причиною його пропозиції, він відповів, що в ряді питань, які пов'язані з роботою Шелеста, винен і я. Він також сказав, що є ряд поганих сторін ідеології (інститут історії партії, інститут історії АН УРСР). Не змогли вберегти Гончар Олесея від “Собору”»²⁸.

Наступником Федора Овчаренка на посаді секретаря ЦК КПУ з ідеології 10 жовтня 1972 року було обрано теоретика і борця з українським націоналізмом, доктора історичних наук Валентина Маланчук. З перших днів перебування на високій партійній посаді В. Маланчук усіяло прагнув підтвердити репутацію «патріот-інтернаціоналіст», тому рішуче взявся за ліквідацію здобутків у сфері національно-культурної політики. Період перебування В. Маланчука на посаді головного ідеолога ЦК КПУ (1972–1979 роки) дівся в назву «епох Маланчукізму», для якої характерними були різке зростання політичних репресій, жорсткий ідеологічний пресинг та творча інтелігенція, нищівні

²⁷ ЦДАГО України, ф.1, оп. 25, спр. 642, рк. 128.

²⁸ Овчаренко Ф. Д. Спогади. С. 256.

*Володимир Щербицький та Володимир Мелничук.
1970-ті роки*

руїн ції в українській національній культурі. Володимир Мелничук став одним з розробників інформаційної кампанії з підризу авторитету П. Шелеста в Україні, ідейним організатором перманентних ідеологічних «чисток» у Спілці письменників УРСР, керівником нових республік.

Наприкінці жовтня 1972 року Петро Шелест у черговий раз зкликав Володимира Щербицького не вчиняти підступні дії щодо нього та його колег по партійній роботі: «25 жовтня. Пізно ввечері по телефону ВЧ розмовляв зі Щербицьким. Він досить ґрунтовно доповідав про усіх господарських питання і справи в республіці. Опісля я прямо запитав його, що з метушнями йде в Україні навколо мене. Він відповів, що багато різних розмов з керівних питань щодо Києва, Одеси, Херсона, які цікавлять мене. Я сказав Щербицькому, що всі питання керівників з цих та інших областей і міст — їх висування, звільнення, переведення — ухвалюються колегами лише всім, чому ж я повинен бути один у відповіді, коли

На чолі делегації Верховної ради СРСР в Німецькій Демократичній Республіці.

Жовтень 1971 року.

Фото: ЦДАГО України, ф. 330, оп. 1, спр. 18, рк. 6

щось і сталося не так, як ми б хотіли? Щербицький змовк, тому що нічого було сказати... Усе зрозуміло, що все це робиться із захоплення центру...²⁹.

Виступи та петиції проти Петра Юхимовича не припинялися. Публічної наради колишній керівник республіканської партійної організації знімав під час загальних зборів партійних секретарів ЦК КПУ 8 грудня 1972 року, присвячених обговоренню питань, пов'язаних з обміном партійних документів. Перший заступник з відділу пропаганди і агітації ЦК КПУ Анатолій Мяловицький у присутності Володимира Щербицького став піддвигати партійному осуду вчинки Петра Шелеста: «Я працюю в партії недовго, але й рідше, ніж попередній роботи»³⁰ відчув, що звідки колишнього першого секретаря ЦК КПУ України

²⁹ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 394.

³⁰ Анатолій Мяловицький у 1968–1971 роках працював секретарем Рівненського обкому КПУ з ідеології.

т. Шелест по окремим питанням розходяться з лінією партії. Це можна сказати про штучне надання української мови та, де цього не треба було робити, і про той галас, який здіймвся навколо Скрипника, Косіора та деяких інших, хоч з служених і ребітових, але не до кінця послідовних діячів минулого. Це можна сказати про згуртованість з письменниками і про безпринципне, поблудливе ставлення до деяких з них. Досить згадати про відому зустріч на кордоні. Тихофтиків можна вести біля готелю»³¹. Своєю чергою Володимир Щербицький у виступі теж не обійшов увагою форми, методи, факти тривалої в республіці «антишелестівської кампанії», проте у всякому разі до політичних звинувачень попередників дещо взульгованій формі, уникючи його прізвиська: «Відомо вам, товариші, що з останніх років ряд партійних організаторів ЦК України не завжди вливісно вирішують відсіч шкідливим тенденціям тихотим як в сфері літератури, так і в сфері суспільних наук і по деяких питаннях, які стосуються практичного здійснення національної політики. Зараз ми були піддані критиці на Політбюро КПРС. Політбюро ЦК КП України визнали цю критику правильною. По цьому питанню ми провели ґрунтовну бесіду, саме бесіду, не напружену, не криву, товариську бесіду, не звинувачуючи нікого, не навіваючи ніяких прізвиськ, приймаючи всі недоліки на себе, на керівництво. З першими секретарями обкомів ця бесіда тривала 9 годин, певне, була. Потім зібрали близько 100 осіб керівників підприємств, відділів, включаючи сектори, але потрібно біля готелю ще поговорити наміж підприємств ми друку, кіно, письменники нашіми, але поки що руки наші не доходять, але я знаю, що відділи наші готуються до цієї справи, ми цю роботу у свій час проведемо. Ми домовились із відповідниками і з тими, хто був напередодні, підкреслюючи, що, товариші, нікуди ширше не можна, ні вліво, ні вправо, ми не можемо відмінити зовсім неправої зв'язки, які дають в той рішак, перейти повсюдно в 3-х місячний термін виключення усіх предметів у вузах українській мові. Недолугі всі ці зв'язки, неправої, але ми не можемо ширше в іншу сторону. Ми підкреслюючи, товариші, питання ідеології, питання національної політики — це не дві живі і складні питання і це одне з живих завдань Політбюро, секретаріату ЦК. Ми не відмо

³¹ ЦДАГО України, ф. 324, оп. 4, спр. 84, рк. 22–23.

ідеологію ні тов ришу Овч ренку, ні тов ришу Орлу, ні тов ришу Федченку, ні тов ришу Цветкову³²»³³.

Упродовж грудня 1972 року Шелест н стійно дом г вся зустрічі тет-тет з Брежнєвим т Щербицьким, щоб отрим ти від них відповіді н вкр й в жливі з пит ння: причини відсторонення з пос ди першого секрет ря ЦК КПУ т хто поширює не пр вдиву інформ цію про член політбюро ЦК КПРС? Обидв колеги з н йвищого керівного орг ну СРСР від зустрічі з Шелестом ухилялись. У щоденнику з 6 грудня 1972 року Петро Юхимович з лишить т кий з пис: «Домовився із Щербицьким зустрітися 22 грудня і обговорити ряд пит нь. Він д в н це згоду. Але після ухилився від зустрічі під різними пристойними причин ми... Брежнєв теж уник є зі мною зустрічі н одинці... Орг нізов не гоніння н всі к дри, які близько пр цюв ли зі мною³⁴, ж до к дрів КДБ³⁵. Б г то йде б зік ння про нібито якусь мою “нескромність” — все це н тягується штучно. Н м г ються приклеїти мені ярлик “економічного н ціон ліст”, що це — с мі не зн ють. Це ж обурливо! Іде гоніння і н родину, підд ють безперервним перевірк м різними комісіями роботу моїх синів, сумніву — їхню кв ліфік цію, ділові якості, н віть учене зв ння молодшого син . Н кл д ють з борону н його виїзд у з кордонне відрядження з н уковою метою. Облив ють брудом мою дружину, пліткують, що ніби вон їздил у туристичні екскурсії

³² Цветков Віктор В сільович у 1968–1972 рр. пр цюв в з відув чем відділу н уки і н вч льних з кл дів ЦК КПУ.

³³ ЦДАГО Укр їни, ф. 324, оп. 4, спр. 84, рк. 59–60.

³⁴ Помічників П. Шелест Миколу Кучер (у червні 1972 р.), Олекс ндр П х ренк (у жовтні 1972 р.), Миколу Трубч нінов (у грудні 1972 р.) було відпр влено н пенсію.

³⁵ Колишній пр цівник охорони П. Шелест Олексій Кормчий в інтерв'ю Сергію Ш пов лу в лютому 2001 р. свідчив: «Н вколо н с — охорони Петр Юхимович — скл л сь доволі в жк тмосфер . Мене хотіли відпр вити в якусь обл сть. Я пішов до Голови КДБ, пояснив, що моя дружин дуже хворіє після опер ції, їй потрібно кв ліфіков не медичне обслуговування, тому в обл сть я не поїду. Мене понизили у зв нні н дв ступеня — ні з що, ні про що. Я змушений був погодитися. Б тр ков (Віт лій Б тр ков — охоронець) відпр вили у Білу Церкву. Н ч льник відділку охорони З х р Петрович звільнився і більше ніде не пр цюв в» (Петро Шелест. «Спр вжній суд історії ще попереду». Спог ди, щоденники, документи, м тері ли. Упоряд.: В. Б р н, О. М ндебур , Ю. Ш пов л, Г. Юдинков ; З ред. Ю. Ш пов л . К. : Генез , 2004. С. 741).

з кордон з держ вний р хунок. Це н йбільш н х бн брехня і плітк . Н ймерзотнішим є те, що викривляється історія: в кіножурн л х урочистих з сід нь “з бр ний” і з мість мене скрізь фігурує Щербицький. Це ж обурливо і гидко. Що ж я, ворог н - роду? Т ке орг нізов не цькув ння може довести мене до відч ю, до тр гедії»³⁶.

14 лютого 1973 року Петро Шелест у колі рідних і друзів зустрів своє 65-річчя, тиждень потому політбюро ЦК КПУ обговорило лист к деміків АН УРСР М. Ш моти, В. Б бія т член -кореспондент АН УРСР А. Шевеля про серйозні методологічні т ідейні помилки книги П. Шелест «Укр їно н ш Р - дянськ ». Під ч с обговорення члени п ртійного реоп гу були одност йні в думці, що «книг не мобілізує трудящих республіки н розв'яз ння головних соці льно-економічних з вд нь, може сприяти поширенню н строїв с моз спокоєності, с мовихв ляння і чв нств »³⁷. Після обговорення було ухв лено відповідну пост - нову ЦК КПУ від 20 лютого 1973 року, в якій н креслено под льший пл н дій: публік ція в журн лі «Комуніст Укр їни» ргументов ної ред кційної рецензії н книгу П. Шелест «Укр їно н ш Р дянськ », після чого провести роботу з вилучення її з бібліотечних фондів республіки³⁸.

Отрим виши дозвіл з Кремля н проведення вже публічної політичної розпр ви н д колишнім керівником республіки, у квітні 1973 року в журн лі «Комуніст Укр їни» з'явил ся рецензія «Про серйозні недоліки однієї книги», в якій П. Шелест був звинув - чений в «н ціон льній обмеженості» і «місництві». Появ в друков ному орг ні ЦК КПУ розгромної ст тті н публіцистичний твір П. Шелест виклик в певне сум'яття в Генер льного консул Югосл вії в Києві Бр нко Андріяшевич . Готуючи депешу в Белгр д, диплом т, з джерел ми р дянських спецслужб, колив вся у пр вильному виборі серед версій, які циркулюв ли в укр їнському соціумі стосовно появи резон нсної ст тті в «Комуністі Укр їни»: «н друков н щоб зняти Шелест »; «тому що н Укр їні

³⁶ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 396–397.

³⁷ ЦДАГО Укр їни, ф.1, оп. 16, спр. 111, рк. 37.

³⁸ Т м с мо, рк. 1–2.

н ціон лізм»; «книг дійсно н пис н сл бо». Комітет держбезпеки при РМ УРСР попідклав вся, щоб Бр нко Андріяшевич провів зустріч зі «зн ючою людиною» в ц рині ідеології³⁹. Не пройшов повз угу орг нів держбезпеки т першого секрет ря ЦК КПУ В. Щербицького комент р укр їнського письменник із США, політичного огляд ч В сила Гришк (псевдонім — Віктор Гринько) з приводу критики Шелест н сторінк х вторитетного п ртійного вид ння, який прозвуч в в ефірі «Р дію Свобод » 23 квітня 1973 року: «Як відомо, у тр вні минулого року Шелест усунено не тільки з пос ди першого секрет ря ЦК КПУ, ле із Укр їни вз г лі, без з зн чення причини усунення. Лише з неофіційних джерел було поширено через чужоземних кореспондентів у Москві чутку, нібито Шелест, як член Політбюро ЦК КПРС був проти н л годження дружніх зв'ємин з Америкою т н вить і проти гостинного прийняття президент Ніксон під ч с відвідин Р дянського Союзу⁴⁰. Проте, ця, явно інспіров н згори, чутк н стільки не відповід л спр вжній ролі Шелест у зовнішньополітичних спр в х, що м ло хто сприйняв це серйозно. Н томість ст новище н Укр їні н передодні т під ч с усунення Шелест ясно вк зув ло н те, що це усунення було н -слідком внутрішньополітичних подій н Укр їні. Цими подіями були передусім м сові н ціон льнополітичні репресії КГБ супроти укр їнської р дянської інтелігенції т пов'яз н з цим провок ція КГБ у формі т к зв ної спр ви Добош . І хоч с м Шелест був т кож причетний до цих подій, що розпоч лися ще з його керув ння комп ртією Укр їни, все ж із усього було видно, що його усунення с ме н слідком посилення н ціон льнополітичного терору н Укр їні, що з чепив т кож і керівництво комп ртії Укр їни... Шелест ... зроблено, як то к жуть, козлом відпущення з черговий зигз г н ціон льної політки КПРС»⁴¹.

Тим ч сом з н к зом голови Держ вного комітету РМ УРСР у спр в х вид вництв, полігр фії т книжкової торгівлі

³⁹ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3 (1976), спр. 3, рк. 253-255.

⁴⁰ Не виключ є роль міжн родного ф тор у з вершенні політичної к р'єри П. Шелест й суч сний дослідник Юрій Л тиш. (Див.: Л тиш Ю. Петро Шелест, Володимир Щербицький і Річ рд Ніксон: мерик нський «слід» у відст віці першого секрет ря ЦК Комп ртії Укр їни // Вісник Київського н ціон льного університету імені Т р с Шевченк . Історія 1(144). 2020. С. 34–39).

⁴¹ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3 (1976), спр. 3, рк. 234–235.

М. Білогуров вид н тир жем 100 тисяч примірників книг П. Шелест «Укр їн н ш Р дянськ » у стислі терміни повинн бул зникнути з прод жу т бібліотек. Одн к тр плялися й к зу си. Не зн ючи про т емний циркуляр стосовно з борони книги оп льного політик , пр цівники Київського обл сного книготоргу в 1973 році помилково відібр ли екземпляри «Укр їно н ш Р дянськ » для прод жу уч сник м н р ди республік нського п рт ктиву. Лише після втруч ння співробітників Комітету держбезпеки книг не бул допущен до прод жу. «Полюв ння» н книгу П. Шелест трив ло і в н ступні роки. Н прикінці липня 1975 року голов КДБ при РМ УРСР В. Федорчук інформув в В. Щербицького про виявлення н б зі Київського облкниготоргу 714 екземплярів т відповідно 5 примірників кр мольної книги н скл ді книжкового м г зину № 37 м. Х рков ⁴².

«Антишелестівськ » к мп нія зн йшл продовження н квітневому пленумі ЦК КПУ 1973 року, присвяченому «з вд нням п ртійних орг ніз цій республіки по д льшому покр щенню роботи з к др ми у світлі рішень XXIV з'їзду КПРС». Лейтмотивом доповіді першого секрет ря ЦК КПУ В. Щербицького 17 квітня 1973 року ст л критик П. Шелест , який н чебто допустив помилки в к дровій політиці, суттєві прор хунки в н ціон льно-культурній сфері, вч сно не помітив поширення «б -цил» буржу зного н ціон лізму в н укових уст нов х, творчих спілк х, гром дських орг ніз цях. Поряд із з клик ми «посилити політичну пильність, рішуче припиняти спроби проп г нди н ціон лістичних поглядів, д в ти відсіч проповідник м н ціон л-комунізму» В. Щербицький вкотре зупинився н ідеологічних хиб х книги Петр Шелест «Укр їно н ш Р дянськ », як нібито поб чил світ без відом ЦК КПРС т ЦК КПУ. Він по інформув в уч сників пленуму про мотиви появи рецензії н кр мольну книгу в журн лі «Комуніст Укр їни»: «Зробити це було необхідно не тільки тому, що зн чн кількість положень цієї книги непр вильні, не сприяють інтерн ціон льному вих нню к дрів, деякі н ші пр цівники без необхідності політичного н лізу ст ли ними користув тися, ле і тому, що цю книгу можуть використовув тися у нтир дянській проп г нді з кордонні

⁴² ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7, спр. 10, рк. 23.

н ціон лістичні центри. Цей ф кт повинен послужити ще одним н г дув нням про величезну відповід льність і вторів т вид в-ців, нез лежно від їх ст новищ »⁴³.

Ест фету н п док н Петр Шелест н пов жному п ртій-ному зібр нні підхопив перший секрет р Х рківського обкому КПУ Ів н Соколов, який у виступі зупинився н «г небному» стилі роботи колишнього керівник республік нської п ртійної орг ніз ції, «допущених помилк х у мовній пр ктиці, н м г нні до г л су, п р дності, с мовихв лянні, шкідливому вишин нню ст ровини»⁴⁴. Голов Комітету н родного контролю УРСР О. М -ленкін т перший секрет р Одеського обкому КПУ П. Козир з клик ли притягнути П. Шелест до суворої п ртійної відпо-від льності з серйозні недоліки у підборі к дрів т помилки в н -ціон льному пит нні⁴⁵.

Звинув чення щодо примирливого ст влення П. Шелест до проявів н ціон лізму т шкідливості книги «Укр їно н ш Р дян-ськ » прозвуч ло у виступ х секрет рів Дніпропетровського т Львівського обкомів КПУ О. В тченк т В. Куцевол ⁴⁶. Міністр вищої т середньої спеці льної освіти Ю. Д денков з судив вк зів-ки П. Шелест друкув ти підручники для вищої школи в республі-ці лише укр їнської мовою⁴⁷. Звинув чення н дресу колишнього керівник Комп ртії Укр їни пролун ло з вуст першого секрет -ря Кримського обкому КПУ М. Кириченк : «Я хочу ск з ти про те, чому ми всі були свідк ми, про публічні виступи н н р д х, пленум х. Поки йшл розмов про господ рські спр ви — нічого. Як тільки доходить до політичного розбору, тов. Шелест обрив є, досить В м, з вершуйте. Я приг дую н одній з т ких н р д у виступі говорив про шкідливий, н ціон лістичний до мозку кісток вірш “М ти” Миколи Руденк , який п плюжить н шу р дянську дійсність. Я поч в його чит ти, члени Політбюро, Володимир В -сильович мене підтрим в, тов. Шелест обірв в — д в йте з вершуйте. Я очікув в, що тов ріші з відділу проп г нди т гіт ції

⁴³ ЦДАГО Укр їни, ф.1, оп. 2, спр. 67, рк. 45.

⁴⁴ Т м с мо, рк. 82.

⁴⁵ Т м с мо, рк. 100.

⁴⁶ Т м с мо, рк. 124.

⁴⁷ Т м с мо, спр. 68, рк. 115.

з цік вляться викличуть мене, розберуться. Ні, як буцімто нічого не ст лося... чи по З порізькій Січі. Ми вв ж ємо, що всьому повинн бути мір , щоб був кл совий і дійсно п ртійний підхід. Для чого будув ти т м т кий великий меморі л? Н м потрібно виховув ти молоде покоління н бойових т трудових тр диціях, подви г х героїв Гром дянської т Великої Вітчизняної воєн»⁴⁸.

Серед тих, хто н йбільш ревно викрив в помилки минулого був перший секрет р Ів но-Фр нківського обкому КПУ Віктор Добрик. З трибуни пленуму він з особливою гордістю говорив, що ще в 1970 році н стійно р див Петру Шелесту долучити до кримі н льної спр ви дисидент Ів н Дзюбу т Ів н Світличного, і «з проторити нтир дянщиків». Відомо, що н той ч с ця ініці тив не зн йшл підтримки у першого секрет ря ЦК КПУ, який пор див В. Добрику: «...Ви з йм йтесь своїми н ціон ліст ми, н ших не чіп йте. Ми с мі ними з йм ємося». Поінформув в уч сників пленуму В. Добрик і про невдоволення П. Шелест його критичною оцінкою фільму «Білий пт х з чорною озн кою»⁴⁹: «Після виступу н ХХІV з'їзді п ртії лун є дзвоник: “Слух йте, в м, що — робити нічого? Б чили зн йшовся ще один ідеолог, В тченко в Дніпропетровську, Добрик в Ів но-Фр нківську. Чого ви лізете не у свої пит ння? З йм йтесь Добрик, своєю спр вою”. Я к жу — “Петро Юхимович, це спр в першого секрет ря обкому, тим п че тут”. — “Слух йте, якщо в м н бридло спокійно жити, т к з йм йтесь тим, чи ви з йм єтесь”»⁵⁰.

Інформ цію про проведений в Укр їні пленум ЦК КПУ було вміщено н шп лгт х всесоюзної п ртійної г зети «Пр вд ». З зн чені у повідомленні формулюв ння: «Уч сники Пленуму гостро з судили прояви н ціон льного хизув ння і обмеженості в окремих керівних пр цівників, їх безпринципність і з зн йство, нетерпиме ст влення до думки інших, схильність до с морекл ми», — перекон ли П. Шелест у причетності до орг нізов ного цькув ння його персони Л. Брежнев т М. Суслов .

⁴⁸ ЦДАГО Укр їни, ф.1, оп. 2, спр. 68, рк. 133.

⁴⁹ Віктор Добрик вв ж в, що під ч с перегляду фільму «Білий пт х з чорною озн кою» у гляд чів «скл д ється непр вильне розуміння історичних подій і г небної ролі укр їнських н ціон лістів» (ЦДАГО Укр їни, ф.1, оп. 2, спр. 67, рк. 132).

⁵⁰ ЦДАГО Укр їни, ф.1, оп. 2, спр. 68, рк. 193.

20. II. 1943 р.

Особая папкаО КНИГЕ П.Е.ШЕЛЕСТА "УКРАЇНО НАША РАДЯНСЬКА"

Постановление ЦК КП Украины

1. Согласиться с выводами о серьезных методологических, идейных ошибках и существенных недостатках книги П.Е.Шелеста "Україно наша Радянська", изложенными в письме в ЦК КП Украины директора Института литературы АН УССР, академика АН УССР Н.З.Шамоты, академика-секретаря Отделения экономики, истории, философии и права АН УССР, академика АН УССР Б.М.Бабия и заместителя директора Института истории АН УССР, члена-корреспондента АН УССР Я.Г.Шевелева /прилагается/.

Отметить, что книга "Україно наша Радянська" по ряду важных принципиальных вопросов отходит от партийных, классовых позиций. В ней не дается четкого классового анализа и оценки отдельных исторических явлений, идеализируется украинское казачество и Запорожская Сечь, не показаны острота и сложность классовой борьбы на Украине в послеоктябрьский период, борьба партии за чистоту и боеспособность своих рядов, против уклонов от ленинской генеральной линии, в том числе и против уклонов в национальном вопросе.

Достижения республики в экономике, науке и культуре рассматриваются в значительной мере в отрыве от общих успехов СССР, не раскрывается сотрудничество украинского народа с русским и другими братскими народами нашей страны.

Книга "Україно наша Радянська" не способствует воспитанию трудящихся в духе советского патриотизма и пролетарского интернационализма, усилению борьбы против буржуазной идеологии, в частности против украинского буржуазного национализма.

2. Отметить, что книга П.Е.Шелеста "Україно наша Радянська", как и другие его издания - "Історичне покликання молоді", "Комуніст - активний борець партії", "Ідеї Леніна

Пост нов ЦК КПУ «Про книгу П. Ю. Шелест
"Україно наша Радянська"».

Фото: ЦДАГО Укр їни, ф. 1, оп. 16, стр. 111, рк. 1

Обговорення «ідеологічних помилок» П. Шелест було продовжено н збір ннях ктиву обл сних, міських, р йонних орг ні з цій. В інформ ції від 11 тр вня 1973 року н дресу ЦК КПРС В. Щербицький з зн ч в, що уч сники зборів висловлюв ли стурбов ність, що пр ця Петр Шелест «Укр їно н ш Р дянськ » з вд л «шкоду спр ві інтерн ціон льного вихов ння» т схв льно зустріли пост нову ЦК КПУ, в якій підд н осуду ця шкідлив книг ⁵¹.

Необґрунтов ні звинув чення в потур нні н ціон лізму, фі зичн т мор льн втом , тиск н членів родини спонук ли Петр Шелест н пис ти з яву про звільнення з пос ди з ступник голови Р ди міністрів СРСР т обов'язків член політбюро ЦК КПРС. Письмове прох ння про відст вку, «припинення под льшого цьку в ння, призн чення пенсії і вст новлення н лежних пілг» Петро Юхимович перед в генсеку увечері 23 квітня 1973 року під ч с особистої зустрічі, яку опис в у щоденнику: «Н прийомі у Брежнєв я був з 19.00 до 20.30 — розмов відбув л ся довг і висн жлив ... Брежнєву я висловив усе, що в мене н збир лося н душі і серці, про неспр ведливе ст влення до мене, необ'єктивність, упереджене вирішення моїх пит нь, про орг нізов не третирув ння і цькув ння мене... Я його прямо з пит в: "...що мені ст вилось у вину, коли вирішув лося пит ння про мій переїзд з Укр їни?"... Брежнєв довго дум в і ск з в: «Ти виявляв з б г то с мостійності у вирішенні пит нь, ч сто не р хув вся з Москвою. Були елементи місництв і прояви н ціон лізму. Я все це к тегорично з перечив як брехню т н клеп»⁵². Прох ння про відст вку Петр Шелест було з доволено 27 квітня 1973 року н пленумі ЦК Комп ртії Р дянського Союзу. У першій дек ді тр вня 1973 року в г зеті «Пр вд » був оприлюднений ук з президії Верховної Р ди СРСР про звільнення П. Шелест від обов'язків з ступник голови Р ди міністрів СРСР у зв'язку з виходом н пенсію.

З лишення великої політики Петром Шелестом «з ст ном здорв'я» виклик ло неоднозн чну ре кцію серед н селення Укр їни. Т к, професор Львівського університету П щук у колі колег

⁵¹ ЦДАГО Укр їни, ф. 1, оп. 25, спр. 833, рк. 124.

⁵² Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С.412.

стверджував: «Шелест допустив в республіці ряд помилок, особливо ідеологічного порядку. З ним вчинили досить гуманно так як відродження націоналізму в Україні співпадає з його діяльністю в якості секретаря ЦК КПУ». Більшість «респондентів», висловлення яких у прихований спосіб фіксували радянські органи держбезпеки, вважали, що усунення П. Шелест з постійної роботи призведе до посилення політичних репресій серед осіб, «які проявляють підвищену увагу до своєї “національності”». На думку старшого інженера Київського інституту вантажів Коханов, вихід на пенсію П. Шелест є «звичайною підготовленою справою, напруженою розгромом національного руху в Україні, який в останні роки почав проявляти серйозну політичну опозицію, Шелест створив для розвитку цієї сприятливі умови з чим і пов'язався... Створення про книгу “Українознавство Радянське” створило бібліографічною рідкістю і створило навколо Шелест величезну націоналістично націоналістичних осіб ореол односторонності».

Після відставки Петро Шелест майже рік не працював. Вже коужив вся зі старшим пересічним пенсіонером: «З травня (1973 року. — *Авт.*). Сьогодні сьомий день, як на “відпочинку”, і все йде “добре”, як обіцяли: телефони відрізали, газ не наділяють, від продуктового магазину відкріпили, машину відібрали, одним словом, виявили “набагато більше турботу”. Довелося відтиснути до сторонньої допомоги, щоб з містами надіти привезли хліб, м'ясо, м'ясо і так потрібної мені для здоров'я мінеральної води. Я залишився надіти, по суті, у повній ізоляції»⁵³. Емоційною віддушиною для Шелест стало упорядкування власних щоденникових записів. «Зі сторони спостерігачів і лізую все, що відбувається, роблю висновки, порівняння... З усім стежу — бачити читати, роблю помітки, все це потрібно для життя», — зазначено у його щоденнику з червень 1973 року.

Депресивний стан, який окутав його у період роботи в Раді міністрів СРСР та вчасно виходу на пенсію, вирішив подолати цілеспрямованою діяльністю з новою професією. Бажання продовжити працювати з фахом і політикою змусило П. Шелест звернутися до Л. Брежнєва. Останній через лідерів — секретар

⁵³ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 415.

ЦК КПРС Дмитро Устинов — міністр ві ційної промисловості СРСР Петро Дементьев допоміг вл штув тися н ч льником дослідно-виробничого конструкторського бюро н з воді при Долгопруднівському дослідно-конструкторському бюро втом тики, яке спеці лізув лося в г лузі проектув ння і будівництв зр зків повітропл в льної техніки різного цільового призн чення, зокрем цілого покоління стр тост тів. Пропр цюв вши пон д десять років, н прикінці 1984 року з дв місяці до 70-річчя вийшов н пенсію.

Пор вимушеного мовч ння і з буття для П. Шелест з кінчилися лише в ч си «горб човської перебудови». «Щоденниковими з писк ми» Петр Юхимович з цік вився керівник КПРС Мих йло Горб чов. Нез вершений в рі нт рукопису Петро Шелест перед в генсеку через голову Комітету п ртійного контролю Мих йл Соломенцев . Як свідчив у мему р х Петро Юхимович «більше до цього пит ння “верхи” не поверт лися. Видно, не зн йшли нічого тривожного для себе. А я і не сердився»⁵⁴.

Поч тковий ет п політичних т економічних реформ Мих йл Горб чов (курс н прискорений соці льно-економічний розвиток кр їни, омолодження п ртійних к дрів) Петро Юхимович сприйняв позитивно. Проте коли в кр їні з гострилися міжн ціон льні відносини, розпоч вся «п р д суверенітетів» республік СРСР у розмов х Шелест про «перебудовчі процеси» ст ли звуч ти дед лі тривожніші нотки: «Ст новище моєї кр їни в б г тьох вип дк х подібне з Чехослов ччиною того ч су (йдеться про «Пр зьку весну» 1968 року. — *Авт.*). Економік , соці льні пит ння, екологія кр їни зн ходяться в пл чевному ст ні. М тері льне ст новище трудящого н роду у тяжкому ст ні. Під девізом гл сності, демокр тії усіх з собів м сової інформ ції іде оск женіл т к н п ртію, її ідеологію, політичну систему. Н цій хвилі іде розгул н рхії, непідкорення з кон м, з неп д усякої дисципліни і порядку, відповід льності з доручену спр ву. Поч т перебудов (все це я б н зв в реформою) ґрунтовно буксує, і невідомо, коли і як ми виїдемо з цієї “глибокої колії”. Іде відверт т к н орг ни держ вної безпеки, МВС, рмію, прокур туру, пр воохоронні орг ни. Н род від усього цього втомився — він чек є від верховної

⁵⁴ Шелест П. Спр вжній суд історії ще попереду : спог ди, щоденники, документи, м тері ли. С. 424.

*Петро Шелест.
Москва. 1991 рік*

порядку і спокою. Міжнаціональна ворожнеча роз'єднає країну. Мені, який прожив багато років (я тільки в партії 62 роки, усе життя працював, не покладаючи рук), страшно дивитися куди ми йдемо і що ми залишимо своїм внукам, правнукам, усьому майбутньому поколінню. Настав фатальний час. Усім нам потрібно опам'ятатися, узятися за розум і конкретні справи, покінчивши з пустослів'ям. Нас рятувати нікому буде — ми стоїмо над прірвою»⁵⁵.

Декларацію про державний суверенітет України, ухвалений Верховною радою УРСР 16 липня 1990 року, Петро Шелест у листі до редакції газети «Правда України» характеризує як «довгоочікувану історичну подію» і зауважує, що «у свій час, працюючи на Україні, я міг тільки мріяти про це. Але тоді навіть мою мрію приймали як крамолу, а слово «суверенітет» тягло звинувачення у підриві потуги країни, оцінювалось як прояв націоналізму та місництва». Однак у зверненні під назвою «Я вірю в розум народний...», опублікованому 24 жовтня 1990 року в центральному виданні Української РСР, засудив «студентську революцію на граніті», окремих депутатів Верховної ради УРСР, «сили, які вступають проти укладення Союзного договору, закликаючи до виходу України з Радянського Союзу»⁵⁶.

Після тривалої перерви у 1990 році П. Шелест приїхав до Києва, почав давати інтерв'ю для преси та телебачення, брати участь у публічних заходах. Наприкінці 1991 року вітав проголошення незалежності України. У день проведення всеукраїнського референдуму в московському «Президент-готелі» Петро Шелест зустрівся з американським політологом і державним діячем

⁵⁵ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду : спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 250–251.

⁵⁶ Шелест П.: «Я верю в разум народный» // Правда Украины. 1990. 24 окт.

Збігнєвом Бжезинським. Під час зустрічі колишній рідник з національної безпеки президент Джиммі Картер поставив питання: «Сьогодні Україна стала незалежною, які почуття ви переживете?». Шелест узяв паузу і, з переконанням син Віталія, відповів так: «Я не знаю: рідні, тому що моя країна стала незалежною, бо з смучуватися, тому що загинув інший мій рідний, якій я служив усе життя?»⁵⁷.

З «двоїтим відчуттям» Петро Юхимович спостеріг в історичному просторі, розвитком нових суверенних держав, утворених внаслідок розпаду СРСР. Помер П. Шелест 22 січня 1996 року в Москві, але з його похованням 13 червня 1996 року перепохований у Києві на Байковому цвинтарі. Залишив по собі щоденники, переможні спогади, в яких прогнучив віддзеркалення того часу, в якому жив і з яким вся великою політикою. «Ми, політики мого часу, були різними, — звертається до читачів Петро Шелест. — Але всі ми працювали, боролися, добивалися успіхів і помилялися, знову не шкодуючи себе в пошуках кращих шляхів, в напрямку розвитку... Ми були нерідко жорстокими, незважаючи на цілющість. І все ж вірю в краще. Нехай їх уже не побачу. Але вірю і в розквіт моєї рідної України, в рідну якої я все життя служив як син, — вірю».

Могила П. Шелест
на Байковому цвинтарі в Києві.

Фото Р. М. Ленков

⁵⁷ Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали. С. 754.

ПІСЛЯМОВА

Час пр вління першого секрет ря ЦК КПУ Петр Шелест (1963–1972 роки) був н стільки вир зним, що в публіцистичній т н уковій літер турі цей короткий період в історії Укр їни н зив ють «м лою відлигою»¹, позн ч ють політичним кліше — «шелестівщин »². Серед термінів, які х р ктеризують «добу Петр Шелест », історики ч сто-густо вжив ють: « втономізм», «н ціон л-комунізм», «укр їнофільство», «укр їніз ція». Ці тренди в суспільно-політичному житті, сфері економіки т культури могл з д в ти лише неордин рн й м сшт бн особистість, спр вжній лідер, який м в визн ч льний вплив н процеси в Укр їнській РСР.

Друг половин 1960-х років позн чен н йвищим піднесенням втономістського курсу укр їнського керівництв , символом якого ст л пост ть першого секрет ря ЦК КПУ Петр Шелест . Умілий і енергійний упр влінець, який входив до н йвищого в СРСР керівного орг ну, пр гнув виступ ти с мостійною політичною фігурою, доносити союзним відомств м окрему думку республік нської п ртійної орг ніз ції. Попри н ступ московських консерв торів, посилення неост ліністських тенденцій в усіх сфер х життя, П. Шелест н м г вся протидіяти зверхцентр ліз ції, дикт ту Кремля, обмеженню компетенції союзних республік. Р зом з тим,

¹ Ів ненко В. В. «М л відлиг » П. Ю. Шелест : міф чи ре льність // Гр ні. 2016. № 8. С. 180–189.

² Якубець О. А. Щербицький т ідеологія: до пит ння щодо причин «м л нчуківщини» // Укр їнський історичний журн л. 2014. № 5. С. 120.

обстоюючи економічні інтереси республіки перед союзним Центром, протийний кермнич цілком чітко усвідомлював і твердо дотримуввся постулату, що економік України є складовою частиною народного господарського комплексу СРСР.

В умовах політики суцільної русифікації в гоміни були його виступи, спрямовані на підвищення статусу української мови. З дозволу протийної верхівки у середині 1960-х років було зроблено деякі спроби поширення української мови у вищій школі. Українська мова мала статус мовою наукових журналів, підручників і посібників. Хоча не креслені плани протийці реалізовані не були, вони засвідчили сміливі спроби українського керівництва хоча б частково протистояти процесам симіляції в республіці. Зрозумів і схвалив П. Шелест ініціативу української інтелігенції щодо увічнення пам'ятних місць, пов'язаних з історією з порозького козачства.

Проукраїнський курс лідера рдянської України відобразився і в вторській книзі «Українонаш Рдяньск». Нперший погляд відверто ідеологічно-пропагандистський протий Петр Шелест не очно демонстрував економічну потугу УРСР, зціквлення республіканської протийно-державної еліти українською історією і культурою.

Постать Петр Шелест не врто оцінювати односторонньо, добираючи до його політичного портрету лише епітети на кшталт «протийний націоналіст», «націонал-ухильник». Українофільство П. Шелест мало особливий рдяньський характер. Він не бачив майбутнього України поза Рдяньським Союзом. Вірив ідеологію соціалістичного інтернаціоналізму чудово уживався з його українцотричними поглядами. Дулістичний світогляд не зважав П. Шелесту протегувати етнокультурному ренесансу, сприяти формуванню української ідентичності, наскільки це було можливо в умовах командуністративної системи в СРСР.

Очільник КПУ був типовим вирзником рдяньської протийноменклатури високого рангу, ключовим елементом політико-ідеологічної конструкції московського центру. П. Шелест злиш вся непохитним поборником соціалістичного ладу, провідником генеральної лінії Комуністичної протий Рдяньського Союзу в боротьбі з дисидентським рухом. Сметчів його керівництвом республікою відбулися важливі операції, спрямовані проти інкодумців,

критиків рдянського лду. У серпні 1968 року був одним з ініціаторів придушення «Прзької весни», як , н його думку, сприяло поширенню нтир дянських нстроїв в Укр їні.

Ми длекі від іде ліз ції оп льного, зумисне з бутого, п ртійного керм нич УРСР. Одн к перекон ні, що позиція, вчинки т діяння Петр Шелест , спрямов ні н збереження бод й обмеженої економічної т культурно-н цїон льної свободи укр їнського н роду в умов х п нуючого н той ч с тот літ рного режиму, з - слуговують н гідне пош нув ння т п м'ять.

Парламентське видавництво

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Аверичев Ан толій 257
Аджубей Олексій 127
Алекс ндров В. 246, 247
Андреев Олекс ндр Микитович
113
Андрі нов Сергій 85
Андріяшевич Бр нко 327
Андріяшик Р. 276
Андропов Юрій 231, 240, 245, 304
Андрусечко Петро 7
Антоненко-Д видович Борис
275, 276, 286
Антоник Тіберій 158, 159
Антонов Олег Костянтинович 34,
36–40, 43–46, 50
Антонюк Зіновій 287
Ап нович Олен 179
Ачмізов Д улет 261

Б

Б бій Борис 319
Б бій В. 327
Б дзьо Ю. 274

Б ж н Микол 173, 177, 222, 343
Б йд , коз к 188
Б кш ев Григорій 34
Б нн (Шелест) Любов П влівн
19, 20, 24, 25, 27
Б нний Микол 22
Б р н В. К. 103, 142
Б рбой В. М. 289
Б тр ков Віт лій 326
Б тумов Ан толій 40
Б хт ловський Ром н 263, 264
Б ш Я. В. 222
Берія Л. 78
Белоусов В. 232
Бильський Е. 190
Бібік М. 69
Білецький А. 217
Білогуров М. 328
Білодід І. К. 85
Білокінь Сергій 183
Білолипецький Олексій 40
Більський Еду рд 152
Біляк В сіль 236–238, 242, 243,
248, 250

- Близнець В. 277
 Боголюбов Микол 164, 165
 Богусл вк М руся 188
 Бойко Г. 275
 Болбот Онуфрій 40
 Борисенко М. 233
 Бр тунь Ростисл в 273
 Бр тухін І. 36
 Брежнев Л. І. 7, 59, 98, 101, 103,
 106–108, 112–114, 119, 121, 122,
 124, 125, 127–130, 133, 135, 142,
 144, 145, 150, 153, 154, 159, 220,
 228, 229, 237, 238, 242–246, 248,
 249, 251, 252, 262, 266, 303, 305,
 306, 308, 311, 312, 318, 326, 331,
 333, 334
 Булг нін 78
 Бульб Т р с 188
 Бунін 212
 Бурденко Микол Нилович 25
- В**
- В силик Володимир 263
 В силишин П. 263
 В сільєв В. 104
 В сільєв О. 75, 76, 99
 В сіль М. 45
 В сільчук 274
 В тченко Олексій 108–111, 133,
 223, 233, 294, 297, 314, 330, 331
 Величківський В сіль 263, 264
 Вергунов В. 166
 Винниченко Володимир 175, 176,
 212, 222
 Виногр дов Віктор 221
 Вінгр новський М. 275, 276, 277
 Вл х К рел 259
 Вовк Вір 222
- Воровський Й. 263
 Воронов Генн дій 125, 140, 141,
 251
 Всеволожський Мих йло
 Микол йович 113
- Г**
- Г м н В. 304
 Г р сим В. 217
 Г рбузов В сіль 42
 Гель Ів н 284, 286, 287
 Герет Игор 274
 Герус Петро 282
 Гітлер А. 258
 Глух І. 280, 283, 291
 Голобородько В сіль 261
 Головка Т. 28, 56, 93, 136
 Голот , коз к 188
 Гомулк Вл дисл в 145
 Гонч ренко І. 275
 Гонч р Ів н 193, 295, 313, 319
 Гонч р Олесь 200, 217, 221, 222,
 233, 293–300, 322
 Гор к Й. 258
 Горб чов Мих йло 335
 Горині, бр ти 280, 286
 Горинь Богд н 274
 Горинь Мих йло 284
 Горськ Алл 275
 Гр бовський С. 205
 Григорович Дмитро 34
 Григорьев Мих йло 281
 Гришко Григорій 43, 60
 Грищенко Олексій В сільович
 222
 Громико А. А. 91
 Гроцький Петро 282
 Грушевський Мих йло 177, 180,
 212

Грушецький Ів н 109–111, 294

Гуня Д. 188

Гуц ло Є. 276

Гуць М. 274

А

Д видов Олексій 43, 44

Д ниленко В. М. 103, 142

Дегтярьов Володимир 109, 113,
315

Дейнек М. 263

Дементьев Петро 334

Демидов Алл 197

Денисенко В. 275

Денисенко Володимир 195

Дзюб Ів н 7, 78, 111, 205, 208,
210–212, 214, 221, 275, 279, 280,
286, 288–290, 292, 293, 297, 305,
312, 313, 319, 331

Дмитрук В. І. 254, 265

Добош Я. 287, 289, 328

Добрик Віктор 197, 315, 331

Добровольський Дмитро 261

Довг нь Р. 289

Довженко Полін 215

Доменіковський Володимир 40

Донч к В. С. 85

Др по Ж н 204

Др ч Ів н 197, 275–277, 280

Дрозденко В силь 108

Дубин Кузьм 178, 180

Дубинін Вл длен 188

Дубовов Георгій 262

Дубчек Алекс ндр 227–229, 232,
234, 236, 238–241, 244, 245, 248,
249, 251, 252, 257

Дудкевич М. 258

Б

Енгельс Ф. 292

Є

Єльченко Ю. Н. 92, 93, 100, 152,
281, 303

Єпішев Олексій 27

Єфремов Леонід 4, 125

З

З в д Микол 261

З войський В. 275

З лізняк М. 188

Зв ричевськ М. 280

Землянський, селянин 13

Зикін Людмил 315

Зімянін М. 240

І

Ів ненко В. В. 338

Ів ничук Р. 274, 276

Ів нов Святосл в 196

Ів щенко Дмитро 274

Ів щенко Ольг Іллівн 42, 43, 76,
127, 128, 133–135

Івченко В. 275

Ілленко Юрій 81, 197–199, 275

Ілляшенко В. 198

Ільніцький Юрій 157, 158, 236,
237, 244, 245

Іщук Арсен 281

К

К г нович 78, 221

К д р Янош 242, 243

К з нець І. П. 75–77, 89, 106,
150

К линець Ірин 282, 286, 287

- К льченко Никифор Тимофійович 93, 106–108
- К ндиб Ів н 284
- К пто Олекс ндр 101
- К рпенко В лентин 283
- К ртер Джиммі 337
- К стро Фідель 91, 120
- К сьяненко О. Є. 321
- К терин П 215
- Келдиш Мстисл в 144
- Кириленко Андрій 112, 125, 312
- Кириченко Микол 315, 330
- Кир'ян Н дія 281, 283
- Кищенко М. 179
- Кіссенджер Генрі 248
- Клименко В силь 109
- Ключевський 212
- Ков ль В. К. 299
- Ков льчук Л. 274
- Ковг р Б. 289
- Ковп к Роберт 261
- Кожедуб Ів н 190
- Коз к Віктор 261
- Коз ченко В. П. 221
- Козир П. 330
- Колесников А. 112
- Коляск Ів н 218, 219
- Комяхов В. Г. 75, 76, 93, 98, 108
- Кондуфор Юрій 201, 209, 280
- Конев І. 58
- Кордун Віктор 282
- Кормчий Олексій 326
- Коробко Володимир 22
- Коротич Віт лій 78, 101, 175, 222, 277
- Коротченко Д. С. 75–77, 98, 108
- Косигін М. 129, 221, 238, 251, 308, 309
- Косигін Олексій 77, 130, 252, 309, 310
- Косіор С. В. 177, 324
- Косничук Є. 160
- Костенко Л. 198, 199, 275, 276, 277, 280
- Косцялянський А. 237, 238
- Котляревський Ів н 202
- Кох н, інженер 334
- Коцур Г нн 282
- Коцюбинськ М. 215, 274
- Коцюбинськ -Юхименко Зоя 215
- Кочубей А. С. 321
- Кр вчук Леонід 102
- Кр вчук Петро Ількович 216, 217
- Кр ев В. О. 321
- Кривоніс М. 188
- Криворучко Григорій 282
- Крикун С. І. 77, 87, 91, 284
- Крігель Фр нтішек 248
- Кропивницьк Леся 215
- Крупко 42
- Крючков Г. К. 87, 88, 92, 97, 99, 105, 106, 303, 304, 314, 316, 318
- Кульчицький Ст нісл в 180, 181
- Кун ев Дінмух мед 141
- Курил с Ів н 262
- Куцевол В. 330
- Кучер Микол 80, 81, 184, 326

Л

- Л вочкін Семен 33
- Л зебник Юхим 206, 207
- Л тиш Юрій 103, 328
- Л тыш М. В., *рос.* 228, 238, 240, 243, 249

Лебеденко Ф. 299
 Лег н Йосип 237
 Ленін Володимир 5, 13, 18, 292,
 318
 Лисенко Ост п 215
 Ліберм н Овсій 162, 163
 Лісовицький, поміщик 12
 Ліхцов Мих йло 262
 Лозицький В. С. 109, 114, 133
 Лопотч к І. 263
 Лоховінін Ю. 191
 Лук'яненко Левко 284
 Лут к І. К. 112, 114
 Лысенков Н., *рос.* 91
 Любченко П н с 175
 Ляшко А. П. 89, 99, 104, 303, 304,
 308
 Ляшко Олекс ндр 77, 89, 99, 104,
 106, 107, 109, 112, 140, 141, 281,
 303, 304, 307, 308

М

М гочій П вло Роберт 7
 М зеп 313
 М зуров Кирило 125, 308
 М л нчук В лентин 273, 278, 322,
 323
 М ленкін О. 330
 М ленков Георгій 29, 78
 М м й, коз к 188
 М ринін О. Л. 321
 М ринченко Євгенія 154
 М ркс К. 18, 292
 М рченко Петро 22
 М рчук Ів н 165
 М слюк В. 160
 М сютко Мих йло 284
 М твеев Є. 199

М щенко Микол 197, 199, 275
 Мельник Л. 275
 Мельников Леонід 41, 42
 Мж в н дзе В силь 125, 240
 Микол йчук Ів н 195
 Миронов М. Г. 35, 37
 Мисько Є. 274
 Мицик 274
 Мікоян Ан ст с 123, 310
 Мілецький Авр м 152
 Міль М. 36
 Мінц Іс к 178
 Міх йльонок Л. 191
 Млин рж З. 227
 Мовенко І. Т. 214
 Мозгов Ір їд П влівн
див. Шелест (Мозгов)
 Ір їд П влівн
 Мозолевський Борис 191
 Молотов 78
 Мороз В лентин 274
 Мотківський Г. 263
 Мур тов Кір 199
 Мур шко П вло 282
 Мяловицький Ан толій 324

Н

Н вроцький С. 275
 Н горн Л рис П н сівн 182,
 183
 Н з ренко І. Д. 178, 182, 183, 275,
 283, 293
 Н лепк Ян 233, 234
 Н лив йко Д. 179
 Н сер Г м ль Абдель 131
 Невідомий Ернст 134
 Неклюдов І. М. 160
 Некр сов Віктор 286, 289

- Немирович І. 275
 Нечуй-Левицьк Вір 215
 Нікітченко Віт лій 84, 85, 210,
 235, 237, 255, 264, 277, 278, 280,
 281, 283, 291
 Ніксон Річ рд 328
 Новотний А. 227, 230
 Ночовний О. 200
- 0**
- Овдієнко М рія 283
 Овч ренко Федір 77, 130, 160, 180,
 196, 221, 222, 229, 230, 259, 280,
 283, 312, 313, 315, 319, 322, 326
 Олійник Б. 277
 Онищенко В силь 281
 Орел Ів н 181, 318, 325
 Ос дчий Мих йло 280, 282, 287
 Осик Л. 275
- П**
- П вличко Д. В. 110, 195, 222, 319
 П влюк Семен 12
 П влюк (Шелест) М рія
 Демидівн 12, 15
 П л х Ян 260, 261
 П н с А. 175, 274
 П нченко В. Є. 298
 П піш М. 158, 159
 П р дж нов Сергій 101, 195, 196,
 199, 258, 275, 286
 П рфенюк 274
 П січник Митроф н 159, 160
 П тон Борис 54, 164
 П х ренко Олекс ндр Григорович
 79, 81, 182, 242, 326
 П щенко Володимир 294, 297
 Пельше А. 240, 251
- Пеньковський В. 275
 Перцев, директор школи 14
 Петренко Ю. 275
 Петров Ів н 190
 Петровський Г. І. 19, 177
 Петро І 215
 Пихоя Р. Г. 230, 231, 237, 238, 240,
 246, 247, 250
 Підгорний М. В. 65, 67, 70, 72, 77,
 94, 104, 106–108, 119, 121–124,
 128, 130, 149, 155, 178, 240, 246,
 251, 310
 Пірсон Л. 204
 Пл хотнюк Микол 286, 287
 Плющ Леонід 286, 287, 290
 Погребняк Яків 102, 153, 154
 Полік рпов Микол 34
 Полтор цький Є. 191
 Полянничко Мих йло Денисович
 91, 147
 Полянський Д. С. 78, 205, 206, 310
 Попель С. 274
 Постишев П вло Петрович 152
 Пронюк Є. 274, 289
 Проценко Д. Й. 321
- Р**
- Р діонов Л. 191
 Р домишльський М. С. 289
 Ремесло В силь 61
 Риб лко П вло 190
 Рильський М. 200
 Рокецький Володимир 287
 Ром нюк В силь 286, 287
 Руд ков Олекс ндр Петрович 106
 Руденко Микол 330
 Русин В силь П влович 159, 286

С

С г н О. 162, 207
С з нський В. 275
С лій І. 43, 47
С лм нов 113
С х ров 290
С хновський А. 206
Сверстюк Євген 274, 280, 282, 286,
287
Світличний Ів н 286, 287, 331
Свобод Л. 244
Селезненко Леонід 286, 287
Семич стний Володимир 100, 101,
119, 206
Сенчук Євген 40
Сергієнко Олесь 286
Сєнін Ів н 133, 135
Симоненко В. 276, 277
Сікорський Ігор 34
Сірко І. 188
Сіромський Р. 204
Ск б Андрій 109, 198, 209, 210,
278, 280, 316, 325
Скорик 274, 281
Скрипник М. О. 177, 208, 313,
324
Скур тівський В сіль 8
Сл винський Ст нісл в 282
Смрковський Й. 227, 252
Соболь М. О. 75, 76, 106, 109, 123,
124, 128
Соколов Ів н 315, 330
Солженіцин 290
Соломенцев Мих йло 167, 305,
335
Соломон Ю. 217
Сорокин А. 91

Ст лін Й. 27, 29, 41, 44, 45, 55, 56,
58–60, 69, 78, 215
Степ нченко В сіль 50
Стернюк В. 263
Стеф ник В сіль 204
Стецюк Я. 274
Стешиц О. С. 89, 105
Строк тов Нін 286
Стус В сіль 276, 282, 286, 287,
290, 291
Сулим І. 188
Супруненко Люся 183
Сурель Ст нісл в 20
Суслов Мих йло 26, 114, 119, 125,
151, 166, 176, 229, 249, 251, 279,
305, 308, 312, 331
Сухой П вло 23

Т

Т р сенко Б. 199
Т р тут В сіль 315
Тельнюк С. 275
Тит ренко Олексій 109, 163,
304
Тичин 222
Тищенко Н. 277
Тобілевич Н з р 215
Тронько Петро 173, 174, 189, 203,
204
Трофімов Н. 103
Трученков Микол 40
Турч нінов Микол 80, 81
Турияця Ю. 158, 159

У

Удовиченко Петро 217
Укр їнк Леся 197, 199, 202
Улян, дядько 12

Устинов Дмитро Федорович 106,
107, 334

Ф

Федорчук Віт лій 111, 112, 278,
283, 285, 287, 289, 290, 329

Федченко Петро 277, 318, 325

Фльоров Георгій 160

Фр нко Зіновія 275, 286, 291

Фр нко Т р с 215

Фруменков Г. 179

Х

Х з н Л. 196

Х рченко П вло 22

Хмелевський В. 257

Хмельницький Б. 180, 185, 188,
313

Холодний Микол 281, 289

Хоменко Олег 95, 181, 184

Хр бровицький Д. 199

Хрунічев Мих йло 36, 38, 39

Хрущов Юлія Микитівн 127

Хрущов М. С. 27, 43, 55, 61, 62, 64,
66, 70, 72, 75, 76, 78, 79, 82, 89,
104, 107, 118–129, 131–136, 139,
152, 153, 176, 177, 207, 270, 303

Хрущов Сергій Микитович 136

Ц

Цветков 224, 325

Цвіркунов В. 275

Цегельський І. 263

Цибулько Володимир 314

Ч

Чебриков Віктор Мих йлович 91

Чендей Ів н 277

Червоненко Степ н 240

Чернік О. 241, 252

Чорний В. О. 265

Чорновіл В'ячесл в 219, 279, 286,
287

Чуб рь В. Я. 177

Чуб тий Методій 274

Ш

Ш б тур Стеф нія 286, 287

Ш мот Микол 299, 300, 319, 327

Ш пов л І. 179

Ш пов л Сергій 326

Ш пов л Ю. 2, 8, 11, 139, 140, 326,
342

Ш х туні Єлиз вет 44, 45

Шевелєв Арнольд 319

Шевель А. 280, 327

Шевель Георгій 184

Шевельков А. І. 132

Шевченко Т р с 199, 200, 216

Шелепін Олекс ндр Микол йович
106, 107, 119, 124, 125, 127, 148,
150

Шелест Аг фія 12

Шелест Борис 20, 26, 28

Шелест Віт лій 24, 26, 28, 35, 38,
85, 93, 136, 165, 166, 204, 265,
293

Шелест Дмитро 11, 12

Шелест Йосип 11

Шелест М рія 12, 13

Шелест (Мозгов) Ір їд П влівн
26, 28, 35, 38, 90, 91, 92, 311

Шелест Степ н 11

Шелест Юлія 12

Шелест Юхим 11, 12, 13

Шелест Яків 11

Шестоп л М. 274

Шимон Б. 252

Шморгунов П ш 15

Штейнле О. Ф. 76

Шульженко 280

Шумило 208

Шумук Д нило 287

Шухевич-Березинський Ю. 289

Шухевич Ром н 291

Шухевич Юрій 291, 292

Ш

Щербин Борис 143

Щербицький В. В. 62, 98, 101–103,
107–114, 168, 198, 223, 233, 292,
303, 304, 306–308, 312–315,
318–326, 328, 329, 331

Щириця О. 275

Ю

Юрчук М. 299

Юсуф М. 146

Юськов Р. 274

Ющук І. 274

Я

Якір 290

Яковлев Олекс ндр 30, 34

Якубець Олекс ндр 103, 338

Якубов О. М. 316

Якубовський Ів н 109

Яремчук В. П. 179

Яценко Леопольд 194, 195, 274

М

Magosi Paul Robert 7

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО	7
<i>Розділ 1.</i> НА ЖИТТЄВИХ ПЕРЕХРЕСТЯХ.....	9
<i>Розділ 2.</i> НА ЧОЛІ КИЇВСЬКОГО АВІАЦІЙНОГО ЗАВОДУ	31
<i>Розділ 3.</i> ПОЧАТОК ПОЛІТИЧНОЇ КАР'ЄРИ	51
<i>Розділ 4.</i> «ДИРЕКТОР УКРАЇНИ»	73
<i>Розділ 5.</i> УЧАСНИК «ДВІРЦЕВОГО ПЕРЕВОРОТУ»	115
<i>Розділ 6.</i> «НАШ НАРОД ЗАСЛУГОВУЄ КРАЩОГО ДО НЬОГО СТАВЛЕННЯ...»	137
<i>Розділ 7.</i> РАДЯНСЬКИЙ УКРАЇНОФІЛ	171
<i>Розділ 8.</i> ДРАМАТИЧНІ МИТТЄВОСТІ «ПРАЗЬКОЇ ВЕСНИ»	225
<i>Розділ 9.</i> МІЖ «ВІДЛИГОЮ» ТА «РЕСТАЛІНІЗАЦІЄЮ»	267
<i>Розділ 10.</i> У ПОЧЕСНОМУ ЗАСЛАННІ	301
ПІСЛЯМОВА	338
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	341

Науково-популярне видання

Серія
«Політичні портрети»

Зновин в 2018 році

БАЖАН Олег Григорович

ПЕТРО ШЕЛЕСТ
«Вірю в розквіт моєї рідної України...»

Наукове редгування *Ю. І. Шовгал*

Редкційн підготовк *Т. Ю. Дяченко*

Обклдизнк художник *І. В. Женченк*

Технічне редгування т комп'ютерн верстк
О. П. Хлопової

Підпис но до друку 10.12.2020.

Форм т 60×90/16.

Ум. друк. рк. 22,0. Обл.-вид. рк. 19,49.

Тир ж 1500 прим. Вид. № 1328. З м. № 20-107.

Держвне підприємство —

Видвництво Верховної Рди України

(Парламентське видвництво)

04053, м. Київ-53, Несторівський провулок, 4

тел. 272-24-77, факс 272-10-18

E-mail: radabook@gmail.com

Свідцтво Держкомінформу України ДК № 2759 від 07.02.2007 р.

ФОП Гудзинський В. Є.

Свідцтво Держвного комітету телебачення і радіомовлення України

ХК № 269 від 23.11.2010 р.

ОЛЕГ БАЖАН (н. 1968). Кандидат історичних наук (1996), доцент (2001), заслужений працівник культури України (2019), старший науковий співробітник відділу історії державного терору радянської доби Інституту історії України НАН України. Дослідник історії радянських спецслужб, історії української діаспори, суспільно-політичного життя в Україні в другій половині 1940–1980-х років. Автор понад 500 публікацій. Друкувався в Болгарії, Казахстані, Польщі, Росії, США.